PROF. DR H. DOOYEWEERD

INLEIDING

TOT DE

ENCYCLOPAEDIE

DER

RECHTSWETENSCHAP

UITGEVERIJ H. J. PARIS - AMSTERDAM

HermanDooyeweerd.nl

PROF. DR H. DOOYEWEERD

INLEIDING

TOT DE

ENCYCLOPAEDIE

DER

RECHTSWETENSCHAP

UITGEVERIJ H. J. PARIS - AMSTERDAM

HermanDooyeweerd.nl

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING

H o o f d s t u k I

DE WIJSGERIGE IDEE DER ENCYCLOPAEDIE IN HET LICHT DER WETSIDEE. DE THEORIE DER WETSKRINGEN ALS EERSTE GRONDSLAG VOOR DE ENCYCLOPAEDIE DER RECHTSWETENSCHAP.

I.- De inleiding tot de Rechtswetenschap en de wijsgerige idee der Encyclopaedie I
2 - Wetenschap en werkelijkheid 6
3 - Wijsbegeerte, vakwetenschap en naieve werkelijkheidservaring. De kosmische tijd en het eerste transcendentale grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte 9
4 - Het tweede transcedentale grondprobleem der wijsbegeerte: het Archimedisch punt I2
5 - Het Christelijk transcendentie-standpunt en het zgn. critisch immanentie-standpunt in de wijsbegeerte. Het derde transcendentale grondprobleem der philosophie I4
6 - De vier religieuze grondmotieven van het Westers denken 2I
7 - De wetsidee als transcendentale grondidee der wijsbegeerte. De transcendentale critiek van het wijsgerig denken en de zgn. metaphysica 36
Excurs over de theoretische en de niet-theoretische voor-oordelen der wetenschap 40
8 - De wetsidee en de methode van begripsvorming in de rechtswetenschap 4I
9 - De wetskringen en hun modale structuren. Het wets- en subjectsbegrip in de rechtswetenschap 46
I0- De kosmische orde der wetskringen en de methode van analyse der modale structuren 49
II- Antinomieën en ongeoorloofde ficties in het wetenschappelijk denken. De zgn. ficties der rechtstechniek 55

H o o f d s t u k II

HET ONTSLUITINGSPROCES IN DE NORMATIEVE ASPECTEN DER WERKELIJKHEID. RECHT EN HISTORIE.

I - De universaliteit in eigen kring aller modale aspecten en het ontsluitingsproces der normatieve anticipatiesferen van het recht. De verhouding van causaliteit, toerekening, onrechtmatigheid en schuld 60
2 - Recht en historie. De verhouding van de zgn. dogmatische rechtswetenschap tot de wetenschap der rechtsgeschiedenis 66
3 - Vervolg. De modale structuur van het historisch aspect 68
4 - De modale zin der historie in ontsloten structuur. De verhouding van historische etnologie en historiewetenschap 77
5 - Nogmaals de verhouding tussen recht en historie. Is de tegenstelling tussen historisch en systematisch denken juist ? 83
6 - De modale struct. van het geloof als tijdelijke grensfunctie en zijn plaats in het ontsluitingsproces 88

H o o f d s t u k III

DE SUBJECT-OBJECT-RELATIE BINNEN DE MODALE STRUCTUREN DER WETSKRINGEN EN HAAR BETEKENIS VOOR DE RECHTSWETENSCHAP.

I- De algemene betekenis der subject-object relatie in de modale structuur der wetskringen, in 't bijzonder in die van het recht 93
2 -De grenzen der subject-object-relatie 95

H o o f d s t u k IV

DE THEORIE VAN DE INDIVIDUALITEITS-STRUCTUREN DER WERKELIJKHEID EN HAAR VERVLECHTINGSVORMEN ALS TWEEDE GRONDSLAG VOOR DE ENCYCLOPAEDIE DER RECHTSWETENSCHAP.

I - De plaats van de indelingen van het recht in een Encyclopaeide der rechtswetenschap 99
2 - De verhouding van modale en individualiteits-structuur der werkelijkheid. Wetstype en wetsmodaliteit I03
3 - De vervlechting der individualiteits-structuren. De figuur der enkapsis en het enkaptisch structuur-geheel
4 - Vervolg. Het enkaptisch structuur-geheel van het menselijk lichaam en het act-leven. De verhouding van psychologie en rechtswetenschap II2

HermanDooyeweerd.nl

INLEIDING

H o o f d s t u k I

De wijsgerige idee der Encyclopaedie in het licht der wetsidee.

De theorie der wetskringen als eerste grondslag voor de Encyclopaedie der Rechtswetenschap

I - De inleiding tot de rechtswetenschap en de wijsgerige idee der Encyclopaedie.

De geleidelijke verdringing van de naam Encyclopaedie der Rechtswetenschap door die van Inleiding tot de Rechtswetenschap is ten onzent enigzins gesanctioneerd door het nieuwe zgn. Academisch Statuut, gelijk dit is vastgesteld bij K.B. van I5 Juni I92I S. 800 (zie art 4 par 4 onder Rubriek II). Want hier werd de vroeger gebruikte eerste aanduiding door de tweede vervangen.

Ofschoon inderdaad uit niets blijkt, dat de wetgever met deze naamsverandering een zakelijke wijziging bedoelde (zo terecht mijn betreurde voorganger W. ZEVENBERGEN in zijn Formele Encyclopaedie der Rechtswetenschap (Belinfante, 's Gravenhage, I925) blz. 2) is toch het feit zelve van zekere symptomische betekenis. Want het wijst op een ontwikkelingsgang, waarin de eigenlijke idee der encyclopaedie geleidelijk werd prijsgegeven, zelfs al bleef men de naam nog gebruiken.

In het midden der vorige eeuw tekende nog WALTER, de schrijver van een toenmaals zeer bekende en gewaardeerde "Juristische Encyclopädie", uitdrukkelijk protest aan tegen de in zijn tijd reeds weder meer en meer gebruikelijke verzenzelviging er van met een "inleiding in de rechtswetenschap" (WALTER, Jur. Encyclopädie (I865) S. 5). De toen door hem en toenmaals nog vele andere wijsgerig onderlegde juristen gehuldigde opvatting van de encyclopaedie kwam hierop neer, dat zij is een wijsgerige wetenschap, welke ons de plaats der afzonderlijke vakwetenschappen in het geheel der menselijke kennis behoort te ontdekken en ons inzicht behoort te geven in de innerlijke samenhang van de onderdelen ener wetenschap op de grondslag van het begrip van het veld van onderzoek, dat door deze wetenschap bestreken wordt.
De leidende grondgedachte dezer opvatting, waarop wij bij de henandeling van de geschiedenis der encyclopaedie vanzelve terugkomen, was dus deze, dat de onderscheiden gebieden van de wetenschappelijke kennis in een innerlijke en niet bloot uitwendige samenhang staan.

Zullen wij de rechtswetenschap in deze innerlijke samenhang met de overige wetenschappen leren kennen, dan is het dus nodig, dat wij de wetenschappelijke blik op de innerlijke structuur van het geheel der menselijke kennis richten en de innerlijke structuur der rechtswetenschap uit haar plaats binnen dit geheel verstaan.

Zo bezien, is de encyclopaedie noodzakelijk "Universalwissenschaft" van wijsgerig karakter. Maar deze "Universalwissenschaft" is dan als zodanig niet gericht op de steeds aangroeiende kennisstof, welke binnen deze innerlijke structuur door de afzonderlijke wetenschappen is tezamengebracht, maar veeleer op deze structuur zelve, zonder welke geen vakwetenschap mogelijk ware. Men drukte deze innerlijke begrenzing van de taak der encuclopaedie op weinig gelukkige wijze uit met de term formele encyclopaedie. Op weinig gelukkige wijze, zeg ik. Immers, deze term wordt evenzeer gebruikt door hen, die met de idee der "Universalwissenschaft" gebroken hebben en de encyclopaedie der rechtswetenschap tot een blote "inleiding in de rechtswetenschap" hebben vervlakt.

Nu drukken de woorden "inleiding in de rechtswetenschap" zeker geen omlijnd vak van onderricht uit, evenmin als trouwens het woord encyclopaedie, gelijk wij later zullen zien.

Wel kunnen wij dit zeggen, dat bij een "inleiding" niet aan een zelfstandige wijsgerige wetenschap is gedacht, maar dat hier het paedagogisch doel op de voorgrond staat. Een "inleiding" wil hem, die met de studie van de rechtswetenschap een aanvang gaat maken, allereerst de voorbereidende kennis verschaffen, welke nodig is, om hem een inzicht in de aard, de omvang en de onderdelen van dit wetenschapsgebied te doen verkrijgen.

Nu zou men kunnen zeggen: Maar dit doel kan op grondige wijze alleen door een "encyclopaedie der rechtswetenschap" in de hierboven omschreven wijsgerige zin worden bereikt.
Men zou dan echter vergeten, dat dit oordeel op twee voor-onderstellingen berust, welke men allereerst moet aanvaard hebben, om de conclusie te kunnen onderschrijven, n.l.:

1 - Een "encyclopaedie" in de zin van wijsgerige "Universalwissenschaft" is mogelijk
2 - Ook uit paedagogisch oogpunt is zulk een "encyclopaedie" de beste inleiding in de rechtswetenschap.

En zelfs dan nog dient men de bedenken, dat een "encyclopaedie" in de hierboven bedoelde zin zich als zodanig geenszins kan dekken met een "inleiding".

HermanDooyeweerd.nl

Als mogelijk onderstelde wijsgerige wetenschap immers is haar op zich zelve geen practisch-paedagogische doelstelling eigen. En omgekeerd kan het paedagogisch inzicht omtrent de beste weg, om de pasbeginnende in het door hem gekozen wetenschapsgebied in te leiden, zeer verschillend zijn.

Nu is intussen de idee der encyclopaedie als wijsgerige "Universalwissenschaft" sinds de tweede helft der vorige eeuw in discrediet gekomen en vrijwel prijsgegeven. Men ging haar vereenzelvigen met de later nader te bespreken speculatieve opvattingen ervan, welke door de grote grondleggers van het zgn. Duitse idealisme: FICHTE, SCHELLING en HEGEL was verdedigd en uitgewerkt.

Veelszins begreep men de wijsgerige grondgedachte, welke in de idee der "Universalwissenschaft" belichaamd was, niet eens meer. Geheel ten onrechte ging men in deze idee als zodanig een voorbarige aprioristische poging zien, om het geheel der groeiende wetenschappelijke vakkennis in een subjectief totaalschema af te sluiten en daarmede de ontwikkelingsgang der vakwetenschappen vanuit een willekeurige wijsgerige conceptie de wet voor te schrijven.

Het spreekt wel vanzelve, dat bij zulk een wegwerpend oordeel over de encyclopaedie als "wetenschap der wetenschappen" de vraag, of zij ook uit paedagogisch oogpunt bezien, als de beste inleiding tot de rechtswetenschap kan worden gerekend, niet eens meer behoefde te worden gesteld.

Nu is echter een voor-oordeel tegen de wijsgerige idee der encyclopaedie, dat op een gemis aan wezenlijk inzicht in haar ware zin berust, altijd een slechte leidsvrouw bij hare waardering. Wij willen ons dus van dit vooroordeel vrijmaken en ons een ogenblik rekenschap geven van de vraag of de bedoelde idee inderdaad slechts thuis behoort in een speculatief gedachtenkader, dan wel of zij een hecht fundament bezit in de structuur van het rechtsleven zelve en in de structuur van het wetenschappelijk denken, dat zich op dat rechtsleven richt.

Om deze vraag te beantwoorden willen wij niet beginnen met zwaarwichtige rechtsphilosophische en kennis-theoretische beschouwingen, doch ons veeleer een ogenblik rekenschap geven van de veelzijdigheid ener gewone handeling uit het dagelijks leven, welke de jurist uit rechtsgezichtspunt interesseert.

Ik ga een winkel binnen en koop een kistje sigaren.

Een jurist, die deze handeling uit het volle leven als wetenschappelijk toeschouwer beziet, begint aanstonds daaruit de rechtsfiguur te abstraheren. De handeling komt voor hem slechts als rechts-handeling in aanmerking, als een juridische overeenkomst, waaruit voor koper en verkoper wederkerig rechten en juridische verplichtingen ontspringen. Het is intussen duidelijk, dat deze rechtsfiguur slechts één der vele aspecten vormt van de bedoelde handeling. Bevindt zich een aestheticus onder de wetenschappelijke toeschouwers, dan zal hij dezelfde handeling in het bijzonder vanuit haar aesthetisch aspect bezien en zich bijv. rekenschap geven van het al of niet harmonieuse in houding, spraak en gebaar der handelenden.

Wanneer daarentegen een econoom haar als wetenschappelijk toeschouwer gadeslaat, dan zal hij zijn belangstelling niet op de juridische of aesthetische maar op de economische zijde ervan richten. Thans wordt uit de volle levenswerkelijkheid der handeling een ander aspect uitgelicht, dat der economische waardering en van de economische maatstaven, welke bij de prijsbepaling der gekochte goederen worden aangelegd.

Bij de jurist, de econoom en de aestheticus voegt zich een vierde als wetenschappelijk toeschouwer. Eén, die speciale studie maakt van de omgangszijde der menselijke samenleving, richt zijn belangstelling op wat in de bedoelde winkel zich tussen koper en verkoper afspeelt en beziet de bedoelde handeling in 't bijzonder naar het aspect der omgangsvormen, welke daarin tot uitdrukking komen. In vorm en toon van begroeting, vraag en antwoord bespeurt hij spoedig de mate van opvoeding, stand of rang van verkoper en koper.

Niet dit omgangsaspect der handeling, maar veeleer het daarmede onverbrekelijk samenhangend taal-aspect boezemt de linguist belang in, die zich als vijfde bij het gezelschap der wetenschappelijke toeschouwers voegt. Hij let op de taalkundige betekenis der woorden, op de zinsbouw, op eventueel dialect, op eventuele onzuiverheden in uitspraak enz. enz.

Een historicus, die de handeling welke zich in de sigarenwinkel afspeelt, naar haar historisch aspect in het oog vat, vestigt er Uw aandacht op, dat de verkochte sigaren in hun verpakking, evengoed als het geld, waarmede betaald wordt, typisch historische cultuur-objecten zijn, welke eerst in de loop van de historische ontwikkeling in de Westerse samenleving zijn ingeburgerd. Hij maakt er u opmerkzaam op, dat de typische taal- en omgangsvormen der handeling, de prijsvorming, de positiefrechtelijke inhoud der overeenkomst geheel op historische grondslag berusten.

Een beoefenaar der logica of denkleer komt het gezelschap der wetenschappelijke toeschouwers vergroten en richt onmiddelijk zijn aandacht op de logische zijde der handeling. Klopt het antwoord logisch op de vraag en zijn vraag en antwoord ieder op zichzelve uitdrukking van een logische gedachtengang ?

Naast hem stelt zich de psycholoog. Niet het logische als zodanig, maar het eigenaardig gevoelsaspect der handeling interesseert hem. Welke psychische

HermanDooyeweerd.nl

strevingen, emotionele voorstellingen en begeerten drijven koper en verkoper tot een wilsovereenkomst? Van welke gevoelsgesteldheid getuigt hun gebaar, hun toon, hun gehele houding tijdens het afsluiten en uitvoeren der overeenkomst? Zijn er ook afwijkingen of storingen in emotionele zin aan te wijzen?

De bioloog interesseert zich voor de handeling alleen naar haar organisch levensaspect.

En zo kunt ge eindelijk ook de physicus en de mathematicus uitnodigen, zich bij het gezelschap van vertegenwoordigers der vakwetenschappen te voegen. Ook al zullen zij zich wellicht aanvankelijk verontschuldigen met de opmerking, dat de menselijke handeling hier in deze winkel buiten hun wetenschappelijk gezichtsveld is gelegen, zij zullen toegeven, dat deze handeling wel degelijk een physisch-chemisch, een ruimtelijk en een getalaspect vertoont, d.w.z. juist de aspecten der werkelijkheid, waarop zij als vakgeleerden heel hun wetenschappelijke belangstelling concentreren.

En nog is de rijkdom aan aspecten der bedoelde handeling geenszins uitgeput. Ook de moraal-theoretiticus en de theoloog vinden in de handeling typische aspecten, welke het onderzoekingsgebied van hun vakwetenschap vormen: resp. het morele aspect en het aspect van het geloof.

Elk der hierboven uiteraard slechts globaal en voorlopig aangeduide aspecten van de volle concrete handeling hier in deze winkel wordt door de desbetreffende vakwetenschappen uit de volle tijdelijke werkelijkheid geabstraheerd en een ogenblik zou de gedachte opkomen, dat elk dezer vakwetenschappen juist als vakwetenschappen nu de poorten van haar onderzoekingsgebied eenvoudig kunnen sluiten en zich streng tegenover elkander in de bestudering van hun eigen theoretisch geabstraheerd aspect kunnen afzonderen.

Wanneer wij echter op de onderscheiden aspecten der werkelijkheid zelve letten, dan doen wij de verrassende ontdekking, dat zulk een isolement met geblindeerde vensters juist met de eigen-geaardheid dezer aspecten onverenigbaar is. Dit moet ons door de volgende overwegingen onmiddellijk duidelijk worden. De jurist abstraheert, gelijk wij zagen, uit de volle concrete handeling van koper en verkoper in de sigarenwinkel de rechtsfiguur van de koop-overeenkomst. In deze rechtsfiguur zijn twee in verschillende richting gaande belangen, welke bij eigenmachtige bevrediging onmiddellijk met elkander in botsing zouden geraken, in een zekere harmonie gebracht. Dat het hier geen aesthetische harmonie in eigenlijke zin kan betreffen, is wel evident. Het geldt hier ongetwijfeld een juridische belangen-harmonisering. Maar staat deze juridische harmonie los van de aesthetische ?

Bij een aesthetische beschouwing van de burgerlijke samenleving treft toch iedere eigenmachtige inbreuk op de rechtsbelangen van anderen implicite als een verstoring der aesthetische harmonie der samenleving, al zal de aestheticus zich daarbij volkomen bewust blijven, dat de rechts-harmonie iets geheel anders is dan de schone harmonie in het aesthetisch aspect der werkelijkheid.

De jurist heeft in de rechtsfiguur der handeling het type der koop-overeenkomst ontdekt. Gesteld echter een ogenblik, dat de koper een kistje van 25 echte havanna's van goede kwaliteit had in ontvangst genomen en daarvoor met goedvinden van de winkelier bijv. een gulden had gegeven, dan zou bij de jurist onmiddellijk twijfel rijzen aan het ware karakter dezer overeekomst. Is zij wel een koop-overeenkomst, dan wel hebben wij hier met een verkapte schenking, met een zgn. schijnhandeling te doen. Of is deze gehele affaire, zo geen schenking bedoeld is, wel "pluis"? Is de winkelier wel op eerlijke wijze aan deze havanna's gekomen? Heeft de overeenkomst wel een "geoorloofde oorzaak"?
Waardoor ontstaat hier de twijfel aan het ware juridische karakter der handeling? Doordat de som van een gulden naar de huidige marktwaarde van havanna's geen reële prijs is voor de geleverde waar, zo deze inderdaad haar kwaliteit behouden heeft. Ook zonder dat de jurist zich in de vakwetenschappelijke denk-houding van de econoom gaat instellen, dwingt hem dus zijn taak als jurist zelve, het economisch aspect der koop-overeenkomst in rekening te stellen. Het juridisch karakter der koop-overeenkomst is als zodanig onverbrekelijk vervlochten met dit economisch aspect.

Wanneer de jurist zijn Burgerlijk Wetboek opslaat, dan vindt hij in art. 1375 een verwijzing naar het "gebruik", dat naast de uitdrukkelijke bepalingen der overeenkomst zelve en naast de "billijkheid" en de "wet" de omvang der verplichtingen en rechten der contractanten bepaalt.

Door deze verwijzing naar het "gebruik" komt hij in onmiddelijke aanraking met de omgangsnormen van het maatschappelijk verkeer, zonder dat in het begrip "gebruik", gelijk het in het bedoelde wetsartikel is bedoeld, zelve de zin van de omgang mag worden gelegd. De omgangsregelen van hoffelijkheid, beleefdheid, maatschappelijk fatsoen en tact hebben als zodanig geen juridische zin, maar er bestaat een zó nauwe innerlijke samenhang tussen rechts- en omgangsgebruiken, dat men de zin van de eerste niet los van die der laatste kan vatten.

Men denke aan het handelsgebruik, dat men een soliede koopman, die bepaalde bestellingen heeft gedaan, in normale economische omstandigheden niet onmiddellijk na de levering om betaling maant. Dat dit gebruik primair een omgangs-aspect vertoont, dat het in de eerste plaats een hoffelijkheidsregel is, springt in het oog

HermanDooyeweerd.nl

Het is echter geenszins ondenkbaar, dat dit gebruik in bepaalde takken van handel zulke vaste vormen heeft aangenomen, dat het tevens het aspect van rechtsgebruik heeft verkergen, zodat bij de vaststelling van de omvang der verplichtingen en rechten der contractanten daar mede ook juridisch rekening moet worden gehouden

De nauwe samenhang tussen rechts- en omgangsregel laat zich trouwens ook buiten de figuur der overeenkomst onomstotelijk aantonen. Men denke aan de "belediging", welke juridisch valt onder de figuur der "onrechtmatige daad", maar primair ongetwijfeld een schending der omgangsregels inhoudt; aan een disciplinair kledingsvoorschrift, of het voorschrift in zake een bepaalde wijze van groeten in het leger.

Nu slaat de jurist, die heeft vastgesteld, dat de zoëven beschreven handeling in de sigarenwinkel als rechtsfiguur aan het koopcontract beantwoordt, opnieuw zijn Burgerlijk Wetboek op en vindt daar in de artt. 1378 tot en met 1387 een gehele titel over de "uitlegging der overeenkomsten". Daarmede komt hij als jurist in onmiddellijke aanraking met het taal-aspect der handeling en het is op het eerste gezicht duidelijk, dat de gehele rechtsfiguur der koopovereenkomst slechts kan bestaan op de basis van taalkundige uitdrukkingsvormen, waarin partijen haar juridische wilsovereenstemming betekenen.

Reeds de vaststelling, dat het hier een koop-overeenkomst betreft, vooronderstelt een uitlegging, een interpretatie van de gebruikte taal-tekens, waardoor, gelijk de jurist zegt "partijen haar wil verklaren". Toch is de juridische interpretatie naar haar juridische zin geen taalkundige. Dat bijv. het instappen in de tram juridisch wordt uitgelegd als de verklaring van de wil, een vervoersovereenkomst met de exploitante aan te gaan, is zeker niet als taalkundige interpretatie te verstaan Maar er bestaat een zo onverbrekelijke samenhang tussen taal en recht, dat de laatste zonder de eerste onbestaanbaar is.

Dat het juridisch aspect der handeling onverbrekelijk met het historische verbonden is, blijkt onmiddellijk, wanneer wij ons er rekenschap van geven, dat de positieve juridische inhoud der bedoelde concrete overeenkomst geheel samenhangt met het moderne historische cultuurpeil, gelijk ook het "gebruik", waarnaar het Burgerlijk Wetboek verwijst. De contractsvorm zelve heeft zijn rechtsgeschiedenis, en kan slechts in samenhang daarmede wetenschappelijk worden gekend. In de meest primitieve phasen van het Romeinse en het Germaanse recht was de overeenkomst als bron voor vermogensrechtelijke verbintenissen nog geheel onbekend. Slechts het delict schept hier juridische verbintenissen tussen de stamgenoten.

Dat de juridische zin van het koopcontract voorts onverbrekelijk samenhangt met het vroeger genoemde logisch aspect der handeling, blijkt reeds bij de eerste poging tot juridische interpretatie van de voorliggende overeenkomst. Wanneer aan de wilsverklaring van de contractanten geen logische gedachtengang ten grondslag ligt, is het per se onmogelijk ze een juridische zin toe te kennen. Van wilsovereenstemming in de juridische zin des woords kan reeds geen sprake zijn, wanneer de verklaringen elkander logisch weerspreken.

Zodra de jurist echter de juridische zin der wilsverklaring in het oog vat, stuit hij ook op de onlosmakelijke samenhang tussen het juridisch en het psychisch aspect der handeling. Achter de verklaring schuilt een psychisch proces van begeerten, voorstellingen, strevingen, enz., dat reeds bij kwesties als dwaling, kwade trouw, bedrog enz. door de jurist niet kan worden verwaarloosd.

Een geldige wilsverklaring kan voorts juridisch slechts worden afgelegd door toerekenbare personen en de toerekenbaarheid in juridische zin is onverbrekelijk vervlochten met een normaal ontwikkeld menselijk gevoels- en voorstellingsleven. Jonge kinderen e.d. kunnen zich niet rechtsgeldig verbinden.

Dat het hier bedoelde psychisch aspect op zijn beurt weer volstrekt samenhangt met het biotisch aspect der organische levensontwikkeling behoeft geen verder betoog. Reeds de juridische figuur der meerderjarigheid, asl regel een eerste vereiste voor volledige handelingsbevoegdheid is zonder verband met dit biotisch aspect niet te vatten.

En tenslotte hangt de figuur van een rechtshandeling als de koopovereenkomst ook onverbrekelijk samen met het bewegingsaspect, het ruimtelijk en het getalaspect der werkelijkheid.

De koopovereenkomst is, gelijk de jurist zegt, rechtsgrond voor rechtsgevolgen. Zij brengt verandering in de vorige rechtstoestand. De gekochte sigaren gaan door ter hand stelling uit de eigendom van de verkoper in de eigendom van de koper over, het in betaling gegeven geld op dezelfde wijze uit de eigendom van de koper in de eigendom van de verkoper. Dat het juridisch aspect der handeling hierbij onmiddelijk met het physisch bewegingsaspect vervlochten is, behoeft geen betoog. Wij stuiten reeds hier op de elementaire rechtsfiguur der juridische causaliteit, welke zonder verband met de physische niet valt te verstaan, maar nochthans een volstrekt eigen zin tegenover de laatste behoudt.

Voorts wordt de koopovereenkomst op een bepaalde plaats gesloten en toont daarmede hare ruimtelijke gebondenheid. Toch is deze plaats der overeenkomst in juridische zin allerminst een mathematisch begrip. Dit blijkt reeds, wanneer met het volgende geval overweegt.

Vanuit Brussel bestelt een Duitser een partij graan telefonisch in Amsterdam. De jurist vraagt onmiddellijk: Waar is deze overeenkomst tot stand gekomen? Dat de mathesis ons daarover niet kan inlichten, spreekt van zelve. Maar juridisch moet de plaats van de overeenkomst worden vastgesteld, omdat daarmede samenhangt de

HermanDooyeweerd.nl

vraag naar welk recht deze overeenkomst moet worden beoordeeld.

En hierbij springt tenslotte tegelijk de onverbrekelijke samenhang tussen het juridisch en het getalaspect in het oog. Immers, hoe ontstaat hier de moeilijkheid bij het bepalen van de plaats der overeenkomst in juridische zin? Omdat koper en verkoper twee verschillende personen zijn, die, terwijl zij zich in twee verschillende landen bevinden, ieder vanuit zijn plaats hun wil verklaren. De koopovereenkomst onderstelt echter, dat uit de tweeheid van wilsverklaring een juridische eenheid worde in de wilsovereenstemming. Is dus de koopovereenkomst in deze zin een juridische eenheid, dan kan zij juridisch ook slechts op éne plaats tot stand komen. De vraag, of als zodanig de plaats van de koper of die van de verkoper heeft te gelden, is een rechtsvraag, die zich echter zonder verband met het getals-aspect der handeling niet zou kunnen voordoen.

Nu sprak ik nog niet over het verband tussen het juridisch aspect en het morele en geloofs-aspect der handeling.

En toch is ook hier de samenhang bij alle eigen-geaardheid der bedoelde aspecten een even innige. Wederom slaat de jurist zijn Burgerlijk Wetboek op en hij vindt daar in art. I356 de bepaling, dat tot de bestaanbaarheid van de overeenkomst o.a. is vereist "een geoorloofde oorzaak". Ik kan op dit ogenblik niet ingaan op de verschillende opvattingen over het begrip "oorzaak der overeenkomst". Het is mij in het tegenwoordig verband voldoende een voorbeeld te geven van een ongeoorloofde zaak, welke volgens art. I37I B.W. de overeenkomst krachteloos maakt. Gesteld iemand belooft een ander een som geld voor het verspreiden van valse geruchten op de beurs, waardoor hij persoonlijk voordeel hoopt te bereiken. De ander gaat op dit voorstel in. Er is dus wilsovereenstemming. Zulk een overeenkomst heeft een "onzedelijke oorzaak" en is op die grond burgerrechtelijk nietig. Het verband tussen het juridisch en het moreel aspect der handeling springt hier in het oog. Art. I374 bepaalt uitdrukkelijk, dat de overeenkomst "te goeder trouw" moet worden ten uitvoer gebracht. Art. I357 bepaalt o.a. dat geen toestemming tot een overeenkomst van waarde is, indien zij door "bedrog" is verkregen. Art. I284 spreekt over het niet nakomen der verbintenis, welke is te wijten aan de "arglist" van de schuldenaar enz. enz.

De koopovereenkomst, welke wij naar hare vele aspecten bezagen, is aan al deze bepalingen van het B.W. onderworpen en daarmede is reeds de onverbrekelijke samenhang tussen haar juridische en haar morele zijde gewaarborgd.

Een elementaire rechtsfiguur, waarin de samenhang tussen het juridisch en het moreel aspect aan het licht treedt is de schuld, welke bij het niet of niet tijdig nakomen der overeenkomst een essentiele rol speelt.

De samenhang tussen het juridisch aspect en het geloofs-aspect der werkelijkheid eindelijk springt aanstonds in het oog, wanneer men bedenkt, dat wij in een Christelijk land leven, waarin de rechtsopvattingen in sterke mate door de Christelijke geloofsvoorstellingen beïnvloed zijn. Geheel onafhankelijk van de vraag, of de contractanten aan het Christelijk geloof persoonlijk deel hebben, is de overeenkomst die zij sluiten, wel degelijk aan deze samenhang tussen recht en geloof gebonden. Zo is bv. reeds het beginsel der contractsvrijheid met gelijktijdige binding van iedere overeenkomst aan een "geoorloofde oorzaak" uit het zgn. canonieke recht der Roomse Kerk afkomstig, dat dit beginsel op de heilige Schrift baseerde. En de gehele interpretatie van begrippen als "goede zeden", "goede trouw" enz.enz. is ongetwijfeld door de Christelijke opvattingen ter zake sterk beïnvloed.

Bovenstaande summiere beschouwingen inzake de alzijdige samenhang van de rechtsfiguur der bedoelde koopovereenkomst met alle overige aspecten dezer handeling moge voorlopig voldoende zijn, om aan te tonen, dat men zich van de wijsgerige idee der encyclopaedie maar niet af kan maken op de wijze, waarop men dit tegenwoordig vrij algemeen doet.

Daargelaten de vraag, of de speculatieve wetenschapsleer van FICHTE, SCHELLING of HEGEL aanvaardbaar is, valt in ieder geval niet te loochenen, dat de structuur van het recht zelve het wetenschappelijk denken noopt een idee van de samenhang van het recht met de overige aspecten der werkelijkheid aan het juridisch onderzoek ten grondslag te leggen. Hoe deze idee nader gevat wordt, en of de wetenschappelijke jurist er zich van bewust is, dat hij haar hanteert, doet in dit verband niet ter zake. Voorlopig is het voldoende het feit te constateren, dat de bedoelde idee een noodwendige vooronderstelling is van het vakwetenschappelijk onderzoek.

En wanneer dit vaststaat, dan kan ook de juridische encuclopaedie, als grondleggende wijsgerige wetenschap, welke ons de innerlijke structuur van de rechtswetenschap in haar plaats binnen de samenhang der vakwetenschappen wil doen kennen, niet langer als aprioristische speculatie worden afgewezen.

Het blijkt dan integendeel, dat deze encyclopaedie als wijsgerige theorie der wetenschap zelve, volstrekt noodzakelijk moet worden geacht, inzoverre zij de grondslagen der rechtswetenschap aan het licht brengt.

Wanneer immers het juridisch aspect der werkelijkheid zelve slechts in onverbrekelijke samenhang met de overige aspecten der werkelijkheid bestaat, dan kan ook

HermanDooyeweerd.nl

de rechtswetenschap theoretisch slechts dan op juiste wijze arbeiden, wanneer zij van een juist inzicht in de plaats van het recht in de universele samenhang van aspecten uitgaat. En dit inzicht behoort allereerst in de juridische begripsvorming tot uiting te komen. Met name de grondbegrippen der rechtswetenschap kunnen slechts dan goed gevormd worden en vruchtbaar zijn, wanneer zij in hun juiste verhouding tot en in hun samenhang met die grondbegrippen worden verstaan, waarin de overige aspecten der werkelijkheid theoretisch worden gevat. Heel wat valse probleemstellingen zijn, gelijk wij later zullen zien, in de rechtswetenschap geboren uit gemis aan inzicht in de ware verhouding en samenhang tussen de juridische en de overige zijden der werkelijkheid.

Wanneer het de taak van een inleiding in de rechtswetenschap is, de aankomende jurist allereerst in de aard van de rechtswetenschap en in de door deze wetenschap gehanteerde grondbegrippen in te leiden, dan is het o.i. dus ook volstrekt noodzzakelijk, dat zij zich op een wijsgerige encyclopaedie der rechtswetenschap in de hier voorlopig omlijnde zin baseert.

Zulk een encyclopaedie der rechtswetenschap is in wezen wijsbegeerte des rechts. En de aldus opgevatte wijsbegeerte des rechts laat zich niet van de rechtswetenschap als vakwetenschap scheiden. Zij is niet een liefhebberij voor speculatief aangelegde geesten, die behoefte gevoelen aan een idealistische conceptie van het recht los van de werkelijkheid. Zij brengt veeleer de noodwendige grondslagen en vooronderstellingen der rechtswetenschap aan het licht. Zij is het critisch geweten der rechtswetenschap, dat zich in de vakwetenschappelijke vragen niet tot zwijgen mag laten brengen. Zij houdt aan de rechtswetenschap de spiegel der zelfcritiek voor.

2 - Wetenschap en werkelijkheid.

Deze spiegel der zelfcritiek is voor de rechtswetenschap inderdaad onontbeerlijk. Het is ook voor de aankomende jurist zeer noodzakelijk, dat hij bij het binnentreden van de poorten van haar eerwaardig gebouw, wete, dat daarbinnen niet de vredige rust heerst der eenstemmigheid, maar dat hij zich binnen een waar strijdperk van theoretische opvattingen begeeft, waarin hij zonder rechtswijsgerige oriëntering het spoor bijster moet raken. Men zal hem wellicht geruststellen met de mededeling, dat het niet de taak der rechtswetenschap als vakwetenschap is, zich in de strijd der rechtswijsgerige theoriëen te mengen, maar dat zij zich aan het zgn. positieve recht heeft te houden, aan het recht zoals het werkelijk geldt.

Maar wat is dan dat positieve recht? Reeds over deze vraag lopen de opvattingen sterk uiteen. Is onder het positieve recht, zoals een oudere, zgn. positivistische richting in de rechtswetenschap leerde, alleen te verstaan het complex gedragsregelen, dat in de wet is neergelegd en van die, uit andere bron ontsproten, waarheen de wetten verwijzen? Of wel is er ook positief recht, dat zijn gelding niet aan de wetgever ontleent?

Voorts, op het eerste standpunt, is de wetsvorm alleen voldoende om de positieve gelding van een rechtsvoorschrift te waarborgen, of is tenslotte beslissend de vraag of zulk een voorschrift ook geregeld wordt toegepast door de met deze toepassing belaste staatsorganen?

En wanneer men dit laatste aanneemt, hoe moet dan de rechtswetenschap oordelen, wanneer volgens haar een duidelijke discrepantie tussen bv. rechtspraak en wet valt te constateren?

Zijn er ook uitspraken in de wet, die men kan kwalificeren als niet-verbindende wetsinhoud (EISELE)? Zo ja, wat is dan het criterium tussen bindende en niet bindende inhoud van de wet, waar de wet zelve daarvoor moeilijk een criterium kan bieden?

Is de bepaling van onze Wet houdende Algemene Bepalingen, dat gewoonte geen recht geeft, dan voorzover de wet er naar verwijst, positief recht?

Maar wanneer zich dan een constante jurisprudentie contra legem vormt, is dit dan gewoonte-recht? En zo ja, wat is dan positief recht: de tot een dode letter geworden rechtsregel, of de regel, welke buiten en tegen de wet door de rechtspraak wordt toegepast? Want de mogelijkheid van een constante jurisprudentie contra legem laat zich bezwaarlijk loochenen.

Voorts, als tenslotte alles aankomt op de geregelde verwerkelijking van een dwingende gedragsregel, is dan daarbij alleen de feitelijke gedragslijn van de met de rechtstoepassing belaste gemeenschapsorganen beslissend, of ook de doorsneehouding van de rechtsgenoten in het algemeen?

En eindelijk, is het positieve recht dan een bloot "feitelijk" iets, of draagt het nog het karakter van "norm", van regel van behoorlijkheid?

Ik heb hier opzettelijk een aantal vragen geformuleerd, die zich onafwijsbaar ook aan hen moeten voordoen, die menen in het positieve recht een onproblematisch gegeven bezitten. Deze zgn. naief positivistische houding tegenover het positieve recht is thans in ruime kring als onwetenschappelijk erkend. Ongetwijfeld is het positieve recht als zodanig niet afhankelijk van de theoretische kijk er op, ofschoon zelfs deze stelling niet onbetwist is.

Maar even zeker is, dat in de wetenschap alles op die kijk aankomt en dat voor een wezenlijk wetenschappelijke houding reeds de vraag wat onder positief recht valt te verstaan een uiterst moeilijk probleem is. In het meningsverschil, dat zich te dezen aanzien openbaart, maakt zich een dieper verschil in de gehele rechtsbeschouwing kenbaar.

HermanDooyeweerd.nl

Hoe diep inderdaad het verschil in de visie op de structuur der werkelijkheid binnen het rechtswetenschappelijke denken doorwerkt, kan eerst blijken, wanneer wij nader met de grondbegrippen en de algemene leerstukken der rechtswetenschap kennis maken. Reeds in de aanvang moeten wij echter opmerken, dat een beroep op de werkelijkheid ter adstructie van een bepaalde theoretische opvatting nimmer neutraal tegenover de wijsbegeerte kan zijn.

Om dit duidelijk te maken, moeten wij ons een ogenblik nader rekenschap geven van de verhouding van wetenschap en werkelijkheid. In de eerste paragraaf lieten wij aan het voorbeeld van een eenvoudige koopovereenkomst zien, hoe grote verscheidenheid van aspecten de werkelijkheid vertoont.

Het moet intussen duidelijk zijn, dat in de gewone ervaring van het dagelijkse leven men aan eën gearticuleerde onderscheiding van deze aspecten niet toekomt.

Hier worden gebeurtenissen, handelingen, dingen enz. gevat als individuele tijdelijke totaliteiten. Haar onderscheiden werkelijkheidsaspecten worden hier nimmer explicite en afzonderlijk, maar alleen implicite en in een ononderbroken onderlinge samenhang van deze bepaalde handeling, dit bepaalde ding enz. beleefd.

Zo wordt in de niet-wetenschappelijke zgn. naieve ervaring van de werkelijkheid een individueel ding als deze kastanjeboom hier in mijn tuin, niet afzonderlijk gevat naar zijn mathematische aspecten van quantitatieve menigvuldigheid en ruimtelijke verhoudingen, naar zijn physisch aspect van energie-massa, naar zijn biotisch aspect van levend organisme enz., maar zonder meer in zijn individuële eenheid als boom, waarin al deze aspecten in on-onderbroken samenhang zijn gegeven, maar zonder dat ik ze afzonderlijk analyseer.

Eerst in de wetenschappelijke, theoretische ken-houding worden de aspecten der werkelijkheid, door het theoratisch denken uit elkander gesteld, gearticuleerd onderscheiden

Aan deze theoretische uiteenstelling en gearticuleerde onderscheiding van de aspecten hangt de mogelijkheid der vakwetenschappen.

In het eerste theoretisch onderricht in de wiskunde wordt reeds geleerd, de getals- en ruimteverhoudingen los van de zinnelijk waarneembare dingen der dagelijkse ervaring te vatten. Terwijl het kind in zijn naieve denkhouding begint deze verhoudingen aan concrete dingen op te merken en bijv. het telraam moet gebruiken op te leren tellen, moet geleidelijk zijn oog ontsloten worden voor de getals- en ruimteverhoudingen als zodanig, waarbij scherp onderscheiden wordt tussen deze aspecten en het zinnelijk-psychisch aspect van zinnelijke vorm, kleur enz.

Zo richt ook de jurist in zijn vakwetenschappelijke werkzaamheid zijn aandacht niet op de volle levenswerkelijkheid van dingen en gebeurtenissen, maar hij wil het juridisch aspect der werkelijkheid als zodanig wetenschappelijk leren kennen. Juist daarom heeft in het vakwetenschappelijk denken een beroep op de naive werkelijkheidservaring ter positieve verdediging van een bepaalde theoritische kijk op het veld van onderzoek geen zin. Niet omdat deze vóór-wetenschappelijke ervaringshouding onjuist of waardeloos zou zijn, maar alleen omdat de vakwetenschappelijke kennis slechts op theoretisch uiteengestelde aspecten der werkelijkheid gericht is en de naieve ervaring ons juist daarover niets positiefs kan leren.

Geen astronoom, wiens denken op het physisch bewegingsaspect der hemellichamen is gericht, zal aan de naieve ervaring van een zonsondergang enige bewijskracht toekennen tegen de astronomische theorie van de dubbele beweging der aarde. En toch zal hij - voorzover hij zich van de grenzen zijner vakwetenschap bewust blijft - er zich voor hoeden te zeggen, dat de naieve ervaring vals is.

Deze laatste bewering is inderdaad uit vakwetenschappelijk oogpunt niet meer verantwoord. Immers in de naieve ervaring van een zonsondergang wordt niet het afzonderlijk bewegings-aspect van dit gebeuren, maar de volle concrete werdelijkheid ervan in een individuele totaal-structuur gevat. Maar juist over de afzonderlijke aspecten van dit gebeuren dan de naieve ervaring niets positiefs leren. Om te kunnen zeggen, dat zij ons over de ware stand van zaken in het bewegingsaspect der werkelijkheid verkeerd inlicht, moet men haar eerst een bepaalde theorie over de bewegingen van zon en aarde toedichten. En juist deze toedichting is vals, want de naieve ervaring is in het geheel geen theorie over de werkelijkheid, maar eenvoudig naieve ervaring van de werkelijkheid, zoals zij zich geeft. Zodra men op grond van zijn zinnelijke waarnemingen zou concluderen, dat de zin zich om de aarde beweegt, is men uiteraard reeds op theoretisch terrein en heeft men de naieve ervaringshouding verlaten. Zegt men echter: Ik zie, hoe de zon achter de horizon wegzinkt, dan geeft men daarmede nog geen theorie over de beweging der hemellichamen.

Zodra dus de vak-theoreticus zich op de "werkelijkheid" gaat beroepen, moet hij zich ervan bewust zijn, dat hij een werkelijkheidssamenhang aanvoert, die hij eerst theoretisch in hare aspecten uit elkander heeft gebroken, om haar vervolgens in een dezer theoretisch onderscheiden aspecten wetenschappelijk te onderzoeken. Hij moet zich als wetenschappelijk man bewust blijven, dat de op deze wijze theoretisch uiteengebroken werkelijkheid niet meer is de werkelijkheid, gelijk zij zich in de gewone ervaring geeft, maar veeleer een theoretische visie van de werkelijkheid.

En zal deze visie inderdaad een visie van de werkelijkheid zijn, dan kan zij zich nimmer beperken tot het theoretisch inzicht in een bepaald aspect, maar dan behoort zij te zijn een visie op de werkelijkheid in de structuur van de onderlinge samenhang der aspecten.

HermanDooyeweerd.nl

Een voorbeeld moge het hier opgemerkte toelichten. In 1929 verscheen het eerste deel van een opzienbarend boek van de Zweedse hoogleraar ANDERS WILHELM LUNDSTEDT, getiteld Die Unwissenschaftlichkeit der Rechtswissenschaft.

In dit werk tracht de schrijver aan te tonen, dat alle gangbare begrippen, waarmede de rechtswetenschap opereert, als die van rechten en plichten, verbintenis, rechtsnorm, enz. enz. niets zijn dan valse speculatieve constructies zonder enige grond in de empirische of ervaringswerkelijkheid.

Wanneer de Romeinse juristen leerden, dat uit een overeenkomst een verbintenis, een obligatie wordt geboren, krachtens welke de ene partij verplicht is aan de andere een prestatie te doen en de andere partij een recht op deze prestatie verkrijgt, dan lag aan deze gehele voorstelling van zaken, gelijk de schrijver, op het voetspoor van zijn Zweedse ambtgenoot aan de Universiteit van Upsala, AXEL HAGERSTRÖM, leert, slechts ten grondslag een primitieve magische opvatting, dat men door het uitspreken van bepaalde formules een geheimzinnige macht over de persoon van de schuldenaar verkreeg, waaruit deze zich slechts door prestatie zou kunnen bevrijden. De moderne rechtswetenschap maakte van deze magische macht over de persoon dez debiteurs een "recht" van de schuldeiser en een daaraan beantwoordende "plicht" van de schuldenaar.

Maar aan deze begrippen beantwoordt, volgens LUNDSTEDT, evenmin iets in de werkelijkheid als aan de primitieve magische voorstelling, dat de "obligatie" zou zijn een machtskring, waarin de persoon des schuldenaars zou zijn gebannen. De enige realiteit der "obligatie" bestaat volgens hem in de feitelijke situatie, dat iemand, wanneer hij op een (in wet, overeenkomst of anderszins) bepaalde wijze handelt of niet handelt, en wanneer daardoor een op bepaalde wijze omschreven schade voor een ander ontstaat, op vordering van de laatste executoriaal kan worden gedwongen, voor het geval hij tot betalen in staat is, een zekere geldsom te voldoen ter dekking van proceskosten en geleden "schade".

Alzo, rechten en plichten, eisen van zo behoren, zijn in werkelijkheid niet te vinden. De wetenschap echter is aan de grenzen der ervaarbare werkelijkheid gebonden.

Dus moet er een radicale opruiming in het begrippen-arsenaal der rechtswetenschap worden gehouden, omdat aan de daarin gangbare begrippen niets in die werkelijkheid beantwoordt.

Men vindt in dit betoog van de bekende Zweedse rechtstheoreticus een zeer leerrijk voorbeeld van een beroep op de werkelijkheid ter rechtvaardiging van een bepaalde theoretische kijk op het rehctsleven.

Wat is dit wel voor een "werkelijkheid", welke met zulk een pathos tegen de "scholastiek der juristen" in het veld wordt gevoerd ? Is het de werkelijkheid, gelijk zij zich in de gewone ervaring aanbiedt ? Dit zeker allerminst.

Ieder normaal ontwikkeld mens, die een overeenkomst afsluit, of iets doet wat in de wet verboden is, heeft implicite weet van rechten en plichten, van wat rechtens behoort en niet behoort, ook al heeft hij geen theoretisch inzicht in het juridisch aspect van de menselijke samenleving qua talis.

Zodra men de normatieve aspecten, d.w.z. die aspecten waarin de werkelijkheid onder de regels van zo behoren fungeert, uitschakelt, is het niet langer de volle werkelijkheid, waarop men zich beroept, maar veeleer een theoretische abstractie uit die volle realiteit.

En zodra men zulk een theoretische abstractie voor de "ware werkelijkheid" uitgeeft, overschrijdt men zowel de grenzen der gewone ervaring als die der vakwetenschap.

Men poneert eenvoudig een theoretische kijk op de structuur der werkelijkheid als de ware en deze theoretische werkelijkheidsvisie is noodwendig van wijsgerig karakter.

Zo is LUNDSTEDT's werkelijkheidsvisie zo te karakteriseren, dat zij de geabstraheerde physisch-psychische aspecten der realiteit met de volle ervaringswerkelijkheid vereenzelvigt en dus aan het rechtsleven theoretisch een plaats binnen deze physisch-psychische aspecten moet aanwijzen, waarbij het geheel van zijn normatieve zin wordt beroofd.

De schrijver heeft deze naturalistische rechtsbeschouwing zeer consequent doorgevoerd, waar hij van zijn standpunt terecht opmerkt, dat men eigenlijk ook van "schadevergoeding" niet meer mag spreken, omdat de "werkelijkheid" deze figuur niet kent.

Maar, zo zal men, gedachtig aan het in de vorige paragraaf gelezen betoog, opmerken: Heeft zulk een theoretische, in wezen wijsgerige, visie op de structuur der werkelijkheid dan geen hogere richtsnoer dan de subjectieve overtuiging van de wetenschappelijke onderzoeker ?

Ware dit zo, dan zou ieder beroep op de werkelijkheid, ieder beroep op de "feiten tenslotte wetenschappelijke waarde missen en een grenzenloze theoretische willekeur zou tenslotte de plaats van de wetenschappelijke waarheid moeten innemen.

Zo droevig staat het er met de wetenschap gelukkig niet voor. De "feiten" waarop zij zich beroept, moeten zich inderdaad ook aan de naieve ervaring toegankelijk laten maken, waarin de werkelijkheid zich structureel geeft, zoals zij is.

En zo is ook de theoretische visie op de structuur der realiteit niet aan de subjectieve willekeur van de denker overgeleverd. Zij moet van de niet-theoretische ervaring der werkelijkheid behoorlijk theoretisch rekenschap kunnen geven, of ze bouwt op een speculatieve zandgrond. En er is nog een criterium voor hare weten-

HermanDooyeweerd.nl

schappelijke waarheid, dat wij eerst later onder ogen kunnen zien, bij de behandelin van de zgn. antinomieën.

Een theoretisch beroep op de werkelijkheid wordt echter per se vals, wanneer men aprioristisch de werkelijkheid, gelijk zij zich aan de gewone ervaring biedt, gaat vereenzelvigen met een theoretische abstractie van bepaalde harer aspecten.

Het gevaarlijke daarbij is, dat de wijsgerig ongeschoolde wordt gesuggereerd, dat zulk een theoretische visie op de werkelijkheid onafhankelijk is van een bepaald wijsgerig standpunt en dat deze on-critische denkwijze ook de aankomende jurist wordt opgedrongen "in naam der eenvoudigheid", omdat men slechts de "gewone alledaagse opvatting" der werkelijkheid zou weergeven.

Hiertegenover stel ik als eis van wetenschappelijke eerlijkheid, dat men de aankomende jurist moet leren zien de onlosmakelijke samenhang tussen de kijk, die men op de structuur van het positieve recht heeft en de wijsgerige visie op de structuur der gehele werkelijkheid.

Want de theoretische kijk op de realiteit is steeds van wijsgerig karakter.

Om ons van deze stand van zaken goed rekenschap te geven is het noodzakelijk nader in te gaan op de vraag, in welke verhouding de wijsbegeerte staat tot de vakwetenschappelijke kennis enerzijds en tot de niet-theoretische (zgn. "naieve") ervaring van de werkelijkheid anderzijds.

3 - Wijsbegeerte, vakwetenschap en naieve werkelijkheidservaring. De kosmische tijd en het eerste transcedentale grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte.

Wij zagen in de vorige paragraaf, dat in de zgn. naieve, dwz. niet theoretische ervaringshouding van het dagelijks leven de verschillende aspecten der werkelijkheid niet gearticuleerd onderscheiden, niet theoretisch geanalyseerd of uiteen-gesteld worden. In deze ervaringshouding richt onze blik zich niet op abstracte getalsverhoudingen, op abstracte ruimtefiguren, abstracte materie-bewegingen, abstracte gevoels-samenhangen, abstracte taal- en omgangsvormen, abstracte rechtsverhoudingen enz. enz. Wij ervaren hier de werkelijkheid veeleer in de concrete totaliteits-structuren van individuele dingen, gebeurtenissen, handelingen en van concrete samenlevingsvormen als gezin, staat, bedrijf, kerk enz. enz. De ze structuren, die wij later als individualiteits-structuren der werkelijkheid zullen leren kennen, omspannen in beginsel alle aspecten der werkelijkheid zonder onderscheid; maar deze laatste zijn daarbinnen op typische wijze gegroepeerd tot een individueel geheel. Niet op de uiteengestelde aspecten, maar op het individueel geheel, dat deze aspecten heeft, richt zich de aandacht der naieve ervaring.

Toch hebben wij in de naieve ervaringshouding wel degelijk impliciet weet van de rijkdom aan aspecten, waarin zich de werkelijkheid binnen deze totaliteits-structuren geeft.

Zodra bijv. een theoreticus mij zou willen diets maken, dat dit tafeltje, deze stoel, deze boom, waarop mijn blik rust, in werkelijkheid niets anders zijn dan atoomcomplexen, in welker ware structuur en geaardheid ons slechts physica en chemie inzicht kunnen verschaffen, dan reageert mijn naief werkelijkheidsbewustzijn intuitief tegen deze aanmatiging der wetenschappelijke theorie, die de volle werkelijkheid dezer mij vertrouwde dingen uit mijn dagelijkse omgeving, wil doen opgaan in hun physisch-chemisch aspect (d.i. het aspect der beweging).

Ik besef, dat zulk een theorie mij de veelzijdige rijkdom der door mij ervaren dingen ontrooft, ja, dat zij mij eigenlijk van deze dingen niets overlaat. En al kan ik haar met mijn naieve ervaring niet wetenschappelijk weerleggen, ik ben toch diep overtuigd, dat zij vals moet zijn.

Want de volle tijdelijke werkelijkheid der dingen, die ik in het dagelijks leven ervaar, is mij slechts gegeven in een onlosmakelijke samenhang van alle aspecten, zowel van de zgn. "natuurzijden" (de mathematische, physische, biotische en psychische), als van de zgn. "normatieve" zijden (de logische, historische, taal-, omgangs-, economische, aesthetische, juridische, morele, en geloofsaspecten, waarin de werkelijkheid niet aan natuurwetten, maar aan normen, d.i. aan regels van zo behoren, is onderworpen). Dit tafeltje, is voor mijn onvertheoretiseerd werkelijkheidsbesef dit tafeltje niet meer, zodra de theorie het gegeven ding tracht te reduceren tot een systeem van abstracte physisch-chemische formules. Tot de volle werkelijkheid van het ding, zoals het in de naieve ervaringshouding gevat wordt, behoren ook zijn objectief-zinnelijke gestalte, zijn objectieve samenhang van logische kenmerken, waardoor het van andere dingen onderscheiden is, zijn objectieve betekenis in de taal, zijn functie in omgang en verkeer, zijn economische waarde (ik zie onmiddellijk of het een kostbaar, dan wel een goedkoop product is), zijn objectieve schoonheid of lelijkheid, zijn functie als rechtsobject (het behoort aan mij of aan een ander) enz. enz. Voorzover het ding ook in de normatieve aspecten der werkelijkheid fungeert, onderwerpt de naieve ervaring het ook zonder bedenking aan behoorlijkheidsregels, zij 't al niet qua verantwoordelijk subject, maar als object, als voorwerp. De tafel is bijv. goed of slecht gevormd, mooi of lelijk, gezellig of ongezellig, kostbaar of goedkoop, enz.

Het eigenaardige van de naieve ervaring openbaart zich hierin, dat ons denken zijn logisch-analytisch aspect niet tegenover de onderscheidin niet-logische aspecten der werkelijkheid stelt, dat het niet tot probleem, tot "Gegenstand" der

HermanDooyeweerd.nl

kennis maakt (gelijk de Duitsers het noemen), doch dat ons denken veeleer naief blijft in-gesteld in de volle tijdelijke werkelijkheid, d.w.z. dat het de psychische, logische en de overige zgn. normatieve functies der dingen als een onverbrekelijk bestanddeel van en in die werkelijkheid vat.

Overal, waar op enigerlei wijze het denken zich uit de volle werkelijkheid een "Gegenstand" abstraheert, is niet de naieve denkhouding, maar de theoretische aan het woord. Vandaar de principiële onjuistheid van de opvatting, welke in de naieve ervaring een soort "kennistheorie" zoekt, als de "afbeeldingstheorie" (hieronder verstaat men in de kennistheorie die opvatting, welke meent, dat in ons bewustzijn zich een in zich afgesloten (physische) ding-werkelijkheid als in een getrouwe fotografie afbeeldt), als zou heel de tijdelijke werkelijkheid opgaan in de zinnelijke gewaarwordingsindrukken.

Eerst het wetenschappelijke denken stelt de tijdelijke werkelijkheid bewust uiteen in haar verschillende aspecten en stelt de niet-logische aspecten als "Gegenstand", als probleem tegenover de logische begripsfunctie. Daartoe moet het deze aspecten uit hun gegeven onverbrekelijke samenhang abstraheren, door de theoretisch-logische analyse. Dat het wetenschappelijk denken inderdaad een abstract, een van de volle werkelijkheid iets aftrekkend denken is, moet duidelijk zijn. De vakwetenschappen hebben de werkelijkheid in sneden of vakken verdeeld. En dit is zeker : ook alle vakwetenschappen tezamen kunnen ons in onderlinge aanvulling niet de ongedeelde werkelijkheid doen kennen. Een samenvoeging van de parten, die eerst uit de appel zijn gesneden, geeft ons niet de volle vrucht terug.

De eerste vraag is nu deze: Wat wordt door het theoretisch denken van de volle gegeven werkelijkheid afgetrokken ? Waarvan wordt hier geabstraheerd ?

Met deze vraag leiden wij de zgn. trancendentale critiek van het wijsgerig denken in, dig door opsporing van de niet-theoretische voor-onderstelden van het theoretisch denken een onderzoek instelt naar datgene, wat het wijsgerig denken als theoretisch denken eerst mogelijk maakt.

De eerste critische vraag belet ons, van de abstracte theoretische gegenstandsrelatie als van een onproblematisch gegeven uit te gaan, en dus in de theoretische denkhouding ons uitgangspunt te zoeken.

Het antwoord op de gestelde vraag moet luiden: Allereerst abstraheert het theoretisch denken van de tijd, die alle aspecten der werkelijkheid in continue, ononderbroken samenhang houdt en waarbinnen het logisch denkaspect zelve met alle niet-logische aspecten in correspondentie staat.

De tijd in deze universele, kosmische zin, dient wel te worden onderscheiden van de bijzondere tijdsaspecten, waarin hij zich uitdrukt, met name van de klokketijd, in zoverre deze slechts een maat voor de tijd in het bewegingsaspect aangeeft. In alle aspecten der werkelijkheid toch fungeert de kosmische, ze alle omvattende, tijd in een bijzondere zin , in een bijzondere modaliteit.

In het getalsaspect fungeert hij in de bijzondere zin van het hoeveel (discrete quantiteit). Zeg ik, dat 2 in de getallenreeks vroeger is dan 3 en 4, dan vat ik inderdaad een tijdsverhouding tussen deze getallen in het oog, die niet verwisseld mag worden met de opeenvolgende momenten mijner subjectieve telling. Dat het getal 2 in de reeks aan 3 en 4 voorafgaat, heeft hier de quantitatieve tijdszin: 2 kl. dan 3 kl. dan 4. Dit is een stand van zaken, die van mijn subjectieve telling niet afhankelijk is, maar in de tijdsorde van het getal is gegrond.

In het ruimtelijk aspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin der ruimtelijke gelijktijdigheid en binnen die ruimtelijke gelijktijdigheid in de zin van het ruimtelijk groter en kleiner. Een bepaalde planimetrische ruimtefiguur bijv. kan slechts bestaan in gelijktijdige uitgebreidheid harer ruimte-delen en niet in de successieve opeenvolging der beweging, waarbij het ene punt verdwijnt als het volgende komt. Deel ik een der tussen de punten A en B gelegen zijden van een willekeurige driehoek middendoor, dan is in de gelijktijdige uitgebreidheid van AB en AB' nochthans van A uit gerekend punt B' ruimtelijk eerder dan punt B, omdat het laatste verder van punt A afligt. Hier draagt de tijdsverhouding, evident de bijzondere zin van de ruimtelijke grootte-verhouding der rechten AB' en AB.

In het bewegingsaspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin der bewegingsverhoudingen. De klokketijd is, gelijk gezegd, in zijn bloot physisch aspect, niets anders dan de maat der beweging. In de zin der beweging bestaat geen statische gelijktijdigheid, doch slechts een dynamische, afhankelijk van de beweging zelve.

In het biotisch aspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin van tijd der organische levensontwikkeling, van geboorte, rijping en afsterving. De vraag: wanneer is een levend individu geboren ? is evident een biologische tijdsvraag, die slechts in biologische zin valt te beantwoorden.

In het gevoelsaspect fungeert de tijd in de bijzondere zin van gevoelstijd, waarin alle gevoelsmomenten elkander qualitatief doordringen in een continue stroom, die geen mechanische isolering van momenten gedoogt.

De gevoelsduur van een emotionele spanning of angst draagt een intensief karakter, dat zich met extensieve maat niet laat meten. In een opgewekte gevoelstoestand vliegt de tijd om, in een gedeprimeerde stemming van verveling kruipt hij.

HermanDooyeweerd.nl

In het logisch aspect fungeert de tijd in de bijzondere zin van het logisch prius et posterius, zoals deze tijdsverhouding zich pregnant uitdrukt in het logisch beginsel van de toereikende grond. Het logisch voor-onderstelde is het in de logische tijdsorde eerdere: de logische gronden (praemissen) gaan in de zgn. logische sluitrede (het syllogisme) logisch aan de gevolgtrekking (conclusie) vooraf. Zo is bijv. ook het grondleggend rechtsbegrip in de logische tijdsorde anterieur aan het begrip van een concreet rechtsverschijnsel als een koopovereenkomst.

In het historisch aspect fungeert de tijd in de bijzondere zin der cultuurontwikkeling, met haar innige doordringing van het verleden, heden en toekomst. De historische periode met haar begrenzing door belangrijke overgangspunten in de cultuurontwikkeling is een tijdsfiguur, in de bijzondere zin der historie, evenzeer als een historisch ogenblik.

In het taalaspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin der symbolische betekenis. Men denke aan een symbolische pauze tussen het uitspreken van twee volzinnen, aan de betekenis van een langzaam gebaar van een dirigent ter aanduiding van de inzetting van adagio door het orkest enz. enz.

In het omgangsaspect fungeert de tijd in de bijzondere zin van beleefdheid, hoffelijkheid, tact, gezelligheid enz. Men denke aan de bijzondere omgangszin van het laten voorgaan van een maatschappelijk hoger gestelde, van het eerst begroeten van de gastvrouw, van het tactisch kiezen van het juiste moment voor het doen van een verzoek enz. enz.

In het economisch aspect fungeert de tijd in de bijzondere zin der economische waardering, welke steeds onderstelt een relatieve krapheid van dienstige economische goederen en een uitsparen van overtollige offers ter verkrijging of benutting daarvan. Zo berust het gehele economische renteverschijnsel op een hogere economische waardering van de onmiddellijke boven de toekomstige dienstigheid van gelijke economische goederen, resp. van de abstracte geldswaarde, waarvoor wij ze ons kunnen verschaffen. Men denke ook aan het Engelse spreekwoord "Time is money".

In het aesthetisch aspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin der schone harmonie. Men denke aan de Aristotelische regel voor het drama: eenheid van plaats, tijd en handeling. Het principieel verschil tussen historische en aesthetische tijd openbaart zich pregnant in een zgn. historisch drama, of een historische roman. Wanneer hier de auteur bloot de historische tijdsorde der gebeurtenissen volgt, dan miskent hij de eisen van het kunstwerk. De aesthetische tijd mag niet aesthetisch ledig zijn. Een historisch verloop van gebeurtenissen volgt als zodanig geen aesthetische tijds-orde.

In het juridisch aspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin des rechts, die wij nader hebben te onderzoeken. In het teniet-gaan bijv. van het eigendomsrecht of van een schuldvordering door verjaring, door het verlopen van een zekere termijn, zonder dat de gerechtigde door enige gedraging van zijn recht doet blijken, openbaart de tijd niet een mathematische, physische, logische of historische, maar zeer bepaaldelijk een juridische zin, die door rechtsnormen wordt beheerst.

Bepaalt bv. het Burgerlijk Wetboek, dat de verjaringstermijn voor schuldvorderingen in het algemeen 30 jaren is, dan komt in deze tijdsbepaling een normatieve rechtseis tot uitdrukking en wel die van de waarborg der zgn. rechtszekerheid in die van het tijdstip, waarop een zgn. rechtsfeit heeft plaats gehad, dwz. een feit, waaraan rechtsgevolgen geknoopt zijn, komt de bedoelde juridische zin van de tijd tot uitdrukking. Men denke aan de vraag, wanneer een koopovereenkomst is tot stand gekomen, wanneer tussen aanbod en aanvaarding bv. een tijdsverloop van een week ligt en het schriftelijk antwoord op het aanbod bv. door de aanbieder zelve weer eerst een week na zijn verzending wordt ontvangen; aan de vraag of een wet ook zgn. "terugwerkende kracht" heeft, ook zal gelden voor rechtsfeiten, die vóór het in werking treden van de wet zich hebben voorgedaan, maar welker rechtsgevolgen nog doorwerken, zoals bv. het bereiken van de 21-jarige leeftijd onder een burgerlijke wetgeving, die met dit tijdstip de meerderjarigheid liet ingaan, terwijl bv. een nieuwe wet haar eerst op 23-jarige leeftijd doet aanvangen. Men denke tenslotte aan de rechtsgevolgen van het niet tijdig voldoen aan zijn verplichtingen.

In het morele aspect der werkelijkheid fungeert de tijd in de bijzondere zin van de morele liefdeplicht. In de morele tijdsorde betekent ieder verloren ogenblik een verzuim in zedelijk opzicht. "De tijd dringt" is een uitdrukking, welke in morele betekenis gebruikt, deze stand van zaken scherp aanduidt.

In het geloofsaspect der werkelijkheid eindelijk neemt de tijd de bijzondere zin aan van openbaring van het boven-tijdelijke, van het achter de tijd verborgene. In deze zin is te verstaan het aanvangswoord van het boek Genesis. In den beginne schiep God den hemel en de aarde. In deze zin zijn m.i. ook de zgn. scheppingsdaden te verstaan, waarin Gods scheppingswerk, dat als zodanig niet aan de tijd is onderworpen in het geloof op de menselijke werkdagen wordt betrokken, opdat wij steeds ons tijdelijk werk in het licht van Gods boven-tijdelijk scheppingswerk zouden zien. In deze zin de belijdenis, dat de wekergeboorte aan het geloof voorafgaat, enz. enz.

Alle genoemde aspecten nu zijn slechts bijzondere modaliteiten, bijzondere

HermanDooyeweerd.nl

uitdrukkingswijzen van de kosmische tijd, die de aspecten in een kosmische continuiteit overspant. De kosmische tijd is naar de wetszijde gezien, tijdsorde, welke aan de onderscheiden aspecten hun vaste plaats en structuur geeft; naar de subjectieve zijde gezien is hij kosmische tijdsduur, die voor de onderscheiden dingen, handelingen, gebeurtenissen en tijdelijke menselijke existenties verschillend is en evenzeer in alle aspecten der werkelijkheid fungeert.

In de naieve ervaring wordt de tijd nimmer in een abstract aspect, doch in zijn al-zijdige continuiteit ervaren. Zo wordt een gebeurtenis als het uitbreken van een brand is een woning niet naar zijn afzonderlijke geabstraheerde aspecten, maar in de continuiteit van zijn tijds-samenhang doorleefd, waarin alle tijdsaspecten onverbrekelijk samenhangen. Zie ik in het dagelijks leven op mijn horloge, dan vat ik de tijd niet bloot in zijn abstract bewegingsaspect, maar tegelijk in zijn gevoelsaspect, in zijn symbolisch, zijn omgangs-, zijn rechtsaspect enz. De klokketijd maant mij onophoudelijk tot mijn sociale plichten.

Juist, omdat de naieve ervaring in deze continuiteit van de kosmische tijd ingesteld blijft, komen ook hier de aspecten der werkelijkheid niet gearticuleerd, niet in de theoretische dis-continuiteit tot bewustzijn. De continuiteit van de kosmische tijd overdekt voor het naieve bewustzijn de onderscheiden aspecten van onze kosmos.

Van de kosmische tijd is als zodanig ook geen begrip mogelijk. Immers, ieder begrip voor-onderstelt de tijd. Slechts een theoretisch idee of een grensbegrip kunnen wij ons van de tijd vormen als van een kosmisch voor-onderstelde van alle begrip, waarheen ook het theoretisch denken in zijn rusteloosheid heen-wijst.

Het theoretisch denken moet echter beginnen, van de kosmische, de onderscheiden aspecten der werkelijkheid continu overspannende, tijd te abstraheren, om de aspecten zelve in logische dis-continuiteit te kunnen vatten.

Hierbij blijft het vakwetenschappelijk denken geconcentreerd op het onderzoek van de variabele verschijnselen binnen een afzonderlijk aspect der werkelijkheid. Op de aard der aspecten zelve richt het zijn aandacht niet.

Daarentegen is het de onafwijsbare taak van het wijsgerig denken, de theoretisch onderscheiden aspecten zelve naar hun aan alle wisselende verschijnselen ten grondslag liggende constante structuur in de blik der totaliteit, dit is in hun onderlinge samenhang vanuit hun worteleenheid, te vatten.

Hiermede is reeds impliciet uitgemaakt, dat de wijsgerige totaliteits-idee iets geheel anders moet zijn dan de natuurwetenschappelijke idee van de kosmos of het "heelal". Immers, de astronomie beschouwt de kosmos slechts naar zijn mathematische en physisch-chemische aspecten met bewuste uitschakeling van alle overige en zij maakt ook niet de eerstgenoemde aspecten zelve naar hun fundamentele geaardheid of structuur tot theoretisch probleem, maar onderzoekt slechts de variabele werkelijkheid binnen deze aspecten.

De wijsbegeerte daarentegen moet in de eerste plaats de aspecten der werkelijkheid zelve, naar hun innerlijke structuur en aard, niet de zich daarin afspelende variabele verschijnselen, in de blik der totaliteit aan een onderzoek onderwerpen. Daarbij mag geen dezer aspecten worden uitgeschakeld. Op de totaliteit, het geheel der aspecten, vanuit hun diepere wordte-eenheid, moet de theoretische blik worden gericht. (Hiermede is van zelve uitgeschakeld de positivistische opvatting, als zou de wijsbegeerte ons niets anders hebben te bieden dan een synthese van wat de onderscheiden vakwetenschappen ons tot nu toe aan theoretische resultaten hebben geleverd).

In de tijd zelve kan deze worteleenheid niet gegeven zijn, daar wij de aspecten hier slechts in hun onherleidbare verscheidenheid aantreffen.

Enerzijds kan nu de wijsbegeerte echter niet in de naieve ervaringshouding terugvallen. Zij moet de theoretische, de wetenschappelijke denkhouding handhaven en de daarin geëiste theoretische distantie tegenover de naieve ervaring bewaren, zal zij inderdaad wetenschap blijven.

Zij kan echter anderzijds, wil zij inderdaad de tijdelijke werkelijkheid in de theoretische blik der totaliteit vatten, niet bij een onverbonden veelheid van vakwetenschappelijk geabstraheerde aspecten blijven staan, doch moet deze laatste in hun diepere eenheid en in hun onderlingen samenhang vatten.

Eerst zo is ook een theoretische conceptie van de tijdelijke werkelijkheid mogelijk, welke laatste zich in de naieve ervaring in al-zijdigheid aanbiedt. De naieve ervaring kan zelve niet-theoretisch rekenschap geven van de structuur der door haar ervaren werkelijkheid.

De vakwetenschappen zijn daartoe evenmin in staat, omdat zij als zodanig slechts de variabele verschijnselen binnen afzonderlijke aspecten in het oog vatten. Slechts aan de wijsbegeerte kan de bedoelde taak ten deel vallen. En het is in de eerste plaats de wijsgerige encyclopaedie, die zich hiervoor gesteld ziet.

4 - Het tweede transcendentale grondprobleem der wijsbegeerte: het archimedisch punt.

Als totaliteitswetenschap in deze zin behoeft de encyclopaedie in haar intransiek wijsgerig karakter echter een uitgangspunt, een Archimedisch punt, gelijk

HermanDooyeweerd.nl

wij het zullen noemen [I] van waaruit het mogelijk is, de onderscheiden aspecten der werkelijkheid inderdaad in de theoretische blik der totaliteit te vatten.

Wanneer, om een beeld te gebruiken, een reiziger een al-zijdige rondblik over een landschap wil verkrijgen, dan moet hij een uitzichttoren bestijgen, die boven de onderscheiden punten van dit landschap uitreikt. Op het niveau van het landschap zelve blijvende, kan hij hoogstens een aperçu onder een bepaalde gezichtshoek winnen

Zo behoeft ook de wijsbegeerte een uitzichtspunt, dat zelve boven de onderscheiden aspecten der tijdelijke werkelijkheid verheven is.

De algemeen geldende structuur van het theoretisch denken dringt ons bij het critisch onderzoek zelve de noodzakelijkheid van zulk een archimedisch punt op.

Wij zagen in de vorige paragraaf, dat de theoretische denkhouding in principieel onderscheid met de naieve of voor-theoretische, is gekarakteriseerd door de abstracte "gegenstandsrelatie", waarin het logisch denkaspect opzettelijk tegenover de ter onderzoek opgegeven niet-logische aspecten der werkelijkheid wordt gesteld. In deze gegenstandsrelatie ontstaat een echte anti-thesis, een tegenoverstelling van het logische en het niet-logische. Nu kan echter het theoretisch denken, zullen wij inderdaad tot een begrip van de "Gegenstand" komen, niet bij deze antithesis blijven staan. Het moet tot een echte syn-thesis, tot een kennistheoretische verbinding, van het logisch-analytische denkaspect en de niet-logische Gegenstand komen. Wil ik wezenlijk logisch begrip van het recht krijgen, dan mag ik dus niet blijven staan bij het theoretisch probleem, dat in de niet-logische aard van het recht aan het denken is gesteld, maar ik moet de logische analyse op deze niet-logische Gegenstand richten en een wezenlijke verbinding tussen mijn analyse en de "modale zin" 2) van het recht tot stand brengen.

De mogelijkheid dezer synthesis is in de eerste plaats afhankelijk van het feit, dat de aspecten niet in werkelijkheid uiteen en tegenover elkander gesteld zijn, maar zich in een onverbrekelijke onderlinge samenhang bevinden, die, gelijk wij in de vorige paragraaf zagen, door de kosmische tijdsorde wordt in stand gehouden. Datgene, waarvan de theoretische denkhouding moet abstraheren, is dus inderdaad voor-onderstelde van alle theoretisch begrip. Maar deze voorgegeven tijdssamenhang verklaart de mogelijkheid der synthesis nog niet volledig. Immers de synthesis veronderstelt ook een idee van de diepere wortel-eenheid der onderscheiden aspecten, een idee, die slechts valt te verwerven, wanneer wij ons standpunt boven hun theoretische verscheidenheid kiezen.

Daarmede ontstaat echter het tweede grondprobleem van de transcendentale denk-critiek, dat aldus kan worden geformuleerd: Van welk standpunt uit laten de in de theoretische gegenstandsrelatie uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten zich weder in de theoretische blik der totaliteit verenigen ?

Het is duidelijk, dat dit standpunt dat wij het "Archimedisch punt" van het theoretisch denken genoemd hebben, niet binnen een der theoretisch uitéengestelde aspecten kan worden gezocht, dus ook niet in het logisch denkaspect. Vanuit het logische laat zich de tegenstelling tussen het logische denkaspect en de niet-logische Gegenstand niet overbruggen. Het uitgangspunt, het archimedisch punt, dat de theoretischesynthesis eerst mogelijk maakt, moet per se boven de theoretisch uiteengestelde aspecten liggen, wanneer ik niet/ op oncritische wijze de intransieke verscheidenheid dezer laatste wil opheffen, door het niet-logische tot het logische, of omgekeerd het logische tot het niet-logische te herleiden. De structuur der theoretische synthese eist, dat de theoretische gegenstandsrelatie, waarmee de theoretische denkhouding staat en valt, in tact wordt gelaten. Ook in hun theoretische vereniging mogen het logisch denkaspect en het niet-logisch gegenstandsaspect niet theoretisch in elkander overvloeien, maar moeten gearticuleerd onderscheiden blijven.

Het tweede transcendentale grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte is dus feitelijk het probleem van haar uitgangspunt.

Door het in onze transcendentale critiek op te werpen, stellen wij het uitgangspunt van ieder mogelijk wijsgerig stelsel in het licht van de transcendentale critiek. Ieder dogmatisch uitgaan van het theoretisch denken als een zelfgenoegzaam en onproblematisch gegeven, is hiermede als in de grond der zaak onwetenschappelijk gebrandmerkt, inzover daarbij het ware uitgangspunt van de denker onder een dogmatische machtspreuk wordt gecamoufleerd.

Wij willen thans eerst aantonen, dat dit dogmatisch standpunt de wijsbegeerte in een impasse moet voeren.

Men poneert zonder verder bewijs als een axioma: In het theoretisch denken en daar alleen moet een wijsbegeerte, die werkelijk wetenschap wil blijven, haar

---

I) Archimedes, de bekende Griekse natuurkundige, zocht naar een vast standpunt buiten de wereld en meende dan de wereld te kunnen bewegen: "dos moi poe stoo". Zo zoekt de wijsbegeerte een vast standpunt boven de tijdelijke zin-verscheidenheid der aspecten om hun diepere eenheid en totaliteit te kunnen verstaan.

2) Onder modale zin verstaan wij de hoedanigheid (modus : wijze van zijn) van het recht als zodanig.

HermanDooyeweerd.nl

uitgangspunt kiezen. Wie zijn theoretisch denken afhankelijk maakt van niet-wetenschappelijke vooroordelen, vermengt geloof en wetenschap en sluit zich dus zelve automatisch buiten de wetenschappelijke gemeenschap.

Aangenomen! Maar wie in het theoretisch denken zijn uitgangspunt meent te kunnen vinden, moet dit uitgangspunt onmiddellijk nader preciseren. Wij hebben immers gezien dat de theoretische denkhouding aan de gegenstandsrelatie gebonden blijft en krachtens haar innerlijke structuur noodzakelijk op de theoretische synthesis is aangewezen.

Deze synthesis bestaat, gelijk wij gezien hebben, steeds in een theoretische verbinding van het logisch aspect van het denken met het niet-logische aspect van het veld van onderzoek. Al naar gelang het theoretisch denken zich op een ander aspect der werkelijkheid als veld van onderzoek richt, krijgt het dus een andere synthetische precisering: het is bijv. mathematisch, of physicaal, of biologisch, of psychologisch of historicaal of juridisch denken.

In welke van deze synthetische preciseringen van het theoretisch denken zal nu het uitgangspunt der wijsbegeerte worden gekozen ? Onverschillig waar men zulks doet, steeds zal de verheffing van zulk een in wezen bloot vakwetenschappelijk gezichtspunt tot uitgangspunt der wijsbegeerte moeten neerkomen op de verabsolutering van een wetenschappelijk aspect der werkelijkheid. Er ontstaat dan een mathematicisme of physicalisme of biologisme of psychologisme of historicisme enz., waarbij alle andere aspecten der werkelijkheid tot het verabsoluteerde aspect ener vakwetenschap worden herleid.

Dit is vakwetenschappelijk zeker niet verantwoord. Maar het is ook voor het forum ener zgn. zuiver-theoretische wijsbegeerte nimmer te verdedigen, omdat het de in de gegenstandsrelatie geïmpliceerde fundamentele verscheidenheid der uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten door een dogmatische verabsolutering van één der aspecten zoekt op te heffen.

De beoelde -ismen zijn in de wijsbegeerte overigens zeer gangbaar en de vakwetenschap wordt er het slachtoffer van, zodra zij zulk een oncritische wijsgerige visie op de werkelijkheid aan haar vakwetenschappelijke interpretaties van de ervaringsgegevens ten grondslag legt.

Toch schijnt, zolang men in het theoretisch denken zelve zijn uitgangspunt zoekt, zulk een oncritische verabsolutering van een vakwetenschappelijk gezichtspunt niet te ontgaan.

Wij zullen voortaan hen, die dit gangbare standpunt verdedigen, aanhangers van het immanentie-standpunt noemen, omdat zij menen, dat het archimedisch punt der wijsbegeerte aan het wijsgerig-theoretisch denken immanent moet zijn; en de gangbare wijsbegeerte, die deze opvatting huldigt, zullen wij dienovereenkomstig als immanentie-philosophie karakteriseren.

Nu is er echter een richting in deze immanentie-philosophie, die het oncritisch karakter van de verabsolutering van een vakwetenschappelijk gezichtspunt tot uitgangspunt der wijsbegeerte ter dege heeft ingezien en meent, dat men met volkomen handhaving van het dogma van de zgn. autonomie der wetenschap, nochthans binnen het theoretisch denken zelve een uitgangspunt kan ontdekken, dat boven alle verscheidenheid van de bijzondere synthetische gezichtspunten der vakwetenschappen is verheven en dus inderdaad een totaliteitsstandpunt in aanmerking komt

Wij dienen allereerst deze zgn. critische richting in de immanentie-philosophie aan een nader critisch onderzoek te onderwerpen.

5 - Het Christelijk trancendentie-standpunt en het zgn. critisch immanentie-standpunt in de wijsbegeerte. Het derde trancendentale grondprobleem der philosophie.

In een vorige paragraaf zagen wij, dat het uitgangspunt, het zgn. Archimedisch punt der wijsbegeerte, van waaruit wij de theoretisch uiteengestelde verscheidenheid van aspecten der tijdelijke werkelijkheid in de blik der totaliteit hebben te vatten, slechts dan deugdelijk kan zijn, wanneer het zelve boven die verscheidenheid verheven is. De vraag is slechts, waar in het menselijk bewustzijn dit punt te vinden is. Deze vraag eist een critische zelfbezinning in het wijsgerig denken. Zolang ons denken alleen op de verscheidenheid der theoretische uiteengestelde "gegenständliche" aspecten gericht blijft, mist het de concentratie op de diepere eenheid der aspecten. In de critische zelfbezinning daarentegen krijgt het denken zijn richting op de ikheid, die in het denken werkzaam is. Nu is onze ikheid niet slechts in haar logische denkfunctie werkzaam, maar zij fungeert in alle aspecten der tijdelijke werkelijkheid zonder uitzondering; zij is het ongedeelde centrum van heel de tijdelijke menselijke existentie. Op dit ongedeelde centrum zal zich dus de wijsgerige bezinning in ieder geval hebben te richten, zullen wij een Archimedisch punt voor de wijsgerige encyclopaedie vinden.

Ook in de immanentie-philosophie, die overigens in het theoretisch denken zelve haar uitgangspunt zoekt, was reeds betrekkelijk vroeg het inzicht verworven, dat de waarlijk wijsgerige denkrichting met zelf-bezinning moest beginnen. De spreuk van het Delphisch orakel: Gnoothi seauton" (Ken u zelve) werd reeds door SOCRATES aan de ingangspoort der wijsbegeerte gesteld.

HermanDooyeweerd.nl

Lang niet over de gehele linie is intussen de immanentie-philosophie tot dit inzicht gekomen. Zo met name niet de moderne naturalistische richtingen, die heel de kosmos tot een natuurwetenschappelijk denksystheem zoeken te herleiden en ook de mens slechts als een ingewikkeld complex van physisch-chemische relaties pogen te vatten, dat naar natuurwetenschappelijke methode valt te onderzoeken.

Het was in de moderne tijd IMMANUEL KANT, die meende langs de weg der critische zelfbezinning in het logisch aspect van het theoretisch denken zelve een Archimedisch punt te kennen vinden, dat boven de verscheidenheid van de vakwetenschappelijke synthetische gezichtspunten verheven zou zijn.

Nu moet worden bedacht, dat de concrete denk-acte als werkelijke, van de ikheid uitgaande, activiteit nimmer in haar logisch aspect kan opgaan. Zij fungeert veeleer als werkelijke acte in alle aspecten der werkelijkheid zonder onderscheid, ook in het geloofsaspect, evengoed als bijv. een verbeeldingsacte of wilsacte. I)

In de theoretische denkhouding stellen wij echter, gelijk wij vroeger zagen, het logisch denkaspect theoretisch tegenover de niet-logische aspecten. KANT gaat nu van deze gegenstandsrelatie uit als van een kennistheoretisch gegeven en zoekt naar het kennistheoretisch subject der denk-activiteit, dat hij meent te vinden langs de weg van een volledige abstractie van de concrete, werkelijke denkactiviteit. De denkende ikheid moet volgens hem aan alle mogelijke wakwetenschappelijke synthetische denkhandelingen als een voor-onderstelde ten grondslag liggen, omdat zij deze laatste eerst mogelijk maakt. Zij moet dan worden gezocht in het logisch aspect, omdat volgens hem de gehele empirische werkelijkheid, inbegrepen de concrete denkactiviteit zelve, in principe de Gegenstand van het logisch denksubject is. De denkende ikheid als kennistheoretisch subject is dan te zien als een subjectief-logische denkpool, waartegenover heel de empirische werkelijkheid in de tegenpool van "Gegenstand" staat. Heel de ervaarbare werkelijkheid is "Gegenstand" voor mogelijke ervaring, die op het kennistheoretisch subject betrokken is. Dit laatste echter kan zelve nimmer tot "Gegenstand" van het denken worden gemaakt, omdat in de gegenstandsrelatie het "ik denk" altijd in de subjectief-logische denkpool blijft. Het kan geen "Gegenstand" worden, omdat altijd de denkende ikheid zich op iedere mogelijke Gegenstand moet richten. Wel kan volgens KANT de "empirische-ikheid" in de zin van deze individuele, aan tijd en plaats gebonden persoon, tot Gegenstand van het "kennistheoretisch subject" worden. Maar daaruit blijkt slechts dat dit laatste alleen kan worden ontdekt langs de weg van een totale theoretische abstractie van alle "empirische" werkelijkheid, welke laatste volgens KANT samenvalt met het geheel der physisch-psychische verschijnslen als Gegenstand der mathematische natuurwetenschap.

Het aldus langs de weg der kennistheoretische abstractie gewoonen begrip van de "denkende ikheid" wordt in Kantiaanse kring wel genoemd, het trancendentaal-logisch "ik" of het "transcendentale denksubject" 2). Onder transcendentaal verstaat men hier dan een algemeen-geldige voorwaarde, die de menselijke ervaring eerst mogelijk maakt, aan de laatste als voor-onderstelde ten grondslag ligt, zonder zelve van empirische aard (dat wil voor KANT zeggen : een mogelijke "Gegenstand" van algemeen geldige ervaring) te zijn.

Dit transcendentaal-logisch denksubject moet volgens KANT noodzakelijk een logische eenheid boven alle mogelijke verscheidenheid van synthetische denkhandelingen zijn, inzover immers alle theoretische onderscheiding en verbinding van haar uitgaat. En zo meent KANT langs de weg der zgn. kennis-critiek 3) de dogmatische verabsolutering van de bijzondere synthetische gezichtspunten der vakwetenschappen te hebben overwonnen.

Deze gehele door KANT gegrondveste zgn. "critische" denkmethode, die door de Kantianen met zekere emphase tegenover de dogmatische of oncritische wordt gesteld, blijft intussen, gelijk onze transcendentale denkcritiek heeft aangetoond, echt dogmatisch in haar inzet. Zij gaat immers van de theoretische gegenstandsrelatie uit als van een onproblematisch gegeven en schakelt dus het door ons opgeworpen transcendale eerste grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte (Wat wordt in de theoretische gegenstandsrelatie van de volle gegeven ervaringswerkelijkheid afgetrokken en hoe is deze aftrekking mogelijk ?) op dogmatische wijze uit

Het gevolg van dit dogmatisch uitgaan van de theoretische gegenstandsrelatie is een volledige ver-theoretisering van de ervaringswerkelijkheid en daarmede

---

I) Ook in de vóór-logische aspecten! Dit springt onmiddellijk in het oog, als wij bedenken, dat de denk-werkzaamheid aan de grote hersenschors gebonden is, en dat dus aan iedere denkacte een emotionele gewaarwordingszijde, een biotische (physiologische) zijde, een bewegingszijde (een physisch-chemische zijde) enz.enz. valt aan te tonen. Zo is bijv. de electrische stroom te meten, die in iedere denkacte in de grote hersenen wordt opgewekt. Ook de levende zenuwcellen der grote hersenen zijn in iedere denk-activiteit in actie.

2) Eigenlijk noemt hij het de "transcendentaal-logische eenheid der apperceptie" (apperceptie is onderscheidende ervaring, in tegenstelling met de bloot zinnelijke perceptie of gewaarwording). In zijn geschrift "Ueber die Fortschritte der Metaphysik" (I79IO noemt hij het ook "logische Ich".

3) KANT's kennistheorie is te vinden in zijn beroemd werk "Kritik der reinen Vernunft"

HermanDooyeweerd.nl

implicite van de naieve (niet-theoretische) ervaringshouding. Volgens KANT is heel de empirische werkelijkheid "Gegenstand" van het logisch denkzubject. Wij weten intussen dat dit per se onwaar is, omdat de "Gegenstand" slechts kan ontstaan door een theoretisch-logische abstractie, door iets af te trekken van de gegeven werkelijkheid.

Volgens de "critische" Kantiaanse denkwijze is ook de naieve ervaring niets anders dan een geheel van synthetische bewustzijnshandelingen, waardoor de "Gegenstand" der ervaring eerst wordt geschapen.

Alleen zijn de "synthesen" der naieve ervaring nog onwetenschappelijk en missen zij dus "algemeengeldigheid" of "subjectiviteit". Men hodft met haar dus in de kennistheorie niet verder te rekenen, daar zij door deze laatste grondig weerlegd wordt.

Wij weten intussen, dat de naieve ervaring in 't geheel geen "gegenstands-relatie" heeft en dat zij daarom ook geen "theoretische synthesis" in haar ken-acten verricht, evenmin als de organische stoffen, zoals zij in de natuur voorkomen, een product zijn van een kunstmatige synthese in het scheikundig laboratorium. Zij is dus ook niet een soort theorie over de werkelijkheid, die door de kennis-critiek grondig zou kunnen worden weerlegd. Zij is veeleer het grote gegeven voor de kennis-critiek, dat door de laatste nimmer straffeloos kan worden genegeerd.

Wel is aan de naieve ervaring inhaerent de niet-abstracte subject-object-relatie, die in de werkelijkheid zelve gegrond is.

Op deze laatste relatie, die ook in het juridisch aspect zulk een fundamentele rol speelt, komen wij later uitvoerig afzonderlijk terug. In het tegenwoordig verband volstaan wij met de opmerking, dat wanneer wij in de naieve ervaring aan een roos zinnelijk-psychische eigenschappen als een rode kleur, een zinnelijke gestalte enz. toekennen, wij ons als gerijpte mensen volkomen bewust blijven, dat deze bloem geen psychisch subject is, en dus niet zelf zinnelijk kan gewaarworden, maar dat zij in dit aspect slechts object is van mogelijke subjectieve gewaarwordingen. Hetzelfde geldt voor de logische, de culturele, de aesthetische en andere normatieve eigenschappen, die wij aan de roos toekennen. De roos leeft wel als biotisch subject, maar in alle latere aspecten ervaren wij haar slechts in een objectsfunctie, die structureel betrokken is, niet op de individuele ervaring van A of B, maar op iedere mogelijke subjectieve ervaring.

Juist door deze subject-object relatie ervaren wij de tijdelijke werkelijkheid niet abstract, d.w.z. alleen in één of meer theoretisch geïsoleerde aspecten, maar alzijdig, in de gegeven samenhang van alle hare aspecten. Deze relatie is dus diametraal verschillend van de theoretische gegenstandsrelatie.

Zij laat de gegeven werkelijkheid in tact, de gegenstandsrelatie daarentegen verricht abstractie; de subject-object-relatie laat de werkelijkheid ineen, zij vat ook het logisch denkaspect als in de volle werkelijkheid ingesteld; de gegenstands-relatie daarentegen stelt de werkelijkheid theoretisch uit-een en stelt het logisch denkaspect tegenover de niet-logische aspecten.

Het onmiddellijk gevolg van het uitgaan van de gegenstandsrelatie als van een onproblematisch gegeven, is de fundamenteel onjuiste vereenzelviging van de beide relaties. Ook voor KANT is Gegenstand en object een en hetzelfde.

Het valt licht in te zien, dat hierdoor de gehele kijk op de empirische werkelijkheid principieel moet worden scheefgetrokken.

Dit blijkt onmiddellijk hieruit, dat KANT de "empirische werkelijkheid" vereenzelvigt met de theoretische abstractie, welke de mathematische natuurwetenschap van haar vat. Zo komt hij tot de gelijkstelling van "empirische"-werkelijkheid met "natuur"-werkelijkheid.

In deze theoretische abstractie zijn alle normatieve aspecten van de ervaringswerkelijkheid afgetrokken, terwijl ze toch in de naieve ervaring een onlosmakelijk bestanddeel ook van die dingen vormen, die slechts in objectsfunctie in deze aspecten fungeren.

Wij hebben intussen de meest gevaarlijke valstrik in KANT's kennistheoretisch betoog nog niet blootgelegd, nl. de opvatting van het transcendentaal-logisch denk-subject als een logische eenheid boven de verscheidenheid der vakwetenschappelijke synthesen. Met de al of niet juistheid ervan staat en valt de mogelijkheid om langs de weg der kenniscritiek, in het theoretisch denken zelve het uitgangspunt of Archimedisch punt te vinden.

Welnu? KANT's transcendentaal-logisch denksubject kan de gegenstands-relatie zelve met haar theoretische anti-thesis niet te boven komen. Het is immers slechts de subjectieve logische denkpool, waartegenover heel de empirische werkelijkheid in de pool van "Gegenstand" zou komen te staan. Wanneer echter het transcendentaal denk-subject niet boven de gegenstandsrelatie zelve uitgaat, dan kan het ook de theoretische anti-thesis tussen het logisch aspect en de niet-logische aspecten niet te boven komen. Dan is het implicite uitgesloten, dat de theoretische synthesis, zoals KANT meent, van dit abstracte denk-subject zou kunnen uitgaan. Want, zoals wij in de vorige paragraaf zagen, eist deze synthesis (die de gegenstandsrelatie immers niet mag opheffen, wanneer de theoretische denkhouding gehandhaafd zal blijven) een standpunt dat zelve boven de verscheidenheid der theoretisch uiteen-

HermanDooyeweerd.nl

en tegenover elkander gestelde aspecten verheven is.

Het is ongetwijfeld waar, dat de ik-heid, die denkt, deze verscheidenheid transcendeert (te boven gaat). Maar onjuist is per se dat die ikheid in haar logisch theoretische denkfunctie dit zou vermogen.

Het onmiddellijk gevolg van deze valse opvatting is, dat KANT op oncritische wijze de synthesis zelve tot een (transcendentaal-) logische werkzaamheid maakt. En deze opvatting heeft onmiddellijk fundamentele gevolgen voor heel de wetenschapsleer.

Wat wij de aspecten der werkelijkheid noemden, kunnen in KANT's gedachtengang voorzover ze hier althans nog erkend worden, slechts transcendentaal-logische categorieën of fundamentele, aan alle mogelijke ervaring ten grondslag liggende, begrippen zijn, die volgens hem een synthetisch karakter dragen, omdat zij van te voren (a priori) op mogelijke zinnelijke ervaring betrokken zijn.

Volgens KANT is ons nl. van de werkelijkheid niets anders gegeven dan een chaos van nog ongeordende zinnelijk-psychische indrukken ("Empfindungen"), die slechts de "materie" of "stof" onzer ervaring vormen I).

Deze indrukken worden dan door het menselijk bewustzijn in de zgn. "transcendentale vormen der zinnelijke aanschouwing" nl. ruimte en tijd, gevat en door de transcendentaal-logische denkvormen of categorieën geordend tot werkelijke "Gegenstände" ("natuur-dingen).

KANT vat dus "ruimte en tijd" als apriorische, transcendentale, d.i. aan alle mogelijke ervaring ten grondslag liggende, voorwaarden der zinnelijke (psychische) gewaarwording en noemt ze "zinnelijke aanschouwingsvormen", omdat zij reeds een eerste vorm aan de chaotische zinnelijke ervaringsstof geven.

Maar eerst de logische denk-vormen of categorieën brengen volgens hem wezenlijk bepaling in de zinnelijke indrukken in ruimte en tijd. Wat wij de mathematische aspecten en het physisch aspect der beweging noemden (dit zijn juist die aspecten, welke de mathematische natuurwetenschap uit de volle werkelijkheid abstraheert), wordt nu bij KANT een stelsel van logische denk-categorieën, die synthetisch op de aanschouwingsvormen (ruimte en tijd) van de psychisch-zinnelijke gewaarwording worden betrokken en in deze synthetische functie door hem mathematische en dynamische categorieën genoemd worden.

Dat KANT geen andere "logische categorieën" dan die der mathesis en physica kent, vindt zijn verklaring in zijn dogmatische vereenzelviging van de empirische werkelijkheid met de theoretische abstractie, welke de mathematische natuurwetenschap uit de werkelijkheid licht.

Daardoor kent hij ook geen eigenlijke aspecten aan de empirische werkelijkheid, met uitzondering van het zinnelijke (het psychische in onze zin) en het logische. Slechts het zinnelijk-psychische met zijn "aanschouwingsvormen" ruimte en tijd wil KANT niet tot synthetisch logische categorieën herleiden.

Hij weigert zulks, gelijk wij later zullen zien, om aan de natuurwetenschappelijke onderzoekmethode van zijn tijd, die al het gebeuren in een gesloten mechanische keten van oorzaken en gevolgen trachtte te determineren, een halt te kunnen toeroepen voor de normatieve sfeer van het boven-zinnelijke, zedelijk leven, het morele aspect in onze zin, waarin volgens KANT de vrijheid en autonomie der menselijke persoonlijkheid moet worden aanvaard 2).

Daartoe poneerde hij, dat de natuurwetenschappelijke denk-categorieën principieel in haar toepassing beperkt zijn tot het gebied der zinnelijke gewaarwordingsverschijnselen.

Daarom mocht het zinnelijke niet tot het logische worden herleid en handhaaft KANT de eigenlijke gegenstandsrelatie althans tussen het logisch en het zinnelijk (psychisch) aspect. Maar hier wordt het probleem der theoretische synthesis dan ook acuut in zijn stelsel. Hoe, zo vraagt ook KANT zich af, is een apriorische (aan mogelijke ervaring ten grondslag liggende) synthesis tussen logische denk-categorie en de zinnelijke ervaringsstof mogelijk ?

Het antwoord luidt door bemiddeling van de tijd, waarin wij aan onze lo-

---

I) Dat dit onmogelijk juist kan zijn, blijkt hieruit, dat de zinnelijk-psychische indrukken alleen door theoretische abstractie uit het volle ervaringsgegeven kunnen worden geïsoleerd. Een theoretische abstractie is echter nimmer in de ervaring gegeven. Zij is eerst het product van een kunstmatige uiteenstelling of theoretische analyse, waartoe de naieve ervaring in 't algemeen niet komt.

2) KANT zocht de wortel der menselijke persoonlijkheid geenszins in de logische denkfunctie, maar in de morele wilsfunctie, die volgens hem vrij en autonoom (zichzelve de norm stellend) is. Dat de mens echter in de wortel een vrije en autonome persoonlijkheid is, is volgens hem door de wetenschap niet vast te stellen, maar een zaak van redelijk geloof; hij wil echter geloof en wetenschap scheiden en de autonomie der wetenschap handhaven. Daarom moet hij ook het uitgangspunt der theoretische wetenschap in het theoretische denken zelve zoeken.

HermanDooyeweerd.nl

gische categorieën een apriorisch zinnelijk beeld (schema) verschaffen. Ook wij hebben in de tijd het eerste transcendentale voor-onderstelde gezien, dat de synthesis eerst mogelijk maakt. Maar wij vatten daarbij de tijd in de universele, alle aspecten overspannende zin. KANT daarentegen is door zijn uitgangspunt gedwongen de tijd slechts in zijn psychisch- zinnelijk aspect te vatten als zinnelijke "aanschouwingsvorm". En het is duidelijk, dat het psychisch tijdsaspect, dat immers tot de zinnelijke sfeer beperkt is, nimmer een theoretische synthesis of verbinding tussen het logisch en psychisch aspect kan verklaren. KANT kan dus aan het probleem der synthesis geen oplossing geven.

KANT's kencritische methode werd in de XXe eeuw - tegen KANT's eigen opvatting in, volgens welke de denkcategorieën alleen op de natuurwetenschappelijke kennis betrokken zijn - door sommige, tot de zgn. Marburgerschool der neo-Kantianen behorende, juristen (KELSEN e.a.) ook op de rechtswetenschap betrokken. RUDOLF STAMMLER, in leven hoogleraar te Berlijn en zelf niet tot deze school behorend, begon ook het juridisch aspect tot een systeem van synthetisch-logische denkcategorieën te verklaren, de categorieën van het recht, samengevat in het transcendentale rechtsbegrip I), waarin wij onze ervaringsinhouden kunnen ordenen en hij meende daarmede in KANT's eigen lijn te blijven, die deze grote wijsgeer echter in zijn rechtsphilophie ontrouw zou zijn geworden.

Hoe STAMMLER zich de rol dezer denk-categorieën in de ervaring dacht, laat zich misschien aan het volgende het best duidelijk maken. Stel, dat ge getuige zijt van een ongeluk, waarbij een hefboom een omstander in de hals treft, ten gevolge waarvan hij opslag gedood wordt. Stel dat ge nadien een gerechtelijke executie van een doodvonnis bijwoont, waarbij de ter dood veroordeelde door het neervallen van de valbijl het leven verliest. Waardoor onderscheiden zich beide ervaringen ? Niet in de zinnelijke ervaringsstof, volgens STAMMLER, maar alleen in de wijze, waarop deze laatste door het bewustzijn in denkvormen geordend wordt: in 't eerste geval in de denk-categorie der mechanische (bewegings-) causaliteit, in het tweede geval in de denkcategorieën des rechts, die de ervaringsinhouden naar het schema van middel en doel ordenen.

Het juridisch aspect der werkelijkheid is dus volgens hem niets anders dan een logische denkvorm, waarin ons bewustzijn de op zichzelf ongevormde zinnelijke ervaringsindrukken ordent.

Ieder gevoelt, dat bij zulk een opvatting van de aard van het recht het juridisch aspect uit zijn zin-samenhang met alle andere aspecten wordt gerukt en dat voor de grootste willekeur in de vorming der juridische grondbegrippen de deur is geopend.

KANT's poging, om langs de weg der critische zelfbezinning in het theoretisch-logisch denkaspect zelve een wezenlijk Archimedisch punt te ontdekken, moet dus als definitief mislukt worden beschouwd.

In de vraag, waar het Archimedisch punt voor het wijsgerig denken inderdaad te vinden is, stuiten wij juist op het derde transcendentale grondprobleem aller mogelijke wijsbegeerte, dat wij als volgt kunnen formuleren: Hoe is de keuze van het Archimedisch punt, van waaruit de theoretische synthesis kan worden voltrokken, mogelijk ?

Het antwoord op deze vraag kan eerst worden gegeven, wanneer wij ons op de ingeslagen weg der inderdaad critische zelfbezinning rekenschap geven van de aard der menselijke ikheid, waarin wij het individuele centrum of concentratiepunt van al onze in de verschillende aspecten der tijdelijke werkelijkheid divergerende functies hebben ontdekt.

Hoe, zo moeten wij vragen, is een wezenlijke concentratie van alle theoretisch uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten der tijdelijke werkelijkheid op hun diepere eenheid mogelijk ?

Van welek geaardheid is zulk een concentrische richting van ons denken ? Het antwoord moet luiden: alleen door alle aspecten op hun absolute oorsprong te betrekken kunnen wij ook het Archimedisch punt voor het wijsgerig denken ontdekken, van waaruit de theoretische synthesis eerst mogelijk is.

En niet een abstract kennistheoretisch subject, maar alleen onze volle ikheid, als individueel ongedeeld concentratiepunt van heel ons tijdelijk bestaan, vermag aan het denken deze concentrische richting geven.

Nu is de concentrische betrekking van alle tijdelijke verscheidenheid op de absolute oorsprong aller dingen, een daad van onmiskenbaar religieuze aard.

In de religie staat onze ik-heid als individueel centrum in onmiddellijke verhouding tot God, als absolute Oorsprong aller dingen 2). De mens leert zich zelve

---

I) "Transcendentaal" weer genoemd, omdat het als algemeen-geldige voorwaarde voor alle rechtservaring wordt beschouwd en dus de laatste eerst mogelijk maakt.

2) De religie is geen aspect van de tijdelijke werkelijkheid, zoals bijv. het logische of zelfs het geloofsaspect. Zij voegt geen nieuw aspect aan de tijdelijke werkelijkheid toe, maar concentreert al het tijdelijke op zijn ware of vermeende absolute oorsprong. Daarom kan van een verabsolutering van de religie geen sprake zijn. Alleen de religie is naar haar aard onmiddellijk op de absolute Oorsprong betrokken.

HermanDooyeweerd.nl

eerst kennen in deze religieuze grondverhouding. De Ikheid is niets anders dan de religieuze wortel, het religieuze concentratiepunt, van heel ons tijdelijke bestaan en de zelf-kennis van de mens is volstrekt afhankelijk van zijn Gods-kennis.

Het is de Goddelijke Woordopenbaring, die tegelijk met de Zelf-openbaring Gods aan de mens, de mens aan zich zelve ontdekt.

Ook in de afval van deze Woord-openbaring blijft het echter een vaste wet van de menselijke natuur, dat de zelf-kennis volstrekt afhankelijk is van de kennis, die de mens aangaande zijn (af-) god heeft. Wij kunnen deze wet de religieuze concentratiewet noemen.

Wanneer bijv. de Griekse wijsgeer ARISTOTELES het centrum van de menselijke natuur, dat de mens van het dier onderscheidt, in de theoretische denkactiviteit zoekt, dan is deze opvatting volkomen afhankelijk van zijn idee van de godheid als "het absolute en zuivere (niet meer aan het zinnelijke gebonden) denken", dat zich zelve tot object heeft (de "noèsis noèseos").

Wanneer in de moderne tijd de Duitse wijsgeer LEIBNIZ het centrum van de menselijke natuur zoekt in het exacte mathematische denken, dan is deze opvatting weer volkomen afhankelijk van zijn idee van de godheid als het scheppend mathematisch denken, de "grote geometer"(intellectus archetypus).

En wanneer KANT het diepste wezen en centrum van de menselijke natuur zoekt in de boven-zinnelijke autonome morele functie, waarin de wil zich zuiver en alleen richt naar de zedewet, welke hij zich in volkomen vrijheid van alle natuur-oorzaken zelve stelt, dan is deze opvatting volstrekt afhankelijk van KANT's godsidee, die in wezen moralistisch is.

Maar ook buiten de wijsbegeerte als wetenschap om, heeft de religieuze concentratiewet algemene gelding.

Wanneer vele zgn. primitieve heidense volkeren de godheid onpersoonlijk vatten als een geheimzinnige kracht ("mana"), die in de nog onbegrepen natuurverschijnselen tot openbaring komt, dan merken wij tegelijk bij deze volkeren een gemis aan inzicht in de persoonlijkheid van de mens, een gemis aan besef van zijn uitgaan boven de dieren, planten en anorganische stoffen.

In de sfeer van het manageloof bloeit ook het zgn. totemisme, waarbij een gehele volks- of stamgemeenschap een dier, plant of zelfs een anorganisch ding als goddelijke stamvader of -moeder vereert en de volksgenoten zich met deze totem vereenzelvigen. Zij zijn ooievaars of adelaars of dadelpalmen.

Onder de indruk van deze gegevens verklaarde ook de Duitse hoogleraar ERNST CASSIRER, eens een der hoofdfiguren van de zoëven genoemde Marburger-school der neo-Kantianen, IO: "So bewährt sich immer wieder, dasz der Mensch sein eigenes Sein nur soweit erfaszt und erkennt, als er sich im Bilde seiner Götter sichtbar zu machen vermag" 2).

In geen harer schakeringen is de immanentie-philosophie uitgekomen boven die phase van zelfbezinning, waarin de kern der menselijke persoonlijkheid in een der tijdelijke bewustzijnsfuncties wordt gezocht ('t zij in de logische denkfunctie, 't zij in de morele wilsfunctie, 't zij in de gevoelsfunctie, 't zij in de historische functie enz.).

Eerst de Goddelijke Woord-openbaring, welke in Christus Jezus als het vleesgeworden woord hare vervulling vindt, heeft de mens in waarheid aan zich zelve ontdekt.

Het Schriftwoord: "Uit het hart zijn de uitgangen des levens", is de praegnante samenvatting van de doorgande openbaring in Gods Woord van de religieuze wortel van heel de menselijke existentie, die alle tijdelijke functies van de menselijke natuur in de verschillende aspecten der werkelijkheid te boven gaat, omdat zij hier alle worden geconcentreerd in de religieuze grondverhouding tot God als de Absolute Oorsprong en Schepper van de kosmos 3).

De mens fungeert in alle aspecten der tijdelijke werkelijkheid zonder uitzondering. Maar zijn diepere eenheid, zijn in waarheid boven-tijdelijke centrum, vindt het menselijk bestaan in het "hart", door de Schrift ook wel de "ziel"of de "geest" des mensen genoemd, ('t geen echter niets uitstaande heeft met de begrippen "geest"en "ziel" in de immanentie-philosophie), waaruit alle tijdelijke functies, ook die van het denken, haar uitgang nemen en waarin deze functies geconcentreerd worden, 't zij op de dienst Gods, 't zij op de afgodendienst.

Iedere verabsolutering van een theoretisch geïsoleerd aspect tot worteleenheid aller andere, zoals wij zulks in de onderscheiden -ismen in de immanentiephilosophie hebben leren kennen, is in waarheid een religieuze positiekeuze der menselijke ikheid tegenover de Absolute Oorsprong. Zuiver theoretisch laat zulk een verabsolutering zich nimmer verklaren. Want de theoretische gegenstandsrelatie levert als zodanig

---

I) Haar grondlegger was HERMANN COHEN. De beide andere hoofdfiguren waren PAUL NATORP en CASSIRER.

2) Philosophie der symbolischen Formen II (1925) S. 269.

3) Het spreekt dus van zelve, dat het "hart" in deze pregnant-schriftuurlijke zin, niet mag worden vereenzelvigd met de tijdelijke denk- of de tijdelijke gevoelsfunctie. Wie zo de Heilige Schrift leest, verstaat niets van zich zelf, van de radicale betekenis van de zondeval en van de verlossing in Christus Jezus.

HermanDooyeweerd.nl

geen enkele wetenschappelijke grond op voor de verabsolutering van een bepaald synthetisch (in een theoretisch begrip) enkel aspect der werkelijkheid. In de verabsolutering openbaart zich als zodanig de onuitroeibare religieuze oorsprongstendens van het menselijk hart, dat in het betrekkelijke geen rust vindt en niet rust voor het al het relatieve op een absolute grond heeft gericht.

Is nu in de menselijke ikheid, in de transcendente, religieuze zin van individuele religieuze wortel van heel de tijdelijke menselijke existentie, het ware Archimedisch punt der wijsbegeerte ontdekt ?

Neen, want in het ware uitgangspunt moet niet slechts het individuele menselijk bestaan, naar de zin van heel de tijdelijke kosmos zijn geconcentreerd. De theoretisch uiteengestelde aspecten en individualiteits-structuren der tijdelijke werkelijkheid zijn immers niet slechts aan de individuele mens eigen, maar zij vormen het grondleggend structurele kader, waarin alle tijdelijke schepselen, verhoudingen en gebeurtenissen besloten zijn, ook het dieren- en plantenrijk en het rijk der anorganische stoffen. Daarom hebben wij de waarachtige zelfkennis slechts als de noodzakelijke weg gekarakteriseerd om het Archimedisch punt der wijsbegeerte te ontdekken.

Dit laatste moet een boven-individueel karakter dragen, maar het moet tegelijk de menselijke ikheid omvatten in die zin, dat de laatste er deel aan heeft. Immers het is de menselijke ikheid, die wijsgerig denkt. Had zij geen deel aan het Archimedisch punt, waarin de totale zin van onze tijdelijke kosmos is geconcentreerd, dan zou het uitgangspunt van haar denken buiten haar blijven. Maar dit laatste ware een onmogelijke stand van zaken. Het uitgangspunt, dat wij kiezen, moet religieuze richting geven aan heel onze immanente theoretische denk-werkzaamheid. Hoe zou dit mogelijk zijn asl wij zelf geen deel aan dit uitgangspunt hadden ?

KANT heeft in zijn kenniscritiek ter dege ingezien, dat niet het individuele denkende ik het uitgangspunt van de theoretische synthese kan zijn. Maar terwille van het dogma van de autonomie der wetenschap tegenover het geloof, meende hij nu een algemeen-geldig uitgangspunt te kunnen vinden in de theoretische abstractie van een "transcendentaal-logisch denk-subject", waarvan alle individuele werkelijkheid theoretisch werd afgetrokken.

Dit was, gelijk wij gezien hebben, een on-critische conceptie. Wanneer wij eenmaal hebben ingezien, dat het ware Archimedisch punt van het theoretisch denken juist overeenkomstig de immanente structuur van dit laatste per se van transcendent-religieuze aard moet zijn, dan blijft slechts één mogelijkheid voor een boven-individueel uitgangspunt over, waaraan de volle individuele ikheid deel heeft.

Dit is de religieuze wortel-gemeenschap van het mensengeslacht.

Aan deze gemeenschap heeft de individuele mens inderdaad deel, terwijl zij toch als zodanig van boven individueel karakter is.

De Heilige schrift heeft ons geopenbaart, dat de mens inderdaad in zulk een religieuze wortelgemeenschap geschapen is, zodat in het eerste Hoofd Adam tegelijk heel de mensheid in zonde van God afviel. En zij heeft ons tevens geopenbaard, dat in deze religieuze wortelgemeenschap de totale zin van heel de tijdelijke kosmos was geconcentreerd. Om 's mensen zondeval wordt heel de tijdelijke wereld vervloekt De overige schepselen, die met de mens in dezelfde tijdelijke wereldorde besloten zijn, hebben geen eigen religieuze wortel van bestaan. 's Mensen taak was heel de tijdelijke schepping te ontsluiten in de dienst van God. Wanneer de mens in de radicale zondeval aan deze taak ontrouw wordt, sleept hij in zijn val heel de tijdelijke wereld mede. Deze laatste kom zich buiten de mens niet zelfstandig op God richten en de in haar gelegde krachten in de dienst van God ontsluiten.

De zondeval, de radicale (d.i. de wortel rakende) afval van God was dat 's mensen hart zich tegen zijn Goddelijke Oorsprong verhief, dat de mens meende iets in zich zelf en dus gelijk God te zijn, dat hij zich zelf en met zich zijn God in het tijdelijke ging zoeken. Dit was de afgodendienst in de afval van de ware God, gelijk Hij zich in 's mensen hart door Zijn Woord had geopenbaard.

De religieuze wortelgemeenschap van het mensengeslacht nu kan zich slechts openbaren in een religieuze gemeenschapsgeest, die als een dunamis, een "geestelijke kracht" heel de tijdelijke menselijke werkzaamheid aandrijft, en haar richting wijst, zelfs al is de individuele mens zich daarvan niet bewust.

Wij kunnen deze "dunamis" het religieuze gemeenschapsmotief noemen, wanneer wij daarbij het woord "motief" nemen in zijn oorspronkelijke pregnante zin (movére is bewegen, aandrijven).

Sinds de zondeval van de mens en de paradijsbelofte van de komende verlossing in Christus Jezus is in de religieuze wortelgemeenschap der mensheid tweeërlei dunamis werkzaam en deze beide grondmotieven staan tegenover elkander in een onverzoenlijke religieuze (dus niet bloot-theoretische) anti-these.I) Het eerste grondmotief is van af-godische aard, het tweede is de dunamis der Goddelijke Woordopen-

---

I) De theoretische anti-thesis wordt door de theoretische syn-thesis overbrugd en kan zulks, omdat zij niet radicaal is. De religieuze anti-thesis daarentegen raakt de geestelijke wortel van de tijdelijke kosmos en kan dus nooit theoretisch worden overbrugd. Hierover nader hieronder in de tekst.

HermanDooyeweerd.nl

baring, die door Gods Geest in de harten der in Christus herborenen als herstelde mensheid werkt.

Het eerste grondmotief kan zich in verschillende gestalten uitdrukken, omdat de af-godische richting van de religieuze gemeenschapsgeest zich in verabsoluteerde zin op het tijdelijke met zijn intrinsieke verscheidenheid richt. Het tweede grondmotief kan in de grond der zaak slechts één integrale gestalte hebben, omdat het niet anders kan zijn dan het grondmotief der Goddelijke Woordopenbaring zelve. Wanneer het nochtans in de gescheidenis van het mensengeslacht uiteenlopende gestalten gaat vertonen, kan zulks alleen te wijten zijn aan de neiging van het mensenhart een onmogelijke religieuze synthese te zoeken tussen het grondmotief der Woordopenbaring en de grondmotieven der afvallige religies, die tot het eerste in radicale anti-these staan.

6 - De vier religieuze grondmotieven van het Westers denken.

Onze transcendentale critiek van het wijsgerig denken, die een onderzoek naar de noodzakelijke (door de innerlijke structuur van dit laatste zelve geëiste) voor-onderstelling van de wijsbegeerte als totaliteitswetenschap instelde, heeft thans het slotstadium bereikt. Wij zijn door de wending, welke ons onderzoek in de vorige paragraaf nam, in staat gesteld de ware uitgangspunten der wijsgerige stelsels van het masker ener voorgewende wetenschappelijke neutraliteit tegenover geloof en religie te ontdoen; wij weten thans, dat zij inderdaad in religieuze grondmotieven gewortelt zijn, die als zodanig een gemeenschapskarakter dragen en dus boven de persoonlijke opvatting en overtuiging van de individuele denker uitgaan.

Wij willen thans nagaan, welke grondmotieven de ontwikkeling van het wijsgerig denken van het avondland hebben beheerst. Hierdoor zal uiteraard ook ons inzicht in de ontwikkeling van het rechtswijsgerig denken en daarmede implicite van de rechtswetenschap worden verdiept. De traditionele opvatting van deze ontwikkelingsgang was immers belast met het dogmatisch voor-oordeel, dat de wijsbegeerte en de wetenschap in het algemeen hoogstens in het beginstadium nog met de religie zijn samengeweven, maar zich geleidelijk van deze band hebben losgemaakt, om verder volkomen autonoom haar eigen zuiver theoretische weg te volgen. De waarheid bleek echter te zijn, dat het religieuze grondmotief het wijsgerig denken eerst mogelijk maakt, omdat alleen daarin het ware uitgangspunt van het theoretisch denken is te vinden.

Zeer foutieve interpretaties van vroegere wijsgerige stelsels zijn van de vermeend "zuiver-theoretische" beschouwing het gevolg geweest.

Want daar in waarheid een zuiver-theoretische opvatting niet bestaanbaar is, schoof men onvoorziens een religieus grondmotief, waarvan men zelve uitging, aan wijsgerige stelsels onder, die door een geheel ander grondmotief waren beheerst. Ook voor het onderzoek van de geschiedenis der wijsbegeerte moet onze transcendentale critiek dus tot het inslaan van nieuwe wegen dwingen, die de belofte in zich houden inderdaad ook wetenschappelijk aan de ontwikkelde stelsels beter recht te laten wedervaren.

Het zijn in hoofdzaak vier religieuze grondmotieven geweest, die de ontwikkelingsgang van het Westers denken hebben beheerst. Niet echter uitsluitend die van het theoretisch denken. Zij liggen inderdaad aan heel de cultuur-ontwikkeling van het avondland als de diepste drijfkrachten ten grondslag.

Want als religieuze gemeenschapsmotieven kan hun invloed niet tot het wijsgerig denken beperkt zijn, maar moeten zij veeleer hun stempel op heel de cultuur hebben gedrukt.

De bedoelde grondmotieven zijn de volgende:

I - Het vorm-materie motief der Griekse oudheid.

2 - Het Schriftuurlijk grondmotief van schepping, zondeval en verlossing door Christus Jezus.

3 - Het Romanistisch (door het Rooms-Katholicisme geïntroduceerde) religieuze synthese-motief van natuur en genade, dat I. en 2. tracht te verzoenen.

4 - Het modern-humanistisch grondmotief van natuur en vrijheid, waarin getracht wordt alle drie vroegere motieven tot een "diesseitige" op de mens geconcentreerde synthese te brengen.

Het eerste en vierde dragen een polair, door innerlijke dualisme gespleten, karakter. Zij bevatten in zich een religieuze en daarom absolute antithesis, die in waarheid geen synthesis toelaat. Daarin verschilt de religieuze antithesis principieel van de vroeger besproken theoretische. De laatste laat, gelijk wij zagen, een theoretische synthesis toe vanuit een religieus uitgangspunt, omdat dit uitgangspunt steeds boven de theoretisch tegenover elkander gestelde aspecten verheven is. Maar wanneer het religieuze uitgangspunt zelve door een polaire tegenstelling gespleten is, is er geen hoger uitgangspunt meer te vinden, dat deze religieuze antithesis zou kunnen verzoenen.

Wanneer het theoretisch denken in zulk een dualistisch grondmotief zijn uitgangspunt heeft, zal dus ook de theoretische begripsvorming daarvan noodzakelijk de gevolgen moeten ondergaan. Dat het theoretisch denken niet bij machte

HermanDooyeweerd.nl

is zulk een religieus conflict door een theoretische synthesis op te heffen, moet nu wel duidelijk zijn. Toch zullen wij zien, hoe de wijsbegeerte herhaaldelijk beproefd heeft zulks te doen, wat slechts uit een gemis aan een transcendentale critiek van het theoretisch denken valt te verklaren.
Waar dus een wezenlijke synthesis boven de religieuze antithesis niet mogelijk is, rest slechts aan een van beide der in het grondmotief tegenover elkander staande motieven de religieuze voorrang (het primaat) toe te kennen. Daarbij zal dan het daaraan tegenovergestelde motief worden ont-goddelijkt en ont-adeld.
De polariteit in het eerste en vierde religieuze grondmotief wordt veroorzaakt door de religieuze verabsolutering van een tijdelijk aspect of van een complex van tijdelijke aspecten der geschapen werkelijkheid.
Deze aspecten staan echter in onverbrekelijke relatie met de overige. De verabsolutering van de eerste roept met innerlijke noodzakelijkheid hun correlata op, die zich met dezelfde religieuze absoluutheid tegen de eerste geldend maken. Nochtans bepalen de tegengestelde motieven elkaar wederkerig. Zo is de zin van het Griekse vorm-motief nooit los van het materie-motief te vatten en omgekeerd. En evenmin is de zin van het humanistisch natuurmotief los van het humanistisch vrijheidsmotief te verstaan en omgekeerd. Bij het door het Rooms-Katholicisme geïntroduceerde grondmotief van natuur en genade staat de zaak enigszins anders. Want hier is in het Christelijk grondmotief van schepping, zondeval en verlossing zelve een daaraan vreemd dualisme gebracht door de poging het scheppingsmotief met het Griekse vorm-materiemotief religieus te verzoenen. Wij krijgen hier dus een dubbele religieuze antithesis; I) die tussen het grondmotief der christelijke religie en dat der Griekse religie; 2) die tussen vorm en materie in het natuurmotief. Maar ook hier bepalen het natuurmotief en het genademotief elkander wederkerig in hun zin.

Ad I.

Het eerste motief, dat eerst door ARISTOTELES onder deze benaming (morphe hulè) is gebracht, beheerst inderdaad het Griekse denken vanaf zijn aanvang.

Het vond zijn oorsprong in een onverzoend conflict in het religieus bewustzijn der Grieken tussen het grondmotief der oudere, tellurische en ouranische natuurreligies I) en dat der nieuwere cultuur-religie (de religie van de Olympische godenwereld).

In de eerste, die locaal zeer uiteenliepen in cultische vormen en bijzondere geloofsvoorstellingen, welker reconstructie veelszins hypothetisch is bij gebreke aan voldoende kenbronnen 2) valt nochthans als gemeenschappelijk grondmotief te ontdekken de vergoddelijking van de fluïditeit, de periodieke vervloeking der aardse, resp. hemelse, resp. zee-natuurgestalten in de geboorte en afsterving, in de opgang en ondergang, waarin men niet de werking ener redelijke orde, maar die van Anangkè of Tuchè, het blinde, onberekenbare lot bespeurde. De godheid werd dus niet in een vaste vorm en persoonlijke gestalte gevat, maar als een eeuwige vorm-loze stroom (bijv. de levensstroom, die uit de moeder-aarde naar de kringloop der jaargetijden "het rad der geboorten" - telkens in individuele gestalten nieuw leven doet ontstaan en weer in zijn schoot terugneemt.

Het bestaan van individuele vormen werd hier min of meer als een "onrecht" gevoeld, dat in de stroom van de tijd aan de Anangkè moest worden geboet.

De nieuwe cultuur-religie, die sinds de VIIIe eeuw v.C. zich in de officiële godsdienst van de Griekse polis belichaamde en in de Olympus tegelijk een eerste nationaal godsdienstig vereniginspunt schiep, was daarentegen de religie van vorm, maat en harmonie. De Olympische go den verlaten de aarde en worden onsterfelijke vormgoden, in persoonlijke gedaante, geïdealiseerde en verabsoluteerde cultuurmachten.

Hun vorm en gedaante is bovenaards onzichtbaar voor het lichamelijk oog, verheven boven de zinnelijk waarneembare vormen-wereld, die aan de Anangkè, aan het immer wentelend rad der geboorten is onderworpen.

Gelijk in het oudere materie-motief der natuur-religie het organische levensaspect der tijdelijke werkelijkheid werd vergoddelijkt, zo in het nieuwe vrom-motief der cultuurreligie het (historisch) cultuuraspect, Want het culturele als het later te onderzoeken kernmoment van dit laatste, is die wijze van vormgeving aan een materiaal, die naar een vrij,. redelijk ontwerp dit laatste beheerst, in tegenstelling tot de vorm-geving, die wij in de natuur opmerken.

Daar nu het vorm-motief der cultuur-religie zich onmiddellijk in een absolute, wijl religieuze, antithesis tegenover het materie-motief der oudere levensreligie stelde, werd het in het Griekse religieuze bewustzijn ook volkomen losgemaakt van het moment der historische ontwikkeling, waarin het historisch cultuur-aspect onverbrekelijk met het organisch levensaspect samenhangt.

I) de tellurische religies zijn op de aarde als oorsprong van leven ingericht, de ouranische op de hemel en later ook op de zee.
2) de ontcijfering van het Cretenzer schrift, dat ons veel inlichtingen zou kunnen verschaffen, is nog steeds niet gelukt.

HermanDooyeweerd.nl

De goddelijke vorm wordt als een onsterfelijke en onzichtbare gevat en dus boven het historische zelve uitgeheven.

De nieuwe cultuurreligie tracht de oudere levensreligie aan zich aan te passen. De Griekse dichter-theologen HOMERUS en HESIODUS geven zich alle moeite het volk duidelijk te maken, dat de Olympiers uit de vorm-loze natuur-goden zelve waren voortgekomen.

Maar al deze pogingen tot synthese waren tot mislukking gedoemd. De hoofdoorzaak van deze mislukking was, dat de religie van de Olympische godenwereld drachtens haar grondmotief de diepste problemen van leven en sterven negeerde. Over het duistere doodslot voeren de goden geen heerschappij.

De blinde Anangkè der natuur-religie blijft de eigenmachtige tegeninstantie tegenover de redelijke macht der stralende vorm- of cultuurgoden. Het redelijk vormmotief der cultuurreligie roept zelve als zijn polaire tegenstelling het duistere materie-motief der levens-religie weer op. Het speelt in de eerste zelve een rol als de Moira die een ouder recht heeft dan de Olympische goden. Voorzover deze moira als het doodslot der stervelingen optreedt, dekt zij zich volkomen met de oude Anangkè.

Daarom is het te begrijpen, dat de Grieken in hun privaat leven aan de oude natuurreligie vasthielden, al vereerden zij de Olympiërs als de publieke goden van de polis. Begrijpelijk ook, dat de diepere religieuze aandriften in het volk zich vooral op de zgn. mysteriëndiensten richtten, waarin de problemen van leven en sterven in het middelpunt stonden. In de overgangsperiode van de Myceense riddertijd (in HOMERUS' heldendicht bezongen) tot de Perzische oorlogen valt ook de grote religieuze crisis in het Griekse leven, waarin het conflict tussen de oudere en de nieuwere religie openlijk aan het daglicht trad (het wilde uitbreken van de oude levensreligie in de "Dionysische beweging" en de Orphiek).

In de Orphiek, een religieuze hervormingsbeweging uit deze tijd, die de legendarische dichter-zanger ORPHEUS als haar stichter vereerde en op de Griekse wijsbegeerte een diepgaande invloed verwierf, krijgt dit conflict een anthropologische uitwerking. De mens heeft volgens haar een tweeslachtige afkomst: Hij heeft een "onsterfelijke redelijke ziel", die uit de lichtvolle sterrenhemel stamt, waarin vorm, maat en harmonie heersen. ie ziel is echter afgevallen op de duistere aarde, waar zij met een materie-lichaam bekleed, onderworpen is aan het "rad der geboorte", aan de Anangkè van de eeuwig vloeiende levensstroom. Dit materie-lichaam is een "graf" of "kerker" voor de ziel. Deze moet tijdens haar omzwerving op de aarde naar de kringloop van de levensstroom telkens in andere lichamen (ook dierlijke) verhuizen, tot zij zich door een ascetische levenswijze van de besmetting met het materie-lichaam gezuiverd heeft. Eerst dan mag zij weer terugkeren tot haar eigenlijk tehuis, de lichthemel. In deze anthropologische voorstelling heeft zich het onsterfelijkheids- en vormmotief der cultuur-religie verbonden met het oude ouranisch motief der hemelverering. Men vindt haar in de Griekse wijsbegeerte in verschillende uitwerkingen terug o.a. bij de Pythagoreische school, EMPEDOCLES en PLATO.

Ook nadat de cultuur-religie in haar mythologische vormgeving door HOMERUS en HESIODUS in het volksbewustzijn ondermijnd was, bleef het eigenlijk religieus grondmotief dat uit haar ontmoeting met de oude levensreligie geboren was, de gehele levens- en denkhouding van de Grieken beheersen. En het kon zich in de wijsgerige kringen in nieuwe geloofsvormen kleden, die meer aan de behoeften van de tijd beantwoordden. De Griekse philosophie wordt van meetaf betrokken in het innerlijk conflict tussen het vorm-motief en het materie-motief, dat haar in polaire richtingen doet uiteengaan.

Ook de Griekse opvatting van de "natuur" (physis) wordt geheel door dit polaire grondmotief bepaald. In het vijfde boek (cap.4) zijner Metaphysica somt ARISTOTELES de verschillende betekenissen van het woord phusis op. Het betekende nu eens het proces der levensontwikkeling (phuesthai), uit de vormloze levensstroom. Deze laatste werd (vaak in vloeiende gestalte van een bewegelijk "element" als water, lucht of vuur) als oorsprong aller dingen gevat, waarbij moet worden bedacht, dat deze "elementen" bij de Grieken oorspronkelijk een mythologisch-religieuze betekenis hadden. Dan weer betekende "natuur" de zijnsvorm, die het onveranderlijk wezen uitdrukt. ARISTOTELES beproefde in zijn begrip der "natuur" vorm- en materie-motief te verenigen. De "natuur" is dan de wezensvorm dier dingen, die een beginsel der beweging in zich zelve hebben en daarom uit "vorm" en "materie" zijn samengesteld.

De Griekse theoria wordt, zodra zij achter de zinnelijk waarneembare vormen der werkelijkheid tracht door te dringen tot de absolute grond der dingen, zodra zij dus zgn. metaphysica wil zijn, aangediend als de ware weg tot de godskennis. Niet het geloof (pistis) maar de theoretische denwerkzaamheid doet ons de absolute waarheid kennen. De geloofsfunctie wordt in de Griekse wijsbegeerte van meetaf neergedrukt tot de lagere sfeer der zinnelijke verbeelding, waaraan de grote massa der mensen blijft hangen, omdat zij zich tot de theoretische denkhoogte niet weet te verheffen.

Voorts is voor de Griek aan de theoria, voorzover zij zich op de bovenzinnelijke vormen van het zijn richt, steeds een "geestelijke schouwing" eigen, die boven het logisch begrip uitgaat. Deze eeuwige vormen worden sinds PLATO eidè genoemd en het woord eidos gaat, evenals het woord idea terug op een stam, die zien of aanschouwen betekent. Dit alles is alleen vanuit het Griekse vorm-materie-motief te verstaan.

HermanDooyeweerd.nl

Aanvankelijk krijgt in de Griekse natuurphilosophie in een duidelijke reactie tegen het vorm-motief der cultuurreligie - het materiemotief der natuurgodsdiensten de overhand. I) De hulè als een ongevormde en steeds in beweging zijnde, maar "bezielde"macht ("rheuston") wordt (vaak in het beeld van een bewegelijk element, als water, lucht, vuur) vergoddelijkt en men neemt aan, dat zij de goddelijke oorsprong (Archè) is van alle individuele vormgestalten, die echter volgens de Anangkè weer periodiek in de schoot van de onbegrensde en eeuwig vloeiende hulè worden teruggenomen. De Jonische denker ANAXIMANDER 2) ziet in dit proces een wet der gerechtigheid (Anangkè is dikè) werken. Met een echt Griekse variant op de uitspraak van Mephisto in GOETHE's Faust zou men kunnen zeggen: "Denn alles was in Form besteht, ist werd dasz es zu Grunde geht". Slechts tracht de natuurphilosophie de onberekenbare Anangkè te rationaliseren, om het materiemoteif voor een soort natuurwetenschappelijke verklaring van het ontstaan der stoffelijke dingen bruikbaar te maken.

HERACLITUS, die volgens PLATO de uitspraak doet: Panta rhei kai oudèn menei, en het proces der eeuwige levensvloeiing door de tegenstellingen der zichtbare vormen heen als "goddelijk" karakteriseert, ziet in dit proces een Logos, een wereldwet werkzaam, die een vaste evenredigheid, een maat en harmonie tussen ontstaan en vergaan handhaaft. Ook ANAXIMANDER aanvaardde een evenredigheidsprincipe, de wet der dikè, die volgens hem heel de natuur beheerst. Dit evenredigheidsprincipe, dat maat en harmonie in het proces der materievloeiing moet brengen, is ongetwijfeld weer aan het grondmotief der cultuurreligie ontsprongen. Uit het materieprincipe zelve is het niet te verklaren. Reeds de vóór-Socratische philosophie stuit echter op het innerlijk conflict van vorm- en materiemotief, dat zijn wijsgerige uitdrukking krijgt in het probleem in zake de verhouding van zijn en worden.

PARMENODES, 6e eeuw v.C., de grondlegger der zgn. eleatische school, stelt dit probleem echt anti-thetisch: volgens hem bestaat in waarheid alleen het ongeworden, onveranderlijke en ondeelbare zijn, zoals dit door het theoretisch logisch denken in begrip kan worden gevat in het logisch identiteitsprincipe (is). Dan kan echter aan het worden, met zijn tegenstellingen geen waarachtige realiteit worden toegekend. Want het "worden" bezit geen identiteit, omdat het geen vaste vorm heeft, maar door tegengestelde gestalten heenvloeit. Het "zijn", dat volgens PARMENODES alles in ongedeelde eenheid in zich sluit, vat hij onmiddellijk weer in een statische vorm, in gedeeltelijke aanknoping aan de Orphiek, als het "alles omvattende ronde hemelgewelf" in zijn zuiver mathematische gestalte.

Sinds de wijsgerige strijd tussen PARMENIDES en HERACLITUS was het wetenschappelijk niet langer mogelijk het vorm-principe tot het materieprincipe als oorsprong (archè) terug te voeren.

En daar het starre eleatisch standpunt, dat de mogelijkheid der vloeiende wording ontkende, het denken in een impasse voerde, trachtte men van nu af het vorm-principe en het materie-principe als gelijkgerechtigde oorsprongsbeginselen van de kosmos met elkander te verzoenen.

Nog in de laatste ontwikkelingsphase der Jonische natuurphilosophie begint echter het vorm-principe der cultuurreligie de overhand te verkrijgen, dat inmiddels door de wijsbegeerte onder religieuze invloed wordt gezuiverd van de polytheistische tendenzen en van de met de zedelijke maatstaven van het volksbewustzijn strijdige motieven. ANAXAGORAS van Klazomenæ is de eerste Griekse denker, die de "nous" als "denkende geest" tot goddelijk vormprincipe verheft en het goddelijk vormgevend denken van iedere vermenging met de "materie" gezuiverd vat 3). De "materie" als eigenmachtige tegeninstantie van de nous (de goddelijke vormgever) wordt door hem geheel ont-goddelijkt. Zij wordt zelfs als zodanig van de "beweging" beroofd (die juist in de vroegere natuurphilosophie als het goddelijk levensbeginsel der hulè werd vereerd) en teruggebracht tot een starre chaos, waarin alles met alles vermengd ligt, terwijl de vorm-gevende beweging, die uit de chaos een kosmos maakt, uitsluitend van de "nous", het "goddelijke denken" uitgaat. Met ANAXAGORAL begint de toenadering tot het vormprincipe der cultuur-religie en de poging tot ethische zuivering van dit laatste in een ethisch-allegorische verklaring der mythologie.

Bij PROTAGORAS van Abdera, de grondlegger der sophistiek (Ve eeuw v.C.) is het primaat reeds geheel aan het cultuurmotief toegekend. Hij voert het

---

I) Het is duidelijk dat de Griekse opvatting van materie (hulè) een radicaal andere is dan die der moderne mathematische natuurwetenschap. De Griekse hulè is slechts in haar polaire tegenstelling tot de vaste vorm te vatten. Zij is in zich volkomen vloeiend en onbepaald, chaotisch. Het moderne materiebegrip der mathematische natuurwetenschap daarentegen is volstrekt gedetermineerd door physisch-chemische oorzaken.

2) 6e eeuw v.C.

3)Zelfs PARMENIDES had de nous nog in materiële vorm gedacht, als identiek met het "eeuwige zijn", dat zelve de gevulde kogelgestalte zou hebben.

HermanDooyeweerd.nl

materiepricipe in de Heraclitische opvatting van de eeuwig vloeiing aller dingen "rücksichtlos" door in de kennistheorie, met negering van de logos-gedachte, die bij HERACLITUS een tegenwicht schiep tegen het materieprincipe door de stroom van het worden aan een vaste wet van evenredigheid te binden. Daardoor ontkende PROTAGORAS ook de mogelijkheid van algemeengeldige begrippen, die inderdaad werkelijkheidswaarde zouden bezitten en veroorzaakte hij een ware crisis in de Griekse wetenschap. De wetenschap wordt door hem waardeloos verklaard en aan deze depreciatie van de theoretische wetenschap ligt ten grondslag de depreciatie van het materieprincipe. Zijn beroemde homo-mensuraregel ("De mens is de maat aller dingen") heeft met moderne humanistische opvattingen niets van doen, doch is niets anders dan de doorvoering van het Griekse materieprincipe op het terrein der menselijke kennis, met de bedoeling aan de laatste ieder fundament te ontnemen. De menselijke natuur heeft volgens hem als zodanig geen vaste, algemeengeldige vorm. Daarom verklaart hij de individuele mens in de volstrekte fluïditeit zijner subjectieve zinnelijke gewaarwordings- en gevoelstoestanden tot maat aller dingen en niet een algemene "redelijke menselijke natuur", die aan vaste maatstaven is gebonden. De menselijke natuur ziet hij geheel onder de heerschappij van het materieprincipe als in bandeloze en maatloze wildheid verzonken. Vandaar ook zijn verwerping van het zgn. natuurrecht, dat zonder positieve vaststelling reeds door de menselijke natuur zelve gegeven zou zijn. Wezenlijk "vorm" krijgt de maatloze "natuur" eerst door de "cultuur", door de vrije vormgeving welke van de polis, als draagster der cultuurreligie, uitgaat. De polis, de stad-staat, geeft volgens hem eerst door haar positieve regelen het aanzien aan recht, zedelijkheid en religie. Op deze terreinen is niet het individu, maar de mening van de staat de maatstaf.

Zo blijkt ook de grondlegger der sophistiek, die gewoonlijk als vader der Griekse "verlichting" wordt beschouwd, welke de wijsbegeerte geheel van de religie zou hebben vrijgemaakt, in zijn theorie geheel beheerst door het vorm-materie-motief als religieus gemeenschapsmotief.

Met SOCRATES komt dan de definitieve wending naar het primaat van het redelijk vorm - principe over het materieprincipe. Hij stelt voor het eerst het polaire grondmotief der Griekse wijsbegeerte in de lichtkegel der zelf-bezinning [illegible]. De Delphische spreuk "Ken u zelve" wordt door hem in het centrum der philosophie geplaatst.

Hij wenst volgens PLATO's getuigenis in de dialoog Phaidros (230 A) te weten, of hij in de kern van zijn wezen aan Typhoon, de veelvormige, opgeblazen en wilde natuurgod der verderfelijke stormen (een pregnant symbool van het materieprincipe) verwant is, danwel of hij van een eenvoudige, klare ("apollinische") natuur is.

De zuivere nous, die door ANAXAGORAS tot goddelijke oorsprong van alle kosmische vorm was geproclameerd, wordt door SOCRATES in ethisch-religieuze verdieping als oorsprong van het "kalokagathon", het "goede en schone" gevat. De gehele socratische dialectische redeneer-methode, die bedoelde het sophistisch nihilisme in de kennisleer door het blootleggen harer innerlijke tegenstrijdigheden schaakmat te zetten en door de redelijke begripsvorm te breidelen krijgt bij hem een wezenlijk religieuze concentratie op de goddelijke vormkracht van het kalokagathon. De Griekse idee der theoria (theoritische kennis) openbaart hier opnieuw haar ontegenzeggelijk religieuze inslag. Het theoretisch denken wordt tegenover de pistis (het geloof), die zich op de subjectieve mening (Doxa) baseert, het religieuze kenorgaan bij uitnemendheid, waardoor de menselijke geest met de godheid als zuivere nous in onmiddelijk contact treedt. Een begrip, dat ons niet op de weg tot ontdekking van goddelijke vormkracht van het goede en schone voert, dat ons dus niet leert, waartoe een ding "goed" is, wat zij doel is, mist bij SOCRATES iedere waarde.

Vanuit dit critisch keerpunt neemt dan de Griekse wijsbegeerte haar wending naar het klassieke vorm-"idealisme" van PLATO en ARISTOTELES.

Het materieprincipe heeft definitief alle goddelijk karakter verloren. Al het goddelijke concentreert zich voor deze denkers in de verabsoluteerde "nous" als het redelijk vormprincipe van het ene ware, goede en schone. I) Maar het dualisme in de oorsprongsidee kan ook door deze grote denkers niet worden opgeheven. Vooral in de eerste ontwikkelingsphase van PLATO's ideeënleer (leer van de eeuwige zijnsvormen, die aan alle vergangkelijke zinnelijke vormdingen ten grondslag zouden liggen) verscherpt het zich tot een schier ondragelijke religieuze spanning tussen vormprincipe en materieprincipe. De ideeënwereld wordt volkomen gescheiden van de materiële wereld der zinnen-dingen.

Dit dualisme werkt in deze tijd ook door in PLATO's visie op de menselijke natuur, waarin onder invloed der Orphiek een scherpe theoretische dichotomie (twee-deling) wordt gemaakt tussen de "eenvoudige", boven de stroom van het worden verheven "onsterfelijke" ziel, die met de theoretische denkfunctie wordt vereenzelvigd, en het "samengestelde", onreine "materielichaam", waarin

---

I) Dit zijn de 4 zgn. transcendentale bepalingen van het zijn, als metaphysisch grondbegrip. Men vindt ze in de gehele scholastische wijsbegeerte terug.

HermanDooyeweerd.nl

de ziel als in een "kerker" is besloten en van welks bevlekking de goddelijke ziel zich steeds meer moet bevrijden (zo de dialoog Phaidoon).

Maar ook wanneer PLATO in zijn latere ontwikkeling dit absolute dualisme poogt te overbruggen en vorm- en materieprincipe in zijn denken tracht te verzoenen, blijft niettemin de polaire tegenstelling tussen deze beide oorsprongsbeginselen zijn denken beheersen. Nog in de Timaios, de dialoog over het ontstaan van de kosmos, die tot PLATO's voorlaatste periode behoort, vindt de goddelijke nous als demiurg (vorm-gever aan de chaotische materie) als eeuwige tegenpool tegenover zich de Anangkè van het materieprincipe. De nous heeft geen macht over deze Anangkè, die een chaotische invloed op de vergankelijke wereld heeft en kan haar slechts door "overreding" trachten te breidelen.

In de trilogie Oresteia van de grote tragediedichter AISCHYLOS vindt men het verrassend pendant van deze "overreding" der Anangkè door het goddelijk vorm-principe. Het treurspel eindigt met de overreding van de wilde wraakgodinnen ("de dochters der Anangkè"), die Orestes vervolgen, door Athene, de godin der wijsheid. Het treurspel eindigt met de triumfkreet: "Zo worden Zeus en de Anangkè verzoend!".

Hieruit blijkt duidelijk, hoe het religieuze grondmotief verre buiten de grenzen der wetenschap zich geldend maakt.

ARISTOTELES eindelijk tracht in zijn rijpe periode het dualisme in het grondmotief te overbruggen door prijsgave van de Platonische ideeënleer met haar scherpe scheiding tussen de "eeuwig zijnde vormen" en de tijdelijke, aan de stroom van het worden overgeleverde zinnelijke materie-dingen. Hij vat de "vorm" als immanent aan de zinnelijke dingen, die uit "vorm" en "materie" zijn samengesteld.

De vorm wordt bij hem zgn. "subtantiële vorm", die aan de dingen eerst substantieel (d.i. zelfstandig) aanzijn geeft en hij loochent, dat de "materie" op zich zelve (zonder vorm) werkelijk (actueel) bestaan kan. Zij is slechts een potentie, een mogelijkheid, die eerst door de vorm tot actualiteit (werkelijkheid) komt, gelijk het marmer in zich de potentie tot het beeldhouwwerk bezit. De substantiële vormen worden als immanente doelprincipes van de wording der dingen hierarchisch geordend naar lagere en hogere trappen van volmaaktheid ('t laagst de vormen der anorganische dingen, daarna de vormen van planten- en dierenrijk en als hoogste trap de "redelijke ziel" als "substantiële vorm" des mensen). Daarbij wordt telkens de lagere "vorm" op zijn beurt tot "materie" van de hogere.

In de tijdelijke kosmos bestaat geen "vorm" zonder "materie". Maar het oerdualisme van het grondmotief keert terug in de beide polen van ARISTOTELES' zijnsleer (metaphysica): de godheid als "zuivere vorm" en de absolute zich zelf denkende nous enerzijds en de "zuivere materie" (prootè hulè) als het nog alle vorm ontberend principe der wording en onvolmaaktheid anderzijds. Ook bij ARISTOTELES is, evenals bij PLATO, de Anangkè van het materieprincipe de eigenmachtige oorzaak van alle vorm-mislukking, van al het monstrueuze in de wereld.

Ad II.

Het tweede grondmotief is dat van schepping, zondeval en verlossing door Christus Jezus in de gemeenschap des Heiligen Geestes, dat door de Christelijke religie in aansluiting aan de Oud-Testamentisch-joodse, als nieuw religieus gemeenschapsmotief in het denken van het avondland wordt ingevoerd. Het stelt zich reeds in zijn openbaring inzake de schepping onmiddellijk in een radicale antithese tegen het vorm-materie motief der antieke wijsbegeerte. De hoofdsom der Griekse wijsheid was: Ex nihilo nihil fit (uit niets kan niets worden). In de Griekse oorsprongsidee bleef zich het dualisme van vorm- en materieprincipe handhaven.

Daarentegen openbaart God zich in Zijn Woord als de integrale en absolute Oorsprong, de Schepper van hemel en aarde.

In onmiddellijk verband met deze zelf-openbaring Gods aan de mens staat de openbaring van de mens aan zich zelve in de integrale religieuze wortel van heel zijn tijdelijke existentie.

God schiep de mens naar zijn beeld. Gelijk God als Schepper zich openbaart als de absolute en integrale Oorsprong aller dingen, zo concentreert Hij alle tijdelijke functies en structuren van het menselijk bestaan in een religieuze wortel-eenheid, waarin heel het tijdelijk leven op de dienst Gods zou zijn betrokken. Dit is het radicale, het tot de religieuze wortel van het geschapene doordringend, karakter van het schriftuurlijk scheppingsmotief. Het openbaart de mens aan zich zelf, aan het centrum van heel zijn existentie.

Het centrum van 's mensen bestaan is niet in een zijner tijdelijke functies te zoeken; het ligt als integrale, ondeelbare wortel aan alle tijdelijke functies aan heel het tijdelijk leven (ook aan het denken van de mens) ten grondslag.

Dit is het "hart", de ziel of geest van de menselijke natuur in de pregnant religieuze zin der Woord-openbaring.

Terwijl de Griekse wijsbegeerte vanuit haar vorm-materiemotief de ziel des mensen nu eens in de vloeiende hulè, dan weer in het abstract complex van gevoelsfunctie, theoretische denkfunctie en morele wilsfunctie zoekt, dat dan door de nous als onsterfelijke "vorm" zou zijn gequalificeerd, weet de Heilige Schrift niets van een

HermanDooyeweerd.nl

tweedeling in het tijdelijk menselijk bestaan. Voorzover de Griekse wijsbegeerte tot een conceptie van een onsterfelijke anima rationalis kwam, was deze laatste toch niet als integrale worteleenheid der menselijke natuur te vatten. Dit komt niet, omdat zij slechts een theoretische abstractie uit het tijdelijk(lichamelijk)bestaan van de mens was, die steeds het "materie-lichaam"als tweede theoretische abstractie tegenover zich vond (denk aan de gegenstandsrelatie). Maar de "ziel"des mensen is volgens de Goddelijke Woordopenbaring geen theoretische abstractie, maar de volle, concrete, individuele worteleenheid van de menselijke existentie, de "inwendige mens" in Paulinische zin, die in het tijdelijk, lichamelijk leven tot "uitwendige" openbaring komt.

Met deze openbaring van de mens aan zich zelve staat nu de openbaring inzake de zondeval als radicale verderving van de mens in onlosmakelijk verband. Daar de zonde de religieuze wortel der menselijke natuur raakt, kan geen van 's mensen tijdelijke functies zich aan haar greep ontrukken. En hetzelfde geldt dan weer voor de verlossing in Christus Jezus, die het hart wederbaart en dus in alle tijdelijke levensuitingen haar regenererende invloed moet openbaren, ook in de theoretische denkwerkzaamheid.

Bij haar intrede in de Hellenistische gedachtenwereld werd de Christelijke religie van meetaf bedreigd, doordat bij de theologisch-wijsgerige doordenking van de inhoud der goddelijke Openbaring het Griekse religieuze grondmotief in samenwerking met dat der Perzische en andere Oosterse religies het schriftuurlijke begon te overwoekeren.

Zo was de zgn. Christelijke Gnostiek onder de Griekse en Oosterse invloed teruggevallen in de aanvaarding van een tweeheid van Oorsprong van het geschapene. Zij maakte een onderscheid tussen de lagere Schepper-God en Wetgever van het Oude Testament, die als Demiurg in de vorm-geving van de chaos met de "onreine materie" in aanraking moest komen en daarom niet volmaakt kon zijn en de hogere Verlosser-God van het Nieuwe Testament. En gelijk de Griekse wijsbegeerte de wijsgerige theorie als de ware weg tot de godskennis verre verhief boven het geloof, zo stelde de Gnostiek de gnosis, of de bespiegelende theorie over God, boven het Schriftuurlijk geloof der Christelijke gemeente.

Hetzelfde dualisme ontmoet men in de 2e eeuw na Cr. bij MARCION van Sinope, die PAULUS' leer inzake de rechtvaardiging uit het geloof alleen tot aanknopingspunt nam, om een scherpe scheiding te trekken tussen de wettische Joodse religie van Jrhova, de Schepper van hemel en aarde en de Christelijke verlossingsreligie van de God der liefde, die zich in Christus Jezus heeft geopenbaard. Sterk werkte de invloed van het Griekse grondmotief in de eerste eeuwen der Christelijke kerk ook door bij verschillende kerkvaders, die zich de verdediging van het Christelijk geloof tegenover de heidense denkers ten doel stelden.

In de Alexandrijnse school der Griekse kerkvaders (CLEMENS, ORIGENES, 2e eeuw na Chr.) wordt eveneens de gnosis, d.i. hier de bespiegelende theoretische godskennis, boven het geloof der gemeente gesteld en het Goddelijk Woord (de Logos), waardoor alle dingen geschapen zijn, onder invloed van de Grieks-Joodse logos-speculatie (PHILO) als bemiddelaar tussen de goddelijke eenheid en de in de "materie" verstrooide wereld gevat.

Door de inwerking van het Griekse grondmotief werd zo in de eerste eeuwen der patristiek de Christelijke religie van haar integraal en radicaal karakter beroofd. Onder het masker van een hogere "gnosis", die zich vooral bij de Alexandrijnen van een "allegorische" schriftuitlegging bediende, drong zich bij vele apologeten, in reactie tegen het antinomisme in de Gnostiek, een theologische beschouwing in, die de Woordopenbaring tot een "hogere zedeleer" vervlakte en noch de schepping, noch de zondeval, noch de verlossing meer in haar schriftuurlijke zin verstond.

Maar ook nadat de Christelijke Kerk op de concilies van Nicea (325 n.Chr.) en Constantinopel (381 n.Chr.) het leerstuk van de Drie-eenheid Gods had vastgesteld, bleef de invloed van het Griekse religieuze grondmotief zich door bemiddeling van de Griekse wijsbegeerte in het denken der kerkvaders openbaren. Het wijsgerig denken bereikte in de orthodoxe richting zijn hoogtepunt in AURELIUS AUGUSTINUS (4e eeuw na Chr.), die tot in de 13e eeuw zijn stempel op het Christelijk denken zou drukken en ook sindsdien nog een machtige invloed behield.

Het grondmotief der Christelijke religie zelve wordt hier ongetwijfeld in schriftuurlijke zin verstaan en AUGUSTINUS' machtige, begenadigde geest werd er sinds zijn bekering steeds dieper van vervuld. Zowel het integraal als het radicaal karakter ervan wordt door AUGUSTINUS krachtig gehandhaafd. Hij aanvaardt de absolute Scheppers-souvereiniteit Gods, en de radicale betekenis van zondeval en verlossing. Waar dit schriftuurlijk grondmotief in AUGUSTINUS' wijsgerig denken doorwerkt, ziet men hem ook principieel nieuwe wegen tegenover de antieke wijsbegeerte inslaan. Dit geldt met name voor de Christelijke geschiedenis-philosophie, ontwikkeld in zijn beroemd werk Civitas Dei.

Toch is van een wezenlijke reformatie van de eigenlijke theoretische visie op de werkelijkheid bij hem nog geen sprake. Juist hier blijft het Griekse vorm-materie-motief dermate zijn visie beheersen, dat het zelfs zijn interpretatie

HermanDooyeweerd.nl

van het eerste hoofdstuk van het boek Genesis bepaalt (de "aarde" in Gen. I:I zou betekenen de "eerste (nog vorm-loze) materie" en de schepping zou geschieden naar eeuwige "ideeën" of "vormen" in de goddelijke Logos. Zijn visie op de goddelijke wereldorde is sterk door het Neo-platonisme beïnvloed. Dit principiële gemis van een wezenlijk schriftuurlijke visie op de werkelijkheid typeert ook de gehele scholastiek, zoals zij zich tot op THOMAS VAN AQUINO en diens leermeester ALBERT DE GROTE in AUGUSTINUS' voetsporen beweegt.

Met name heerst hier ook grote onklaarheid over de verhouding van de wijsbegeerte en de dogmatische theologie. Het Christelijk karakter der eerste wordt in het algemeen gezocht in haar dienstbaarheidsverhouding tegenover de Christelijke theologie. (Philosophia ancilla theologiae christianae). Met de verwerping van de autonomie der wijsbegeerte tegenover 't Christelijk geloof, loochent men tevens haar autonomie tegenover de dogmatische theologie. Christelijk denken en theologisch denken worden dientengevolge vereenzelvigd.

Daarbij ziet men geen bezwaar in belangrijke ontleningen aan de antieke philosophie, welker grondmotief niet klaar in zijn paganistisch-religieus karakter wordt doorzien. Heel wat oncritische receptie van het heidens (met name Neo-platonisch!) gedachtengoed is hiervan het gevolg. (Met name ook de aan de schepping geaccomodeerde Neo-platonische ideeënleer, de Griekse dichotomie van anima rationalis en materie-lichaam; verwarring van de erfzonde met de sexuele begeerlijkheid als werking van het zinnelijk materieprincipe in strijd met het vormgevend principe der rede! Zulks onder Platonische invloed). Maar althans het schriftuurlijk grondmotief der Christelijke religie zelve blijft hier in het algemeen zuiver gehandhaafd.

De autonomie van het theoretisch denken wordt met name door AUGUSTINUS met beslistheid en met helder inzicht in de verhouding van religie en wetenschap afgewezen. Van een eigenlijk religieus synthesestandpunt kan hier dan ook niet worden gesproken.

Ad III

Maar de bewuste poging de onderling anti-thetische religieuze grondmotieven van de Christelijke religie en van de Griekse, m.n. Aristotelische, wijsbegeerte te verzoenen, voert in de XIIe en XIIIe eeuw na Chr. op het hoogtepunt der zgn. kerkelijke eenheidscultuur tot de invoering van een echt religieus synthesethema, dat van natuur en genade, dat een typisch Rooms-Katholiek stempel drukt op de middeleeuwse en moderne scholastiek.

Het blijft in zijn innerlijk onverzoend dualisme ook het reformatorisch denken (met name het Lutheraanse) nog voor een belangrijk deel beheersen, ofschoon de Reformatie het in principe overwonnen had, door haar terugkeer tot de schriftuurlijke, Augustinische leer van de radicale betekenis van de zonde-val voor de menselijke natuur, haar verwerping van de autonomie van het "natuurlijk licht der rede" en van de natuurlijke verdienstelijkheid der goede werken en haar belijdenis van de rechtvaardiging alleen uit het geloof.

Het dualistisch karakter van het grondmotief van "natuur" en "genade" school in een wezenlijk religieuze poging tot synthese van de Griekse opvatting van de natuur (physis) der tijdelijke wezens, (welke geheel door het dualistisch vorm-materie motief werd beheerst en iedere opvatting van schepping in schriftuurlijke zin uitsloot) met de Christelijke schriftuurlijke leer van de schepping. Zo werd de "menselijke natuur" naar het Aristotelisch model als "redelijke natuur" gevat, samengesteld uit het materie-lichaam en de "anima rationalis", als substantiële vorm. I) Deze "natuur" werd nu door het Rooms-Katholicisme gevat als een autonome voortrap van de "boven-natuurlijke" genade; de laatste werd als een hogere trap van volmaking boven de "natuur" geordend en zou door de sacramentale genademiddelen van het tijdelijk kerkinstituut aan de "natuur" worden ingegoten.

In deze opvatting was voor de radicale betekenis van zondeval en verlossing geen plaats meer. De zondeval heeft naar de R.K. leer de "natuur" niet radicaal verdorven, maar haar slechts van de "boven-natuurlijke genadegift" (donum superadditum) beroofd.

Zolang het religieuze grondmotief van natuur en genade de wijsbegeerte beheerst, voert het voortdurend tot typische polaire spanningsverschijnselen binnen het Christelijk denken, dat nu eens in een gevaarlijke paganistische richting wordt gedreven door aan het "natuur-motief" de voorrang toe te kennen dan weder in een niet minder gevaarlijke mystische richting, die (met negering van de schepping) "natuur" en "zonde" vereenzelvigt en in de mystische ervaring van de genade de "natuur" ontvluchten wil: dan weer in een openlijk dualisme, dat de "natuur" volledig in haar zelfstandigheid laat gelden, en "natuur" en "genade" door een radicale klove wil scheiden. (Zo met name de zgn. nominalistische richtingen der laat-scholastiek - I4e eeuw -).

Slechts de kerkelijke autoriteit is bij machte, met handhaving van het grondmotief zelve, de religieuze schijn-synthese in stand te houden, door de "ketterijen" in de wijsbegeerte te veroordelen. En zij vindt daarbij haar grote steun in

---

I) Deze Aristotelische opvatting ontving zelfs de kerkelijke sanctie op het [illegible]

HermanDooyeweerd.nl

het stelsel van de grootvorst der hoog-middeleeuwsw scholastiek, de dominicaner "pater angelicus" THOMAS VAN AQUINO (I3 e eeuw na Chr.). die de "natuur" (naar haar Aristotelische conceptie) als autonome, maar lagere voortrap van de "genade" poneert, waarbij de onderlinge verhouding als die van "materie" en "vorm" wordt geconstrueerd (de "natuur" wordt "materie" voor de hogere "vorm" der genade!); m.a.w. hier wordt de hulp ingeroepen van hetzelfde schema dat reeds in het Griekse denken dienst moest doen, om twee antagonistisch-religieuze grondmotieven te verzoenen.
Intussen is het "natuur-motief" hier niet meer zuiver-Aristotelisch naar het vorm-matheriethema gevat. Het is - in de lijn van het religieuze synthese-streven - aan de kerkelijke leer i.z. de "genade" aangepast.
Zo poogt THOMAS het vorm-materiethema allereerst met de kerkelijke scheppingsleer te verzoenen, door ook de "materie" op de schepping terug te voeren (de "materie" is wel niet afzonderlijk, maar mede-geschapen met de materiële substanties). I)
En al leert THOMAS in scherpe tegenstelling tot AUGUSTINUS de autonomie van de natuurlijke rede op wijsgerig terrein, al ontwikkelt hij zelfs in Aristotelische lijn een "natuurlijke theologie" als kroon zijner metaphysische zijnsleer, die geheel onafhankelijk van de Openbaring zou zijn opgebouwd, toch betekent bij hem deze "rede-autonomie" reeds iets geheel anders dan bij de Grieken, iets geheel anders ook dan in het moderne humanisme. Zijn opvatting is nl. deze, dat de natuurlijke theoretische rede, als zijnde beperkt tot "natuurlijk" terrein, tot de boven-natuurlijke genade-mysteries niet kan opklimmen en dus ook niets kan leren, wat met deze laatste, die alleen uit "openbaring" zijn te kennen, in strijd zou zijn.
De consequentie van dit standpunt is de voortdurende poging tot "accomodatie" van de wijsbegeerte, die bij THOMAS in hoofdzaak de Aristotelische lijn met inmenging van Augustinisch - Neo-platonische en andere ideeën volgt, aan de kerkelijke interpretatie van de Heilige Schrift.
Van een intrensiek Ghristelijk wijsgerig denken, dat het grondmotief der Goddelijke "cordopenbaring inderdaad ook in de immanente wetenschappelijke werkzaamheid volgt, kan binnen het kader van het thema natuur en genade uiteraard geen sprake zijn.

Ad IV. Het vierde grote grondmotief eindelijk is dat van natuur en vrijheid, dat uit de moderne humanistische persoonlijkheids- en wetenschapsreligie sinds de Renaissance stamt en dat de drie oudere grondmotieven geleidelijk in zich reserveert, door ze principieel van betekenis te doen veranderen.

Het is geworteld in een religie der menselijke persoonlijkheid, waarin het Christelijk grondmotief van schepping, zondeval en verlossing geleidelijk wordt gesaeculariseerd.

In de idee der menselijke persoonlijkheid wordt het motief ener scheppende vrijheid gelegd, die geen andere wet kan aanvaarden dan die, welke zij zich zelve autonoom in de rede gesteld heeft. Dit nieuwe persoonlijkheidsmotief van de moderne mens wordt met een revolutionnaire hartstocht gekeerd tegen de middeleeuwsw idee van de binding van het individu in alle levenssferen aan de kerkelijke autoriteit.

Daarbij kruisen zich een ogenblik de wegen der grote Reformatiebeweging en die van het Humanisme, zolang dit laatste zich nog als een zgn. Christelijk humanisme aan de Heilige Schrift wenst te orienteren en voor vrij Bijbelonderzoek het pleit voert. Maar al spoedig gaan de wegen van Reformatie en Humanisme radicaal uiteen, zodra het laatste ook de onderwerping van de menselijke persoonlijkheid aan een boven-redelijke openbaring gaat afwijzen en alles, wat zich als waarheid of norm voor het handelen aandient, voor het forum der autonome menselijke rede daagt.

Tot volle emancipering van de Heilige Schrift komt deze humanistische rede-religie in de Verlichtingstijd (laatst der I7e en I8e eeuw), terwijl zij sindsdien zich aanzienlijk gaat verdiepen in het zgn. vrijheidsidealisme, dat door KANT en het na-kantiaanse idealisme wordt gepredikt.

Intussen scholen in het nieuwe religieuze persoonlijkheidsideaal van meetaf twee innerlijk tegenstrijdige tendenzen.

In de renaissance-tijd ontdekt de "moderne mens" met de diepten van de scheppende vrijheid zijner autonome persoonlijkheid tegelijk de "natuur" als het veld, waarop de souvereiniteit der rede zich zal kunnen ontplooien.

Door COPERNICUS' ontdekking van de dubbele beweging der aarde rondom de zon had het oude geo-centrische (Aristotelisch-Ptolemaeische) wereldbeeld, waarin de aarde als rustend middelpunt van het heelal fungeerde, een ware omwenteling ondergaan. Daar de kerk nog lange tijd aan het oude wereldbeeld vasthield, dat zij volkomen ten onrechte in de Heilige Schrift gegrond achtte en dat haar ook alleen in overeenstemming voorkwam met de positie onzer aarde als middelpunt der heilsgeschiedenis, werd de nieuwe astronomische ontdekking als een soort nieuw evangelie tegen de

---

I) Overigens was dit geen nieuwe vondst van THOMAS. Reeds de patristiek (AUGUSTINUS) opereert met de idee ener "prima materia", die men op Gods scheppingssouvereiniteit poogt terug te voeren.

HermanDooyeweerd.nl

kerkelijke autoriteit uitgedragen.

Een geheel nieuwe conceptie van de "natuur" werd ontworpen door de beroemde Italiaanse renaissance-philosoof en gewezen monnik GIORDANO BRUNO (I6e eeuw).

De ruimtelijke oneindigheid van het heelal werd tegenover de klassieke Griekse en scholastische leer van zijn vorm-begrensdheid en eindigheid gesteld en als uitdrukking van de goddelijke oneindigheid verheerlijkt. I)

In dit oneindig heelal, vol van scheppende levenskracht en schoonheid ontdekte de moderne mens oneindige mogelijkheden voor de ontplooiing zijner vrije persoonlijkheid. De "natuur" werd gevat als het veld, dat door de vrije persoonlijkheid met haar "souvereine rede" beheerst moest worden.

GIORDANO BRUNO vergoddelijkte haar in pantheistische zin. De oneindige "natuur" (natura naturata) werd het makrokosmisch spiegelbeeld van de individuele vrije persoonlijkheid als mikro-kosmos. In de renaissance-kunst komt deze nieuwe natuuropvatting tegenover de kerkelijk gebonden middeleeuwse scherp tot uitdrukking. Zo bestond van meetaf een innig-religieuze samenhang tussen de moderne conceptie van de "natuur" en die der "persoonlijke vrijheid".

Wanneer dan door GALLILEI en NEWTON de grondslagen voor de klassieke mathematische natuurwetenschappen worden gelegd, waarin inderdaad de wetenschappelijke methode tot beheersing van de physische natuurkrachten wordt gewezen door opsporing van de physische wetten, die binnen het bewegingsaspect der werkelijkheid heersen. wordt onmiddellijk deze nieuwe wetenschapsmethode in wijsgerige zin verabsoluteerd tot een nieuw wetenschapsideaal, dat op alle terreinen der wetenschap tot richtsnoer moet worden genomen en de sleutel voor heel de wijsgerige werkelijkheidsvisie zou inhouden.

Het moderne persoonlijkheidsideaal der autonomie liet niet meer toe van een in de naieve ervaring gegeven werkelijkheid uit te gaan en evenmin zich met de klassieke Griekse wijsbegeerte te baseren op gegeven "vormen" van het zijn. Het nieuwe scheppingsmotief (aan het Christelijk grondmotief ontleend, maar in humanistische zin omgeduid) eiste een theoretische reconstructie van de tijdelijke kosmos met behulp van exacte, mathematisch bepa lde grondelementen, als beweging en materie (in de physicaal bepaalde zin van "zware massa", onderworpen aan de gravitatiewet), die in een rationele samenhang moesten staan en geen inmenging van "verborgen oorzaken" en "qualitates occultae" gedoogden.

Zo begint de Engelse wijsgeer THOMAS HOBBES (I7e eeuw) zijn natuurphilosophie- in duidelijke zinspeling op het Scheppingsverhaal - met het gedachten-experiment heel de gegeven werkelijkheid als wetenschappelijk onbetrouwbaar theoretisch af te breken. Daarna ontsteekt het mathematisch denken het licht der rede en moet de werkelijkheid stuk voor stuk theoretisch herscheppen met de eenvoudigste exacte denkelementen, tot ze als een gesloten keten van mechanische oorzaken en gevolgen volledig beheersbaar is geworden. Analyse der werkelijkheid in haar eenvoudigste exact bepaalde elementen en synthese dezer elementen tot een theoretisch geheel werd een fundamentele eis van het nieuwe wetenschapsideaal, een eis die door de Franse wijsgeer DESCARTES, de beroemde grondlegger der moderne humanistische wijsbegeerte, in klassiek geworden regels voor de wetenschappelijke methode werd uitgewerkt.

Dit wetenschapsideaal was door het nieuwe persoonlijkheidsideaal zelve opgeroepen: "natuur en vrijheid" behoorden in het humanistisch grondmotief onlosmakelijk bijeen. Maar zodra het nieuwe "natuurmotief" als beheersingsmotief consequent in de humanistische wijsbegeerte ging doorwerken en dus heel de werkelijkheid van hoog tot laag geconstrueerd werd als een gesloten keten van mechanische oorzaken en gevolgen, bleef in heel die werkelijkheid geen plaats voor de "vrije autonome persoonlijkheid". De "natuur" bleek een ware tegenpartij voor de "vrijheid".

Tot op ROUSSEAU en KANT (laatste helft der I8e eeuw) heeft het moderne natuurmotief schier onbetwist de overhand in de humanistische wijsbegeerte. Binnen het kader van het nieuwe wetenschapsideaal trachten denkers als DESCARTES en LEIBNIZ de menselijke vrijheid te redden, door die vrijheid zelve te zoeken in het exact-mathematisch denken, dat de wil behoort te leiden. DESCARTES nam in zijn metaphysica (wijsgerige zijnsleer) twee substanties aan: de res extensiva, het materiele ruimtelijk uitgebreide lichaam en de res cogitans, de denkende menselijke ziel. Deze laatste, zou door de wijsbegeerte moeten worden gevat alsof geen "lichaam" bestond en het eerste alsof er geen "ziel" bestond. Het eigenlijk religieuze motief voor deze dualistische metaphysica was het ideaal der vrije persoonlijkheid, die in haar vermeend centrum, het mathematisch denken, niet aan de mechanische determinering ten offer mocht vallen.
Daarentegen wilde THOMAS HOBBES deze grens voor de doorvoering van het humanistisch wetenschapsideaal niet erkennen. Heel de werkelijkheid, inbegrepen het menselijk denkleven, wordt door hem methodisch onder de mechanistische noemer van het "bewegend lichaam" gebracht. En hij offert dan ook zonder bedenking

---

I) Voor de klassieke Griekse wijsbegeerte was het "apeiron" gelijk aan het "boze" (het materieprincipe, dat door geen "vorm" begrensd is). Zo met name bij PLATO. Bij LEIBNIZ (de ontdekker der mathematische oneindigheidsrekening, I7e eeuw) wordt juist in de "eindigheid" de grond van het kwaad gezocht. Niets bewijst overtuigender de innerlijke breuk van het Humanisme met het Griekse vormprincipe.

HermanDooyeweerd.nl

de menselijke wilsvrijheid aan het ideaal der mechanistische verklaring. Dat dit humanistisch "materialisme" niets van doen heeft met het Griekse "materialisme", dat aan een geheel ander grondmotief, dat van de vloeiende, niet in vormen begrensde hulè is georienteerd, behoeft thans wel geen nader betoog meer.
Met ROUSSEAU en KANT komt het critisch keerpunt in de humanistische wijsbegeerte. Het Humanisme begint in de weg der critische zelf-bezinning in te zien, dat het motief van de vrijheid en autonomie der menselijke persoonlijkheid als diepste drijfveer van zijn wijsgerige theorieën zich niet in het kader van het deterministisch wetenschapsideaal laat doorvoeren en dat het mathematisch-natuurwetenschappelijk denken nimmer in staat is de kern der menselijke persoonlijkheid te bepalen. Dit inzicht voert ROUSSEAU tot een depreciatie van de theoretische wetenschap, tot de betwisting van de grondstelling van de Verlichtingstijd, dat de mens eerst door de wetenschap wordt vrijgemaakt èn op de weg van een gestadige vooruitgang wordt gevoerd. ROUSSEAU predikt met de hartstocht der religieuze overtuiging de vrijheid en autonomie der persoonlijkheid, die hij niet in het theoretisch denken, maar in de gevoelsfunctie geworteld acht. Het gevoel der zedelijke vrijheid is voor hem beslissend; daarin ligt volgens hem het wezen der menselijke persoonlijkheid, niet in het theoretisch denken. Hij zoekt tegen de deterministische consequenties van het wetenschapsideaal toevlucht voor de vrije persoonlijkheid in een gevoelsreligie, wat hem intussen niet belet een wijsgerige natuurrechtsleer op te bouwen, waarin de vrijheid en autonomie van het individu weer langs de weg der mathematisch-constructieve methode wetenschappelijk zou worden gefundeerd.
Ongeveer gelijktijdig met ROUSSEAU had de Schotse denker DAVID HUME de grondslagen van het mathematisch en natuurwetenschappelijk denken ondergraven door een psychologistisch georienteerde kenniscritiek, waarin hij trachtte aan te tonen, dat de logische relatie-begrippen hun psychologische oorsprong vinden in de zinnelijke gevoels-indrukken, die aan de psychische associatiewetten zijn onderworpen, maar geen algemeengeldige uitspraken over de werkelijkheid buiten ons veroorloven. Daarmede werd ook aan het natuurwetenschappelijk causaliteitsbegrip alle eigenlijke kenniswaarde ontzegd..
KANT kent met ROUSSEAU aan het humanistisch persoonlijkheidsideaal de absolute voorrang toe. Hij wil echter tegenover HUME en ROUSSEAU ook het wetenschapsideaal redden en wijst ROUSSEAU's gevoelsreligie af.
Daartoe wil hij een scherpe grens tussen de aanspraken der wetenschap en die van de vrije persoonlijkheid trekken.
Zijn kenniscritiek bedoelde in de eerste plaats de theoretische metaphysica in haar fundamenten te treffen. Deze metaphysica had gepoogd zowel het wezen der dingen gelijk ze "op zich zelve" (los van de zinnelijke waarneming) zijn als het wezen der menselijke persoonlijkheid langs de weg van het theoretisch denken wetenschappelijk te bepalen. KANT poneert echter, dat de wetenschap (d.i. voor hem de mathematische natuurwetenschap) altijd begrensd blijft tot de zinnelijke verschijnselen en ons nimmer de "Dinge an sich", noch de boven-zinnelijke realiteit kan verklaren.
Daarmede werd zowel de mogelijkheid der metaphysische natuurphilosophie als die der metaphysische psychologie en der "natuurlijke" (metaphysische) theologie ontkend.
De autonome vrijheid der menselijke persoonlijkheid zowel als het bestaan Gods zijn voor KANT niet wetenschappelijk bewijsbaar, maar slechts noodwendige postulaten van het "redelijk geloof", het zijn "ideeën" der zgn. "practische rede", die ons geen wetenschappelijke kennis, maar alleen richtsnoeren, normen voor het handelen leveren.
Er is geen reële brug tussen "theoretische" en "praktische" rede, tussen wetenschap en geloof, tussen natuur en vrijheid.
De wetenschap moet het menselijk handelen als volkomen mechanisch gedetermineerd beschouwen; maar zij bestrijkt slechts de "empirische" werkelijkheid d.i. voor KANT het geheel der in ruimte en tijd gevatte zinnelijke (psychische) gewaarwordingen van de werkelijkheid, gelijk zij door de denk-categorieën zijn bepaald en door het "kennistheoretisch subject" synthetisch tot eenheid gebracht. Daarbovenuit is het menselijk bewustzijn echter gedwongen in het practisch redegeloof een boven-zinnelijke realiteit van normatieve ideeën te aanvaarden, in de eerste plaats de idee van de vrijheid en autonomie der menselijke persoonlijkheid. En aan deze practische rede-ideeën, die niets anders zijn dan de samenvatting van het humanistisch persoonlijkheidsideaal en de daaraan correlate godsidee, kent KANT het primaat (de practische voorrang) toe boven de bloot-theoretische kennis der "theoretische Vernunft".
Wij hebben nu in de vorige paragraaf gezien, hoe in KANT's kenniscritiek het vorm-materiethema, dat uit de Griekse wijsbegeerte stamde, een essentiële rol speelt.
De denkvormen van het "verstand" (de logisch-analytische functie) zijn in haar kenniswaarde beperkt tot een "zinnelijke materie", maar zij zijn niet - gelijk HUME had geleerd - uit de zinnelijke ervaringsindrukken ontsprongen.

HermanDooyeweerd.nl

Het wetenschappelijk denken heeft een autonomie, een "spontaniteit" en een scheppende vrijheid tegenover de zinnelijke kennisstam, waardoor het zijn "Gegenstand" eigenmachtig de wet voorschrijft in zijn logisch-synthetische vorm-geving. Maar deze logische vorming blijft aan een zinnelijke materie gebonden, die het verstand niet zelve geschapen heeft, doch die het ontvangt.
Zo krijgt het Griekse vorm-materiethema in KANT's kenniscritiek een geheel nieuwe zin. Het dient thans om de aanspraken van het humanistisch wetenschapsideaal ten behoeve van het humanistisch persoonlijkheidsideaal in te perken en tegelijk de autonomie van het natuurwetenschappelijk denken tegenover de psychologische kenniscritiek van HUME te redden. De denkvormen maken de zinnelijke natuur-ervaring eerst mogelijk, zij zijn de transcendentale voorwaarden der laatste en kunnen dus niet aan de zinnelijke ervaringsmaterie ontspringen. Maar buiten de grenzen der zinnelijke ervaring heeft de wetenschap geen recht van spreken. De natuurwetenschappelijke causaliteitscategorie, waardoor het theoretisch denken naar een volledige determinering en beheersing van de "natuurverschijnselen" streeft, geldt niet buiten het gebied der zinnelijke verschijnselen. Zij kan dus de kern der menselijke persoonlijkheid, haar "autonome vrijheid" niet overheersen.
Tussen de door het wetenschapsideaal bepaalde <u>natuurwetten</u> en de door het persoonlijkheidsideaal gestelde <u>normen</u> voor het menselijk handelen wordt een onoverbrugbare klove gesteld.
Het vorm-materiethema is m.a.w. door KANT geheel opgenomen in het religieuze grondmotief van het moderne Humanisme van natuur en vrijheid, gelijk THOMAS VAN AQUINO het had opgenomen in het R.K. grondmotief van natuur en genade.
Ook dit laatste grondthema was reeds door de humanistische wijsbegeerte in het religieuze grondmotief van natuur en vrijheid omgeduid. LEIBNIZ verklaarde het rijk der "genade" identiek met het rijk van de vrije redelijkheid, de liefdegemeenschap van de redelijke God met de redelijke schepselen als vrucht van het klaar en onderscheiden inzicht in de redelijke wereldorde, terwijl het "rijk der natuur" de overige, mechanisch gedetermineerde, dingen omvat. En KANT heeft deze absorbering van het thema "natuur en genade" in dat van "natuur en vrijheid" in het laatst van zijn leven in zijn beroemde voordrachten over <u>Der Streit der Fakultäten</u> (1798) uitvoerig uitgewerkt.
Zo zien wij, hoe het humanistisch grondmotief geleidelijk alle vroegere religieuze grondmotieven in zich opneemt en tot een religieuze synthese tracht te brengen. Maar dit was slechts mogelijk door een principiële omduiding van hun oorspronkelijke religieuze zin.
De grens door KANT tussen natuur en vrijheid gesteld, kon het na-kantiaanse idealisme (FICHTE, SCHELLING en HEGEL) niet bevredigen. Het wilde het deterministisch wetenschapsideaal ook op zijn eigen terrein, het onderzoek der natuurverschijnselen, verdringen ten bate van een doorvoering van de vrijheidsidee. Eerst dan krijgt de vrijheidsidee in de realiteitsbeschouwing zulk een absoluut karakter, dat zij schijnbaar geen concurrentie van het oude wetenschapsideaal meer te vrezen heeft. KANT's "<u>critisch</u>" idealisme met zijn grens tussen "natuur en vrijheid" wordt omgezet in een <u>absoluut</u> idealisme, waarin de "natuur" zelve met de vrijheidsidee wordt doordrongen.

Het wetenschapsideaal keert echter krachtens de polaire structuur van het humanistisch grondmotief ook in dit absolute vrijheidsidealisme in een nieuwe vorm terug, waarin het opnieuw in spanning met het persoonlijkheidsideaal komt. De poging, het wetenschappelijk denken zelve met de vrijheidsidee te doordringen, en "natuur" en "vrijheid" dia-lectisch I) (door de anti-thesis heen naar hogere synthese zoekend) <u>in-een</u> te denken, voert tot een nieuwe wetenschapsbeschouwing, welke zich niet langer aan de mathematische natuurwetenschap maar aan de historiewetenschap orienteert.
Hieraan lag een nieuwe conceptie van het persoonlijkheidsideaal ten grondslag. KANT's opvatting van de autonome vrijheid was individualistisch en rationalistisch geweest. Het "autos", de zelfheid van de mens, ligt volgens hem in de <u>nomos</u>, de algemene regel der zedewet. Voor de individualiteit in aanleg en gaven was daarbij geen plaats geweest. Ieder menselijk individu is naar zijn zedelijk wezen volgens KANT een autonome vrije persoonlijkheid, die naar dezelfde formele algemene regel, de zgn. categorische imperatief, haar wil bepaalt. De individuele persoon is, idealistisch gezien, slechts een exemplarisch geval van de autonome zedewet. In deze rationalistische opvatting van de menselijke persoonlijkheid behield het humanistisch wetenschapsideaal in zijn natuurwetenschappelijke orientering nog steeds zijn invloed: slechts op aesthetisch gebied bleef bij KANT plaats voor de geniale individualiteit. Daardoor kwam hij ook niet tot een wezenlijke gemeenschapsidee, tot de idee van een "geestelijk-zedelijk rijk",

---

I) De zgn. dialectische methode van dit idealisme is een verkapte <u>religieuze synthesepoging</u>. Zij tracht de polaire spanning tussen "natuur" en "vrijheid" <u>theoretisch</u> op te heffen, als gold het hier de overbrugging van een bloot-theoretische anti-thesis door een <u>theoretische</u> syn-thesis.

HermanDooyeweerd.nl

waarin de individuele persoonlijkheden elk naar eigen aanleg en individuele gaven innerlijk tot een hoger geheel zijn verbonden.
De nieuwe gestalte, welke het absolute vrijheidsidealisme aan het humanistisch persoonlijkheidsideaal gaf, ging daarentegen in irrationalistische richting. Reeds de vroeg-romantiek dreef de spot met KANT's "burgerlijke wetsmoraal" en stelde daartegenover haar "geniale moraal", volgens welke de geniale persoonlijkheid niet in een algemene massale regel, maar in haar onvergelijkelijke individuele aanleg het richtsnoer van haar handelen vindt.
Niet langer mocht in de idee der autonomie het autos uit de nomos worden afgeleid, maar veeleer moest omgekeerd de monos uit het individuele autos ontspringen.
Zo openbaarde zich binnen het humanistisch persoonlijkheidsideaal zelve een polaire tegenstelling tussen de rationalistische en irrationalistische opvatting. De eerste zoekt de subjectieve individualiteit der persoonlijkheid in de wet, de algemene regel op te lossen; de laatste zoekt omgekeerd de wet te herleiden tot een individuele openbaring van de subjectieve individualiteit.
Deze overspanning van de subjectieve individualiteit moest van zelve tot een overspanning van de gemeenschapsidee voeren. Wilde men immers op dit standpunt niet in een volstrekt anarchisme op zedelijk en rechtsgebied vervallen zoals dat bijv. in de vroeg-romantiek door FRIEDRICH SCHLEGEL in zijn roman Lucinde was verdedigd, dan moest althans boven de individuele persoonlijkheid een bovenindividuele gemeenschap van persoonlijkheden worden aanvaard, die als een "Ueberperson" haar gemeenschapswil tot richtsnoer voor het individuele handelen zou kunnen verheffen (het zgn. "transpersonalisme").
Ook deze "Ueberperson" kon men dan irrationalistisch vatten. Haar "algemene" wil was niet een naar mathematische methode uit de autonome wil der individuen geconstrueerde "volonté générale" in de zin van de vroegere humanistische natuurrechtsleer, maar slechts het concrete uitvloeisel uit haar individuele gemeenschapsaard.
De "autonomie der individuele persoonlijkheid" meende men te handhaven, doordat men de gemeenschapswil als de ware individuele zedelijke wil aller leden van de gemeenschap vatte. Slechts in de gemeenschap komt de individualiteit tot haar recht. Zij kan slechts in de gemeenschap worden gevat, zoals in een levend organisme de individuele functies der organen slechts in haar betekenis voor het individuele geheel kunnen worden verstaan.
Voorzover bepaalde aanhangers van het absolute idealisme (met name onder de juristen) nog een individuele persoonlijkheidssfeer tegenover en buiten de gemeenschap erkennen, die dan in dialectische verhouding tegenover de gemeenschap werd gesteld, was dit slechts een gevolg van een compromis met de individualistische conceptie van het persoonlijkheidsideaal.
Bij een dergelijke opvatting van de vrijheidsidee moest het natuurwetenschappelijk denken, zoals dit in de klassieke physica tot ontwikkeling was gekomen, in een individualistische herleiding van de ingewikkelde verschijnselen tot haar eenvoudigste elementen, welker verbindingen streng causaal zijn gedetermineerd, wel geheel zijn bekoring als universele wetenschapsmethode verliezen.
Het absolute vrijheidsidealisme zag in dit klassieke wetenschapsideaal slechts de nawerking van de individualistische en rationalistische denkwijze der "Aufklärung". Ook de wetenschap moest met de nieuwe geest van het vrijheidsidealisme worden doordrongen en men meende in de historie het onderzoekingsveld te hebben gevonden, waar het bestaansrecht der irrationalistische en bovenpersoonlijke denkwijze zich het meest pregnant openbaart.
Terwijl in de verlichtingstijd ook op historisch gebied het ideaal was gezocht in het opsporen van algemene wetten van de historische ontwikkeling naar het voorbeeld van de natuurwetenschap werd met deze opvatting juist gebroken door de nieuwe historische denkwijze, welke onder invloed van het vrijheidsidealisme tot doorbraak kwam.
De historicus kan het niet gaan om het opsporen van algemene wetten, die de individuele gebeurtenissen en handelingen der persoonlijkheden volledig determineren. Hem boezemt juist het "eenmalige" en individuele als zodanig belang in: de slag bij Waterloo, de historisch enige figuur van NAPOLEON, de Renaissance als individuele cultuurperiode enz.enz.
Het gaat hier niet om een verstandelijk natuurwetenschappelijk begrijpen van wetmatige betrekkingen tussen eenvoudige elementen, maar om een geesteswetenschappelijk verstaan van individuele samenhangen in een bovenindividueel verband van samenhangen, die zich nimmer op dezelfde wijze herhalen.
Reeds in het laatst der 18e eeuw had HERDER in de volkeren en naties individuele historische totaliteiten ontdekt, die ook de individuele aard harer leden bepalen. FICHTE had in zijn laatste periode een gehele methodologie van de historiewetenschap uitgewerkt, waarbij hij het historische als het "wetteloze" scherp tegenover het onderzoekingsveld der natuurverschijnselen stelde, al erkende hij in de cultuur-ontwikkeling een "verborgen wet der Voorzienigheid". FRIEDRICH JULIUS STAHL, de grondlegger der Duitse anti-revolutionnaire

HermanDooyeweerd.nl

staatsleer, zou straks in aansluiting aan deze nieuwe historische denkwijze deze "verborgen wetmatigheid" met "Gods leiding in de geschiedenis" vereenzelvigen, waardoor een niet ongevaarlijke irrationalistische tendens in de antirevolutionnaire historiebeschouwing werd gebracht.
De leer van de "individuele volksgeest" deed haar intrede, die door de Historische rechtsschool tegen de rationalistische natuurrechtsleer vanaf HUGO DE GROOT in het veld werd gevoerd. Terwijl de laatste - onder invloed van het mathematisch wetenschapsideaal - een eeuwige natuurrechtsorde en een eeuwige natuurlijke moraal uit de algemene redelijke mensen-natuur meende te kunnen afleiden, die voor ieder volk en voor iedere periode zou passen, leerde de Historische school onder leiding van FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY, dat iedere rechtsorde het historisch product is van een individuele volksaard, een individuele "volksgeest", die de gehele nationale cultuur heeft voortgebracht, waarvan recht, taal, omgangsvormen, kunst enz. slechts onzelfstandige "aspecten" zijn. "Natuur" en "vrijheid" zijn in deze individuele volksgeest dialectisch verenigd. Wel is waar brengt ieder volk zijn "cultuur" in " vrijheid" voort, maar in het historisch ontwikkelingsproces speelt de boven-individuele traditie van dit volk een regulerende rol. Deze traditie beheerst aanvankelijk de mensen onbewust. Zij werkt als de individuele "natuur" van een volk met een innerlijke noodwendigheid, die eerst in een hogere fase der cultuur-ontwikkeling tot bewustzijn komt, wanneer de wetenschap vrij vormend in het ontwikkelingsproces gaat ingrijpen. Onder invloed van het wetenschappelijk historisch denken wordt de historische noodwendigheid in de vrijheid opgeheven, doordat de cultuur bewust wordt gevormd met kennis van de band aan het verleden, met schifting van het levenskrachtige en het afgestorvene in de traditie en dus in de lijn der historische continuiteit. In de historische denkwijze wordt dus de "natuur" in de lijn der ontwikkeling tot "vrijheid".
Zo had SCHELLING beproefd ook de natuurwetenschap met de idealistische vrijheidsidee te doordringen, door zijn leer van de lagere en hogere "potenties", die in het ontwikkelingsproces reeds in de natuurverschijnselen een individuele scheppende vrijheid tot openbaring brengen, waarvoor de vroegere mechanistische verklaringswijze geen oog had. Hij kon daartoe reeds wijzen op de electro-magnetische verschijnselen, die zich in het mechanistisch beeld niet lieten voegen. En hij wees vooral op de ontwikkeling der levende organismen, waarin de potentie ener "vrije scheppingskracht" naar een doelmatig plan tot uiting komt. De historie in de zin der vrije cultuur-ontwikkeling werd zo als de hogere trap (potentie) van de natuur-ontwikkeling, de zgn. "natuurlijke historie", gezien. De"natuur" zelve is in de ontwikkeling van haar "potenties" een "dialectische synthese" van "noodwendigheid" en "vrijheid".
Zo kwam dus de wetenschapsbeschouwing onder invloed van het opkomend historisme, dat aanvankelijk door de geest van het vrijheidsidealisme was bevrucht. Dit historisme, uit het vrijheidsidealisme geboren, bleek intussen al spoedig voor het humanistisch persoonlijkheidsideaal een gevaarlijke tendens in zich te sluiten. Zolang het door de humaniteitsidee gebreideld werd, zolang men in de "individuele volksgeesten" slechts tijdelijke historische openbaringen zag van de "eeuwige idee der vrije autonome mensheidsgemeenschap" als "geestelijk rijk van vrije persoonlijkheden" (FICHTE), kon zich deze gevaarlijke tendens nog niet ten volle openbaren.
Wel voerde zij reeds in de germanistische (de germaanse rechtsgeschiedenis beoefenende) vleugel der historische school tot een revolutionnaire oppositie tegen de grondbeginselen van het burgerlijk recht, gelijk die in het Romeinse ius gentium als werelkrecht, in emancipering van het individu uit de nationale volksgemeenschap, zich hadden ontwikkeld en mede door de invloed der humanistische natuurrechtsleer als leer van de mensenrechten in de moderne codificaties overgingen; wel leidde zij hier aanvankelijk tot een verheerlijking van het germaanse volksrecht, dat de gehele rechtstoestand van het individu aan zijn lidmaatschap van de volksgemeenschap bond. Maar reeds OTTO GIERKE, een der grootmeesters der germanistische richting, zag tijdig het gevaar der historistische volksverheerlijking in en sloot een compromis met de idee van het natuurrecht, dat van de algemene redelijke mensennatuur uitging en de mens ook buiten de volksgemeenschap onverbrekelijke (burgerlijke) rechten (zijn rechten als mens) toekende.
Naarmate echter het historisme het wetenschappelijk denken ging overheersen, bleek ook het vrijheidsidealisme niet bestand tegen de relativistische tendenzen, welke zich in de historische denkwijze geldend maakten.
Waren de vermeend "eeuwige" ideeën van vrijheid, autonomie, natuurrecht en natuurlijke moraal niet zelve historisch bepaald? Hoe kon een wetenschappelijk denkend mens zich nog overgeven aan de idealistische speculaties en menen zich boven de historische ontwikkelingsstroom te kunnen plaatsen, die heel de ervaarbare werkelijkheid in "Natur und Geschichte" in zich sluit ? Het nieuwe historische wetenschapsideaal wilde alles historisch verstaan en had geen waardering meer voor het geloof in de "eeuwige idee der humaniteit", voor de

HermanDooyeweerd.nl

humanistische persoonlijkheidsidee in haar idealistische concepties. Darwinisme (door zijn leer inzake de evolutie der "soorten") en Marxisme (door zijn leer inzake de klassenstrijd en de bepaaldheid van alle "ideologieën" van recht, moraal en religie door de historisch-economische ontwikkeling der "maatschappij") ondergroeven in onderling bondgenootschap het geloof in de onveranderlijke redelijke menselijke natuur.
NIETZCHE wil de mens nog slechts zien als het "noch nicht festgestellte Tier", welks enige praevalentie boven de andere diersoorten bestaat in het feit, dat hij niet is vastgelegd op onveranderlijke instincten en een statische begrensde "Umwelt", maar in de cultuurontwikkeling zijn eigen lotsbestemming in handen heeft genomen en daarbij geen eeuwige, onveranderlijke, maar een volstrekt dynamische natuur vertoont.
Hij wil zijn leer van de mens louter op de gegevens der wetenschap in "Natur und Geschichte" bouwen en fulmineert tegen de "hybris", de zelfoverschatting van de mens, die heel de kosmos op zich zelf als doel betrokken ziet en in de "vrije persoonlijkheid" en "rede" zich radicaal boven het dier verheven waant. De mens is een "phantastisch dier", dat van tijd tot tijd nodig heeft zich op het doel zijner eigen existentie te bezinnen en dan in religieuze en idealistische fantasieën voor een bepaalde tijd een conceptie van de "eeuwige menselijke natuur" decreteert tot indiscutabele waarheid. Tot zulk een conceptie in een volgende historische periode weer heeft afgedaan en hij nieuwe "eeuwige waarheden" over de menselijke natuur predikt, die op hun beurt weer voor andere moeten plaats maken. Thans is echter de wetenschap sinds COPERNICUS' astronomische revolutie zo ver gevorderd, dat de mens zelve zijn "goden" gedood heeft en nog slechts in de historische ontwikkelingsstroom naar nieuwe machtsontplooiing kan streven, die niet aan de maatstaf van een "eeuwige moraal" of "religie", maar slechts aan een ideaal van de "Uebermensch" kan zijn georienteerd.
De verheffing tot steeds hogere historische machtspositie, "der Wille zur Macht", is de enig mogelijke zin van de nimmer eindigende beweging der historische ontwikkeling.
Zo luidde NIETSCHE en van geheel ander (semi-Christelijk) standpunt de Deense philosoof SÖREN KIERKEGAARD, de doodsklok over het Duitse idealisme en werd het grote religieuze vervalproces van het Humanisme ingeluid, dat in de jongste tijd tot een radicale crisis in de cultuur van het avondland heeft gevoerd: de slotphase van het echt dialectische ontwikkelingsproces, waarin het humanistisch grondmotief de levens- en wereldbeschouwing van de "moderne" mens verwikkeld heeft !
Het humanisme, dat sinds de terugdringing van Rooms-Katholicisme en Reformatie drie eeuwen lang schier onbetwist de leidende rol in de westerse cultuur-ontwikkeling had vervuld, heeft door dit innerlijk vervalproces zijn monopolistische historische machtspositie verloren. Een chaotische worsteling om de leiding in de toekomstige ontwikkeling van het avondland is hiermede uitgebroken, waarin ook de oudere cultuurmachten: Rooms-Katholicisme en Reformatie, zich weer uit haar terugdringing in de "geologische onderlagen" der westerse cultuur hebben vrijgemaakt en met nieuwe wetenschappelijke wapenen aan de grote volkerenslag om de geestelijke toekomst deelnemen.
Het innerlijk vervalproces van het Humanisme als religieus verwortelde levens- en wereldbeschouwing openbaarde zich zelfs bij denkers, die de Kantiaanse of Hegeliaanse wijsbegeerte in de XXe eeuw tot herleving zochten te brengen (het "Neo-kantianisme" en "Neo-hegelianisme"). Het historisch denken scheen geen terugkeer tot de idealistische metaphysica van het persoonlijkheidsideaal meer te gedogen. Voorzover men nog "ideeën" in de wijsbegeerte toeliet (bv. een idee van het recht !) wilde men deze nog slechts als constante ledige "vormen" of bloot-formele richtsnoeren laten gelden, welker inhoud volkomen historisch bepaald zou zijn.
Anti-humanistische geestesstromingen (facisme, nationaal socialisme enz.) kwamen uit het moderne relativistische historisme op, die de "eeuwige ideeën" van het persoonlijkheidsideaal vervingen door de "mythe", die niet meer op "eeuwige waarheid" aanspraak maakt, maar slechts op de activering van de geest ener volksgemeenschap in de historische ontwikkeling berekend is, door op de "volksinstincten" beslag te leggen.
Juist in het licht van deze gehele ontwikkelingsgang is de transcendentale critiek van het wijsgerig denken, gelijk wij hebben ingesteld en die tot nu toe onder invloed van het dogma van de autonomie der wetenschap volkomen verwaarloosd is, in hoge mate actueel en noodzakelijk. Nu allerwege de vroegere grondslagen, waarop men meende te kunnen bouwen, door de stormen van een geweldige overgangsperiode zijn losgewrikt en over de gehele linie de geestelijke strijd zich als een strijd van religieuze overtuigingen ontpopt, gaat het niet meer aan, op de oude dogmatische wijze de "autonomie der rede" voor een wetenschappelijk axioma uit te geven. In de tijd, waarin het humanistisch grondthema nog schier onbetwist het wijsgerig-vakwetenschappelijk denken be-

HermanDooyeweerd.nl

heerste, moge zulks verklaarbaar zijn geweest. Wie echter in de tegenwoordige geestelijke crisis zich nog op dit dogmatisch standpunt meent te kunnen terugtrekken, teneinde daarmede de weg tot radicale critische zelfbezinning in het wijsgerig denken af te snijden, toont daarmede niets van de oorzaken dezer crisis te hebben verstaan.

7 - De wetsidee als transendentale grondidee der Wijsbegeerte. De transcendentale critiek van het wijsgerig denken en de zgn. metaphysica.

Onze transcendentale critiek van het wijsgerig denken heeft aan de hand van een onderzoek naar de structuur der theoretische denkhouding met haar "Gegenstandsrelatie" een drietal grondproblemen van alle mogelijke wijsbegeerte blootgelegd.

We vatten ze nog even kort samen.

De structuur der theoretische gegenstandsrelatie met haar anti-thesis tussen het logisch denkaspect en de niet-logische aspecten van de velden van onderzoek, voerde ons tot het eerste probleem dat wij als volgt formuleerden:

I - Wat wordt in de theoretische gegenstandsrelatie van de in de naieve ervaring gegeven structuur der volle werkelijkheid afgetrokken en hoe is deze aftrekking mogelijk ?

De structuur der theoretische synthesis met haar theoretische verbinding van het logisch aspect met de niet-logische aspecten voerde ons vervolgens tot het tweede probleem, dat wij de volgende formulering gaven:

II - Van welk standpunt uit laten de in de theoretische gegenstandsrelatie uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten zich in de blik der theoretische totaliteit verenigen? (het probleem van het archimedisch punt of uitgangspunt der wijsbegeerte).

Tenslotte voerde ons de vraag, van welke aard de keuze van het uitgangspunt is tot het derde grondprobleem dat wij als volgt formuleerden:

III - Hoe is de keuze van het Archimedisch punt voor de theoretische synthesis mogelijk ?

Door deze drie grondvragen, die ons door de innerlijke structuur van de theoretische denkhouding zelve worden opgedrongen, richten wij het theoretisch denken op zijn drie fundamentele voor-onderstelden, die het eerst mogelijk maken.

Deze voor-onderstelden bleken in de loop van ons onderzoek te zijn:

I - De vóórgegeven onverbrekelijke samenhang en vaste plaats der aspecten in de kosmische tijdsorde.

2 - De ikheid als individueel religieus concentratiepunt der menselijke existentie, waarvan de theoretische denk-acte uitgaat alsmede de boven-individuele religieuze wortelgemeenschap der mensheid, waaraan deze ikheid deel heeft en die in haar religieuze grondmotieven de keuze van het Archimedisch punt voor de theoretische synthesis bepaalt en

3 - De absolute Oorsprong (Archè), waartegenover de denkende ikheid noodzakelijk positie moet kiezen, wanneer zij de theoretisch uiteen-gestelde aspecten op hun diepere wortel-eenheid (hun Archimedisch punt) betrekt.

Nu bleken de religieuze grondmotieven van vorm en materie, van natuur en genade en van natuur en vrijheid van innerlijk "dialectische" aard te zijn. Dwz. zij bleken gegrond in een religieus dualisme, waarin datgene, wat men voor de "Oorsprong" (Godheid) aanzag, nimmer de integrale, inderdaad absolute Archè van de tijdelijke kosmos kon zijn, maar steeds een ander eigenmachtig oorsprongsprincipe tegenover zich vond (onverschillig of men dit laatste zelve nog goddelijk karakter toekende, dan wel het radicaal had "ontgoddelijkt").

Dit gronddualisme bleek veroorzaakt door een geheel of (bij het R.Katholicisme) ten dele af-vallige richting van het religieuze grondmotief, waarbij de verabsolutering en de vergoddelijking van iets uit het geschapene plaats greep, tegen welke verabsolutering zich weer de daarin niet begrepen delen van de kosmos met dezelfde absolute aanspraak geldend maakten.

Daarbij bleken de beide polaire moetiven, die in het dialectisch grondthema vervat waren, elkander wederkerig te bepalen. Om te weten, wat de Grieken onder het "materie-principe" verstonden, moet men tot de religieuze zin van hun vorm-principe doordringen en omgekeerd. Om te weten wat de Rooms-scholastische wijsbegeerte onder "natuur" verstaat, moet men doordringen tot haar opvatting van de "genade" als het "boven-natuurlijke" en omgekeerd. Om te weten, wat het Humanisme onder "natuur" verstaat, moet men doordringen tot de religieuze zin van zijn vrijheidsmotief en omgekeerd.

Daar de keuze van het Archimedisch punt der wijsbegeerte door het religieuze grondmotief is bepaald, moet men er zich dus ook niet over verwonderen, dat in de stof stelsels, waar niet langer gepoogd wordt één der polaire factoren van het grondmotief tot de anderen te herleiden (bv. de "vorm" tot de "materie" of de "natuur" tot de "vrijheid", resp. omgekeerd), maar waar het dualisme openlijk wordt erkend, het wijsgerig denken ook geen eenheid van uitgangspunt vertoont, maar van twee "Archimedische punten" uitgaat, die het weigert tot elkander te herleiden. (Zo bij KANT het transcendentaal-logisch denk-subject voor de theoretische natuurphilosophie en de idee van de vrije autonome persoonlijkheid voor de zgn. practische philosophie of ethiek). In waarheid blijven echter deze antagonistische uitgangspunten elkander wederkerig bepalen.

HermanDooyeweerd.nl

Eveneens vinden de polair tegenover elkander staande richtingen in de wijsbegeerte, die van eenzelfde grondmotief uitgaan I), haar diepere eenheid en saamhorigheid in dit grondmotief zelve, omdat dit laatste een religieus gemeenschapsmotief is.

Eigenlijk moet men zeggen, dat het religieuze grondmotief zelve het ware uitgangspunt der wijsbegeerte is.

Het is nu gemakkelijk in te zien, dat de drie transcendentale grondproblemen, die wij hierboven hebben geformuleerd, onverbrekelijk met elkander smaenhangen en dat het dus niet mogelijk is een der hier opgeworpen critische grensvragen der philosophie te beantwoorden ols van de andere.

Dit komt nog duidelijker uit, wanneer wij ze als volgt formuleren:

I - Welke is de onderlinge verhouding en samenhang der in de theoretische gegenstandsrelatie uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten?

2 - Welke is hun diepere wortel-eenheid, van waar uit wij ze in de theoretitische blik der totaliteit kunnen vatten ?

3 - Welke is hun laatste Oorsprong ?

Het blijkt dan uit het verloop van onze transcendentale critiek, dat de kijk die men heeft op de onderlinge verhouding en samenhang der aspecten, bepaald is door het uitgangspunt, dat men kiest en waarin men 't zij de integrale, 't zij de gedeeltelijke wortel-eenheid der aspecten meent te vatten, terwijl de keuze van dit uitgangspunt zelve weer afhangt van de religieuze conceptie van de oorsprong.

Aan een uitdrukkelijke of impliciete beantwoording van deze drie critische grond- en grensvragen ontkomt geen enkele wijsbegeerte, omdat zonder deze beantwoording wijsgerig denken niet mogelijk is.

De beantwoording ervan binnen de theoretische grenzen der wijsbegeerte zelve betekent, gelijk wij gezien hebben, niets anders dan een zich critisch-theoretisch rekenschap geven van de noodzakelijke voor-onderstellingen van het wijsgerig denken, welke door de structuur van dit laatste zelve zijn geëist.

Wij spreken thans met opzet van voor-onderstellingen en niet van de voor-onderstelden. De eerste zijn, in tegenstelling tot de laatste, van subjectieve aard. Er is van te voren geen waarborg, dat zij inderdaad op de ware voor-onderstelden gericht zijn.

Zo zullen de drie dialectische grondmotieven van het westers denken, die we hebben onderzocht, het theoretisch denken nimmer op de ware Oorsprong, het ware Archimedisch punt en de ware vóórgegeven orde en samenhang tussen de in de gegenstandsrelatie uiteen-gestelde aspecten richten.

Niettemin zullen zij altijd op deze voor-onderstelden betrokken zijn, al zullen zij daarvan een principieel onware onderstelling hebben.

De voor-onderstellingen van het theoretisch denken kunnen dus in absolute zin waar of vals zijn, maar zij hebben altijd op de voor-onderstelden betrekking, die in de werkelijkheid gegrond zijn.

Nu is de theoretische denk- en kenwerkzaamheid als zodanig steeds van sunjectieve aard. Van subjectieve aard is de hierboven besproken theoretische synthesis, waardoor wij ons een logisch begrip van het tegenovergestelde niet-logisch aspect van het veld van onderzoek vormen. Zulk een begrip kan waar of vals zijn en mag dus nimmer, gelijk KANT ook deed, als eigenlijke "schepper" van de "Gegenstand", zij 't alleen maar de "vorm", of de "ordening" van een gegeven "ervaringsmaterie", worden beschouwd.

KANT zocht naar apriorische synthetische denk-categorieën, die vóór alle ervaring zouden zijn gegeven als noodzakelijke voorwaarden der laatste. Hij vereenzelvigde dus op on-critische wijze de subjectieve voor-onderstelling met het voor-onderstelde in de gegeven werkelijkheid, en liet dus geen discussie toe over de al of niet overeenstemming zijner voor-onderstellingen met de ware voor-onderstelden der theoretische synthesis.

Wij hebben intussen aangetoond, dat KANT's voor-onderstellingen(die gegrond waren in het religieuze grondmotief van natuur en vrijheid) hem tot een principiële misvatting van de structuur der theoretische synthesis voerden, waardoor ook zijn gehele leer van de apriorische voor-waarden der ervaring principieel onaanvaardbaar wordt. Wij moeten dus als eerste eis van waarlijk critisch denken vooropstellen, dat men nimmer zijn subjectief uitgangspunt en subjectieve voor-onderstellingen met de voor-onderstelden in de werkelijkheid verwarren mag, maar steeds bereid moet zijn ze aan de laatste te confronteren.

Voorzover het daarbij om boven-tijdelijke voor-onderstelden gaat (het Archimedisch punt en de Oorsprong), die slechts in de waarachtige zelf- en Godskennis zijn te vatten, is er geen ander waarheidscriterium dan de overeenstemming onzer subjectief-religieuze voor-onderstellingen met de Zelf-Openbaring Gods in Zijn Woord.

Voorzover het gaat om de voor-onderstelden, die in de kosmische tijdsorde zelve gegrond zijn (de vóórgegeven onderlinge verhouding en samenhang der in de

---

I) Zo bijv. het "materialisme" van HOBBES, dat geheel in het deterministisch humanistisch wetenschapsideaal is geworteld en het idealisme van FICHTE, SCHELLING of HEGEL, dat het vrijheidsmotief van het humanistisch persoonlijkheidsideaal consequent doorvoert.

HermanDooyeweerd.nl

gegenstandsrelatie uiteengestelde aspecten), zijn onze daarop betrekking hebbende voor-onderstellingen slechts appellabel aan de structurele standen van zaken in de tijdelijke werkelijkheid zelve, waarvan het wijsgerig denken bij zijn onderzoek bevredigend rekenschap moet kunnen geven, zonder door dogmatische verabsoluteringen van een synthetisch gevat aspect het probleem der gegenstandsrelatie (met haar anti-thesis) uit te schakelen.

Wat betekent het nu, wanneer wij hierboven opmerkten, dat de beantwoording van de drie critische grond- en grensvragen van het wijsgerig denken binnen de theoretische grenzen der wijsbegeerte zelve moet plaats hebben in een zich critisch-theoretisch rekenschap geven van de noodzakelijke voor-onderstellingen? Hoe kunnen wij nog binnen de theoretische grenzen van het wijsgerig denken zelve blijven, wanneer wij ons rekenschap geven van voor-onderstellingen, die het theoretisch denken en dus ook het theoretisch begrip te boven gaan?

Dit valt alleen in te zien, wanneer wij er ons rekenschap van geven, dat aan ieder synthetisch begrip, dat wij ons van een veld van onderzoek (bv. het juridische vormen, noodwendig een theoretische idee van de onderlinge verhouding en samenhang der aspecten, hun diepere wortel-eenheid en oorsprong ten grondslag ligt, ook al geven wij ons van deze idee niet critisch rekenschap.

Deze idee is als zodanig zelve van theoretische aard, dez. ze blijft aan de abstracte gegenstandsrelatie gebonden en kan dus de boven-theoretische voor-onderstellingen, dei haar bepalen, nimmer vervangen. Haar functie is geen andere dan deze, dat zij de bedoelde voor-onderstellingen op de theoretische gegenstandsrelatie toespitst.

Dat zulk een idee noodzakelijk aan de vorming van bijv. het rechtsbegrip als fundamenteel begrip der rechtswetenschap moet ten grondslag liggen, springt in het oog, wanneer wij ons een ogenblik rekenschap geven van de wijze, waarop de synthesis tussen het logisch denkaspect en het juridisch aspect voltrokken wordt.

Wanneer bijv. de vroeger genoemde Historische rechtsschool het recht tot een historisch product van de historische "volksgeest" verklaarde, dan ziet men duidelijk, dat hierbij het juridisch aspect op historische wijze tot het historisch aspect herleid is. Voordat men echter het recht tot een verschijnsel van historische geaardheid kan verklaren, moet men eerst een synthetisch begrip van het historisch aspect zelve hebben.

Zulk een begrip heeft echter steeds tot taak het desbetreffend aspect logisch te onderscheiden van andere aspecten. De Historische School vat dit begrip zo, dat de historie de cultuurontwikkeling is, in tegenstelling tot de "natuur"-ontwikkeling. (De historie wordt daarbij zelve als tijdelijke ontplooiing van de eeuwige idee der vrije mensheidsgemeenschap gevat, wat reeds niet meer een zaak van blote begrips-onderscheiding is, maar slechts uit het humanistisch persoonlijkheidsideaal valt te verstaan). Maar zie nu, hoe de Historische School aan dit begrip der historie een idee van de samenhang van alle normatieve aspecten der tijdelijke werkelijkheid ten grondslag legt. Zij verklaart immers, dat taal, omgangsvormen, economie, kunst, recht, moraal enz. slechts aspecten zijn van de cultuur van een volk en dus in de historische ontwikkeling van een volksaard hun samenhang en diepere eenheid vinden.

Deze idee der historie gaat uiteraard verre boven het begrip van het historisch aspect als cultuur-aspect uit. Zij verheft het synthetisch historie-wetenschappelijk denken tot Archimedisch punt en de "cultuur" tot diepere worteleenheid van alle normatieve aspecten. Tevens wordt dan uiteraard in de historische ontwikkeling ook de voorgegeven samenhang dezer aspecten gezocht. Het religieuze grondmotief, waarin deze idee geworteld was, bleek dat van natuur en vrijheid, in zijn absoluut-idealistische gestalte.

Dit motief bepaalde ook de wijze, waarop het historiebegrip werd gevormd, want in dit begrip werd de "cultuur" slechts tegenover de "natuur" afgegrensd, maar werd zij niet als eigenlijk aspect van de werkelijkheid gevat.

Krachtens haar idealistisch-historisch uitgangspunt kon de Historische School de geaardheid van het recht niet anders dan als een historische vatten. Aan haar begrip van het recht lag een historische cultuur-idee ten grondslag, die althans voor de normatieve aspecten theoretisch antwoord trachtte te geven op de drie grondvragen der wijsbegeerte, die wij hierboven hebben geformuleerd.

Juist doordat de aspecten naar hun innerlijke aard en structuur onverbrekelijk met elkander samenhangen, is het niet mogelijk een begrip van een afzonderlijk aspect te vormen, zonder dat dit begrip door een idee van hun onderlinge samenhang en diepere wortel-eenheid geleid wordt.

De theoretische idee is altijd een wijsgerige idee van de totaliteit en eenheid der in de gegenstandsrelatie uiteengestelde aspecten. Het theoretisch begrip als zodanig is daarentegen juist op theoretische onder-scheiding van de afzonderlijke aspecten gericht. De theoretische idee mag deze begripsonderscheiding niet opheffen, maar betrekt de laatste op de samenhang, de wortel-eenheid en de oorsprong der onderscheiden aspecten. En de theoretische begripsonderscheiding is eerst mogelijk op de grondslag van zulk een theoretische idee. Want zonder een idee van het geheel is een begrip van de delen niet mogelijk.

De theoretische idee betrekt dus met handhaving van de gegenstandsrelatie het

HermanDooyeweerd.nl

theoretisch begrip op de voor-onderstellingen van alle theoretisch denken, maar blijft zelve van theoretische aard, dus binnen de grenzen van het wijsgerig denken.

Juist hierin schuilt datgene, wat we haar transcendentaal karakter hebben genoemd.

Want "transcendentaal" is in de wetenschap al datgene, wat krachtens de innerlijke (immanente) structuur van de theoretische denkhouding zelve, het theoretisch denken eerst mogelijk maakt, aan alle theoretische begripsonderscheiding als theoretische vooronderstelling ten grondslag ligt.

De transcendentale grondidee van het wijsgerig denken, die het theoretisch antwoord op de drie grondproblemen aller mogelijke wijsbegeerte moet geven, is op de aan de wijsbegeerte transcendente (religieuze) voor-onderstellingen gericht, zonder zelve zulk een transcendent en dus boven-theoretisch karakter aan te nemen.

De echt-religieuze voor-onderstellingen, het religieuze grondmotief van het denken, is nimmer van theoretische aard.

Maar het religieuze grondmotief kan eerst invloed krijgen op het theoretisch denken doordat het de transcendentale grondidee der wijsbegeerte, die het wijsgerig denken eerst mogelijk maakt, in haar richting en inhoud bepaalt.

Want van deze grondidee hangt de gehele methode der theoretische of wetenschappelijke begripsvorming en in de diepere zin heel onze visie op de structuur der ervaarbare tijdelijke werkelijkheid af.

In de "Wijsbegeerte der Wetsidee", zoals deze door mij is ontwikkeld, wordt deze transcendentale grondidee de wetsidee genoemd, omdat zij eigenlijk een idee is van de gehele orde der werkelijkheid, zoals zij op Gods wetgeving voor de kosmos berust.

De structuur der theoretische denkhouding, die zelve in deze werkelijkheidsorde gegrond en dus niet van subjectief karakter is, eist voor alle mogelijke wijsbegeerte de grondlegging in een wetsidee. Dit is dus inderdaad een algemeengeldige eis voor het wijsgerig denken als zodanig.

Maar de wetsidee zelve blijft, evenals de boven-theoretische voor-onderstellingen, waarvan zij de theoretische uitdrukking is, naar de wijze waarop zij door de verschillende denkers wordt gevat, van subjectief karakter, en als zodanig steeds appellabel enerzijds aan de structurele standen van zaken in de tijdelijke werkelijkheid, anderzijds (naar haar religieuze voor-onderstellingen) aan de Goddelijke Woordopenbaring.

Ik wil thans critisch rekenschap geven van de wetsidee, welke aan heel deze Encyclopaedie der Rechtswetenschap ten grondslag is gelegd.

De wetsidee vat, gelijk wij gezien hebben, in drie trappen samen het proces der critisch-theoretische zelfbezinning op de voor-onderstelden van het wijsgerig denken. Zij is zelve niets anders dan de theoretische samenvatting van de drie transcendentale ideeën inzake de oorsprong, de wortel-eenheid en de onderlinge verhouding en samenhang der in de gegenstandsrelatie uiteen- en tegenover elkander gestelde aspecten der tijdelijke werkelijkheid.

Als oorsprongsidee betrekt onze Christelijke wetsidee de theoretisch onderscheiden aspecten op ods Souvereine Scheppingswil.

Als idee van de wortel-eenheid (en dus van het Archimedisch punt voor de theoretische synthesis), betrekt zij de bedoelde verscheidenheid der aspecten op de in Christus Jezus herboren religieuze wortelgemeenschap der mensheid, waarin het religieuze grondmotief der Goddelijke Woordopenbaring als geestelijke dynamis werkt.

Als idee van de onderlinge verhouding en samenhang der theoretisch uiteengestelde aspecten eindelijk betrekt zij de laatste op de kosmische tijdsorde, waarin alle aspecten met handhaving van hun onderlinge onherleidbaarheid of modale souvereiniteit in eigen kring in onverbrekelijke samenhang met elkander zijn vervlochten.

Het moet na ons voorafgaand betoog duidelijk zijn, dat deze in het schriftuurlijk grondmotief der Goddelijke Woordopenbaring gewortelde wetsidee inderdaad een radicale innerlijke omzetting van heel de theoretisch-wijsgerige visie op de structuren der tijdelijke werkelijkheid met zich moest brengen.

De idee der kosmische tijdsorde met de daarin gegronde modale souvereiniteit in eigen kring der aspecten is onmiddellijk afhankelijk van de idee van het Archimedisch punt, van waaruit wij onze synthetische begripsvorming voltrekken.

Wanneer wij de diepere eenheid der in de gegenstandsrelatie uiteengestelde aspecten niet langer in de theoretische synthesis zelve zoeken (die altijd slechts een bepaald gegenstands-aspect met het logisch denk-aspect verbindt), maar in het ware centrum van onze tijdelijke kosmos, waarin alle aspecten zonder onderscheid in de religieuze concentratie convergeren, dan komt de blik weer vrij voor hun onderlinge onherleidbaarheid, voor hun modale souvereiniteit in eigen kring. Dan zijn we ook gewapend tegen KANTS' zgn. "critische" leer, als zou alle onderscheidenheid en bepaaldheid in de "Gegenstand" zijn grond vinden in transcendentaal-logische begrippen, die van een transcendentaal-logisch subject zouden uitgaan.

Doordat wij voorts gebroken hebben met het dogma van de autonomie der wetenschap en dus niet meer van de theoretische denkhouding uitgaan, is onze blik ook weer vrijgekomen voor de kosmische tijdsorde in haar universele, alle aspecten omvattende, zin en kunnen wij inderdaad hopen langs de weg van het theoretisch onderzoek inzicht te verkrijgen in de volgorde der aspecten in deze tijdsorde, waardoor aan elk hunner een vaste plaats is aangewezen.

HermanDooyeweerd.nl

En dit is juist de taak, welke een wijsgerige Encyclopaedie der Rechtswetenschap in de eerste plaats te vervullen heeft.

Onze transcendentale critiek van de wijsbegeerte heeft de onzelfgenoegzaamheid van het theoretisch denken aangetoond. Onze wetsidee geeft van deze stand van zaken rekenschap door het theoretisch denken te richten op zijn noodzakelijke boven-theoretische vooronderstellingen en implicite op zijn voor-onderstelden.

In de immanentiephilosophie nam vóór KANT de <u>theoretische metaphysica</u> de plaats in van onze transcendentale critiek.

De metaphysica ging uit van het dogma inzake de autonomie der theoretische rede, zij 't al dat deze "autonomie", gelijk wij in Par. 6 zagen, telkens anders gevat werd al naar gelang van het religieuze grondmotief, dat aan het wijsgerig denken ten grondslag lag.

Deze metaphysica omvatte steeds de drie volgende onderdelen: I - een metaphysische leer inzake het onveranderlijk "zijn", dat achter de vergankelijke zinnelijke verschijnselen verborgen is en dat eerst in het metaphysisch substantiebegrip als begrip van het "Ding an Sich" (het ding, zoals het "op zich zelve" is, los van het menselijk bewustzijn) een nadere bepaling krijgt.
2 - een metaphysische "psychologie" als leer van de menselijke "ziel" of "geest";
3 - een metaphysische theologie ("theologia naturalis", of metaphysische leer over het zijn Gods als Oorsprong en eerste Oorzaak van de tijdelijke Kosmos.

Het valt niet moeilijk in te zien, dat deze metaphysica dus vanuit het "autonome" theoretisch denken tot een begrip van de eenheid der aspecten, tot een begrip van het individuele centrum, of de "ziel" van het tijdelijk menselijk bestaan en tot een begrip van de Oorsprong trachtte te komen.

Het metaphysisch zijnsbegrip deed daarbij sinds de Griekse wijsbegeerte dienst, om de theoretische uiteengestelde aspecten tot een "theoretische" eenheid te herleiden.

Dit zijnsbegrip kon intussen niet de wezenlijke <u>worteleenheid</u>, het <u>religieuze centrum</u> aller aspecten vatten.

Duidelijk komt dit uit in de Aristotelisch-Thomistische metaphysica, waarin het zijnsbegrip als het meest fundamentele begrip der wijsbegeerte, uitdrukkelijk een "analogisch" begrip wordt genoemd. Men bedoelde daarmede, dat het "zijn" aan de verschillende werkelijkheden niet op dezelfde wijze toe komt. Zo is er bijv. een fundamenteel verschil tussen het "zijn" Gods en het "zijn" der schepselen, tussen het zijn van een "substantie" (een ding, dat "op zich zelf" onafhankelijk van een ander ding, kan bestaan) en het "zijn" van de "eigenschappen" dezer "substantie" (haar zgn. "accidentia"), die niet zelfstandig, maar slechts aan een "substantie" als <u>drager</u> kunnen bestaan.

Het "zijn" komt aan al deze werkelijkheden (entia) slechts in "analogische" zin, slechts bij wijze van "gelijkenis" toe.

Daarmede wordt het "zijnsbegrip" als grondbegrip dezer metaphysica echter in hoge mate <u>onbepaald</u>. Zijn eenheid is slechts een <u>eenheid van analogie</u> of gelijkenis, geen wezenlijke <u>worteleenheid</u>. Bloot analogische begrippen, die niet nader omlijnd zijn, blijven wetenschappelijk waardeloos en brengen het denken op een dwaalspoor. Dit zal later, wanneer wij onze eigen leer inzake de modale analogieën gaan ontwikkelen, volkomen duidelijk worden.

Onze transcendentale critiek heeft aangetoond, dat de zgn. zuiver theoretische metaphysica niets anders doet dan relitieuze voor-onderstellingen voor autonome wetenschappelijke gevolgtrekkingen uitgeven. Daarmede is zij als principieel onmogelijk afgewezen. Zij staat en valt met de autonomie der wetenschap.

KANT wees, gelijk wij gezien hebben, de theoretische metaphysica op geheel andere gronden af. Hij deed zulks slechts om het humanistisch wetenschapsideaal tot de "zinnelijke natuurverschijnselen" te beperken en dus aan het natuurwetenschappelijk determineringsstreven een halt te kunnen toeroepen voor de boven-zinnelijke sfeer der "vrije persoonlijkheid". Hij wilde geloof en wetenschap scheiden, juist om tegelijk de autonomie der laatste te redden.

Wij menen te hebben aangetoond, dat KANT's "critiek der theoretische rede" in hoge mate "dogmatisch" belast en dus geen wezenlijke <u>transcendentale critiek van het wijsgerig denken</u> is.

Excurs over de theoretische en de niet-theoretische voor-oordelen der wetenschap.

Ons gehele voorafgaand betoog moge de lezer hebben overtuigd, dat aan de theoretische oordelen van wetenschappelijk denken noodwendig voor-oordelen van niet-theoretisch of liever <u>boven</u>-theoretisch karakter ten grondslag liggen, welke aan de denker al of niet in de wijsgerige grondidee tot bewustzijn zijn gekomen.

De immanentie-philosophie zal, inzoverre zij van het dogma der zelfgenoegzaamheid van het theoretisch denken uitgaan en het naief-positivistisch standpunt te boven is gekomen, nimmer andere dan <u>theoretische</u> voor-oordelen (of "aprioris" gelijk men ze noemt) als legitiem kunnen erkennen. Alle noodwendige voor-onderstellingen der wetenschap, welke de wetenschappelijke werkzaamheid eerst mogelijk maken, worden op dit standpunt als <u>immanent-theoretisch</u> beschouwd. Daarentegen worden alle

HermanDooyeweerd.nl

niet-theoretische voorordelen in de wetenschap tot contrabande verklaard, waarvan de wetenschappelijke onderzoeker zich, ter wille van de "objectiviteit" der wetenschappelijke kennis, onverbiddelijk behoort vrij te maken.

Nu zijn inderdaad de vakwetenschappen, gelijk wij gezien hebben, noodwendig op wijsgerige, dus theoretische, vooronderstellingen gegrond.

Maar de wijsbegeerte zelve heeft, gelijk wij aantoonden, evenzeer noodwendige voor-onderstellingen, die niet weder van wijsgerig-theoretisch karakter kunnen zijn.

De wijsbegeerte mag deze laatste voor-onderstellingen niet in haar boven-theoretisch karakter negeren, op straffe van in een theoretisch dogmatisme te vervallen.

Nu wordt echter het dogma van "de zelfgenoegzaamheid van het theoretisch denken" door zijn aanhangers voor een legitiem immanent theoretisch voor-oordeel uitgegeven, dat zelve algemeengeldigheid zou bezitten, inzoverre het ware wetenschap eerst mogelijk zou maken. De zelfgenoegzaamheid der wetenschap behoort op dit standpunt dus tot het wezen der wetenschap.

Maar het bedoelde dogma is inderdaad, gelijk wij hebben aangetoond, van <u>boven theoretisch</u> karakter. Deze oncritische vereenzelviging van theoretische en boven-theoretische voor-oordelen, voert op het immanentiestandpunt noodzakelijk tot een onwetenschappelijke houding tegenover hen, die het dogma van de zelfgenoegzaamheid van het theoretisch denken afwijzen, en tot een geestelijke tyrannie: bestaande in het opdringen van eigen wetenschapsbeschouwing aan andersdenkenden op straffe van uitsluiting uit de wetenschappelijke gemeenschap.

Eerst bij scherpe onderscheiding tussen de noodzakelijke boven-theoretische en de theoretische voor-oordelen wordt men er voor behoed het wetenschappelijk karakter van een theorie van iets anders afhankelijk te stellen, dan van de strict interne eisen van het wetenschappelijk onderzoek zelve. Alleen dan, zo kunnen wij zeggen, waar een niet-theoretisch voor-oordeel in de plaats van het intern wetenschappelijk onderzoek wordt gesteld, ter "oplossing" of eliminering van vragen, welke inderdaad een intern-theoretisch karakter dragen, wordt inbreuk gemaakt op de eisen der wetenschap.

Dit geldt dus zowel voor de Christelijk ingestelde als voor de aan het immanentiestandpunt georienteerde wetenschapsbeoefening.

Doch bovenal is onwetenschappelijk de miskenning van het boven-theoretisch karakter van de laatste voor-onderstellingen der wijsbegeerte en het opeisen van het wetenschappelijk monopolie voor een dogma als de zelfgenoegzaamheid der wetenschap.

Het wetenschappelijk blazoen moet zuiver worden gehouden en mag niet worden misbruikt tot geestelijke onderdrukking van hen, die men weigert met eerlijke wetenschappelijke wapenen te bestrijden, omdat zij het bedoelde dogma niet wensen te aanvaarden.

8 - <u>De wetsidee en de methode van begripsvorming in de rechtswetenschap</u>.

Uit al onze voorafgaande uiteenzettingen kunnen wij deze gevolgtrekking maken: De rechtswetenschap kan als vakwetenschap niet werken zonder wijsgerige, nader rechtswijsgerige, voor-onderstellingen; de wijsbegeerte, nader de rechtsphilosophie, kan als theoretische totaliteitswetenschap niet arbeiden zonder boven-theoretische voor-onderstellingen.

Een vermeende emancipering van de juridische vak/wetenschap van de wijsbegeerte kan voor beide slechts noodlottige gevolgen hebben: voor de vakwetenschap, omdat zij dan volkomen oncritisch wijsgerige voor-oordelen voor vaktheoretische oordelen gaat uitgeven en zich daarbij aan een positivistische werkelijkheidstheorie bindt, die zij aan ieder vakgenoot wil opdringen als de "niet-philosophische werkelijkheidsopvatting van het dagelijks leven"; voor de wijsbegeerte, omdat deze slechts in onmiddellijk contact met de vakwetenschappelijke vraagstukken aan de vakwetenschap leiding kan geven en zij zonder dit contact ook de band aan de werkelijkheid verliest.

Voor de juridische vakwetenschap is de gehele methode van theoretische begripsvorming afhankelijk van de wijsgerige grondidee waarvan men uitgaat.

Men zegt gewoonlijk, dat het grondleggend begrip van het recht een rechtswijsgerige aangelegenheid is. Dit is ongetwijfeld juist, inzover in dit rechtsbegrip de constante aard en structuur van het juridisch aspect synthetisch moet worden gevat, na analyse van de verschillende kenmerkende momenten, die in deze structuur met elkander tot een ondeelbare eenheid verbonden zijn.

Een begrip van het recht, dat inderdaad deze structuur van het juridisch aspect wil vatten, kan nimmer worden opgesteld zonder een wijsgerige idee van de onderlinge verhouding en samenhang van het juridisch aspect met de overige aspecten der werkelijkheid. De juridische vakwetenschap heeft in dit rechtsbegrip haar wijsgerige voor-onderstelling. Men mene echter niet, dat zij het dus als vakwetenschap verder buiten beschouwing kan laten. Als vakwetenschap ziet de rechtswetenschap zich voortdurend geplaatst voor de gegeven samenhang van het juridisch aspect der werkelijkheid met de niet-juridische aspecten en wel voor een samenhang, die zich op merkwaardige, nader te onderzoeken wijze, in de structuur van het juridisch aspect zelve geldend maakt. Het komt daarbij voor alles aan, niettemin de innerlijke grenzen van het recht niet uit het oog te verliezen.

HermanDooyeweerd.nl

Een voorbeeld uit de rechtspraak van ons hoogste rechtscollege, de Hoge Raad der Nederlanden, moge dit verduidelijken. Sinds een beroemd arrest van 12 maart 1926 N.J. 1962.777. W.11488 1) neemt de H.R. in een constante jurisprudentie aan, dat verplichtingen van moraal en fatsoen een zgn. "natuurlijke verbintenis" scheppen, dwz. een juridische band tussen hem, die iets op grond van zulk een verplichting aan een ander heeft te presteren en de begunstigde, waardoor, ofschoon de laatste deze prestatie niet bij de rechter kan invorderen, ook de terugvordering van het reeds gepresteerde door de eerste, is uitgesloten, terwijl bovendien een echte natuurlijke verbintenis een geldige grond kan zijn voor haar omzetting in een inverderbare verbintenis, die zonder geldige rechtsgrond (causa) niet kan ontstaan.

Dit standpunt van de H.R. heeft uitermate belangrijke consequenties. Zo zijn bijv. schenkingsovereenkomsten volgens ons Burgerlijk Wetboek gebonden aan het vormvereiste, dat zij bij notariële acte moeten worden opgemaakt. Bij niet voldoen aan dit vorm-vereiste zijn zij nietig en kunnen zij dus i.h.a. geen rechtsgevolgen hebben. Maar hier grijpt nu de rechtspraak van de H.R. in met het begrip der "natuurlijke verbintenis". In de "schenking" gedaan ter voldoening aan een "verplichting van moraal of fatsoen", dan is volgens ons hoogste Rechtscollege gepresteerde krachtens een natuurlijke verbintenis en kan het betaalde dus niet worden teruggevorderd. Veel belangrijker is nog, dat deze natuurlijke verbintenis in een invorderbare verbintenis uit overeenkomst kan worden omgezet, die zonder deze grondslag als "oorzaakloos" en dus nietig zou moeten worden beschousd. 2) Dit is vooral van betekenis bij schenkingen gedaan door een man aan een vrouw, met wie hij in buiten-echtelijke gemeenschap leeft, bij geldelijke verplichtingen op zich genomen in overeenkomsten bij echtscheiding of scheiding van tafel en bed, voorzover deze overeenkomsten niet als rechtsgeldig mochten worden erkend, bij de zgn. pensioenovereenkomsten tussen werkgevers en werknemers in de zin van omzettingen van een "natuurlijke" in een "afdwingbare" verbintenis (dwz. bij de rechter invorderbare) enz.enz.

Hier doet zich echter tegelijk in het hart van de juridische practijk de eis van een houdbaar criterium tussen de eisen van recht, moraal en fatsoen gevoelen.

---

1) Het door de H.R. in dit arrest in hoogste instantie besliste geval lag aldus: Een gemeente-architect te Gouda had in strijd met zijn instructie, van een aannemer Fl. 35.000.- aangenomen. Toen dit feit aan het licht kwam, vroeg hij eervol ontslag en stortte het onwettig verkregen bedrag in de kas der gemeente, hopende daarmede te bereiken dat het ontslag ook inderdaad "eervol" zou worden verleend. Toen dit laatste niet geschiedde, vorderde hij de Fl. 35.000.-, als onverschuldigd betaald, van de gemeente terug. Zijn vordering werd echter in drie instanties afgewezen, op grond dat hij door zijn betaling aan een natuurlijke verbintenis had voldaan en hij dus krachtens art. 1395, 2e lid van het B.W. (de enige plaats waar over een natuurlijke verbintenis gesproken wordt) niet tot terugvordering bevoegd was. De H.R. oordeelde met betrekking tot deze bepaling "dat daarbij niet alleen gedacht is aan gevallen, waarin naar de positieve rechtsregeling ene schuld aanwezig is, doch het recht tot vorderen hetzij van de aanvang af heeft ontbroken, hetzij door later ingetreden omstandigheden is komen te vervallen, maar mede aan gevallen, waarin de betrokkene voldoet aan een verplichting jegens een ander, welke slechts berust op de voorschriften van de moraal of het fatsoen".

Dit eerste door de H.R. besliste geval is reeds zeer leerzaam. Men lette er op, dat de architect zich op onrechtmatige wijze (in strijd met zijn instructie) verrijkt had. Had hij het op deze weg verworven bedrag, na het in de gemeentekas te hebben gestort, weer als "onverschuldigd betaald" kunnen terugvorderen, dan zou de onrechtmatige verrijking door de burgerlijke rechter gesanctioneerd zijn. Hier was dus ongetwijfeld een rechtsbeginsel in het geding en maar niet een blote moraal- of fatsoenskwestie!

Het gaat intussen volstrekt niet in alle gevallen van zulk een "natuurlijke verbintenis" om herstel van onrecht.

Bij "natuurlijke" alimentatieverplichtingen ten aanzien van concubines bijv. is ongetwijfeld een positieve, moreel gekwalificeerde rechtsplicht aan te nemen, die uit de aard van de tussen de man en zijn concubine bestaande verhouding zelve voortvloeit. Dit begrip van "moreel gekwalificeerde rechtsplichten" zullen wij later in Hoofdstuk IV der Inleiding nader verklaren.

In het arrest van 30 nov. 1954 N.J. 1964, 62 (de Visser ca. Harms) heeft de H.R. uitgemaakt, dat een uitkering uit levensverzekering ten behoeve van de langstlevende echtgenoot(e) geen schenking is, maar het voldoen aan een natuurlijke verbintenis.

2) Zie o.a. H.R. 4 mei 1932 N.J. 1933. W. 12442.

HermanDooyeweerd.nl

Wat wordt nu door de H.R. onder "verplichtingen van moraal en fatsoen" verstaan? Zou men ze in de oorspronkelijke eigengeaarde zin van het morele en omgangsaspect der werkelijkheid vatten, dan zouden de grenzen tussen recht, moraal en fatsoen inderdaad zijn opgeheven en een practisch onhoudbare toestand worden geschapen, die tal van dwingende bepalingen uit ons Burgerlijk wetboek illusoir zou maken.

Het gaat bijv. niet aan, alle giften uit medelijden gedaan (een intrinsiek morele figuur) als voldoening aan een "natuurlijke verbintenis" te bestempelen. Dit is door de jurisprudentie herhaaldelijk vastgesteld. Evenmin gaat het aan, iemand juridisch door een "natuurlijke verbintenis" te binden aan een moreel offer, dat hij ter voldoening aan een liefdeplicht behoort te brengen, maar dat naar juridische maatstaf de grenzen ook van een "natuurlijke verbintenis" te boven gaat.

Anderzijds is ook het "fatsoen" in de zin van omgangseis een figuur, die zich niet zo maar in het rechtsleven laat overplanten, juist omdat zij in haar oorspronkelijke zin geen juridisch karakter draagt en geen juridische omlijndheid bezit.

In de jurisprudentie zelve behelpt men zich nu met criteria, die slechts de gebrekkige formulering zijn van een practische intuitie inzake de grenzen van het rechtsleven, maar die, ook als zij iets meer dan een algemene, weinig of niets zeggende formule geven, lang niet altijd, zelfs uit practisch oogpunt, bevredigend zijn te noemen.

Zo scheen de H.R. in zijn bekend arrest van 22 april 1937 N.J. 1937. 1108 (het zgn. schoonzuster-arrest) de natuurlijke verbintenis te willen beperken tot een "morele" verplichting om moreel of materieel onrecht te herstellen of bewezen diensten te belonen. Dit criterium werd aanstonds scherp aangevallen door Prof. SCHOLTEN, die constateerde, dat in dit geval verschillende morele alementatieverplichtingen buiten het begrip "natuurlijke verbintenis" zouden vallen. In het arrest van 18 febr. 1938 N.J. 1938.323, betreffende het geval van de van tafel en bed gescheiden echtgenote, werd het criterium van het "schoonzuster arrest" door de H.R. reeds weer losgelaten. De algemene formule, door onze jurisprudentie ter afgrenzing van de natuurlijke verbintenis ingevoerd, volgens welke zulk een verbintenis er alleen is, indien een naar objectieve maatstaf dwingende morele verplichting moet worden aangenomen, zegt, zoals zij daar ligt, uiteraard niets. Onder "objectieve maatstaf" is op zich zelve niets anders te verstaan dan een algemeengeldige behoorlijkheidsregel (norm); maar van welke aard deze norm is, daarop komt juist alles aan. Van morele aard in de oorspronkelijke zin kan hij niet zijn, want dan zou hij juist uit juridisch oogpunt onomlijnd zijn.

Wanneer echter de "objectieve maatstaf" niet van morele aard is, dan kan ook de verplichting, die een "natuurlijke verbintenis" schept, geen eigenlijk morele zijn. Blijkbaar opereert de rechtspraak dus met een begrip van "morele verplichting", dat niet in de oorspronkelijke zin der moraal, maar in een niet nader gepreciseerde juridische zin moet worden verstaan.

Aan de rechter mag van deze onhelderheid in de begripshantering geen verwijt worden gemaakt. Zijn taak is niet van wetenschappelijke, maar van practisch-juridische aard en voorzover hij hierbij in zijn overwegingen de hulp der rechtswetenschap behoeft, heeft hij toch nimmer wetenschappelijke uitspraken, maar practisch-juridische beslissingen te geven, die zoveel mogelijk aan de practische eisen van het rechtsleven voldoen.

De rechtswetenschap daarentegen mag zich met zulke bloot practische criteria niet tevreden stellen, wil zij op de naam van wetenschap blijven aanspraak maken. Het grondleggend rechtsbegrip behoort zo te zijn gevat, dat het inderdaad theoretisch rekenschap geeft van de verhouding en onderlinge samenhang van het recht tot de niet-juridische aspecten der werkelijkheid, en daartoe is, gelijk wij gezien hebben, een wijsgerige grondidee noodzakelijke voorwaarde.

Dat nu de heersende richtingen in de rechtsphilosophie, vanuit het immanentiestandpunt er niet in zijn geslaagd, zulk een rechtsbegrip te geven, dat inderdaad aan de juridische vakwetenschap een betrouwbaar richtsnoer kan bieden, behoeft ons niet te verwonderen. KANT's uitspraak "Nog steeds zoeken de juristen hun rechtsbegrip" is, schoon door KANT anders bedoeld, inderdaad de constatering van het feit, dat men in gebreke is gebleven de encyclopaedische plaats van het juridisch aspect in de samenhang van de aspecten der werkelijkheid aan te geven. En zolang dit niet is geschied, blijft het rechtsbegrip feitelijk in de lucht zweven en neemt de theoretische willekeur de plaats in van het exacte onderzoek van de structuur der werkelijkheid, waarin het huridisch aspect besloten is.

De voornaamste zaak, waardoor het op het immanentiestandpunt niet kon gelukken de encyclopaedische plaats van het recht in de samenhang der werkelijkheidsaspecten te bepalen, moet hierin worden gezocht, dat men op dit standpunt steeds weer gedwongen was te trachten het juridisch aspect tot een ander aspect te herleiden, wilde men inderdaad tot opstelling van een rechtsbegrip komen.

Deze stand van zaken hangt weder onmiddellijk samen met wat wij vroeger hebben opgemerkt over de verhouding van het rechtsbegrip tot de transcendentale grondidee der wijsbegeerte. Het theoretisch rechtsbegrip dient, gelijk wij gezien hebben, in de eerste plaats tot theoretische onderscheiding van het juridisch aspect ten opzichte van de niet-juridische aspecten der werkelijkheid. Maar voor deze theore-

HermanDooyeweerd.nl

tische onderscheiding heeft men een vergelijkingsbasis nodig, een soort grondnoemer, waarin de aspecten met elkander samentreffen en waardoor zij onderling vergelijkbaar worden. Wanneer zij in 't geheel geen aanrakingspunt met elkander hebben, zouden zij volkomen onvergelijkbaar zijn en zou het ook principieel onmogelijk zijn uit te maken, waarin zij zich van elkander onderscheiden.

Deze stand van zaken kan enigszins duidelijk worden gemaakt aan een vergelijking van gebroken getallen, die ieder een zgn. priemgetal (een niet meer ontbindbaar getal) tot noemer hebben, bijv. I½; I/3; I/7. Men moet zulke breuken eerst onder een gemeenschappelijke noemer brengen, om hun onderlinge verhouding in gehele getalswaarden te kunnen berekenen.

Bij de theoretische onderscheiding van de aspecten hebben wij ook een soort "grondnoemer" nodig, waaronder zij vergelijkbaar zijn. Dit is de stand van zaken, die wij reeds vroeger bij het onderzoek van het tweede grondprobleem der wijsbegeerte, dat van de theoretische synthesis, in het licht stelden als het probleem van het Archimedisch punt. Zonder Archimedisch punt, van waar uit wij de aspecten in hun diepere worteleenheid kunnen vatten, is de theoretische analyse en synthese onmogelijk. Wordt nu het Archimedisch punt immanent in het theoretisch denken zelve gekozen, dan moet men de "grondnoemer" der aspecten in een theoretische synthesis zelve zoeken. En daar deze synthesis zelve steeds van specifiek karakter is, naar gelang van het aspect, waarop zich het theoretisch denken met zijn logische begripsvorming richt, zal men dus een bepaald synthetisch omvat aspect tot grondnoemer van alle andere verheffen.

Wij hebben gezien, hoe dit de bron was van alle -ismen in de wijsbegeerte.

Al deze -ismen vinden hun getrouwe weerspiegeling in het rechtsbegrip, dat door de verschillende richtingen der immanentie-philosophie werd opgesteld en dat weer van uit de rechtsphilosophie in de rechtswetenschap als vakwetenschap overging.

Zo is de opvatting van de voormalige Leidse hoogleraar in het staatsrecht en de rechtsphilosophie KRABBE, dat het recht van intrensiek psychisch karakter is en dat alle positief (in bindende vorm vastgesteld) recht zijn enige bron vindt in het rechtsgevoel der volksgenoten, uitvloeisel van een psychologistische rechtsbeschouwing, waaraan een psychologistische wetsidee ten grondslag ligt.

Zo is de opvatting van de vroeger genoemde neo-Kantiaanse Duitse staatsrechtgeleerde en rechtsphilosoof KELSEN, dat het juridisch aspect als zodanig zijn oorsprong vindt in een transcendentaal-logische denkvorm, uitvloeisel van een formalistisch-logicistische rechtsbeschouwing, waaraan een logicistische wetsidee ten grondslag ligt, die zich feitelijk aan het wiskundig denken orienteert.

Zo is de reeds vroeger besproken opvatting van de in 1814 door de Duitse rechtsgeleerde v. SAVIGNY gegrondveste Historische rechtsschool, die het recht ziet als een historisch ontwikkelingsverschijnsel, dat zijn enige bron vindt in de historisch-nationale volksgeest, uitvloeisel van een historische rechtsbeschouwing, die zelve in een idealistisch-historistische wetsidee haar oorsprong vindt.

Het is op het immanentie-standpunt inderdaad onmogelijk, de onderscheiden aspecten der tijdelijke werkelijkheid in hun souvereiniteit in eigen kring, in hun onderlinge onherleidbaarheid te vatten. Natuurlijk zal men ook hier wel een zekere theoretische onderscheiding tussen recht, moraal en omgangsregel trachten te maken, doch slechts op de grondslag van een tevoren in de transcendentale grondidee verabsoluteerd aspect. Zo liet, gelijk wij zagen, de Historische rechtsschool het recht slechts gelden als een alleen door het theoretisch denken isoleerbaar aspect van de historische cultuurontwikkeling van een volk, terwijl ook omgangsvormen, taal, economie, kunst enz. als aspecten van de "cultuur" werden aangenomen.

Het eigenlijke rechtsbegrip der Historische school wordt dus gevat als een modaliteit (bijzondere openbaringswijze) van de historische volkscultuur en op deze vergelijkingsbasis zal men dan het recht onderscheiden van omgangsvormen, taal, economie, moraal enz.

Men ontkomt aan deze (religieus bepaalde) theoretische aantasting van de souvereinitiet in eigen kring der werkelijkheidsaspecten ook niet, door van een materiële grondnoemer af te zien en te beproeven de aspecten alleen formeel-logisch van elkander af te grenzen. In dit geval zoekt men bijv. recht, moraal en omgangsvormen van elaknder te onderscheiden door ieder dezer aspecten onder een bloot formeel algemener soort begrip, het zgn. genus proximum te brengen. Als zulk een genus proximum voert men dan het begrip handelingsnorm in. Vervolgens zoekt men dan de drie genoemde norm-aspecten van elkander te onderscheiden door de vaststelling hunner specifieke kenmerken (differentia specifica). Daarbij worden dan bijv. rechts- en omgangsnormen tezamen als zgn. gemeenschapsnormen voor de "uitwendige" gedragingen gevat, de moraalnorm daarentegen als norm, die slechts de innerlijke gezindheid van het individu reguleert; tenslotte wordt dan de rechtsnorm weer van de omgangsregel (zgn. "Konventionalnorm") afgegrensd, doordat men de eerste in tegenstelling tot de laatste als een dwingende gemeenschapsnorm kwalificeert, een "specifiek kenmerk" van het recht, dat men dan vaak nog preciseert door van een "georganiseerde dwang" van het recht te spreken.

Deze methode van begripsbepaling van het recht mag in de rechtswetenschap nog steeds de heersende worden genoemd. Men kan haar in alle mogelijke juridische hand-

HermanDooyeweerd.nl

boeken en Inleidingen tot de Rechtswetenschap, die de aankomende student vooral niet met een wijsgerige uiteenzetting willen vermoeien, terugvinden.

Nu moet aanstonds worden opgemerkt, dat iedere poging om rechts-, moraal- en omgangsvormen onder een algemener soortbegrip, een zgn. logisch genus proximum, te brengen, moet voeren tot een logicistische nivellering van haar innerlijke aard. Men construeert hier een logische grondnoemer en gaat er dus van uit, dat de onderscheiden aspecten toch weer een logische "gemene deler" hebben. De gehele methode van begripsvorming naar genus proximum en differentia specifica is ontleend aan de Aristotelische logica. ARISTOTELES onderscheidde scherp tussen de aan het slot der vorige paragraaf besproken analogische begrippen der metaphysische zijnsleer en de generieke begrippen, der ervaringswetenschappen. De laatste worden volgens hem uit de ervaring van individuele dingen, die in bepaalde wezenskenmerken overeenstemmen, gevormd langs de weg van eigenlijke of volkomen abstractie. De "wezenskenmerken" die aan een groep van dingen of verschijnselen gemeen zijn, en hun dus "op gelijke wijze" ("simpliciter" zegt de scholastiek) toekomen, worden in een algemeen soortbegrip of generiek begrip samengevat met abstractie van al datgene, waarin de dingen onderling individueel verschillen. Door toevoeging van specifieke kenmerken, die zich richten naar de wezensvorm, welke aan een engere groep gemeen is, worden de genera dan in species verdeeld. Zo kan men zeggen, dat alle mensen "redelijke" wezens zijn, omdat zij de "redelijke wezensvorm" inderdaad gemeen hebben. Het praedicaat "redelijk" komt hun dus in gelijke zin (simpliciter) toe.

Zo is volgens ARISTOTELES het begrip "levend wezen" het "genus proximum" van "redelijk levend wezen" (animal rationale) en "dierlijk levend wezen" (animal brutum). Op deze wijze is volgens ARISTOTELES en de Aristotelische scholastiek inderdaad een volkomen begripseenheid mogelijk, omdat hier plaats is voor volmaakte of eigenlijke abstractie.

Daarentegen bevatten de analogische of transcendentale begrippen der zijnsleer inhouden, die aan werkelijkheden van principieel verschillend zijnskarakter worden toegekend en dus nooit in gelijke zin van deze wezenheden kunnen worden gezegd. Deze begrippen staan dus boven alle generieke en liggen aan alle generaal ten grondslag. (Daarom worden ze hier "transcendentaal" in metaphysische zin genoemd. Hier biedt het zijnde geen mogelijkheid tot "eigenlijke" of "volmaakte" abstractie van de verbijzonderende kenmerken. Hier kan slechts een "onvolkomen" begripseenheid worden verkregen langs de weg van zgn. oneigenlijke of onvolmaakte abstractie. Dit is het gevolg van de omstandigheid, dat de onder het analoge begrip vallende werkelijkheden juist in datgene verschillen, waarin ze overeenkomen, zodat bij het begrijpen van het moment van overeenkomst juist niet kan worden geabstraheerd van het intrinsieke verschil. Juist daarom draagt zulk een begrip, omdat het geen volkomen eenheid is, de kiem voor theoretische verscheidenheid in zich.

Op deze "analoge" begrippen hebben wij reeds aan het slot van de vorige paragraaf critiek geoefend. Wat de generieke betreft, moeten wij opmerken, dat zij alleen recht van bestaan kunnen hebben binnen het kader der onderling tot elkander niet te herleiden aspecten. Men kan dus bijv. binnen de rechtswetenschap zelve generieke en specifieke begrippen vormen, mits men al deze juridische begrippen vat op de grondslag van het fundamentele rechtsbegrip, dat de onherleidbare geaardheid van het juridisch aspect synthetisch moet omvatten.

Zodra men echter de methode van begripsvorming naar genus proximum en differentia specifica gaat toepassen op dit fundamentele rechtsbegrip zelve leidt zij tot nivellering van de innerlijke aard van het recht en wordt het op deze wijze gevormde begrip onbepaald in zijn zin, wetenschappelijk waardeloos en misleidend.

Reeds een summiere critische ontleding van het naar deze methode gewonnen "rechtsbegrip" kan ons dit leren.

De rechtsnorm zou in onderscheiding van de moraalnorm een gemeenschapsnorm van het handelen zijn. Maar kent de moraal dan geen gemeenschapsnormen? Geldt bijv. binnen de huwelijks- en gezinsgemeenschap niet een morele liefdenorm van uitgesproken gemeenschapskarakter? Of staan de morele plichten van de ouders tegenover de kinderen en van de man ten opzichte van zijn vrouw op één lijn met de morele plichten tegenover een onbekende bedelaar, die toevallig op onze weg komt? Voorts, dragen inderdaad alle rechtsnormen gemeenschaps-karakter? Is er dan geen principieel verschil tussen de normen van het zgn. burgerlijk recht, welks innerlijke aard wij juist hierin zullen leren kennen, dat het aan de mens als zodanig, onafhankelijk van zijn toebehoren tot een specifieke gemeenschap (als een staat, een volksgemeenschap, een bepaalde familie of geslacht), rechten en plichten toekent, èn bijv. die van het innerlijk verbandsrecht van de staat of de kerk, die inderdaad een gemeenschapskarakter dragen? En is het ook bij het echte gemeenschapsrecht het gemeenschapsmoment, dat het recht kwalificeert, of is het niet veeleer omgekeerd het recht, dat de juridische sfeer ener gemeenschap bepaalt? De gemeenschap heeft toch ook haar omgangszijde, haar economische en morele zijden?

Men wil voorts het recht zowel tegenover de moraal als tegenover de omgangsregelen afgrenzen door het dwang-criterium. Maar in welke zin wordt hier "dwang" verstaan? Er is dwang van physieke, van psychologische, van economische, van conventionele omgangsaard enz. enz.

HermanDooyeweerd.nl

De omgangsplichten van fatsoen, beleefdheid enz. hebben vaak een veel effectiever dwang tot nakoming van rechtsvoorschriften, die bv. slechts door een geringe geldelijke schadevergoedingsplicht of boete zijn gesanctionneerd. (Denk bv. aan een rijwielovertreding!). De economische dwang van uitsluiting, boycot enz. grijpt vaak oneindig veel dieper in de belangen in dan de rechtsdwang en ze is in hoge mate georganiseerd.

Voorzover men dus het recht door het dwangcriterium (al of niet onder toevoeging van het woord "georganiseerd") wil definiëren, bedoelt men blijkbaar een rechtsdwang, die juist dat element als enig bepalend element bevat (het recht), dat men er door wil definiëren.

Men ziet uit deze korte critische ontleding, dat de definitie van de rechtsnorm als "dwingende gemeenschapsnorm" over de gehele linie onbepaald, misleidend en zelfs principieel onwaar is! Dat zulk een "definitie" door de aankomende student gemakkelijk in zich wordt opgenomen" en schijnbaar zonder moeite "begrepen", is toch waarlijk geen aanbeveling voor deze gehele methode van begripsvorming. Ze laat de jurist over de gehele linie in de steek, zodra hij zich in de concrete rechtsstudie gaat verdiepen. En juist dit mag bij het grondleggende begrip van het recht niet het geval zijn.

Het moet aan het gehele vaktheoretisch onderzoek van het rechtsleven leiding en houvast geven of het is intreniek waardeloos.

Wij zullen voor de methode der juridische begripsvorming dus een geheel andere grondslag moeten kiezen, die door onze wetsidee reeds implicite is voorgeschreven.

9 - De wetskringen en hun modale structuren. Het wets- en subjectsbegrip in de rechtswetenschap.

De aspecten der werkelijkheid zijn modaliteiten (bijzondere openbaringswijzen) van een religieuze wortel-eenheid, die inderdaad de verscheidenheid binnen de tijdsorde te boven gaat. Zoals het witte zonlicht door het prisma gebroken wordt in de zeven kleurengamma's van het zinnelijk waarneembare lichtspectrum en geen van deze kleuren de eenheid van alle andere kan zijn, zo breekt zich de religieuze worteleenheid van de tijdelijke kosmos door het "prisma" van de kosmische tijd in de aspecten als haar modaliteiten, die geen van alle de wortel-eenheid der overige zijn.

Deze aspecten nu zijn, zoals wij reeds herhaaldelijk terloops opmerkten, in constante, in de tijd zelve niet variabele structuren besloten. Onder "structuur" verstaan wij een "bouwplan", dat een relatieve eenheid in een verscheidenheid van momenten is.

Wij kunnen de structuren der aspecten dus de modale structuren der werkelijkheid noemen, omdat de aspecten zelve modaliteiten van een diepere eenheid zijn.

Dat zij niet een variabel, maar een constant karakter dragen, moet hieraan worden toegeschreven, dat zij van grondleggende aard zijn, zodat alle variabele en vergankelijke verschijnselen, die zich binnen het aspect voordoen, eerst mogelijk maken. Zij worden daarom in de Wijsbegeerte der Wetsidee ontische aprioris genoemd; ontisch, omdat zij maar niet, gelijk KANTS' "apriorische" bewustzijnsvormen, bloot in het subjectief bewustzijn, maar wezenlijk in de tijdelijke orde der werkelijkheid gegrond zijn; "aprioris", omdat zij aan alle wisselende verschijnselen in de werkelijkheid ten grondslag liggen.

Passen wij dit toe op het juridisch aspect, dan moeten wij het volgende vaststellen: Een concrete rechtsfiguur, bijv. een koopovereenkomst tussen A en B gesloten, komt op een bepaald tijdstip tot stand en gaat na haar uitvoering door partijen te niet.

Maar als rechtsfiguur is deze overeenkomst besloten in de modale structuur van het recht, die als zodanig niet in de tijd kan ontstaan en vergaan, omdat zij een structuurwet is voor het wisselend rechtsleven, welke dit laatste eerst zijn rechtskarakter opdrukt. Alleen op die grond kunnen wij bijv. thans nog het klassieke Romeinse recht in zijn rechtsgeaardheid leren kennen, al heeft dit al lang zijn positieve gelding in onze samenleving verloren.

Hiermede is uiteraard niet gezegd, dat de modale structuur van het rechtsleven van boven-tijdelijk, transcendent karakter zou zijn. Ze is veeleer, gelijk wij reeds opmerkten, in de kosmische tijdsorde besloten, dwz. in de kosmische tijd als orde, als wet, niet in de tijd naar zijn subjectieve zijde als individuele tijdsduur,

De modale structuur van het aspect begrenst een kring van modale wetten, waaraan de tijdelijke werkelijkheid in dit bijzonder aspect onderworpen is en die wij voortaan haar wetskring zullen noemen. Zo is ieder aspect der werkelijkheid in zijn eigen wetskring besloten, die door een modale structuur is afgegrensd van alle andere wetskringen.

De wetskringen hebben tegenover elkander souvereiniteit in eigen kring, wijl hun modale structuren, gelijk wij vroeger zagen, haar diepere wortel-eenheid niet in, maar boven de tijd vinden. De getalswetten zijn niet herleidbaar tot de ruimtelijke wetten, de ruimtelijke niet tot de bewegingswetten, deze laatste niet tot de wetten van het organisch leven, deze niet tot die van het gevoel en van het logisch denken, de juridische wetten niet tot de logische, historische, taalkundige, omgangs-

HermanDooyeweerd.nl

aesthetische,economische, morele en geloofswetten.

In iedere wetskring heeft de tijdelijke werkelijkheid een modale functie en is zij in deze functie onderworpen (sujet of subject) aan de modale kringwetten.

Daarom heeft iedere wetskring een wetszijde en een subjectszijde, die slechts in onverbrekelijke correlatie gegeven zijn. Er is geen wet zonder daaraan onderworpen subject (sujet) en er is geen subject zonder wet, die het subject begrenst en aan een ordening bindt. En zo is de gehele tijdelijke werkelijkheid ons slechts in die onverbrekelijke correlatie van wets- en subjectszijde gegeven. In de wetskring van het getal zijn de getalsfuncties onderworpen aan of subject aan de getalswetten in de ruimtekring zijn de ruimtefiguren subject aan de ruimtewetten; in de logische wetskring is het denken subject aan de logische denknormen; en zo is in de juridische wetskring het rechtssubject onderworpen aan de rechtsnormen.

Beide, wets- en subjectszijde van een aspect der werkelijkheid, hebben haar constante modale structuur. Binnen deze structuur zijn echter de subjectieve (en in de vroeger besproken subject-objectrelatie ook de objectieve) modale functies welke de concrete dingen, feiten, gebeurtenissen, samenlevingsverhoudingen en ook de individuele mens binnen het betrokken aspect der werkelijkheid hebben, van volstrekt individueel karakter.

Aan de wetszijde van een wetskring zullen de modale wetten zich wel, gelijk wij later zullen zien, typiseren, dwz. een typisch karakter aannemen in de verschillende individualiteits-structuren der werkelijkheid, maar het wetstype bereikt, ondanks alle nadere concretisering in zijn toespitsing op de individualiteit van het subject, nimmer zelve het eigenlijk individuele karakter, dat aan de subjectszijde der werkelijkheid inhaerent is.

De wet blijft steeds regel, ordening, waaraan het subject in zijn onvergelijkelijke individualiteit onderworpen blijft.

Werd zij zelve volkomen individueel, dan zou zij niet meer boven het subject staan, maar zich met het laatste dekken.

Betrekken wij de wetsidee op de theoretisch onderscheiden modale kringwetten, dan moeten wij (op het Christelijk standpunt) de worteleenheid dezer laatsten zien in de religieuze volheid der Goddelijke Wet, gelijk die door Christus Jezus geopenbaard en vervuld is; de eis van de dienst Gods uit het gehele hart met al zijn tijdelijke functies, in welk grondgebod de verscheidenheid der tijdelijke ordeningen haar religieuze concentratie vindt.

Betrekken wij de wijsgerige grondidee in haar subjectieve wending (dus als idee van het subject) op de theoretisch onderscheiden modale subjectsfuncties der tijdelijke werkelijkheid in haar verschillende aspecten, dan komen wij op het Christelijk standpunt tot de idee der religieuze wortel-gemeenschap van het mensengeslacht, in zonde gevallen in haar eerste Hoofd ADAM en wedergeboren in Christus Jezus als haar tweede Hoofd en tot de idee van het "hart", de "ziel" of de "geest" als individueel religieus centrum van het menselijk bestaan, dat aan de gemeenschap deel heeft. En ook in deze religieuze wortel-eenheid van heel de tijdelijke kosmos blijken wet en subject elkanders onverbrekelijke correlata.

Slechts op het schriftuurlijk Christelijk standpunt is het mogelijk inderdaad tot de radicale eenheid en volheid van zin van de goddelijke wetgeving voor de tijdelijke kosmos door te dringen, op welke wortel-eenheid de modale wetten aller wetskringen zonder onderscheid geconcentreerd zijn naar het goddelijk scheppingsplan.

Onder invloed zowel van het Griekse vorm-materie-motief als van het humanistisch grondmotief van natuur en vrijheid kwam men tot de polaire tegenstelling van "natuurwetten" voor het redeloze schepsel en "normen of practische wetten voor het handelen" voor de door zijn redelijke natuur gekwalificeerde mens.

Men zocht dan enerzijds naar een diepere eenheid aller natuurwetten (de "eenheid van het natuurwetenschappelijk wereldbeeld" volgens het moderne humanistische wetenschapsideaal), anderzijds naar de diepere eenheid aller wetten voor het menselijk handelen. Zo kwam men er toe, de "zedewet" tot absolute eenheid aller normen te proclameren.

De scholastische theologie nam deze opvatting eenvoudig van de Griekse wijsbegeerte over. In het kader van het Romanistisch grondmotief (van natuur en genade) werd de "natuurlijke zedewet" (lex naturalis), gelijk zij zou zijn ingeplant aan de "autonome redelijke natuur" (of "wezensvorm") van de mens, feitelijk als enige handelingsnorm gevat, waarvan de rechtsnorm slechts een modaliteit zou zijn. De geloofsnormen werden hier met het religieuze grondgebod der Christelijke religie geheel naar de bovennatuurlijke genadesfeer verwezen. Voor onherleidbaar eigengeaarde normatieve wetten van historisch, omgangs-, taalkundig en economisch karakter bleef hier geen plaats.

Vandaar dat in de moderne Roomse scholastiek de tendens heerst bijv. de economische wetenschap, die door de zgn. klassieke school in de economie tot een "natuur-wetenschap" was geproclameerd, belast met het opsporen van de onveranderlijke "natuurwetten" van het economisch handelen, althans gedeeltelijk (voor zover het nl. gaat om de mens als subject) in te lijven bij de ethiek. Men meende alleen zo het economisch handelen onder normen, in stee van onder starre natuurwetten, te

HermanDooyeweerd.nl

kunnen vatten en, gelijk men zegt, weer de mens, in stee van de "stoffelijke goederen" in het centrum te plaatsen. Maar men zag niet in, dat op deze wijze de economische wetskring in zijn eigen modale aard volkomen werd miskent.

In de economische wetskring is de mens economisch subject aan eigengeaarde economische handelingsnormen, niet aan de normen der moraal.

De scholastische richting in de protestantse theologie nam van de Roomse scholastiek de opvatting van de "zedewet" als eenheid van handelingsnorm over. Zij verwierp slechts de autonomie van de natuurlijke zedewet tegenover de "boven-natuurlijke" geloofsnormen en vatte nu de "zedewet" (geïdentificeerd met de decoloog) in onverbrekelijke samenhang met het religieuze grondgebod der Christelijke religie.

Het moet echter beslist worden ontkend, dat men, door aldus de religieuze wortel-eenheid der goddelijke wet alleen op de "zedewet" te betrekken, de radicale zin van het religieuze grondgebod zou handhaven.

Reeds de simpele verwijzing naar het grote cultuurgebod door God bij de schepping aan de mens gegeven ("En onderwerp de aarde en beheers haar!") is voldoende om aan te tonen, dat de opvatting van de "zedewet" als eenheid van norm niet schriftuurlijk kan zijn.

Want dit cultuurgebod is op generlei wijze tot de "zedewet" te herleiden maar het is ongetwijfeld betrokken op het religieuze grondgebod: de eis van de liefdedienst Gods en van de naaste uit geheel het hart en met alle tijdelijke krachten.

En zouden niet ook de logische denknormen, de omgangsnormen, de taalnormen, de economische en aesthetische normen op dit grondgebod betrokken zijn.

Maar met de normatieve aspecten der Goddelijke wetgeving kan niet worden volstaan, wanneer wij de volle radicale zin van het religieuze grondgebod willen vatten. Ook de zgn. "natuurwetten" zijn reeds daarom op het religieuze grondgebod betrokken, omdat zij geen "bestaan op zich zelve" hebben, maar in de kosmische tijdsorde onverbrekelijk met de normatieve aspecten der goddelijke wet zijn vervlochten.

De hoofdzaak is echter deze, dat deze "natuurwetten" geen star gesloten karakter dragen, maar dat de mens tot hun ont-sluiting geroepen is. Dit zal uit onze latere uiteenzettingen volkomen duidelijk worden.

De vloek van 's mensen zondeval is over heel de tijdelijke kosmos gekomen, omdat in de mens de relitieuze zin van heel die kosmos was samengevat.

Maar dan kan ook het religieuze grondgebod niet slechts de wortel-eenheid van de normatieve aspecten der goddelijke wetgeving zijn.

Het modale wets- en subjectsbegrip hierboven door ons ontwikkeld is slechts in het licht van deze radicale wets- en subjectsidee te verstaan. In de immanentiephilosophie is het niet terug te vinden. Met name het begrip van het subject als sujet, als onderworpen aan de wet, is op dit standpunt verloren gegaan, daar hier de idee van de Goddelijke Schepp erssouvereiniteit in de integrale zin van het schriftuurlijk grondmotief geen rol speelt.

De wet wordt (naar de oorsprongsidee) nu eens gevat als een objectief redeprincipe, dat het wezen of de "substantiële vorm" der dingen aangeeft I) dat weer als een bloot theoretisch kennis-oordeel over de samenhang der zinnelijke verschijnselen (bijv. de gravitatiewet van NEWTON), resp. voorzover men de normen van het menselijk handelen in het oog vat, als door de menselijke wil in het leven geroepen ordeningen (bijv. de positieve staatswetten) 2).

En het subject wordt hier óf vereenzelvigd met de metaphysische "substantie" ("Ding an sich"), óf het wordt 't zij in kennistheoretische zin (als transcendentaal denksubject, bij KANT), 't zij in morele zin (de Kantiaanse idee van de autonome persoonlijkheid) zelve tot wetgever verheven.

Met name ontbreekt op het immanentiestandpunt het inzicht, dat de werkelijkheid slechts in een onverbrekelijke correlatie van wets. en subjectszijde is gegeven, waarbij nòch de subjectszijde tot de wetszijde, nòch omgekeerd de wetszijde tot de subjectszijde kan worden herleid.

Zo ontstonden de vroeger besproken rationalistische en irrationalistische opvattingen van de werkelijkheid, die met name in de moderne humanistische wijsbegeerte in polaire tegenstelling tegen elkander traden.

Beide opvattingen vindt men ook in de rechtswetenschap om beurten vertegenwoordigd.

Het rationalisme openbaart zich hier pregnant in de opvatting, dat het recht niets anders is dan een stelsel van rechtsnormen en dat het subjectieve rechtsfeit 3) het subjectieve recht 4) en alle rechtsfiguren, die naar onze opvatting principieel tot de subjectszijde van de juridische wetskring behoren, geheel tot de rechtsnormen zijn te herleiden.

Zo leert bijv. de reeds meermalen genoemde neo-Kantiaanse hoogleraar HANS KELSEN, dat de subjectieve rechtspersoonlijkheid, gelijk die bijv. aan een corporatie toekomt en waardoor deze als een subjectieve eenheid in de veelheid harer leden in het

---

I) Zo in de Aristotelische scholastiek.
2) Zo in de moderne humanistische wetenschapsleer.
3) Dit is een feit met rechtsgevolgen.
4) Bijv. het eigendomsrecht, het pandrecht, het recht van de koper op levering van de gekochte waar enz. enz.

HermanDooyeweerd.nl

rechtsverkeer kan optreden, opgaat in een samenstel van positieve rechtsregels, die de bevoegdheid van zulk een corporatie bepalen, om de meer algemene regels van de staatswetten in een meer concrete vorm uit te werken. In dezelfde lijk ligt zijn merkwaardige opvatting, dat de staat, (die in werkelijkheid een subjectieve gemeenschap van overheid en onderdanen is en als zodanig in alle aspecten der werkelijkheid fungeert) identiek is met het logisch systeem aller positieve rechtsregels, die door het volkenrecht aan de staat tot rechtsvorming zijn overgelaten en die zich in trappen van meer algemene tot meer bijzondere vormen laten ordenen, waarbij telkens een hogere rechtsvormer een lagere delegeert (machtigt) tot nadere concretisering van het recht.

In deze lijn ligt ook zijn opvatting van het subjectieve recht (bijv. het eigendomsrecht) als een machtiging (delegatie) door de wetgever aan de gerechtigde gegeven, tot verdere concrteisering van de in de wet neergelegde meer abstracte en algemene positieve rechtsnormen.

Daarentegen is bijv. een typisch irrationalistische opvatting, dat de rechtsnorm als algemene regel niets anders is dan een op zich zelve waardeloze logische generalisering van een concrete subjectieve beslissing in een individueel rechtsgeval I).

Irrationalistisch is bijv. ook de vroeger vermelde opvatting van de zgn. Historische school, dat een rechtsorde het volstrekt individueel product is van een subjectieve nationale historische volksgeest en aanvankelijk onbewust, zonder enige opzettelijke menselijke vorming uit die volksgeest opwast. (Naar analogie van de groei van een levend organisme).

Natuurlijk kunnen rationalistische en irrationalistische rechtstheorieën weer in allerlei schakeringen voorkomen, al naar gelang van de wijsgerige grondnoemer, waartoe men het juridisch aspect herleidt. Zo is mogelijk een biologistisch, psychologistisch, historistisch etc. irrationalisme, evengoed als een psychologistisch, mathematicistisch of historisch-economistisch rationalisme in de rechtsleer.

Wij zullen later bij de behandeling van de grondproblemen der rechtstheorie telkens weder op deze tegenstelling tussen rationalistische en irrationalistische beschouwing in de gangbare rechtstheorieën stuiten.

Reeds thans kan duidelijk zijn, welke fundamentele betekenis in de rechtsleer aan het wets- en subjectsbegrip toekomt, gelijk dit in een (al of niet aan de wetenschappelijke jurist bewuste) wijsgerige grondidee is geworteld.

IO - De kosmische orde der wetskringen en de methode van analyse der modale structuren.

Gelijk wij zagen, hangen de wetskringen, ondanks hun modale souvereiniteit in eigen kring, onverbrekelijk met elkander samen in de kosmische tijd.

Door de kosmische tijdsorde zijn zij in een vaste en onomkeerbare volgorde gevoegd, waardoor hun plaats onomkeerbaar bepaald is. De vraag is slechts, hoe het theoretisch denken deze tijdelijke orde kan opsporen. Wij hebben immers gezien, dat wij in dit denken van de continuiteit van de kosmische tijd moeten abstraheren, om van de onderscheiden modale aspecten der werkelijkheid een gearticuleerd wetenschappelijk begrip te kunnen verwerven.

Intussen is ons gebleken 2), dat de kosmische tijd zich in ieder aspect der werkelijkheid in een eigen modale zin uitdrukt en dat de modale zin-structuren, waardoor de wetskringen van elkander onderscheiden zijn, zelve in de kosmische tijdsorde gegrond zijn.

Ook in iedere modale structuur afzonderlijk moet dus de kosmische tijdsorde tot uitdrukking komen.

En zo zal de theoretische analyse van de modale structuur van een wetskring van zelve de plaats van die kring in de tijdelijke orde der wetskringen aan het licht moeten brengen. Want iedere modaliteit weerspiegelt in eigen structuur de kosmische samenhang en orde aller modaliteiten.

Reeds de aanvankelijke, nog zeer ruwe, analyse, welke wij in paragraaf I dezer Inleiding gaven, van het alzijdig verband, waarin de juridische zin-momenten ener koopovereenkomst tot alle andere aspecten der werkelijkheid staan, heeft ons moeten duidelijk maken, hoe inderdaad in de modale structuur van het juridisch aspect zelve de tijdelijke samenhang met de structuur aller andere modale aspecten ligt uitgedrukt.

Weliswaar kan de theoretische analyse der modale zin-structuren ons nimmer een begrip geven van de kosmische continuiteit, waarin de tijd de grenzen der modale aspecten overspant. Maar zij kan ons althans, zij 't al in theoretische dis-continuiteit, de plaats doen kennen, welke de wetskringen in de tijdelijke orde innemen.

Nu hebben wij reeds in paragraaf I ontdekt, dat de rechtswetenschap met tal van grondbegrippen werkt, die ook in andere vakwetenschappen een fundamentele rol spelen, maar die in hun juridisch gebruik een geheel eigen juridische zin verkrijgen. Zo

---

I) Geenzins mag in deze irrationalistische zin worden verstaan het adagium der Romeinse juristen: Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est, regula fiat. Dit adagium bedoelt met "regula" niet een practisch geldende rechts-norm maar slechts een door de theorie aprioristisch opgestelde regel en waarschuwt er terecht tegen te trachten uit zulk een theoretische regel het geldene recht te willen afleiden.
2) Zie hierboven.

HermanDooyeweerd.nl

opereert de jurist met een eigen juridisch begrip van eenheid in de veelheid, dat blijkbaar terugwijst naar het getalsbegrip der arithmetica, zonder zelve een oorspronkelijk arithmetische zin aan te nemen (denk aan de eenheid van de koopovereenkomst in de tweeheid van wilsverklaring der beide partijen, of aan de eenheid der corporatieve rechtspersoon in de veelheid harer leden); met een eigen juridisch ruimtebegrip (het geldingsgebied van de rechtsnormen, resp. de plaats van het daaraan onderworpen subjectieve rechtsfeit); met een eigen juridisch veroorzakingsbegrip (rechtsgrond-rechtsgevolg naar de wetszijde, de subjectieve causaliteit van een handeling naar de subjectszijde van de juridische wetskring), dat blijkbaar terugwijst naar de physische causaliteit in het aspect der beweging, omdat "oorzaak en gevolg" inderdaad de "beweging" onderstellen; met een eigen juridisch orgaan- en levensbegrip (het rechtsleven, het rechtsorgaan), dat blijkbaar terugwijst naar het organisch levensbegrip als grondbegrip der biologische wetenschap; met een eigen juridisch begrip van wil en wilsbekwaamheid (toerekeningsvatbaarheid), dat blijkbaar terugwijst naar de grondbegrippen der psychologie (asl vakwetenschap van het emotionele gevoelsaspect der werkelijkheid) enz.enz. Anderzijds vonden wij ook, hoe zich in het juridisch aspect bijv. de innerlijke samenhang met het morele aspect uitdrukt. De Hoge Raad opereerde bijv. met het begrip "morele verplichting" als bron ener "natuurlijke verbintenis", waarbij ons reeds bleek, dat de "morele verplichting" hier onmogelijk in de oorspronkelijke zin van het morele aspect kon zijn bedoeld, maar blijkbaar in een eigen (door de H.R. niet nader omlijnde) juridische zin moet worden verstaan.

Nu moet het tevens in het oog springen, dat in de modale structuur van het juridisch aspect de innerlijke samenhang met de aspecten van hoeveelheid, ruimtelijkheid, beweging, organisch leven, gevoel, het logisch-analytische, het historische enz. een ander moet zijn dan bijv. die met het morele aspect. Er is zeer goed een rechtsorde bestaanbaar, waarin de laatst bedoelde samenhang nog niet tot uitdrukking komt. Primitieve rechtsordeningen houden in 't algemeen in 't geheel geen rekening met de moraal als een van het recht onderscheiden orde. Zij zijn volstrekt formalistisch, dwz. zij laten een verbintenis alleen ontspringen uit de juridische vorm van een rechtsfeit (bijv. de bij een overeenkomst gebruikte woorden of andere symbolische vormen, die hier vaak een bepaalde religieuze zin hebben) en binden partijen strikt aan deze vormen. Bij zulk een formalistische opvatting is uiteraard geen plaats voor het onderzoek naar "schuld", "goede trouw", "goede zeden", "geoorloofde oorzaak", "morele verplichting" enz.enz., dwz. van al die rechtsfiguren, waarin eerst de innerlijke samenhang tussen recht en moraal tot juridische uitdrukking komt.

Daarentegen vindt men ook in zulke primitieve rechtsordeningen noodzakelijk het innerlijk verband met de aspecten van getal, ruimtelijkheid, beweging, organisch leven, enz.enz. in juridische uitdrukking terug. Het primitieve strafrecht bijv. is gebaseerd op het principe der zgn. Erfolghaftung, dwz. het vindt zijn maatstaf voor de strafvergelding in het algemeen uitsluitend in de zwaarte van het door de onrechtmatige gedraging bewerkte feitelijk gevolg. Het kent dus noodzakelijk de juridische causaliteit, terwijl het juridisch schuldbegrip hier in 't algemeen geen rol speelt.

Wil het fundamentele begrip van het recht, waarin wij de modale structuur van het juridisch aspect synthetisch pogen te begrijpen, inderdaad een betrouwbaar richtsnoer vormen voor de rechtswetenschap, dan moet het van deze onloochenbare structurele standen van zaken theoretisch rekenschap kunnen geven. Dat de gangbare methoden van juridische begripsvorming hierbij ten enenmale te kort schieten, hebben wij reeds vroeger aangetoond.

Hoe zullen wij vanuit onze eigen wetsidee de modale structuur van het recht hebben te vatten ?

De modale structuur van een wetskring is, gelijk wij zagen, een architectonische eenheid in de verscheidenheid harer structuur-momenten. Hoe kan hier de eenheid in de theoretisch geanalyseerde verscheidenheid gehandhaafd blijven? Alleen zó, doordat niet alle momenten op hetzelfde plan staan, maar dat zij in een wezenlijk architectonische structuur zijn gevoegd, waarin zich de kosmische tijdsorde der aspecten en dus de plaats van ieder aspect in de onderlinge samenhang, in de eigen modale zin van het betrokken aspect uitdrukt.

Daarbij moet volgens onze wetsidee enerzijds het <u>oorspronkelijk</u> en <u>onherleidbaar</u> karakter van het aspect gehandhaafd blijven en toch tegelijkertijd de innerlijke structurele samenhang met alle overige aspecten tot uitdrukking komen. Dit is alleen zó mogelijk, dat in de modale structuur een kern-moment valt aan te wijzen, dat alleen in dit aspect een oorspronkelijke zin bezit en aan alle andere structuur-momenten deze onherleidbare zin opdrukt, terwijl anderzijds de overige momenten ten dele successievelijk terugwijzen naar de oorspronkelijke kern-momenten van aspecten, die in de kosmische tijdsorde een vroegere, ten dele successievelijk vooruitwijzen naar de oorspronkelijke kern-momenten van aspecten, die hier een latere plaats innemen.

Hier zijn twee richtingen in de kosmische tijdsorde zelve in 't geding nl. een terugwijzende en een vooruitwijzende, welke zich binnen de modale structuur der wetskringen zelve uitdrukken.

Wij zullen het <u>kernmoment</u>, dat de modale structuur van een wetskring kwalificeert, voortaan de modale <u>zin-kern</u>, de naar vroegere modale zin-kernen terugwijzende momenten: <u>modale analogieën of retrocipaties</u>, de naar latere modale zinkernen

HermanDooyeweerd.nl

vooruitwijzende momenten: modale anticipaties noemen. En zo kunnen wij de hierboven bedoelde twee richtingen in de kosmische tijdsorde dienovereenkomstig als de retrociperende of funderende en de anticiperende aanduiden.

Het moet dan duidelijk zijn, dat in de tijdsorde der wetskringen twee grenskringen moeten bestaan, waarvan de eerste geen analogieën en de laatste geen modale anticipaties in hun modale structuur kunnen bevatten.

De bedoelde eerste grenskring is die van de hoeveelheid (het getal), omdat aan het getalsaspect der werkelijkheid in de tijdelijke orde geen vroegere aspecten voorafgaan. En de bedoelde tweede grenskring is die van het geloof (de pistis), omdat op deze wetskring geen andere meer volgen.

Zowel de analogieën als de anticipaties blijven in de modale structuren der wetskringen, waarin zij zijn aan te wijzen, door de modale zin-kern van de desbetreffende kring gekwalificeerd. Zij nemen dus niet de zin aan van de wetskring, waarnaar zij terug- resp. waarheen zij vooruitwijzen.

Voorts zal, naarmate het aantal analogieën in de modale structuur van een wetskring geringer is, het aantal anticipaties groter moeten zijn en omgekeerd.

Op deze wijze onthult zich op pregnante wijze de kosmische tijdsstructuur der aspecten en laat zich de plaats van de desbetreffende wetskring in de orde der aspecten inderdaad op wetenschappelijke wijze analyseren, terwijl in de immanentiefilosophie door het gemis aan onderscheiding tussen de theoretische en de boventheoretische voor-oordelen, telkens het religieuze grondmotief zich in de plaats van het wezenlijk wetenschappelijk onderzoek van de structuur der werkelijkheid stelde I).

Zolang zich de modale snticipaties in de structuur van een wetskring nog niet hebben gerealiseerd, zullen wij zeggen, dat de wetskring zich nog in gesloten structuur bevindt. De anticipaties ontsluiten en verdiepen de zin van het aspect, doordat zij in de laatste zelve de zin van een later aspect benaderen.

Zo is het duidelijk, dat wanneer het recht zijn morele anticipaties gaat ontsluiten, dit een ontzaggelijke verdieping van de zin des rechts moet betekenen. Men vergelijke slechts het hierboven genoemde principe der "Erfolgshaftung" van een primitief strafrecht met het moderne principe : straf naar schuld.

Hierdoor zal, gelijk wij later zullen zien, zich ook het verband met de structuren der vroegere aspecten verdiepen. Wij zullen de wetskringen, welke in de tijdsorde aan een bepaalde andere voorafgaan, de substraatskringen van deze laatste noemen, waarin de bedoelde wetskring gefundeerd is.

Het moet dan duidelijk zijn, dat een wetskring zoveel substraatskringen zal hebben, als in zijn modale structuur analotieën of retrocipaties zijn aan te wijzen. Immers de analogische zin-momenten wijzen terug naar de modale zin-kernen van vroegere wetskringen. Iedere modale analogie is zelve gefundeerd in de oorspronkelijke zin-kern van die wetskring, waarnaar zij ter laatste instantie terugwijst.

De eerste hoofdzaak van een wezenlijke encyclopaedie der rechtswetenschap : de plaats aan te wijzen, welke het juridisch aspect der werkelijkheid in de tijdelijke samenhang der aspecten inneemt, kan dus thans inderdaad op wetenschappelijke wijze worden aangevat.

En daarmede wordt ons tegelijk de enig mogelijke methode gewezen, om de juridische begripsvorming op een inderdaad vruchtbare en boven-willekeurige grondslag te stellen. Het grondleggend begrip van het recht moet de modale zin van de juridische wetskring theoretisch omvatten. En deze modale zin laat zich slechts uit de gehele tijdelijke samenhang der modaliteiten uitlezen. Wij stuiten hier echter tegelijk op de innerlijke grenzen van alle theoretische definitie.

Bij de theoretische analyse van de modale structuur van het recht kunnen wij nimmer verder komen dan tot de theoretische uiteen-stelling van de onderscheiden structuur-momenten, die door de modale zin-kern van het juridisch aspect zijn gekwalificeerd. Bij de synthetische samenvatting dezer momenten tot het fundamentele begrip van het recht zullen wij dus steeds op deze onherleidbare modale zin-kern stuiten, die de zin van de analogische en anticiperende momenten beheerst. Het is onmogelijk deze zin-kern nader logisch te analyseren, omdat zich in haar de modale souvereiniteit in eigen kring van het juridisch aspect tegenover het logische zelve geldend maakt. Iedere poging, dit onherleidbaar kern-moment tot iets anders te herleiden, voert tot volkomen on-omlijnde en daardoor wetenschappelijk waardeloze begripsvorming. 2)

De modale zin-kern van het te definiëren aspect is dus de grens van alle theoretische definitie.

Maar deze zin-kern kan zelve haar zin slechts openbaren in de onverbrekelijke samenhang met de analogische en anticiperende momenten, die de samenhang van het juridisch aspect met alle andere aspecten in de structuur van het recht zelve tot uitdrukking brengen.

De taak der wetenschappelijke begripsvorming is dus, deze momenten theoretisch te analyseren, om ze synthetisch in samenhang met de modale zin-kern te vatten.

Wij willen thans onze methode van analyse der modale structuren aan enige

---

I) Vgl. hierbij het vroeger op blz. 38 en 39 over het rechtsbegrip der Historische school opgemerkte.
2) Zie hierboven blz. 45.

HermanDooyeweerd.nl

niet-juridische wetskringen demonstreren, niet slechts om de lezer te doen zien, dat zij inderdaad van universeel encyclopaedische betekenis is, maar ook, omdat het noodzakelijk is in de structuur der overige aspecten een behoorlijk inzicht te krijgen, wil men een behoorlijk inzicht in die van het juridische verwerven.

Als eerste voorbbeeld kiezen wij de modale structuur van het getalsaspect.

Deze wetskring is, gelijk wij gezien hebben, (in de terugwijzende tijdsrichtin) de eerste grenskring van onze tijdelijke kosmos, wijl aan hem geen vroegere wetskringen voorafgaan. En daarom heeft hij in zijn modale structuur ook geen analogische of retrociperende zin-momenten. De zin-kern van het getal is slechts te vinden in de hoeveelheid. De tijdelijke samenhang van deze zin-kern met die der overige wetskringen kan zich dus slechts in de anticiperende of vooruitwijzende tijdsrichting openbaren.

De eerste anticiperende functie van het getal is de anticipatie op de zin-kern der ruimte.

In zijn nog niet anticiperende structuur openbaart het getal zich in de zgn. natuurlijke of rationele getalswaarden (de zgn. eindige getallen). Het getal kan echter in zijn eigen modale zin de modale zin der ruimte benaderen en daarin openbaart zich zijn eerste anticiperende functie. De modale zin-kern der ruimte is de continue uitgebreidheid.

Om nu duidelijk te maken, hoe het getal in zijn eigen modale zin (de discrete quantiteit) de continue uitgebreidheid kan benaderen, denke men zich een rechte A.B. Op deze continu uitgebreide rechte kan een oneindig aantal punten worden aangenomen. Orden nu aan punt A het gehele getal I en aan punt B het gehele getal 2 toe, dan kan men aan ieder der tussenliggende punten een getalswaarde I 2 toeordenen. Op deze wijze ontstaat een oneindige reeks van gebroken getallen, die in 2 slechts haar limiet vindt, maar die in de volle zin des woords een oneindige, een benaderingsreeks vormt. Men noemt deze oneindige getalsfuncties een irrationele, omdat de totale getalswaarde der reeks zich niet in een eindige, zgn. rationele getalswaarde laat uitdrukken (Zo wortel 2, wort. 3 wort.5 enz.).

Duidelijk blijkt hier, hoe het discrete getal in zijn eigen modale zin de zin der continue ruimte benadert, zonder dat de bedoelde anticiperende, zgn. irrationele, getalsfunctie ooit zelve ruimtelijke zin kan aannemen.

Omgekeerd vinden wij in de modale zin-structuur van de ruimtelijkheid analogieën van of retrocipaties op de zin-kern van het getal en zulks zowel naar de wetszijde als naar de subjectszijde van deze wetskring.

De modale zin-kern der ruimte is, gelijk wij zagen, de continue uitgebreidheid Maar van een continue uitgebreidheid kan geen sprake zijn zonder dimensies, of afmetingen, waarin zij zich openbaart. Een ruimte moge 2, 3 of meer-dimensionaal zijn, steeds onderstelt zij in haar zin-moment der dimensionaliteit het getal. De dimensie is dus een klaarblijkelijke getals-analogie in de zin der ruimte en wel aan de wetszijde van de ruimtelijke structuur.

Want de dimensies zijn niet zelve subjectieve ruimtefiguren, doch slechts ordeningswijzen dezer laatste, wetmatige bepalingen ervan.

Aan de subjectszijde der ruimte onthult zich de getalsanalogie reeds in het ruimtelijk punt, dat steeds een snijding van 2 rechten of krommen onderstelt. En voorts is iedere ruimtefiguur: zelfs een één-dimensionale rechte kan als begrensde ruimtefiguur eerst fungeren in haar begrenzing door 2 punten.

Nu vertoont ook de modale zin der ruimte anticipaties.

En wel in de eerste plaats op de zin der beweging.

In de oorspronkelijke zin der ruimte is geen beweging mogelijk I). De ruimte draagt een statisch karakter. Een ruimtefiguur is slechts bestaanbaar in gelijktijdige uitgebreidheid harer delen. Een successie in de oorspronkelijke zin der beweging kan dus in de ruimte in haar oorspronkelijke zin nimmer gegeven zijn. Maarwel kunnen de onderscheiden ruim telijke posities der figuren zo dicht tot elkander naderen, dat het verschil oneindig klein wordt. Men denke aan een voortdurende toeneming van het aantal zijden van een ingesloten veelhoek, waardoor de omtrek steeds meer nadert tot die van de cirkel.

In ruimer zin spreekt man in de zgn. projectieve geometrie en in het algemeen in de zgn. groepentheorie van transformaties. Bij dit alles mag echter niet aan bewegingen in oorspronkelijke zin worden gedacht, evenmin als in de "beweging" van punten, rechten, hoeken, vlakken enz. Het geldt hier slechts benaderingsbegrippen, waarin de bewegingsanticipaties van de modale zin der ruimte worden gevat.

Ook in de modale structuur van het getal vinden wij een anticipatie op de modale zin der beweging, e.w. in de zgn. differentiale getalsfunctie, die dient om de verhouding tussen twee veranderlijke grootten waarbij de ene als afhankelijke ("de functie") van de andere wordt beschouwd, tot in oneindig kleine verschillen (het zgn. differentiaal-quotient) te benaderen.

In de modale structuur van het bewegingsaspect, waarin weder de zin-kern

---

I) De tegenovergestelde opvatting berust op een wetenschappelijk onverantwoorde verwarring van ruimte en beweging in haar oorspronkelijke zin met het zinnelijk-psychisch ruimte- en bewegingsbeeld, d.i. met de analogieën van ruimte en beweging in de modale zin van het psychisch aspect, waarover later!

HermanDooyeweerd.nl

onherleidbaar is, is omgekeerd weer noodzakelijk zowel een getals- als een ruimte-analogie vervat (en zulks zowel naar de wets- als naar de subjectszijde van de wetskring). De ruimte-analogie onthult zich hier naar de wetszijde in de bewegingsrichting (analogie der ruimtelijke dimensie); naar de subjectszijde is de ruimte-analogie gegeven in het bewegingsveld der energie-massa, dat in subject-object-relatie betrokken is op de objectieve bewegingsruimte (de zgn. physische wereldruimte). Het staat in de moderne physica sinds EINSTEIN vast, dat de eigenschappen der physische ruimte bepaald zijn door de "materie" als bewegende massa. Hieruit blijkt onmiddellijk, dat deze "physische ruimte" onmogelijk identiek kan zijn met de ruimte in haar oorspronkelijke zin (als onderzoekingsveld der abstracte geometrie).

De getalsanalogie in de modale zin der beweging ligt naar de wetszijde reeds in het moment der bewegingsrichting besloten (I of meer richtingen van beweging) en openbaart zich aan de subjectszijde van deze wetskring in de graad der bewegingssnelheid. (impuls).

In de modale zin-structuur van de biotische wetskring, waarin het organisch levens-aspect der werkelijkheid besloten is, vinden wij een bewegingsanalogie in de levens-ontwikkeling, welke noodzakelijk de zgn. groei-bewegingen en in het algemeen de stofwisselingsbewegingen onderstelt, een ruimte-analogie in de organische levensruimte als biotisch reactieveld van het levend organisme; en een getals-analogie in het zin-moment van het organische, dat steeds een veelheid van levensfuncties onderstelt: Al deze analotieën openbaren zich ook hier zowel naar de wets- als naar de subjectszijde.

In de modale structuur van de psychische wetskring, waarin het gevoels-aspect der werkelijkheid is besloten, vinden wij een biotische analogie in het gevoelsleven, dat immers op organisch-biotische grondslag rust; een bewegings-analogie in het moment der emotie of gevoelsbeweging; een ruimte-analogie in het ruimtegevoel en in de objectieve gewaarwordings-ruimte (ge zichts-, tast- en gehoorruimte); een getals-analogie in de zinnelijke menigvuldigheid. Ook deze analogieën openbaren zich zowel maar wets- als subjectszijde.

In de modale structuur van de logische wetskring, waarin het analytisch aspect der werkelijkheid is besloten en die door de zin-kern van het analytische (de logische onderscheiding) is gekwalificeerd, vinden wij een gevoels-analogie in de logische, de analytische kenmerken van een ding slechts in beeld fixerende, voorstelling, d.i. het voor-theoretisch begrip, dat nog star gebonden is aan de zinnelijke indrukken; een biotische analogie in het logisch denkleven, dat op biotische organische grondslag (de hersenfuncties) rust, maar niettemin aan de logische denkwetten onderworpen blijft; een bewegings-analogie in de denk-beweging of logische processus, die naar de wetszijde aan de denk-norm van het principe van de toereikende grond I) is onderworpen; een ruimte-analogie in de logische denk-ruimte, waarin wij de logische menigvuldigheid der begripskenmerken (getals-analogie) analytisch naast elkander stellen en tot een logische eenheid (analytische synthesis) verbinden.

Omgekeerd vinden wij in de modale structuur van de psychische wetskring, waarin het gevoelsaspect der werkelijkheid is besloten, een logische anticipatie in het logisch gevoel.

Hoe kunnen wij nu bij de analyse van de modale zin-structuren uitmaken of zich een daarbij onthullend zin-moment van retrociperend, dan wel anticiperend karakter is?

Hiertoe moeten wij uitgaan van de modale structuur in nog gesloten gestalte, d.i. zoals wij gezien hebben van die primaire gestalte dezer structuur, waarin de anticiperende zin-momenten zich nog niet openbaren, of, gelijk wij voortaan zullen zeggen, waarin de anticipatie-sferen nog gesloten zijn.

Daartegenover spreken wij van ontsloten of verdiepte gestalte der modale structuur, waar dit laatste wel het geval is. In haar gesloten gestalte openbaart de modale structuur zich dus nog alleen in de onverbrekelijke samenhang van haar zin-kern en haar retrocipaties (analogieën), resp. (bij de wetskring van het getal) alleen in haar zin-kern.

Wanneer een wetskring inderdaad substraatskringen heeft, dan kan zijn modale zin zich nimmer buiten verband met deze laatste uitdrukken en is dus de meest eenvoudige gestalte zijner zin-structuur gegeven in de samenhang van kern en retrocipaties.

Het getal openbaart zich in nog gesloten structuur in zijn zgn. rationele functies, in ontsloten structuur daarentegen in zijn irrationele functies, zijn differentiaal-functies, zijn zgn. imaginaire functies enz.

Zo openbaart zich de beweging in nog gesloten structuur in de natuurlijke valbeweging der zgn. anorganische materie, in ontsloten of verdiepte structuur daarentegen in de op de organische levensfunctie gerichte stofwisselingsbewegingen. Zo openbaart het gevoel zich in nog gesloten structuur in het bloot zinnelijke gevoels-

---

I)Het beginsel van de toereikende grond eist voor iedere logische gevolgtrekking behoorlijke logische gronden. De logische denkbeweging openbaart zich in iedere gevolgtrekking, waarin men van de gronden naar de conclusie voortschrijdt. Zo in een deductief syllogisme of sluitreden:
I-Alle mensen zijn sterfelijk. 2-Socrates is een mens. 3-SOCRATES dus is sterfelijk.

HermanDooyeweerd.nl

leven van het dier, in ontsloten of verdiepte structuur daarentegen in het menselijk gevoelsleven, waarin de normatieve gevoelens als logisch gevoel, cultuurgevoel, taalgevoel, omgangsgevoel, economisch gevoel, aesthetisch gevoel, rechtsgevoel, liefde- en haatgevoel, zekerheidsgevoel (geloofsgevoel) zich ontsloten hebben.

Door van de gesloten gestalte der modale zinstructuur uit te gaan, vinden wij dan vanzelve het criterium om uit te maken of een modaal zin-moment het karakter ener analogie, dan wel dat ener anticipatie vertoont.

Zo blijkt bij de analyse van de módale zin-structuur van de logische wetskring aanstonds, dat deze laatste in de tijdelijke orde aan de historische wetskring, de wetskring der taal, de economische, de juridische enz. wetskring moet voorafgaan: In de gesloten structuur van de logische denkfunctie valt nog niets te bespeuren van het zin-moment der logische vorm-beheersing, dat zich eerst in het ontsloten, theoretisch denken openbaart, waarin het systematisch, het de stof in wetenschappelijke samenhang vattend, begrip zijn intrede doet. In het vóór-wetenschappelijk, nog star aan de zinnelijke indrukken gebonden, begrip ontbreekt dit anticiperend zin-moment. Het niet-wetenschappelijk begrip hangt nog aan de zinnelijke voorstelling en leert ons niet de systematische samenhang der verschijnselen kennen. Met zulk een begrip komen wij niet tot logische beheersing van de stof. Wij zullen nu in het moment der logische (vorm) beheersing een historische anticipatie leren kennen. Want de modale zin-kern van het historisch aspect is het "culturele" in de zin van vrije beheersende vormgeving.

Vandaar, dat het vóór-wetenschappelijk logisch aspect van het denken als zodanig geen historie heeft, terwijl dit bij het wetenschappelijk denken wel het geval is De wetenschap heeft inderdaad haar historische ontwikkeling.

Zo valt in de gesloten structuur van het logisch denkaspect ook nog niets te bespeuren van die logische symboliek, waarin de logische analyse anticiperend vooruitgrijpt op de zin der taal (de symbolische betekening).

In de logische symb oliek bevrijdt zich het denken van zijn starre gebondenheid aan de zinnelijke voorstelling en kan daardoor zijn "Gegenstand" abstract vatten. Zo eist reeds het abstraheren van getals- of ruimtefiguren van de concrete dingen, waaraan zij zich als aspecten openbaren, een zich verheffen boven de zinnelijke gebonden voorstellingen en een symbolisch denken, waarin dit laatste zich op de symbolisch betekende zin van getal en ruimte richt. Ook in de zgn. denk-economie en logische (systeem) harmonie ontdekken wij zonder moeite anticipaties, e.w. van de modale zin der logische analyse op die van de economische en de aesthetische wetskring.

Het principe der denk-economie speelt in de gesloten structuur der logische analyse nog geen rol. Het is een ontsluiting en verdieping van het logisch denkprincipe van de toereikende grond, inzoverre het uitschakeling eist van alle overtollige logische gronden voor een bepaalde gevolgtrekking en dus in logische zin vooruit grijpt op het economisch besparings-principe. Eerst in het systematisch, wetenschappelijk denken, waarin wij het veld van onderzoek theoretisch zoeken te beheersen, kan dit principe der denk-economie zich ontsluiten.

Ook de juridische anticipatie in het logisch denken, het zoeken naar de logische rechtsgrond, waarbij wij de te onderzoeken verschijnselen als wetenschappelijk rechter en niet in de bloot receptieve houding van het naieve denken tegemoettreden, ontbreekt in de gesloten structuur der logische analyse.

Evenzeer ontbreekt in de nog gesloten structuur van het logisch aspect de anticipatie op de modale zin der moraal, welks zin-kern in de liefde (als normatieve "agapè") is te vinden, waarop de modale structuur van het logisch aspect anticipeert als theoretische eros (de "platonische" theoretische liefde tot de totaal-idee der kennis).

Eindelijk ontbreekt in de gesloten structuur van het logisch aspect ook de anticipatie op de modale zin van het geloof, welks kern zich voorlopig laat omschrijven als laatste zekerheid in de tijd omtrent de absolute grond of Oorsprong aller dingen; in de ontsloten structuur van het logisch aspect ontmoeten wij de anticipatie op deze zin-kern in de figuur der logische zekerheid, die zich in het theoretisch axioma uitdrukt.

Door het hier aan enkele voorbeelden in zijn gebruik geïllustreerde criterium tussen analogie en anticipatie nu op de juridische wetskring toe te passen, zijn wij in staat de plaats van het juridisch aspect ook in de samenhang der normatieve wetskringen wetenschappelijk vast te stellen.

Wij willen ons hier nog beperken tot een onderzoek naar de verhouding van het economisch tot het juridisch aspect.

Sinds het Marxisme (althans naar zijn gangbare interpretatie) het recht als een bloot "ideologische" bovenbouw boven de historisch-economische structuur der maatschappij karakteriseerde, en het recht dus slechts als een ideologische uitdrukking van deze laatste liet gelden, is er in de wijsgerige rechtsleer veel te doen geweest over de vraag, of de economische orde inderdaad de juridische bepaalt, dan wel of omgekeerd de rechtsorde de economische verhoudingen eerst mogelijk maakt.

De vroeger genoemde neo-Kantiaanse rechtsgeleerde RUDOLF STAMMLER meende in zijn Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung (4e dr. 1921 het Marxisme theoretisch te kunnen weerleggen door zijn leer, dat de historisch-economische verhoudingen slechts een op zich zelve ongeordende "ervarings-materie" leveren, die eerst door het recht (of althans door een sociale omgangsregel) als

HermanDooyeweerd.nl

denkvorm in de ervaring geordend en bepaald wordt.

Er bestaan volgens hem geen eigen economische categorieën der menselijke kennis. Het recht is dus een apriorische categorie, die de ervaring van economische verhoudingen als sociale verhoudingen van menselijke samenwerking eerst mogelijk maakt.

Zonder een rechtsorde kan dus een historisch-economische structuur der maatschappij niet bestaan en daarmede zou zijn aangetoond, dat de Marxistische poging de economische verhoudingen tot grondslag van het recht te verheffen, principieel onhoudbaar is.

Nu is - geheel afgescheiden van de door ons reeds vroeger afgewezen zgn. critische methode van het neo-Kantianisme - de constatering, dat economische verhoudingen in onze ervaring niet zonder een rechtsorde kunnen bestaan, allerminst beslissend voor de beantwoording van de vraag, of het economisch aspect der werkelijkheid aan het juridische, dan wel het juridische aan het economische ten grondslag ligt. Daar immers in de tijdelijke wereldorde alle aspecten onverbrekelijk met elkander vervlochten zijn, geldt voor ieder aspect, dat het los van de overige niet bestaan kan. De vraag, waarom het thans gaat, is slechts deze, of in deze orde der aspecten het economische aan het juridische voorafgaat, dan wel omgekeerd.

En dan leert ons een serieuze analyse van de modale structuur van het recht, dat daarin noodzakelijk economische analogieën zijn aan te wijzen. Naar de wets-zijde (norm-zijde) van de juridische wetskring kan de modale zin-kern des rechts, die wij later in het kern-moment der "vergelding" zullen vinden, zich ook in een nog "gesloten" of primitieve rechtsorde slechts openbaren in samenhang met een economische analogie, die de evenredigheid in de vervolging der rechtsbelangen onder afweer van het exces, van de overdadige geldendmaking eist. Waar dit zin-moment ontbreekt, zijn wij per se buiten de sfeer des rechts. Het is een analogie van het besparings-principe als modale kern van het economisch aspect.

Reeds in het primitieve talioprincipe (oog om oog, tand om tand) ligt het streven besloten het exces, de overdadigheid uit de strafvergelding (als bijzondere openbaring van het vergeldingsprincipe) te weren en deze sanctie binnen de grenzen der vergeldingsevenredigheid te houden. Dat men bijv. een doodslag met een doodstraf vergeldt, die zoveel mogelijk op dezelfde wijze voltrokken wordt als het delict, maar een verminking naar het strenge talioprincipe slechts met dezelfde verminking mag worden vergolden, is reeds een duidelijke uitdrukking van de economische analogie in de zin des rechts. Ook de onderwerping van de bloedwraak der geslachten aan het primitieve vergeldingsbeginsel voert onmiddelijk tot een wering van excessen en aanpassing van de bloedwraak aan de vergeldingseis der evenredigheid.

Wij zullen later, bij de systematische analyse van de modale zin des rechts noodzakelijke economische analogieën ook aan de subjectszijde van deze wetskring leren kennen in de juridische subject-objectrelatie, gelijk die zich in de figuur van het subjectief recht en de zgn. objectieve rechtsfeiten voordoet.

Zo blijkt dus in de gesloten modale structuur van het recht de economische analogie essentieel, wat trouwens ook reeds in de primitieve benamingen voor de vergelding, welke goeddeels aan het economisch verkeer ontleend zijn, tot uitdrukking komt. Hierop komen wij later vanzelve terug.

In het tegenwoordig verband kunnen wij dus met zekerheid vaststellen, dat het economisch aspect aan het juridische ten grondslag ligt en niet het laatste aan het eerste.

STAMMLER kon van zijn neo-Kantiaans standpunt het probleem inzake de verhouding van recht en economie in deze zin niet aanvatten, omdat hij de modale structuur als zodanig niet kende. Daar hij de economische verhoudingen in de menselijke samenleving slechts als een in zich zelve nog ongeordende ervarings-materie beschouwde, moest hij ook de modale eigen-wettelijkheid van het economisch aspect loochenen en daarmede het bestaansrecht van een eigenlijk economische vakwetenschap prijsgeven.

Op deze wijze is het "historisch materialisme" zeker niet te weerleggen.

II - Antinomieën en ongeoorloofde ficties in het wetenschappelijk denken. De zgn. ficties der rechtstechniek.

De door ons aanvaarde modale souvereiniteit in eigen kring van de onderscheiden aspecten der werkelijkheid, is niet een willekeurige hypothese. Dat zij inderdaad in de tijdelijke goddelijke wereldorde gegrond moet zijn, blijkt hieruit, dat het theoretisch denken zich bij iedere poging, de modale zin-grenzen tussen de wetskringen uit te wissen, in innerlijke tegenstrijdigheden verstrikt. Deze tegenstrijdigheden zijn niet van bloot-logische aard. De logische tegenstrijdigheid, welke door het zgn. principium contradictionis wordt afgewezen, heeft slechts betrekking op de logische botsing van twee tegenstrijdige oordelen (A is A en A is niet A), die niet beide in hetzelfde opzicht waar kunnen zijn, waarbij echter van logisch standpunt in 't midden moet blijven, welke van de twee oordelen op waarheid kan aanspraak maken. Strijdt een logische redenering met het principium contradictionis, dan is zij on-logisch, maar niet a-logisch. Dwz. zij blijft toch binnen het logisch aspect en de logische tegens praak blijft logisch gekwalificeerd. Daarentegen openbaart zich de theoretische tegenstrijdigheid, waarin het denken zich bij de nivellering van de modale zin-grenzen tussen twee wetskringen verstrikt, hierin, dat de eigen gebiedswetten dezer wetskringen voor het denken in materiële botsing met elkander komen.

HermanDooyeweerd.nl

Wij zullen de hierdoor ontstane tegenstrijdigheden echte antinomieën noemen in tegenstelling tot de bloot logische contradicties, welke slechts het logisch aspect dezer antinomieën raken. In de echte antinomie is dus wel steeds een logische contradictie besloten, maar de logische contradictie is als zodanig nog geen antinomie. Van antinomie is uiteraard ook geen sprake, waar binnen eenzelfde normatieve wetskring de subjectieve gedragingen zich tegen de desbetreffende gebiedswetten keren. Zo bestaat geen echte antonomie tussen recht en onrecht (binnen de juridische wetskring), tussen economisch en on-economisch (in de economische wetskring), tussen logisch en onlogisch (binnen de logische wetskring), tussen liefde en haat (binnen de morele wetskring), tussen schoon en lelijk (binnen de aesthetische wetskring) enz.

Hier is slechts sprake van zgn. contraire tegenstellingen, welke zich binnen de normatieve wetskringen voordoen en die met het normatieve karakter dezer kringen verband houden. Zulke contraire tegenstellingen zijn in de na-logische wetskringen alle logisch gefundeerd, dwz. zij vooronderstellen het logisch principe van de tegenspraak, dat wij hierboven noemden en zijn dus als logische retrocipaties in deze wetskringen te beschouwen I). Zij blijven als zodanig door de modale zin-structuur van de desbetreffende wetskring omsloten. Een onrechtmatige gedraging bijv. blijft juridisch gekwalificeerd en kan zich slechts binnen de modale structuur van de juridische wetskring voordoen. Daarentegen openbaart de echte anti-nomie zich voor het theoretisch denken steeds in een theoretisch conflict tussen wetskringen onderling.

De term anti-nomie drukt pregnant het tegen-wettelijk karakter van de hier bedoelde theoretische tegenstrijdigheid uit. De echte theoretische anti-nomie ontstaat primair doordat het denken zich tegen de kosmische wetsorde tracht te keren, welke, gelijk wij gezien hebben, de onderlinge verhouding en samenhang der wetskringen reguleert.

Deze antinomie wordt door de tijdelijke wereldorde weersproken en daarom voert de aanvaarding der kosmische tijdsorde als tijdelijke wetsorde, gelijk zij op het Christelijk standpunt wordt gevat, noodwendig tot de erkenning van het principium exclusae antinomiae als kosmologisch grondprincipe voor het denken.

Het moet nu in het licht van onze voorafgaande onderzoekingen duidelijk zijn, dat het immanentiestandpunt het theoretisch denken noodwendig in antinomieën moet voeren. IMMANUEL KANT heeft getracht de theoretische antinomieën te verklaren uit een overschrijding van de grenzen der menselijke ervaringsmogelijkheid door het theoretisch denken. Deze verklaringspoging is echter ontoereikend , daar KANT op ontoelaatbare wijze de empirische werkelijkheid vereenzelvigd met het zinnelijk waarneembare, gelijk het in apriorische, dwz. de ervaring eerst mogelijk makende, bewustzijnsvormen zou zijn geordend. Maar geen enkele wetskring kan als zodanig buiten de menselijke ervaringsmogelijkheid vallen, daar de tijdelijke werkelijkheid, gelijk wij gezien hebben, zich aan de menselijke ervaring slechts in een onverbrekelijke zin-samenhang van alle modale aspecten geeft en iedere beperking van het geheel der empirische werkelijkheid tot enkele harer aspecten op een theoretische abstractie berust, welke zich nimmer met de naieve ervaring kan dekken.

Wanneer nu het theoretisch denken de souvereiniteit in eigen kring der modale aspecten negeert, loopt het slag op slag gevaar de modale analogieën en anticipaties in de structuur van een wetskring los te maken van hun eigen zin-kern en ze in de oorspronkelijke zin van die modale aspecten te vatten, waarheen ze terug-, resp. vooruitwijzen.

Zo kwam bijv. de logicistische richting in de wiskunde, die de mathematische aspecten der werkelijkheid tot het logische zoekt te herleiden, er toe, de logische menigvuldigheid, welke in ieder begrip als samenvatting van logische kenmerken vervat is, tot oorsprong van het getal te proclameren. Maar die logische menigvuldigheid is, gelijk wij in de vorige paragraaf zagen, slechts een getalsanalogie, welke dus de oorspronkelijke zin van het getal juist voor-onderstelt, zodat de laatste daaruit nimmer kan worden afgeleid. Zo trachtte de bedoelde richting ook de ruimte bloot logisch te construeren uit de continue logische voortschrijding van denk-punt tot denk-punt, waarbij zij de logische denkfunctie (dus de logische ruimte-

---

I) Van de contraire, in de figuur der logische contradictie gefundeerde, tegenstellingen, dienen weer te worden onderscheiden de zgn. polaire, welke wij in niet-normatieve wetskringen aantreffen, als: ziek - gezond, gevoelig - gevoelloos; begeerte - afschuw; vreugde - leed, enz.enz. Het verschil tussen deze beide soorten tegenstellingen wordt door LEONARD NELSON (Kritik der praktischen Vernunft S. 347 vlg.) hierop teruggevoerd, dat de "polaire" zich alleen bij het psychisch "Interesse" zouden voordoen en innerlijke positieve verschillen der psychische activiteit zouden betreffen, terwijl de contraire daarentegen alleen op de "Gegenstände" van logische oordelen of wilsbesluiten zouden betrekking hebben, maar juist de typische polariteit van de geïnteresseerde gevoelsactiviteit zouden missen.

De beperking van de polaire tegenstelling tot het interessegevoel met het daarin gefundeerde begeren, is echter m.i. te eng. In waarheid vinden wij polariteit ook reeds in de biotische wetskring (leven-dood; ziek-gezond). Een echte polariteit vinden wij echter in de tegenstellingen beweging-rust; rond-hoekig enz. Deze tegenstellingen zijn slechts contrair in logische zin, dwz. voorzover zij in logische oordelen fungeren.

HermanDooyeweerd.nl

analogie) tot oorsprong van de geometrische ruimte verhief I). En daarbij werden de modale grenzen tussen getal, ruimte, beweging en logische analyse tenslotte volledig uitgewist. Hierbij ontstonden echter theoretische antinomieën, welke de hogere wiskunde tevergeefs heeft trachten op te lossen. Het ruimtelijk punt heeft geen uitgebreidheid. Wil men dus uit punten logisch het continue opbouwen, dan worden de punten opgeheven.

In de Griekse wijsbegeerte waren zulke antinomieën reeds bekend. ZENO, de leerling van de Eleat Parmenides, meende te kunnen aantonen, dat de beweging en de veelheid in de werkelijkheid onmogelijk kunnen bestaan, omdat de in de beweging af te leggen ruimtelijke afstand tussen twee punten tot in het oneindige deelbaar is en men een oneindig groot aantal oneindig kleine deeltjes van de weg niet werkelijk kan doorlopen. In waarheid leverde hij slechts een stringent bewijs voor de onderlinge onherleidbaarheid van getal, ruimte en beweging.

Zo zijn ook in de rechtswetenschap vele antonomieën ontstaan, doordat men de zin-grenzen tussen de juridische wetskring en de overige wetskringen in de theoretische begripsvorming niet in acht nam.

Enige voorbeelden ter voorlopige introductie:

Voorbeeld I. In de modale zin des rechts schuilt een ruimte-analogie, welke zich naar de wetszijde openbaart in het geldingsgebied der rechtsnormen en naar de subjectszijde in de plaats van een rechtsfeit.

Bij een naturalistische opvatting van de werkelijkheid zal men deze ruimte-analogieën als zinnelijk waarneembare ruimte-verhoudingen trachten te interpreteren en ze dus los van de zin-kern des rechts vatten. Nu is het zinnelijk waarnemingsbeeld het ruimte-beeld van een ding of van een gebeurtenis objectief gegeven in betrekking tot mogelijke subjectieve zinnelijke waarneming (subject-objectrelatie). Ik zie bijv. hoe een kogel uit de mond van een pistool wordt afgeschoten, hoe hij een bepaalde baan beschrijft en tenslotte zijn doel treft. De juiste subjectieve waarneming ontdekt ons het objectieve ruimtebeeld van deze gebeurtenis, dat met de gebeurtenis zelve gegeven is.

Ongetwijfeld kan ook in juridische zin de plaats van een ding of gebeurtenis objectief gegeven zijn. Zo bijv. de plaats, waar een stuk grond als object van recht is gelegen. Deze objectief gegeven plaats heeft echter rechtens een juridische zin omdat zij zich binnen het geldingsgebied ener rechtsorde bevindt. Van haar hangt bijv. af onder welke rechtsorde de rechtsverhoudingen vallen, waarin deze grond als rechtsobject fungeert. Volstrekt niet altijd is bovendien de plaats van een handeling in juridische zin objectief gegeven.

Stel bijv. het volgende, reeds vroeger gereleveerde rechtsfeit: Een koopman te Amsterdam bestelt telefonisch een partij goederen bij een te Berlijn gevestigde firma. Waar is deze overeenkomst nu tot stand gekomen? De zinnelijk waarneembare zijde der wederzijdse handelingen van de contractanten kan hierover geen objectief uitsluitsel geven. Want als subjectief rechtsfeit is de overeenkomst niet zinnelijk waarneembaar. Van de beantwoording der gestelde vraag hangt volgens de traditionele leer af naar welk recht deze overeenkomst burgerrechtelijk behoort te worden beoordeeld, het Duitse, dan wel het Nederlandse. De meest uiteenlopende theorieën zijn opgesteld om de gestelde vraag tot oplossing te brengen. Volgens sommigen is de overeenkomst tot stand gekomen ter plaatse waar de aanvaarding der bestelling wordt vernomen. Volgens anderen daarentegen daar, waar de acceptatie wordt uitgesproken, volgens een derde opvatting zouden beide plaatsen als plaats der tot standkoming moeten gelden.

De laatste theorie benadert althans nog het meest de plaats der handeling naar haar zinnelijk waarneembare zijde. Maar zij leidt in juridische zin onmiddellijk in de antinomie. Immers zij negeert de juridische eenheid der overeenkomst als rechtshandeling en lost haar - in strijd met haar juridische aard - op in twee op zichzelf staande wilsverklaringen. Het kan zeer goed zijn, dat het practisch aanbeveling verdient, verschillende onderdelen van de overeenkomst ook naar verschillend recht te beoordelen. Maar dan moet met de plaats der overeenkomst, die slechts één kan zijn, niet tot exclusief criterium maken.

Voorbeeld II. In de modale zin des rechts schuilt een bewegings-analogie, welke zich naar de wetszijde openbaart in de door de rechtsnorm bepaalde rechtsgevolgen van een rechtsfeit en naar de subjectszijde in de subjectieve resp. de subjectief-objectieve causaliteit van dit feit.

Bij een naturalistische opvatting van de werkelijkheid ging men nu de subjectieve juridische causaliteit in natuurwetenschappelijke zin vatten.

Bij consequente doorvoering van dit natuurwetenschappelijk causaliteitsbegrip werden de menselijke gedragingen als factoren van de oorzakelijke reeks op gelijke lijn gesteld met een natuurgebeuren als inslag van de bliksem of het vallen van een steen. Men schakelde de bedoelde gedragingen eenvoudig in deze causale reeks in als voorwaarden voor het noodwendig intreden van het bedoelde gevolg, bij het ontbreken van welke voorwaarden dit gevolg zou zijn uitgebleven (de zgn. theorie der conditio sine qua non).

I) Men ging dan nl. uit van het punt als vermeende "Denksetzung" in de logische ruimte. Het logisch denken zou nu in het continue proces der denk-beweging uit de punten een continuum opbouwen. Men ziet hier, hoe de ruimtelijke continuiteit wordt omgeduid in logische denk-continuiteit, de beweging in logische denk-beweging.

HermanDooyeweerd.nl

Dit naturalistische causaliteitsbegrip moet echter in de rechtswetenschap noodzakelijk tot antinomieën voeren, wijl het iedere grondslag voor de juridische toerekening vernietigt. Wanneer bijv. het doelbewust afschieten van een pistool door een moordenaar slechts een schakel is in de causale reeks, welke tot de dood van het slachtoffer leidt en als zodanig op één lijn staat met de mechanische beweging van het projectiel en het zich toevallig binnen schootsafstand bevinden van het slachtoffer, dan kan men ook niet meer zeggen, dat de moordenaar de dood heeft veroorzaakt Zijn daad is dan slechts één der vele voorwaarden voor het intreden van het gevolg. Men zou dan evengoed de voortplantingsdaad der ouders en voor-ouders oorzaak kunnen noemen van het ingetreden gevolg (verondersteld dan altijd dat men ook deze voortplantingsdaad in haar geheel als een natuur-causale factor mag behandelen). Want zonder deze voortplantingsdaad ware de dader er niet geweest! Waarop berust het dan, dat men hem het ingetreden gevolg juridisch toerekent? In de natuurwetenschappelijke causaliteitsreeks rekent men door, door een gehele reeks "Bedingungen", die aan elkander aequivalent zijn. Juridische toerekening daarentegen is slechts mogelijk, wanneer inderdaad een menselijke gedraging als vrije oorzaak van het ingetreden gevolg kan worden beschouwd. Maar nimmer, wanneer deze gedraging als zodanig slechts een schakel wordt in een natuur-causale reeks. Wanneer dus de causaliteit in juridesche zin identiek ware met causaliteit in de zin der physica, dan zou deze grondslag voor de juridische toerekening zijn opgeheven. Dat echter de juridische causaliteit slechts in onverbrekelijk zin-verband met de juridische toerekening kan bestaan, blijkt onmiddelijk uit de figuur der zgn. causa omissionis in het rechtsleven.

Door blote naltigheid, door stil te zitten, niets te doen, waar men behoorde te handelen, kan men in juridische zin schade veroorzaken. 1) Men denke aan de slapende seinwachter bij de spoorwegen, door wiens nalatigheid een spoorwegongeluk wordt veroorzaakt. Dit is niet bloot een schuld-kwestie, welke buiten alle causaal verband omgaat.

Wij zullen nog zien, hoe de schuld in juridische zin de juridische causaliteit der schuldige gedragingen voor-onderstelt. Maar het causaliteitsbegrip der physica kan slechts positieve bewegingsfuncties in rekening stellen. Negatieve voorwaarden kunnen nimmer in physische zin causaal zijn.

Ongetwijfeld, de juridische causaliteit kan niet bestaan, heeft geen zin, zonder het substraat van de causaliteit in de oorspronkelijke zin der physische beweging. Maar ze is slechts een analogie in de subjectieve zin des rechts en blijft als zodanig door de zin-kern des rechts gekwalificeerd.

Bij de nivellering van de modale zingrenzen tussen deze juridische causaliteit en de oorzakelijkheid in de oorspronkelijke zin der physische beweging is de antinomie onontwijkbaar.

Voorbeeld III. In de modale zin des rechts schuilt noodwendig een psychische analogie, welke zich naar de wetszijde o.a. openbaart als wil van de rechtsvormer en naar de subjectszijde in het aan de rechtsnorm onderworpen juridisch willen van het toerekeningsvatbaar rechtssubject.

Deze wil in juridische zin is echter met geen mogelijkheid te herleiden tot de psychische wilsfunctie in de zin van een emotioneel begeren, begeleid van het gevoel, het begeerde en voorgestelde doel in vrije activiteit te zullen bereiken.

Dit springt onmiddellijk in het oog bij overweging van het volgende:

In Nederland komt een wet tot stand in gemeen overleg van Kroon en Staten-Generaal.

Nu wordt bij Konimklijke boodschap bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal een wetsontwerp ingediend.

Dit wetsontwerp is, voorzover het niet aan het initiatief van een lid der Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn oorsprong dankt, uitgewerkt aan een der ministeriële departementen, in de ministerraad behandeld en het advies van de Raad van State is erover ingewonnen. Bij de beraadslaging in de Tweede Kamer maken verschillende leden gebruik van hun recht van amendement, dwz. van het recht, wijzigingen in de artikelen voor te stellen.

Het ontwerp wordt gewijzigd, aangevuld, wellicht tegen de begeerte van de betrokken Minister en van verschillende Kamerleden.

Tenslotte wordt het ontwerp aangenomen, niet omdat ieder Kamerlid individueel het in deze vorm begeert, maar bij meerderheid van stemmen. Is het wets-ontwerp sterk technisch van karakter, dan kan men er zeker van zijn, dat een groot deel der Kamerleden, die op dit gebied niet thuis zijn, of er geen belangstelling voor hebben, nauwelijks zijn inhoud kennen, hoewel zij nochtans hun stem eraan geven.

Het wetsontwerp passeert vervolgens de Eerste Kamer en wordt daar tegen de zin der minderheid aangenomen. Tenslotte geeft de Kroon haar sanctie aan het wetsontwerp, waardoor het tot wet wordt verheven, en wordt de wet afgekondigd door plaatsing in het Staatsblad.

Deze wet is nu als vorm, waarin recht ontstaat, inderdaad een op rechtsvorming

---

1) Vgl. bijv. art. 1402 van het Burgerlijk Wetboek: "Een ieder is verantwoordelijk niet alleen voor de schade, welke hij door zijn daad, maar ook voor die, welke hij door zijn nalatigheid of onvoorzichtigheid heeft veroorzaakt".

HermanDooyeweerd.nl

gerichte wilsverklaring van de wetgever I), gelijk in het inleidingsformulier van iedere Nederlandse wet te lezen staat : "Wij enz. alzo wij in overweging genomen hebben, dat....
zo is het dat Wij in gemeen overleg met de Staten-Generaal, de Raad van State gehoord, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze".

Maar ieder moet toch inzien, dat deze verklaarde wetgeverswil zich niet kan dekken met feitelijke psychische begeerten en strevingen van de Koningin en de leden der Staten-Generaal. Het is een wil in normatief-juridische zin, welks inhoud straks nadere bepaling krijgt in de zgn. toepassing der wet door de daarvoor aangewezen staatsorganen. Toch blijft de wet als rechtsvormende wilsverklaring steeds toegerekend tot de wil van de wetgever. Zou men nu nochthans willen trachten deze wetgeverswil als een willen in psychische zin te duiden, dan verstrikt men zich bij die poging noodzakelijk in antinomieën. Men zou dan van een psychisch willen moeten spreken, dat onafhankelijk is van het psychisch voorstellingsbeeld en de feitelijke psychische begeerten en strevingen van de betrokken personen en dus in strijd met een werkelijk psychisch willen is.

Anderzijds gevoelt men, dat de wetgeverswil als constante juridische ordeningswil onbestaanbaar ware, zo hij inderdaad streng afhankelijk zou zijn van subjectieve individuele gevoelsstrevingen, subjectieve begeerten en voorstellingen van de bij de wetgevende arbeid betrokken personen.

Stel ook het volgende geval: Een eenvoudig man wil een levensverzekering sluiten. Een agent van een of andere maatschappij komt bij hem en legt hem de practische voordelen van dit of dat systeem van verzekering uit. Tenslotte besluit hij tot een zekere vorm en nu krijgt hij een uitvoerig gedrukt formulier (een zgn. polis) toegezonden, vol met clausules, die hij nauwelijks of in 't geheel niet begrijpt, indien hij ze al leest.

In juridische zin is wilsovereenstemming over heel de inhoud van het contract aanwezig. Maar het is niet vol te houden, dat de juridische wilsinhoud zich zou dekken met de feitelijke psychische wilsinhoud der contracterende partijen.

Voor zover de psychologistische wilstheorie in de rechtswetenschap al te duidelijk met de normatieve eisen van het recht in botsing komt, bedient zij zich van ficties, om de antinomieën, waarin zij door de uitwissing van de modale grenzen tussen juridisch en psychologisch wilsbegrip geraakt, te maskeren.

Zo voerde ERNST ZITELMANN, een van de meest bekende aanhangers dezer theorie, in zijn boek Irrtum und Rechtsgeschäft het begrip van een onbewuste psychologische wil in, om het psychologisch wilsbegrip voor het juridisch gebruik pasklaar te maken. Het is intussen duidelijk, dat een "onbewuste psychologische wil" een loutere fictie is, waaraan in de psychische zijde der werkelijkheid niet beantwoordt. Want weliswaar speelt het zgn. "onbewuste" in de moderne psychologie een grote rol, maar het psychologisch begrip van het onbewuste strookt allerminst met de juridische standen van zaken, welke ZITELMANN in zijn begrip van een "onbewuste wil" bedoelde te vatten.

Ook overigens is de fictie een beproefde uitweg in de rechtswetenschap, om antinomieën, ontstaan door de theoretische uitwissing van de grenzen tussen juridische en niet-juridische standen van zaken te bemantelen.

Maar de fictie, op deze wijze gebruikt, is een wetenschappelijke onwaarheid en is dus in het wetenschappelijk denken ontoelaatbaar.

Er bestaat ook een geheel ander gebruik van de fictie, nl. als hulpmiddel bij de practische rechtsvorming, waardoor men rechtsnormen, die oorspronkelijk een beperkter gelding hadden, analogisch toepast op andere standen van zaken, die voor gelijke regeling in aanmerking komen.

Zo kent het Romeinse recht een gehele categorie van zgn. actiones ficticiae, d.z. door de praetor verleende rechtsvorderingen, waardoor de rechtsbescherming, welke een bepaalde rechtsverhouding naar het alleen voor de Romeinse burger geldend oude Romeinse jus civile genoot, analogisch werd uitgebreid tot een andere overeenkomstige rechtsverhouding, welke buiten de grenzen der actio civilis viel.

Tegen dit practisch gebruik der fictie bestaat natuurlijk geen bedenking.

De theoretische fictie daarentegen is wetenschappelijk niet te handhaven, omdat zij in strijd is met de eis der theoretische waarheid.

In de moderne rechtswetenschap heeft men haar zoeken te verdedigen als een constructief hulpmiddel der zgn. rechtstechniek, welke laatste men dan van de eigenlijke rechtswetenschap onderscheidde.

De rechtstechniek zou nl. in onderscheiding van de rechtswetenschap niet aan de in werkelijkheid gegeven standen van zaken gebonden zijn, maar zich vrij mogen bewegen in willekeurige constructies, waarmede het denken dan werken alsof het hier werkelijke standen van zaken gold. Zulke zgn. rechtstechnische constructies zouden nl. een grote vereenvoudiging in het juridisch denken brengen, doordat zij in werkelijkheid uiterst gecompliceerde standen van zaken op afkortende wijze samenvatten. Dwz. men verdedigt de theoretische fictie met een beroep op het principe der denkeconomie, waarop wij in een vroeger verband stuitten.

I) In het arrest van de Hoge Raad van 12 november 1900 W.7525 wordt uitdrukkelijk de wet genoemd "de in haar tekst uitgedrukte wil des wetgevers".

HermanDooyeweerd.nl

Als zulk een louter rechtstechnische constructie werd bijv. het begrip der rechtspersoonlijkheid opgevat, waaronder men verstaat het optreden als zelfstandig rechtssubject van een georganiseerde corporatie of wel van een zgn. stichting. Men redeneert dan aldus: De rechtspersoon is een blote fictie der rechtstechniek, in werkelijkheid bestaat alleen de zgn. natuurlijke persoon, de individuele mens met zijn psychische wil.

Aan deze opvatting der rechtspersoonlijkheid als een blote fictie der rechtstechniek ligt echter, gelijk wij bij de behandeling van het leerstuk der rechtspersoonlijkheid nader zullen aantonen, een bepaalde positivistische en individualistische beschouwing van de werkelijkheid ten grondslag, welke in juridisch opzicht tot antinomieën voert, omdat zij het juridisch aspect der werkelijkheid niet in zijn juiste kosmische verhouding tot en samenhang met de overige aspecten vat.

Men redeneert bijv. aldus: alleen de individuele menselijke persoon heeft een werkelijke psychische wil en is toerekeningsvatbaar en verantwoordelijk voor zijn daden. De corporatie of stichting daarentegen kan als zodanig niet willen en niet toerekeningsvatbaar en verantwoordelijk zijn. Men gaat daarbij echter uit van een onjuridisch begrip van wil, toerekeningsvatbaarheid en verantwoordelijkheid. Waar dit onjuridisch begrip uiteraard met de juridische standen van zaken in botsing komt, tracht men het door een "fictie der rechtstechniek" weer passklaar te maken voor juridisch gebruik. Ook hier dient de fictie slechts tot maskering van antinomieën, welke haar oorsprong vinden in een theoretische verflauwing der grenzen tussen de wetskringen naar hun zin-modaliteit.

Op het principe der denk-economie kan zulk een gebruik der fictie nimmer terecht worden gegrond.

Want dit principe wordt alleen dan in zijn juiste zin gevat, wanneer men het theoretisch denken aan de eis der wetenschappelijke waarheid bindt, hetgeen wij hebben gedaan door het als een verdieping van het principe van de toereikende grond te erkennen. Doet men zulks niet, dan ontneemt met het zijn karakter van boven-willekeurige denkwet en ontzielt het tot een bloot subjectief richtsnoer, dat het juridisch denken bewust afvoert van de weg der waarheid en de theoretische jurist het inzicht in de ware standen van zaken binnen zijn onderzoekingsveld onmogelijk maakt.

Immers, zolang men de antinomieën, welke uit het gebruik van onjuridische begrippen in de rechtswetenschap voortvloeien, door "technische ficties" zoekt te maskeren, legt men het critisch wetenschappelijk geweten het zwijgen op en komt men aan een herziening van zijn gehele onjuiste denkwijze niet toe.

H O O F D S T U K II

HET ONTSLUITINGSPROCES IN DE NORMATIEVE ASPECTEN DER WERKELIJKHEID. RECHT EN HISTORIE.

I - De universaliteit in eigen kring aller modale aspecten en het ontsluitingsproces der normatieve anticipatiesferen van het recht. De verhouding van causaliteit, toerekening, onrechtmatigheid en schuld.

Het inleidend onderzoek naan de modale structuur der wetskringen schonk ons inzicht in de tijdelijke orde, waarin deze laatste gevoegd zijn. In de kosmische tijdsorde zelve bleek hun modale souvereiniteit in eigen kring gegrond, hun plaats bepaald en hun onverbrekelijke zin-samenhang gewaarborgd. Daardoor bleek ook de mogelijkheid van een wijsgerige encyclopaedie der rechtswetenschap gegeven, welke gevrijwaard is tegen speculatieve constructies, en inderdaad als een onmisbare grondslag voor een wezenlijk wetenschappelijke rechtstheorie moet worden beschouwd.

In de modale structuur van de wetskring zelve onthulde zich het tijdelijk zinverband met die van alle andere wetskringen, gewaarborgd door de retrociperende of analogische zin-momenten enerzijds, de anticiperende of vooruitwijzende zin-momenten anderzijds.

Zo kunnen wij inderdaad spreken van een universaliteit in eigen kring van iedere wetskring gelijkelijk naar zijn modale structuur. In de modale zin van iedere wetskring weerspiegelt zich in beginsel de alzijdigheid van zin van onze tijdelijke kosmos

Hiermede is dan ook de schijnbare overtuigingskracht van alle -ismen in de wijsbegeerte verklaard.

Het psycho-logisme bijv. is in het afgetrokkene schijnbaar in heel de werkelijkheidsopvatting door te voeren, wijl inderdaad de modale zin van het gevoelsaspect universaliteit in eigen kring bezit, dwz. de analogieën van, resp. de anticipaties op de modale zin van alle andere aspecten vertoont.

En toch - ofschoon het psychologisme schijnbaar zulk een hoge ere aan de psychische wetskring bewijst, door hem tot het een en het al te verheffen I) - betekent deze verabsolutering niet slechts een ontzaggelijke zin - verarming van de tijdelijke

---

I) Vgl. de uitspraak van GOETHE's Faust : "Gefühl ist alles".

HermanDooyeweerd.nl

werkelijkheid in haar geheel genomen, maar evenzeer een verarming van de psychische wetskring zelve. Want een modaal aspect, gelijk dat van het gevoel, kan zijn zin-karakter slechts in samenhang met alle overige modale aspecten handhaven.

De universaliteit in eigen kring is slechts bestaanbaar binnen de grenzen van de souvereiniteit in eigen kring der modale aspecten. Dit wordt op het immanentie-standpunt doorlopend miskent.

Nu hebben wij vroeger gezien, hoe de modale zin van een wetskring zich in concrete dingen, gebeurtenissen, enz. in tweeërlei gestalte kan openbaren: Ie in een primaire gestalte, waarbij de anticipatiesferen van de wetskring nog gesloten blijven en de modale zin in zijn analogische momenten nog star gebonden is aan de zin zijner substraatskringen en 2e in een verdiepte of ontsloten gestalte, waarbij de wetskring zijn anticiperend verband met de in tijdsorde latere aspecten der werkelijkheid ontplooit.

Zo konden we zeggen, dat in een primitieve rechtsorde de strafvergelding zich nog in gesloten gestalte openbaart. Immers de zwaarte van het delict wordt hier nog slechts afgewogen naar zijn causale momenten, naar zijn feitelijke gevolgen in de "buitenwereld" (het principe der zgn. Erfolgshaftung"), en in deze causaliteit ontdekten wij hierboven een analogie van de physische (in het bewegingsaspect fungerende) causaliteit binnen de zin des rechts.

Bij ontsluiting van de zin der strafvergelding daarentegen doet het principe straf naar schuld zijn intrede.

In de schuld in strafrechtelijke zin openbaart zich een anticipatie op de schuld in de morele zin van manco aan liefdesgezindheid, welke laatste zich in verschillende betrekkingen kan openbaren, als vaderlandsliefde, ouder- en kinderliefde, kameraadschapsliefde, waarheidsliefde, algemene naastenliefde, enz.enz. Bij de afweging van de strafrechtelijke schuld in de weetschaal der vergelding, benadert de strafvergelding in eigen zin de zedelijke gezindheid van de dader. De zin der vergelding ontsluit en verdiept zich hierdoor.

De anticipatie verdiept de modale zin in diens kern en analogieën en kan dus nimmer buiten verband met de laatste worden gevat.

Daarom is het principieel verkeerd in de strafrechtstheorie de juridische causaliteit, de onrechtmatigheid en de schuld geheel los van elkander of zelfs in tegenstelling tot elkander te behandelen.

De drie grondbegrippen van het strafrecht:onrechtmatigheid, causaliteit en schuld behoren bijeen in de zin des rechts. De schuld verdiept de betekenis van het delict zowel in zijn onrechtmatigheid als in zijn causaliteit.

Het schuldprincipe, het beginsel straf naar schuld, stelt de betekenis van de feitelijke gevolgen van het delict niet terzij, maar men heeft leren inzien, dat de juridische schade, welke een onrechtmatige daad in de rechtsgemeenschap veroorzaakt, zwaarder is, wanneer zij bijv. opzettelijk en met onzedelijke motieven is gepleegd, dan wanneer geen schuld bij de dader aanwezig was en dat de daad althans in het algemeen eerst bij aanwezigheid van schuld strafwaardig is.

Juist wijl de anticiperende schuldfiguur nimmer los van de analogische momenten in haar modale zin-structuur kan worden gevat, springt het in het oog, dat zij in tweeërlei zin-verband moet worden gevat: I) in samenhang met de zin der substraatskringen van het recht en 2) in samenhang met de zin van de geanticipeerde kring.

Het is hierbij zo gesteld, dat dit alzijdig verband van de juridische schuld met de niet-juridische aspecten, zich in modale analogieën binnen de zin des rechts zelve uitdrukt, zodat het onmogelijk is de juridische zin der schuld los van de analogische zin-momenten in de modale structuur des rechts te vatten. Successief precissert zich de juridische zin der schuld in de samenhang met deze analogische momenten.

Allereerst door de samenhang met de juridische causaliteit. De juridische causaliteit is, gelijk wij gezien hebben, een analogie van de causaliteit in de oorspronkelijke zin van het bewegingsaspect. Maar de causaliteit kan zelve haar juridische zin slechts openbaren in zin-samenhang met alle volgende analogische momenten naar de volgorde, die door de kosmische tijd is voorgeschreven.

Niets kan in juridische zin causaal zijn, 't zij als subjectieve gedraging, 't zij als objectief rechtsfeit, wat niet in het rechtsleven ingrijpt. Wat is echter rechtsleven? Het is een biotische analogie in de zin des rechts, die zelve haar juridische zin slechts in successieve samenhang met alle volgende analogische momenten kan openbaren. De eerste nadere precisering vinden wij in de psychische analogie van de toerekeningsvatbare wil. Met rechtsleven is een juridisch wilsleven, waarin iedere causale ingreep wordt toegerekend tot een toerekeningsvatbare wil. Er is dus geen juridische causaliteit in subjectieve zin (over de objectieve causaliteit spreken wij later in verband met het juridisch risico-principe), die niet wordt toegerekend tot een toerekeningsvatbare wil.

De toerekening zelve wijst echter boven de psychische analogieënsfeer van het recht uit naar de logische. Geen juridische toerekening is mogelijk zonder verband met het logisch principe van de toereikende grond. Toerekening onderstelt een logisch oordeel, dat behoorlijk logisch gefundeerd is en kan alleen subjecten betreffen, die zelve inderdaad logisch onderscheidingsvermogen bezitten. Zij onderstelt in de eerste plaats onderscheiding tussen wat rechtens mag en niet mag, tussen onrechtmatigheid en rechtmatigheid. Ook dit zijn logische analogieën in de zin des rechts, die,

HermanDooyeweerd.nl

gelijk wij vroeger gezien hebben, in het logisch principe van de tegenspraak (principium contradictionis) gefundeerd zijn. Wij zien hier vanzelve het verband tussen juridische causaliteit en de onrechtmatigheid der gedragingen. De eerste is los van de laatste niet te verstaan, wat bij de causa omissionis (het veroorzaken door niet doen waar men rechtens behoorde te handelen) onmiddellijk in het oog springt. Ook het omgekeerde is waar: geen onrechtmatigheid zonder causaliteit in juridische zin. Dit zal onmiddellijk duidelijk zijn, wanneer men bedenkt, dat een gedraging alleen daarom door de rechtsorde wordt verboden en dus als onrechtmatig wordt gekwalificeerd, omdat zij naar het oordeel van de rechtsvormer storend in het door de rechtsorde te handhaven evenwicht tussen de rechtsbelangen ingrijpt. I)

Hét heeft naar moderne opvatting geen zin aan een dier een causaal verloop juridisch toe te rekenen. Als er geen juridische causaliteit in subjectieve zin zonder juridische toerekening van onrechtmatigheid mogelijk iw, waardoor wij kunnen zeggen: Hij of zij heeft dit als voor zijn (haar) daden verantwoordelijk mens gedaan, dan heeft het ook geen zin aan een dier een causaal verloop binnen het rechtsleven als subject toe te rekenen. Een dierlijke gedraging (bijv. het toebrengen van een beet door een hond) kan in het rechtsleven naar modern inzicht slechts als een objectief rechtsfeit in aanmerking komen, dat nimmer los van subjectieve rechtsfeiten (menselijke handelingen en gedragingen) is te vatten. (Wie is de eigenaar van de hond?)

Maar reeds de restrictie die ik hier moest maken:"naar modern inzicht" toont, hoe de juridische causaliteit niet los van het historisch aspect is te vatten en zich dus in een historische analogie nader moet preciseren.

In de middeleeuwen bijv. waren dieren-processen zeer gewoon en nam men dus aan, dat ook aan de dieren subjectief een feitelijk gevolg kan worden toegerekend. Men geloofde toen bijv. ook aan een werkelijke causale werking van toverij. Dit verband met het historisch ontwikkelingspeil openbaart zich in het strafrecht in de juridische delictsomschrijving als juridische vorm-geving aan een onrechtmatige causale gedraging. Want de juridische vormgeving is een analogie van de vrije beheersende vormgeving in de oorspronkelijke historische zin der cultuur-ontwikkeling, een punt waarop wij later uitvoerig zullen terugkomen.

De juridische causaliteit is nimmer te vatten los van deze historische analogie der juridische vorm-geving (de delictsomschrijving) en preciseert haar juridische zin slechts in onlosmakelijk verband daarmede.

Deze historische analogie krijgt nadere precisering door de rechtsbetekenis van het causale rechtsfeit en de rechtsbetekenis is een analogie van de taal in de zin van het recht. Want de zin-kern van het taal-aspect ligt in de symbolische betekening.

Aan toverij, zgn. dood-bidde en dergelijke magische gedragingen, wordt in het moderne rechtsleven geen positieve rechtsbetekenis meer gehecht en juist daarom kent de rechtsorde er ook geen juridisch-causale betekenis aan toe.

Waardoor wordt echter deze juridisch-causale betekenis van een gedraging bepaald? In de eerste plaats door de (in de delictsomschrijving in 't algemeen vastgelegde en door de rechtspraak nader vorm gegeven) opvattingen van het rechtsverkeer en hier preciseert zich de juridische causaliteit nader in een analogie van het omgangsaspect. Bij de juridische causaliteitsvraag gaat het ter laatste instantie nooit om een zuiver natuurwetenschappelijke vraag, maar om de opvattingen, die in het rechtsverkeer over de causale samenhang van een gedraging en het daardoor teweeg gebrachte gevolg heersen, al wijst reeds de historische analogie duidelijk de invloed van de wetenschap op verandering in de opvattingen van het rechtsverkeer aan.

Een nadere modaal-juridische precisering krijgen deze opvattingen van het rechtsverkeer echter hierdoor, dat het in de subjectieve juridische causaliteit steeds gaat om een ingreep in rechtsbelangen, die door de rechtsorde in evenwicht worden gebracht. Het rechtsleven bestaat in laatste instantie in een labiel evenwicht van rechtsbelangen, waarin iedere excessieve vervolging van een individueel belang onmiddellijk een storing van het juridisch evenwicht betekent, dat weer moet worden hersteld. Wij hebben in deze stand van zaken reeds vroeger een economische analogie in de zin des rechts ontdekt, die op haar beurt door de aesthetische analogie van de rechtsharmonie der belangen wordt gepreciseerd. De juridische causaliteit moet zich dus altijd openbaren in een ingreep in het labiele evenwicht der door de rechtsorde geharmoniseerde rechtsbelangen, die naar de maatstaf der vergeldingsevenredigheid behoort te worden opgewogen in de rechtsgevolgen van de daad naar de wetszijde van het rechtsleven, d.i. in het strafrecht door straf, in het burgerlijk recht door schadevergoeding voorzover de daad naar de opvatting van de rechtsvormer strafwaardig is.

Tot zover preciseerden wij de juridische zin der causaliteit successievelijk door de latere analogieën.

Met de juridische schuldfiguur doen de anticipaties haar intrede. Wij houden vast aan het verworven inzicht in de samenhang der juridische grond-begrippen :

I) Het is echter volstrekt niet nodig, dat dit causaal ingrijpen in het rechtsleven een bijzonder feitelijk gevolg (bijv. de dood of de verwonding van een persoon, de beschadiging of vernietiging van iemands goed e.d.) met zich brengt. Overal, waar in de delictsomschrijving geen bijzonder gevolg van de onrechtmatige daad uitdrukkelijk is vermeld, is voldoende, dat de daad in algemene zin als "gevaar veroorzakend" wordt beschouwd. Wij komen op dit punt terug bij de afzonderlijke behandeling van het juridisch veroorzakingsbegrip.

HermanDooyeweerd.nl

geen schuld zonder onrechtmatigheid, terwijl wel onrechtmatigheid zonder schuld kan bestaan, geen onrechtmatigheid zonder juridische vormgeving (delictsomschrijving) en causaliteit; geen subjectieve causaliteit zonder toerekening (anders hebben wij met objectieve causaliteit te doen, die toch weder op een of andere wijze aan een rechtssubject naar het risico-beginsel wordt goegerekend), geen subjectieve toerekening zonder toerekeningsvatbare wil, enz.enz. Maar de juridische schuldfiguur verdiept al deze elementen door ze binnen de zin des rechts zelve op de morele gezindheid van de dader en de morele maatstaven te betrekken en op de subjectieve juridische laakbaarheid van de dader het licht te doen vallen.

Dit eist, met name in het strafrecht, een individualiserende beoordeling van de onrechtmatige causale gedraging en dus een verfijning en verdieping van de beoordelingsmaatstaf.

Gewoonlijk acht men de toerekeningsvatbaarheid alleen een vereiste voor de schuld in juridische zin en niet voor de onrechtmatigheid. Wanneer men de toerekeningsvatbaarheid in strict individuele zin verstaat, dan is dit ongetwijfeld juist. Want, in individuele zin genomen, schuilt in de toerekeningsvatbaarheid de mogelijkheid der subjectieve laakbaarheid van de wil, die inderdaad eerst bij de schuld aan de orde komt.

De onrechtmatigheid bevat (buiten verband met de schuld) niet meer dan het in strijd zijn van een gedraging met de algemene maatstaf der rechtsorde en dit onrechtmatigheidsoordeel impliceert de toerekening van een oorzakelijke ingreep in het rechtsleven tot de dader.

De toerekeningsvatbaarheid moet, voorzover zij nog alleen als vereiste voor de toerekening van een onrechtmatige causale gedraging in aanmerking komt, dus in de zeer algemene zin worden genomen van een vereiste voor de toerekening van een gedraging tot een juridisch verantwoordelijk rechtssubject.

Om te kunnen zeggen, dat X op onrechtmatige wijze iemands dood heeft veroorzaakt, moet men hem het gevolg in formeel-juridische zin kunnen toerekenen als veroorzaakt door zijn onrechtmatige gedraging. In deze toerekening schuilt op zichzelf genomen nog niets van eenoordeel over de subjectieve laakbaarheid der gedraging. Het kan zijn, dat de onrechtmatige daad is gepleegd onder omstandigheden, die alle schuld van de dader uitsluiten.

In de <u>toerekeningsvatbaarheid</u> als bloot <u>modaal</u> zin-moment van het recht, schuilt dus ook niet meer, dan het algemeen vereiste voor deze formeel-juridische toerekening, waardoor wij kunnen zeggen, dat de onrechtmatige daad inderdaad de causaal in het rechtsleven ingrijpende daad van X is. Is dit oordeel niet mogelijk, dan is er ook geen subjectieve handeling of gedraging in juridische zin.

Juridische toerekening onderstelt altijd toerekeningsvatbaarheid. Maar de concrete maatstaf, die men hierbij aanlegt, is principieel verschillend bij het blote causaliteits- en onrechtmatigheidsoordeel enerzijds en bij het schuldoordeel anderzijds en hij is steeds historisch bepaald. Het causaliteits- en onrechtmatigheidsoordeel gaat uit van de algemene maatstaf van de rechtsorde, aangelegd aan de normale mens; het schuldoordeel gaat uit van de geïndividualiseerde maatstaf, die aan deze concrete mens behoort te worden aangelegd, of - voorzover het (gelijk vaak in het burgerlijk recht) aan een algemene maatstaf vasthoudt - toch in ieder geval van de algemene maatstaf ener zorgvuldigheid, die ook van deze individuele mens verwacht mocht worden. In het laatste geval schuilt het eigenlijk schuldoordeel juist weer in de toepassing van de algemene zorgvuldigheidsnorm op het individuele geval van de dader, die dus tot het eventuele disculpatiebewijs moet worden toegelaten.

Ten aanzien van het burgerlijk recht achten sommige schrijvers aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad en wegens wanprestatie bij de uitvoering van overeenkomsten mogelijk onafhankelijk van de toerekeningsvatbaarheid van de dader. Ook hierbij wordt de toerekeningsvatbaarheid alleen in verband met het schuldoordeel besproken. Men is dan (in afwijking van de heersende mening) van oordeel, dat voor de schuld in deze gevallen geen toerekeningsvatbaarheid vereist is en dat de schuld hier uitsluitend naar de maatstaf van de normale mens wordt bepaald (zie Dr. L.C. HOFMANN, <u>Het Nederlandsche Verbintenissenrecht</u> I94I blz. 3I8; vgl. de auteurs in noot 2). Art. I483, Ie lid B.W., dat beroep op nietigheid van verbintenissen, door minderjarige of onder curatele gestelde personen aangegaan, uitsluit ten aanzien van verbintenissen, voortvloeiende uit een begaan misdrijf, of uit een daad, welke aan een ander schade heeft veroorzaakt, schijnt deze opvatting te bevestigen.

Toch moet het in het oog springen, dat ook hier wel degelijk van juridische toerekening en dus implicite van toerekeningsvatbaarheid sprake is, die immers modaal in de begrippen "misdrijf" en "daad" noodwendig begrepen zijn. Wanneer men een minderjarige of krankzinnige aansprakelijk acht voor door hun onrechtmatige daad aan derden toegebrachte schade, dan erkent men implicite, dat althans om de civielrechtelijke aansprakelijkheid hun deze daad kan worden toegerekend, dat zij dus in dit opzicht als normale, toerekenbare personen worden beschouwd.

Een fictie zou hierin alleen dan gelegen zijn, wanneer men de toerekeningsvat-

HermanDooyeweerd.nl

baarheid van meetaf alleen in de geïndividualiseerde zin laat gelden en dus apriori daarvoor een subjectieve maatstaf aanlegt.
De schuldvraag moet hier geheel anders gesteld worden dan door HOFMANN c.s., die feitelijk de schuld in de onrechtmatigheid laten opgaan. Gelijk wij zagen, onderstelt de schuld, ook voorzover zij naar de algemene maatstaf van de zorgvuldigheid van een normaal mens wordt bepaald, de individuele toerekeningsvatbaarheid van de dader.
De onder ouderlijk gezag of voogdij staande minderjarige, resp. de onder curatele staande verkwister kan wat zijn onrechtmatige, schade toebrengende daden betreft, ongetwijfeld individueel toerekeningsvatbaar worden geacht, voorzover hij het laakbare van zijn gedraging kan inzien. Voorzover dit niet het geval is, wordt dit gemis aan individuele toerekenigsvatbaarheid juridisch aangevuld door die van zijn voogd of curator, die in dit opzicht als juridisch één met hem moet worden beschouwd, waarover later.
Voorzover echter ook deze laatsten geen schuld in de zin van laakbaar gemis aan voorzorgsmaatregelen treft, en men toch de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de minderjarige of curandus wil handhaven, kan men deze aansprakelijkheid nimmer op schuld, doch alleen op de onrechtmatigheid en schade veroorzaking gronden.
In het burgerrechtelijk verkeer kan dit door de billijkheid geëist zijn, wanneer men de vraag stelt wie haast ervoor in aanmerking komt in dit geval het/ de schade te dragen. Het laat zich niet loochenen dat in de rechtspraak bij de toepassing van art. 1401 B.W. e.v. soms het schuldvereiste practisch in de materiële onrechtmatigheid wordt opgelost. De rechtswetenschap moet dan echter constateren, dat men in zulke gevallen inderdaad het schuldvereiste heeft laten vallen. Men mag echter niet de grenzen tussen het onrechtmatigheids- en het schuldbegrip wetenschappelijk uitwissen.

Zo is dus bijv. de juridische schuldvorm in zijn strafrechtelijke functie nimmer te vatten los van biotische, psych ische, logische, historische omgangs- en andere factoren en evenmin los van de sociaal-morele laakbaarheid van 's daders wilsrichting. Maar hij behoudt zijn eigen normatief-juridische zin en is nimmer te herleiden tot een emotionele gevoelsaandrift, begeleid van de voorstelling van de zekerheid of waarschijnlijkheid (resp. mogelijkheid) van het causaal verloop der handeling (het zgn. psychologisch schuldbegrip), noch tot de schuld in morele zin (laakbaar manco aan naastenliefde).

In zoverre volgens de vaste jurisprudentie van de Hoge Raad de voorstelling van de zekerheid of waarschijnlijkheid van het causaal verloop der handeling aan de juridische opzet inhaerent is, is dit toch nimmer een psychisch zekerheids- of waarschijnlijkheidsgevoel zonder meer, maar altijd een op grond van een aanwezig onderscheidingsvermogen tussen goed en kwaad aan de dader toe te rekenen en in het delict tot uitdrukking komende factor in een juridisch laakbare wilshouding, gelijk die uit de omstandigheden, waaronder het strafbaar feit is begaan, valt op te maken naar de normatieve maatstaven van het rechtsverkeer. Ook al is de juridische opzet nimmer zonder samenhang met het psychisch leven van de dader te verstaan, hij blijft een intrensiek-juridische figuur.

Zo is, waar het opzet (dolus) ontbreekt en alleen laakbare nalatigheid (culpa) aanwijsbaar is, ook geen positieve emotionele aandrift of gevoelsvoorstelling aan te tonen, welke de inhoud van het schuldbegrip zou kunnen vormen. Wil men het psychologisch schuldbegrip dus ook op zulk een juridische schuldvorm toepassen, dan ziet men zich weer gedwongen, zijn toevlucht tot een theoretische fictie te nemen ter maskering van de antinomie, waarin men zich verstrikt heeft.

Wat men daarentegen de culpa, bij gebreke aan een positief psychologisch aanknopingspunt, wel, daarentegen de opzet als zgn. zekerheids- of waarschijnlijkheidsgevoel, niet in juridische normatieve zin, dan is de eenheid van het juridisch schuldbegrip prijsgegeven. Men zou dan tot de onaanvaardbare conclusie komen, dat de zwaardere schuldvorm (de opzet) niet, de lichtere daarentegen wèl juridische laakbaarheid insluit.
En gaat men op het voetspoor van enkele psychologen, de psychische inhoud der culpa zoeken in het gebrek aan de juiste sociale gevoelstoon, dan springt het in het oog, dat deze figuur juist de juridische schuld onderstelt, daar zij op haar anticipeert. Men begint nl. een normatieve maatstaf aan te leggen, welke de psychologie nimmer uit de gevoelsstructuur op zich zelve kan putten.

Dat er tijdens het delict een gebrek aan de bedoelde juiste gevoelstoon in het gevoelsleven van de dader bestaat, is in waarheid alleen vast te stellen onder de toets van het juridisch schuldbegrip.

Ongetwijfeld is het juist, dat de juridische schuld slechts op het substraat van een normaal gevoelsleven van de delinquent bestaanbaar is. Reeds het vereiste der individuele toerekeningsvatbaarheid, zonder welke van schuld geen sprake kan zijn, doet ons dit onlosmakelijk verband tussen schuld en gevoelsleven zien.

Maar de strafrechtelijke schuld behoudt de souvereiniteit in eigen kring van haar strafrechtelijke zin.

Uit de hierboven gegeven encyclopaedische plaatsbepaling van het juridisch

HermanDooyeweerd.nl

oorzakelijkheidsverband en de juridische schuldfiguur is reeds thans een belangrijke methodische conclusie te trekken, die ons later, bij de afzonderlijke behandeling van het causaliteitsprobleem in het recht, van bijzonder nut zal zijn.

OVERAL WAAR EN VOORZOVER IN DE JURIDISCHE BEOORDELING VAN EEN ONRECHTMATIGE DAAD DE SCHULD ALS VEREISTE VOOR DE AANSPRAKELIJKHEID (RESP.STRAFWAARDIGHEID) IS AANVAARD, ZAL OOK HET JURIDISCH CAUSAAL VERBAND ONDER BEHEERSING VAN DE SCHULDFIGUUR STAAN. Ook het onrechtmatigheidsoordeel zal hier door het schuldoordeel worden verdiept en zich aan een zgn. materieel criterium kunnen orienteren (in het burgerlijk recht bijv. aan de eis der "goede zeden" of van de "zorgvuldigheid in het rechtsverkeer"). Dit zal met zich brengen, dat de oorzakelijke samenhang tussen de onrechtmatige gedraging en het gevolg betrekkelijk eng zal worden gevat. Ons hoogste rechtscollege spreekt in zijn arrest van I8 november I927 N.J. I928. I23 W. II766 van een "redelijkerwijze te voorzien gevolg". Waar daarentegen de aansprakelijkheid niet naar het schuldprincipe, maar naar het risicoprincipe wordt afgemeten, zal het causaal verband veel ruimer worden gevat en niet naar een subjectieve, maar naar een objectieve juridische (maar toch altijd juridische) maatstaf worden beoordeeld.

Want het risicoprincipe dient, gelijk wij bij de behandeling van de juridische subject-object-relatie zullen zien, om een objectieve causaliteitsreeks, die niet onder invloed van de menselijke wil staat, toch aan een rechtssubject te kunnen toerekenen en het hiervoor aansprakelijk te stellen.

Het is onjuridisch gedacht, dat de vraag van het oorzakelijk verband geheel los zou moeten worden behandeld van schuld- of risicoprincipe. Waar juridisch sprake is van "door schuld veroorzaken", beheerst de schuldvraag ook de causaliteitsvraag. Want de schuld is in juridische zin niets anders dan een verdieping van causaliteit en onrechtmatigheid.

Toch zal dit niet met zich brengen, dat causaliteit, onrechtmatigheid en schuld met elkander samenvallen. Ook wanneer - onder beheersing van het schuldprincipe - het juridisch oorzakelijkheidsoordeel een gevolg slechts dan aan de dader toerekent, wanneer het "redelijkerwijze was te voorzien", zal bij de beantwoording van de schuldvraag de dader toch steeds moeten worden toegelaten tot het bewijs van zijn subjectieve onschuld aan het door hem in juridische zin veroorzaakt "redelijkerwijs te voorzien" gevolg, of aan een handelwijze in strijd met de "zorgvuldigheid, die in het maatschappelijk verkeer betaamt". Het blijft immers mogelijk, dat door bijzondere omstandigheden de algemene norm van zorvuldigheid aan hem individueel niet mag worden aangelegd. Men denke aan het geval in een burgerrechtelijk geding beslist bij arrest van de H.R. van 7 juni I918, I918 N.J. 709 W. I0294: Een kantoorbediende had zich om een partij graan te bezichtigen, door een ko er neergelaten in de opslagplaats waarin het graan zich bevond. De werklieden in de graansilo hadden hem gewaarschuwd, dat het wegens gassen, die soms uit graan opstijgen, gevaarlijk kan zijn zonder reddingsgordel neer te dalen, maar hij had het gebruik van die gordel geweigerd. Toen hij nu werkelijk tengevolge van gassen de dood vondI), sprak zijn vader de eigenaren van de graansilo aan uit onrechtmatige daad, omdat de werklieden zijn zoon, zij het op diens verlangen, zonder reddingsgordel hadden laten afdalen.

Onrechtmatigheid en causaal verband in juridische zin waren hier ongetwijfeld bij de handelwijze der werklieden vast te stellen in deze zin, dat deze handelwijze zowel formeel in strijd was met de voorschriften als materieel in strijd met de zorgvuldigheidseis, terwijl het door haar veroorzaakte gevolg "redelijkerwijze" voorzienbaar was. Toch bevestigde de H.R. de beslissing van het Haagse gerechtshof, dat aan de werklieden wel "zwakheid" maar geen "schuld" kon worden verweten.

- - - - - -

Wanneer wij de juridische schuld als anticiperende zin-figuur nader bezien, dan blijkt da daarin in de eerste plaats zich openbarende morele anticipaite vooruit te wijzen naar een morele zin-figuur, die ook zelve reeds een ontsloten gestalte vertoont. In de morele schuld, die een laakbaar manco in de innerlijke gezindheid van de dader onder de norm der naastenliefde onthult, ligt vanuit Christelijk standpunt bezien ontegenzeggelijk zelve een anticipatie besloten op de schuld in de zin van het geloof (het niet willen luisteren naar Gods woord) welke op haar beurt boven de tijd uitwijst naar de openbaring der zondeschuld tegenover God in de religieuze wortel der chepping.

In een gesloten, primiteive toestand der menselijke samenleving speelt nòch de schuld in juridische, nòch die in morele, nòch die in geloofszin een rol. Een wezenlijk zondebesef valt hier niet aan te tonen.

Wij stuiten m.a.w. bij de juridische schuldfiguur op een ontsluitingsproces dat in de tijd geen afsluiting kan vinden, maar uit de boventijdelijke wortel der schepping zijn uitgang blijkt te nemen.

I) Dit is onder juridisch aspect het objectieve oorzakelijkheidsverband, dat in de subjectieve handelingscausaliteit der werklieden wordt gevat.

HermanDooyeweerd.nl

En wat wij hier van de juridische schuld vaststellen, geldt in waarheid van alle normatieve anticipaties der verschillende wetskringen zonder onderscheid.

Ook de ontsluiting van het logisch denken tot theoretisch, wetenschappelijk denken bijv. anticipeert ter laatste instantie op een ontsluiting van het geloof, 't zij in afvallige, 't zij in goede richting.

En het geloof zelf wijst boven zich zelve uit naar de openbaring van de Vaste Grond en Oorsprong der Waarheid in het religieuze centrum van het bestaan.

Hierin schuilt een principieel verschil met de niet-normatieve anticipaties, welke in de vóór-logische wetskringen fungeren. Nemen wij als voorbeeld de groeibewegingen van een in het wild opgeschoten plant, dan ontdekken wij in deze bewegingen een duidelijke anticipatie op de biotische ontwikkeling van dit natuur-organisme. Maar de organische levensfunctie van de plant zelve blijft in haar natuurstaat een gesloten gestalte vertonen. Zij anticipeert zelfs niet op de subjectieve gevoelsfunctie, daat immers de plant geen subjectief gevoelsleven heeft. Hier kan een verdere ontsluiting alleen door de mens gescheiden en wel in de objectsfuncties van de plant. Bij de normatieve anticipaties is dit echter geheel anders, gelijk wij zagen.

In de kosmische tijdsorde, zo kunnen wij zeggen, staat heel het proces, waarin de normatieve anticipatiesferen der onderscheiden wetskringen ontsloten worden, ter laatste instantie onder leiding van een ontsluiting van het geloof.

Er valt echter een tweede eigenaardigheid in het ontsluitingsproces der normatieve anticipatiesferen op te merken.

Wij kunnen nl. de vraag opwerpen: In welke wetskring neemt het ontsluitingsproces der normatieve anticipaties zijn aanvang? Hiermede is een vraag gesteld, welke de kosmische tijdsorde der wetskringen raakt.

Nu ontdekten wij vroeger in deze tijdsorde <u>twee richtingen</u>, die wij resp. de <u>anticiperende</u> en de <u>retorciperende</u> of <u>funderende</u> genoemd hebben.

En nu valt op te merken, dat het ontsluitingsproces in de normatieve wetskringen naar deze laatste tijdsrichting steeds in de historische wetskring is gefundeerd. De ontsluiting van het historisch cultuurpeil is conditio sine qua non voor een ontsluiting van de latere wetskringen. Slechts de ontsluiting der geloofsfunctie is aan deze kosmische fundering onttrokken. Men kan geen verdiepte beginselen van recht, moraal, omgang, taal, economie of kunst in een primitieve samenleving ingang doen vinden, wanneer niet eerst het historisch cultuurpeil van zulk een samenleving door vormende opvoeding ontsloten is.

Ook de ontsluiting van de logische wetskring is eenzijdig afhankelijk van die der normatieve anticipatiesferen in de historische ontwikkeling. Het is onmogelijk, dat zich bij een volk een abstract theoretisch denken ontwikkelt zonder dat zich zijn historisch cultuurpeil ontsloten heeft. Maar het is niet onmogelijk, dat een historische cultuurontsluiting aanvangt zonder de basis der wetenschap. Men denke slechts aan de vorming van het Frankische rijk onder CLOVIS.

De historische wetskring is inderdaad, naar de funderende tijdsrichting gezien, het knooppunt in heel het ontsluitingsproces, gelijk, naar de anticiperende tijdsrichting beschouwd, heel dit proces onder leiding staat van het geloof. Om ons in deze stand van zaken een helder inzicht te verschaffen, moeten wij enige paragrafen wijden aan de modale structuur van het historisch aspect en die van het geloof en aan de plaats, welke aan beide in het ontsluitingsproces van de normatieve anticipatiesferen toekomt.

2 -<u>R e c h t e n h i s t o r i e</u>.

<u>De verhouding van de zgn. dogmatische rechtswetenschap tot de wetenschap der rechtsgeschiedenis</u>.

Wij gingen in het voorafgaande steeds van de onderstelling uit, dat het historische slechts een modaal aspect der tijdelijke werkelijkheid vertegenwoordigt en als zodanig in een eigen wetskring is besloten.

Deze onderstelling gaat echter vierkant in tegen de gangbare opvatting. Volgens deze laatste toch omvat het historische althans alle normatieve aspecten der tijdelijke werkelijkheid, inzoverre men nl. aanneemt, dat wetenschap en talen, menselijke omgangsvormen en economie, kunst en positief recht zowel als positieve moraal en geloofsvoorstellingen in een historisch wordings-en ontwikkelingsproces zijn begrepen en als zodanig intrensiek historische verschijnselen zijn. Men behoeft op dit traditionele standpunt nog geenszins in een positivistisch historisme te vervallen, dat voor niets anders oog heeft dan voor de wisselende historische feiten en in de gang der geschiedenis geen enkel verband met boven-tijdelijke "waarden" erkent. Men kan bijv. op zgn. idealistisch standpunt geloven in een eeuwige boven-tijdelijke wereld van rede-ideeën, ideeën van waarheid, gerechtigheid, zedelijke vrijheid, schoonheid en heiligheid, welke zich in de tijdelijke historische ontwikkelingsgang op betere of slechtere wijze zouden verwerkelijken, of die althans aan de historie eerst zin zouden geven, inzover de historische feiten en gebeurtenissen in betrekking tot zulke "waarden" behoren te worden beschouwd.

Maar dat de positieve wetenschap in haar feitelijke ontwikkelingsgang de positieve (d.i. werkelijk geldende) omgangsvormen, de verschillende talen, de positieve

HermanDooyeweerd.nl

vormen van het economisch en/ rechtsleven, van kunst, moraal en geloof als zodanig van historisch karakter zijn, is een zo ingewortelde opvatting, dat het schier een hopeloos beginnen schijnt, daaraan te gaan tornen.

Intussen moet toch reeds de volgende overweging twijfel doen rijzen aan de juistheid dezer opvatting.

Het moge onbetwistbaar zijn, dat wetenschap, omgangsleven, economisch leven, kunst- en rechtsleven, moreel- en geloofsleven hun historische ontwikkeling hebben, maar daarmede is nog geenszins uitgemaakt, dat zij als zodanig in de historische ontwikkeling opgaan. Ware bijv. het positieve recht, gelijk dat tegenwoordig in Nederland geldt, als zodanig een bloot-historisch verschijnsel, dan zou de wetenschap van het positieve recht moeten opgaan in het wetenschappelijk beschrijven der rechtshistorie. Deze opvatting is inderdaad wel verdedigd en vindt ook heden ten dage aanhangers onder vooraanstaande rechtshistorici. Maar zij heeft toch nimmer buiten de kring der rechtshistorici ingang kunnen krijgen en wordt reeds door het factum weerlegd, dat de het positieve recht van een geldende rechtsorde onderzoekende zgn. dogmatische rechtswetenschap, aan welke (op de grondslag der zgn. algmene rechtstheorie en rechtsphilosophie) de eigenlijke wetenschappelijk-juridische begripsvorming en de ontwikkeling der juridische leerstukken te danken is, een geheel andere methode moet volgen dan de historiewetenschap. De gangbare opvatting van de taak der rechtswetenschap blijft toch deze, dat voor de wetenschappelijke systematische kennis van een positieve rechtsorde in haar innerlijke samenhang het onderzoek van de historische ontwikkeling der daarin gegeven rechtsinstellingen wel noodzakelijk is, maar dat dit onderzoek toch voor de wetenschappelijke jurist slechts de dienst van hulpwetenschap kan vervullen. Wij beho even echter niet bij de constatering van het feitelijk bestaan van een dogmatische rechtswetenschap naast een wetenschap der rechtstheorie stil te houden. Wij kunnen veeleer de overspanning van de laatste, welke tot een historistische opvatting van het onderzoekingsveld der rechtswetenschap als zodanig voerde, met het veel doeltreffender wapen der immanente critiek bestrijden.

Men wil immers het positieve, het tegenwoordig werkelijk geldende recht, geheel en al tot een historisch verschijnsle herleiden? Maar waardoor, zo kunnen wij vragen, onderscheidt zich dan de rechtshistorie van de kunsthistorie, of de taalhistorie, of de economische historie? Het criterium ter onderscheiding van deze onderzoekingsvelden kan men toch bezwaarlijk aan de wisselende historische verschijnselen ontlenen? Het is veeleer zo gesteld, dat de rechtshistoricus van te voren zijn onderzoekingsveld (althans modaal) heeft afgebakend. Hij wil de historische ontwikkeling der positieve rechtsinstellingen van een bepaalde samenleving in opeenvolgende tijdperken onderzoeken. Maar daartoe moet hij reeds weten, hoe het juridisch aspect der samenleving zich van de niet-juridische aspecten onderscheidt, m.a.w. hij moet althans intuitief een begrip van dat recht aan zijn rechtshistorisch onderzoek ten grondslag leggen, voor hij zijn ondersoekingsveld kan afbakenen. Want het moge waar zijn, dat de rechtshistoricus zijn taak niet behoorlijk volbrengen kan, wanneer hij de historische ontwikkeling van het positieve recht niet in het nauwste verband ziet met die van de economische instellingen, met die van de taalvormen, de omgangsvormen, de geloofs- en moraalopvattingen van het te onderzoeken tijdperk, niemand kan toch betwisten, dat deze laatste velden van historisch onderzoek aan de wetenschap der rechtshistorie slechts hulpdiensten kunnen bewijzen.

Alzo, het veld der rechtshistorie kan in elk geval niet naar bloot historicale criteria van andere velden van historisch onderzoek worden afgegrensd. De rechtshistoricus moet veeleer reeds een begrip hebben van het juridische aspect der werkelijkheid, vóór hij met zijn onderzoek een aanvang kan maken. Dit begrip kan hij ook niet ontlenen aan de in de verschillende tijdperken nog al verschillende subjectieve opvattingen aangaande het wezenskarakter van het positieve recht. Immers het rechtsbegrip is een gearticuleerd begrip van theoretisch karakter en kan als zodanig niet aan de gewone ervaring ontleend zijn. Men zou de bedoelde subjectieve opvattingen dus in de verschillende fasen der rechtswijsgerige bezinning moeten zoeken. Maar het is de vraag of deze subjectieve opvattingen juist zijn en het criterium daarvoor is niet in deze opvattingen zelve te vinden. Natuurlijk hangen de bedoelde opvattingen steeds ten nauwste samen met de historische ontwikkelingsgang der samenleving, waarin haar dragers zijn ingegroeid. Het is volkomen juist, dat in dit ppzicht het subjectieve rechtsbegrip zelve zijn historische ontwikkeling heeft, gelijk ook de rechtswetenschap als geheel genomen een historische ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Maar juist deze onbetwistbare waarheid levert het krachtigste argument tegen de historificering van de modale structuur van de juridische wetskring. Immers ook het subjectief begrip der theoretische waarheid heeft zijn historische ontwikkeling. Ware echter de theoretische waarheid of zelfs het begrip daarvan zelve niet meer dan een historisch verschijnsel, dan zou een wezenlijke historiewetenschap onmogelijk zijn. Op de eeuwenoude vraag "Wat is waarheid" zou in scepticistische zin het bescheid moeten worden gegeven: Wat in de historische ontwikkeling door ieder zo opgevat is. Maar deze uitspraak zou zichzelve opheffen, wijl zij zelve aanspraak maakt op een waarheidsgelding van blijvend, niet in de historische ontwikkeling variërend, karakter.

En zo zou ook een wetenschappelijke afgrenzing van de rechtsgeschiedenis onmogelijk zijn, wanneer het juridisch aspect der werkelijkheid niet zelve buiten het historische was gelegen.

HermanDooyeweerd.nl

Men bedenke voorts, dat er niet slechts een wetenschap der rechtshistorie maar eveneens een rechts-sociologie, een rechts-psychologie, een "Rechtslogik" enz.enz. bestaan. Gelijk sommige rechtshistorici hebben getracht de rechtswetenschap in historie-wetenschap op te lossen, zo hebben sommige rechtssociologen beproefd haar in de sociologie te doen opgaan, gelijk rechtspsychologen meenden haar tot psychologie, rechts-logici zelfs tot "Rechtslogik" te kunnen herleiden. Het een is evenzeer onmogelijk als het andere.

Nu kan men natuurlijk vanuit het hier bestreden standpunt zeggen: Uw critiek treft alleen een historificering van de constante modale structuur-elementen van het recht. Er zijn echter genoeg aanhangers van het door U bestreden standpunt, die zo ver niet gaan, maar alleen het recht in zijn variabele positieve verschijningsvormen van Nederlands, Duits, Engels recht enz. een historisch karakter toekennen. De tegenwerping is juist. Maar daarmede is in ieder geval door de bedoelde aanhangers van dit gematigd historistisch standpunt toegegeven, dat de eigenlijke juridische grondbegrippen, waarin de bedoelde modale structuurelementen van het recht gevat worden, niet aan de historie-wetenschap kunnen zijn ontleend, maar een buiten-historische zin moeten hebben.

Intussen, wij zijn met deze erkenning nog geenszins tevreden gesteld. Immers wat ware er mee gewonnen, wanneer alleen de abstracte modale structuur van de juridische wetskring tegen inlijving bij het gebied der wisselende historische verschijnselen wordt gevrijwaard, terwijl men toch het positieve recht naar zijn veranderlijke inhoud geheel aan de historische opvatting zou prijsgeven? Daarmede zou immers het recht naar zijn eigen aard tot een theoretische abstractie worden, tot een blote denkcategorie, terwijl men nog altijd zou blijven bestrijden dat inderdaad de tijdelijke werkelijkheid zelve een juridische zin-zijde heeft, welke als zodanig in een eigen wetskring besloten is.

Daarom moeten wij onze criteik op het bestreden standpunt nog dieper inzetten.

Wat betekent het, wanneer wij zeggen, dat het positieve recht zijn historie heeft? Om deze vraag te beantwoorden is het eerst nodig te weten, wat wij onder historie eigenlijk hebben te verstaan.

3 - Vervolg. <u>De modale structuur van het historisch aspect</u>. I)

Op de vraag: "Wat is geschiedenis?" antwoordt men in het dagelijks leven gewoonlijk zonder bedenking: "Wat in het verleden geschied is". Dit antwoord is geheel georienteerd aan de naieve ervaringshouding, die, gelijk wij weten, niet op de theoretische onderscheiding van de modale aspecten der werkelijkheid, maar op de concrete gebeurtenissen gericht is. Maar juist daarom is het voor een theoretische afgrenzing van het onderzoekingsveld der historie-wetenschap zeker niet toereikend. In de eerste plaats is het niet juist, dat de historie tot het verleden beperkt is. Dat weet men trouwens ook in de naieve ervaringshouding wel degelijk. Het moge waar zijn, dat men in het dagelijks leven van iets, dat voorgoed voorbijgegaan is, zegt: "Dit behoort nu tot de geschiedenis", daarmede bedoelend: "Dit behoort nu tot het verleden".

Maar het is even waar, dat niemand in het dagelijks leven er bezwaar tegen maakt bij het beleven van een belangrijke gebeurtenis in het nationale of internationale leven, te zeggen: "Wij beleven vandaag een historische gebeurtenis"; waarmede dus erkend is, dat de historie ook het heden bestrijkt. Ja, men spreekt ook zonder bedenking van de historische toekomst van een volk.

In de tweede plaats kan het historisch terrein niet worden afgegrensd naar het criterium "wat geschied is". Immers werkelijke gebeurtenissen fungeren, gelijk wij reeds in de eerste paragraaf van het vorige hoofdstuk aantoonden, in beginsel in alle aspecten der werkelijkheid gelijkelijk. Het vallen van een rotsblok is, als een bloot natuurverschijnsel gezien, geen historische gebeurtenis. Maar het kan een actuele objectief-historische betekenis krijgen, wanneer daardoor bijv. een stuk menselijke cultuur verwoest wordt, of een leidend staatsman er dodelijk door getroffen wordt. In dit geval vertoont het bedoelde natuurverschijnsel ook zijn historisch aspect.

Zo vertoont iedere menselijke handeling een historisch aspect nevens tal van andere, als zodanig niet-historische, aspecten. Men denke aan handelingen als eten, roken, schrijven, lezen enz. In de Middeleeuwen kende men bijv. nog de boekdrukkunst niet. De uitvinding en inburgering van het drukken in onze samenleving is een ontwikkelingsgang van ongetwijfeld ontzaggelijke historische betekenis, welke ook aan het menselijk lezen een nieuwe historische vorm heeft gegeven. Maar de concrete handeling van het lezen vertoont weer tal van andere modale aspecten, zoals het physische, biotische, psychische, logische enz.enz., die als zodanig niet van historisch karakter zijn, al staan ze wel in onlosmakelijke samenhang met het historisch aspect.

Juist omdat in de historische ontwikkeling concrete mensen, handelingen, gebeurtenissen, dingen, samenlevingsverhoudingen fungeren, komt er alles op aan te weten, wat de modale zin der historie is. Niet de vraag, wat in de historische ontwikkeling ingaat, maar hoe het een historisch karakter aanneemt, is hier in het geding. En daartoe moet men juist beginnen, niet aanstonds op de concrete werkelijkheid zelve de blik te richten, maar veeleer op de verscheidenheid der grondleggende modale

---

I) Zie mijn <u>Wijsbegeerte der Wetsidee</u>, Bk II blz. I26 e.v. en nader mijn geschrift <u>Recht en Historie</u>.

HermanDooyeweerd.nl

aspecten, waarin de eerste fungeert.

Ook in het organisch levensaspect, het bewegingsaspect, het gevoelsaspect, het logisch aspect, enz. fungeert de volle concrete werkelijkheid.

Even foutief als het zou zijn een concrete menselijke handeling geheel in het modale bewegingsaspect of het biotisch aspect te laten opgaan, even verkeerd is het, haar alzijdige tijdelijke werkelijkheid geheel door de historische ontwikkeling omsloten te denken. Het historistisch standpunt baseert zich vooral op de opvatting, dat de eigenlijke tijd die is van de historische ontwikkeling of wording. Alles, zo redeneert men dan, wordt omsloten door de historische tijd, waarin de grote stroom van het verleden, heden en toekomst heel het leven in een na-elaknder van momenten laat afwikkelen. Daarentegen zou het natuurwetenschappelijk tijdsbegrip geen eigenlijk tijdsbegrip zijn, maar veeleer het gebeuren in een starre, ruimtelijke lijn denken.

Men neemt dan in het moderne historisme aan, dat de historische wording de typisch menselijke bestaanswijze is en dat daarin de menselijke vrijheid openbaar wordt zich de toekomst te ontwerpen, in tegenstelling tot het blote natuurgebeuren, dat deze vrijheid ontbeert en naar een voorgegeven causale orde verloopt. (OSWALD SPENGLER, MARTIN HEIDEGGER e.a.). Maar in ieder geval vereenzelvigt men hier de historische tijd met de eigenlijke, ware tijd.

Nu is juist deze vereenzelviging, gelijk wij vroeger hebben aangetoond, principieel foutief. De historische tijdsorde is slechts een modaliteit van de alomvattende kosmische tijd. De successie is zelfs niet eens karakteristiek voor de historische tijdsmodus. Immers wij vonden haar in alle tijdsmodaliteiten vanaf de bewegingstijd: In de organische ontwikkelingstijd zowel als in de gevoelsduur, in de logische denkprocessus zowel als in de symbolische tijd, in de omgangstijd, zowel als in de economische, juridische en aesthetische tijd enz.enz. De opeenvolging, welke wij in de historische tijdsorde aantreffen, dankt haar eigenaardigheid uitsluitend aan de modale zin van het historische.

Juist is ongetwijfeld, dat van historie slechts kan worden gesproken in verband met de menselijke vrijheid, zich niet binnen de grenzen van het in de natuur gegevene op te sluiten, maar ontwerpend voor de toekomst te arbeiden. Maar daarmede is nog niet alles, wat in de tijd boven het in de natuur gegevene uitgaat, als zodanig het stempel der historie op te drukken. Het is veeleer de modale zin van het historisch aspect, welke het hoe van alle historische wordingsverschijnselen bepaalt.

Het wat, d.i. de concrete werkelijkheid, welke in dit modale aspect fungeert, is steeds meer dan bloot-historisch, wijl het alle aspecten van onze tijdelijke kosmos omvat.

Men doet dus goed een principieel verschil te maken tussen de geschiedenis als verloop van concrete gebeurtenissen (wat geschied is) en het historisch aspect, waarin zij fungeert.

Wij moeten nu allereerst nader rekenschap geven van de modale zin-kern van dit aspect, die wij vroeger reeds enige malen, zonder nadere argumentatie, ten tonele hebben gevoerd.

Deze zin-kern is in geen geval met de gangbare opvatting te vinden in de "wording" of de "ontwikkeling", omdat deze beide begrippen zonder nadere kwalificatie alle modale omlijndheid ontberen en dus veelduidig zijn. De "ontwikkeling" ontmoetten wij het eerst in de biologische zin van organische levensontwikkeling, waarin wij een analogie van de zin-kern der beweging ontdekten.

Bij de "wording" (genesis) denken wij primair aan de ontplooiing in de tijd van de structuren, die God in zijn schepping heeft opgelegd. Op grond van de goddelijke scheppingsdaad, die als zodanig niet in de tijd valt, volgt de wording zijner schepselen in de kosmische tijd, de ontplooiing van de scheppingspotenties tot de voldragen schepselen. Maar ook deze "wording" is uiteraard niet tot één aspect beperkt, maar omvat heel de vergankelijke werkelijkheid naar al haar aspecten. De historische wording is slechts een aspect der genesis en moet dus haar modale omlijning van de zinkern van het historisch aspect ontvangen.

Nu is men bij iedere poging, om het terrein der historiewetenschap af te perken tegenover dat der "natuurwetenschappen" - en in het kader van het humanistisch grondmotief van natuur en vrijheid was slechts hierop de onderscheiding gericht - steeds weer gestuit op het moment der cultuur.

Men vatte daarbij echter "cultuur" niet als een modaal aspect der werkelijkheid, maar veeleer als een andersoortige, een zgn. "geestelijke", werkelijkheid tegenover de natuur-werkelijkheid.

Men onderscheidde dus juist niet het cultuur-aspect en de werkelijkheid, die wel in dit aspect fungeert, maar daarbij altijd individualiteits-structuren bezit, die alle aspecten zonder onderscheid omvatten.

Dit is een valstrik van alle -ismen in de wijsbegeerte. Zo kwam het biologisme tot een grenzeloze uitzetting van het begrip leven. De bekende Duitse bioloog WOLTERECK verklaarde bijv.: "die geistig-seelischen Phänomene, Leistungen, Produkte gehören genau so zum Leben wie etwa die Schalenbildung oder die Bewegung von Protozoen (d.z. eencellige diertjes). Ein Tempel oder ein Buch, eine Sonate oder ein strategischer Plan sind Lebenserscheinungen, Leistungen lebendiger Geschehenssubjekte; und wörtlich dat gleiche gilt für die Bauten der Termiten. Wem diese

HermanDooyeweerd.nl

Zusammenhörigkeit nicht einleuchten will, der wird kaum jemals Umfang und Inhalt des Lebensbegriffes völlig verstehen". (Ontologie des Lebendigen, 1940, S. 52).

Ook hier weer een volkomen gemis aan onderscheiding tussen het biotisch aspect der werkelijkheid en de individualiteitsstructuren, die in dit aspect fungeren.

De Historische rechtsschool kwam vooral hierdoor tot haar vereenzelviging van "cultuur" en "geestelijke" werkelijkheid, doordat zij van meetaf de cultuur aan de nationale volksgemeenschap bond en die volksgemeenschap, die zelve een concrete menselijke samenlevingsvorm is, met cultuurgemeenschap vereenzelvigde.

Maar ook de volksgemeenschap bezit een totale individualiteitsstructuur, die in alle aspecten zonder onderscheid fungeert en dus nimmer met haar cultuuraspect kan worden vereenzelvigd.

Toch moest ook v. SAVIGNY, de grondlegger der Historische rechtsschool, erkennen, dat de dogmatische rechtswetenschap niet kan samenvallen met de wetenschap der rechtshistorie en hij zocht dus naar een criterium, om beider onderzoekingsveld af te grenzen. Dit criterium kon dan echter niet meer aan de modale structuren der werkelijkheid ontleend zijn, omdat men begonnen was te leren, dat beide wetenschappen op het onderzoek van dezelfde historische "cultuur-werkelijkheid" gericht waren. Daarom restte slechts een subjectief-methodologisch criterium, een verschil in subjectief-theoretische beschouwingswijze van de "historische werkelijkheid". De historische beschouwingswijze van het recht zou nl. het historisch rechtsmateriaal in successie, in de opeenvolging zijner ontwikkelingsfasen, de dogmatische rechtswetenschap daarentegen zou het in gelijktijdigheid vatten. Diensvolgens zou de wetenschap der rechtshistorie de genetische, de dogmatische rechtswetenschap daarentegen de systematische methode van onderzoek volgen. I)

Dit criterium, dat ook heden ten dage vrij algemeen gevolgd wordt, laat echter over de gehele linie in de steek. In de eerste plaats zijn de begrippen successie en gelijktijdigheid weer volkomen veelduidig, bij gebreke aan modale precisering. Ook de physica werkt er bijv. mee, maar het physicale begrip van successie en gelijktijdigheid is voor de rechtshistoricus en voor de dogmatische rechtswetenschap zeker onbruikbaar.

Voorts is het criterium zelfs bij modale precisering in zijn algemeenheid zeker niet juist. Ook de historicus heeft wel degelijk het gelijktijdige van historische gebeurtenissen in het oog te vatten en de dogmatische rechtswetenschap heeft evenzeer met opeenvolging van rechtsfeiten en rechtsnormen te rekenen (denk bijv. aan de begrippen "voortgezet delict", "overgangsrecht", dat voor de overgang van een vroegere naar een latere rechtsregeling voorschriften geeft enz. enz.).

Ook de tegenstelling genetisch - systematisch toont zich, zodra men haar critisch ontleedt, in al haar zwakheid. Alle wetenschappelijk onderzoek is als zodanig van systematisch karakter. Ook de historicus kan niet onsystematisch arbeiden. De zelf sterk historistisch georienteerde spaanse denker ORTEGA Y GASSET definieerde de geschiedeniswetenschap zelfs uitdrukkelijk als de systhematische wetenschap van het menselijk leven (een overigens echt historistische definitie!). Wie een historisch verschijnsel niet theoretisch in zijn historische samenhang vat, maar als een op zichzelf staand feit, geeft geen wetenschappelijke geschiedbeschrijving, maar schrijft slechts "gemengd nieuws". Slechts de aard der historische systematiek is verschillend van die der juridische. Maar op dit verschil in geaardheid, in modaal karakter, komt juist alles aan !

Ditzelfde geldt voor de zgn. genetische beschouwingswijze. De rechtswetenschap kent haar eigen genetische probleemstelling in het leerstuk van de bronnen van het recht, waarin het niet om de historische, maar de juridische oorsprong en ontstaanwijze van het positieve recht gaat 2). De Historische school heeft, gelijk wij bij de systematische behandeling van dit leerstuk zullen zien, juist een fundamentele verwarring gesticht door het juridisch karakter der rechtsbronnen uit het oog te verliezen en het juridisch wordingsproces in de rechtsvorming in een historisch ontwikkelingsproces om te duiden.

In de moderne tijd heeft men nog getracht de "cultuurwetenschappen" (d.z. dan al die vakwetenschappen, die zich op de "cultuurwerkelijkheid", in tegenstelling tot de "natuurwerkelijkheid" richten) naar methodologisch gezichtspunt in twee groepen in te delen en wel in zgn. typiserende en individualiserende. De eersten zouden een typiserende methode moeten volgen, waarbij de individuele cultuurverschijnselen onder algemene typen gebracht worden, de tweeden zouden daarentegen op een individualsierende methode zijn aangewezen, waarbij het juist om de beschrijving van het strikt individuele in deze verschijnselen zou gaan.

Men meende dan de dogmatische rechtswetenschap, evenals bijv. de economische wetenschap, tot de eerste, de eigenlijk historische wetenschappen daarentegen tot de tweede groep te moeten rekenen.

I) v. SAVIGNY Zeitschrift für geschischtliche Rechtswissenschaft Bnd I, 14 (1815): "Dieses gegebene Manichfache aber ist zweifach, nämlich teils ein gleichzeitiges, teils ein suksessives, woraus notwendig auch eine zweifache wissenschaftliche Behandlung entstehen musz".... Die Behandlung des suksessiven Mannigfachen... ist das eigentliche historische Verfahren ..."

2) Zo zijn bijv. wet, verordening, tractaat, reglement enz. juridische bronnen of juridische ontstaansvormen van positief recht.

HermanDooyeweerd.nl

Maar ook dit criterium is volkomen onbruikbaar om de dogmatische rechtswetenschap van de historische af te grenzen. Immers de eerste mag zich nimmer tevreden stellen met een abstracte schematiek, met een blote "typologie" van het rechtsleven, doch moet de typen van rechtsnormen en de typen van rechtsfeiten steeds vatten in het proces van haar uiteindelijke concretisering in het individuele geval. De wetenschappelijke jurist moet leren een rechtsverhouding niet slechts in haar abstract type, maar ook in haar concrete individualiteit te vatten.

De vroegere opvatting in de rechtswetenschap, die rechtsregel, casus en rechterlijk vonnis in de verhouding van logische maior, minor en gevolgtrekking I) meende te kunnen begrijpen, is tegenwoordig algemeen prijsgegeven en mag zeker niet uit haar graf worden gehaald als representante van het wezenlijk karakter der juridisch-dogmatische tegenover de historische methode.

Anderzijds moet ook de historicus met type-begrippen werken. Men denke bijv. aan begrippen als renaissance, feodalisme, vroeg-kapitalisme enz. enz.

Zo blijken alle moeilijkheden, waarin het historisme zich verwikkelt bij de poging tot afgrenzing van het eigenlijk onderzoekingsveld van de historiewetenschap tegenover dat van de rechtswetenschap en andere op de normatieve aspecten der werkelijkheid gerichte vakwetenschappen, haar bron te vinden in de overspanning van het cultuurbegrip tot een alle normatieve aspecten omvattend (pseudo)-werkelijkheidsbegrip.

Het "culturele" is inderdaad niet een soort werkelijkheid, maar slechts een wijze, een modaliteit van zijn.

Wat is immers onder het culturele te verstaan? Niets anders dan een beheersende wijze van vorm-geving aan een voorgegeven materiaal naar een vrij ontwerp. Toen ARISTOTELES het aloude polaire grondmotief van het Griekse denken terminologisch in het vorm-materieschema overbracht, lag daarin op zichzelve reeds de poging, het oude materie-motief der natuur-religie tegenover het vorm-motief der cultuur-religie onschadelijk te maken, door de "materie" als het puur complementaire van de "vorm", als het "materiaal" van de laatste, te duiden. Deze complementaire verhouding van vorm en materiaal is inderdaad in de modale zin van het cultuur-aspect besloten.

Er bestaan ook "vormen" (lichaamsvormen) in de anorganische wereld, het planten- en dierenrijk. Maar hier is, voorzover wij althans de subjecten en niet hun objectieve vormsels beschouwen, geen relatie "vorm-materiaal" aanwijsbaar, omdat de natuur-dingen en natuur-wezens een integraal product van scheppingen maar niet van goddelijke vorm-geving zijn.

Slechts de vormsels van planten en dieren zou men met de cultuur-vormsels kunnen vergelijken. Een vogel gebruikt bijv. inderdaad een materiaal voor zijn nestbouw. Maar wat deze dierlijke vorm-geving principieel van de culturele onderscheidt, is de omstandigheid, dat de laatste een vrij-beheersend karakter draagt, naar eigen ontwerp te werk gaat, terwijl de dierlijke vorm-geving door de eeuwen heen van star-eenvormige aard is, omdat zij zich zuiver instinctief voltrekt.

Strikt genomen zou men dus in "cultuur" eigenlijk alleen de vrije beheersing als modale zin-kern moeten beschouwen, terwijl het moment der vorm-geving reeds een analogisch karakter draagt 2). Maar de vrije beheersing kan zich slechts in vorm-geving openbaren en daarom behoren deze twee momenten onlosmakelijk bijeen in de modale structuur van het historisch aspect.

Wanneer wij over vrije beheersing spreken, dan denke men vooral niet aan het humanistisch vrijheidsmotief. Er schuilt niets anders in dan het moment van het vrije variatie-vermogen naar eigen ontwerp.

Dat wij in de "vrije beheersing door vorm-geving" inderdaad de modale zin-kern van het historisch aspect getroffen hebben, blijkt hieruit, dat enerzijds alle vroegere wetskringen in hun historische anticipaties naar dit kern-moment der cultuur vooruitwijzen, terwijl alle latere er in hun historische analogieën naar terugwijzen.

Dit is de methode, die ons in staat stelt inderdaad op exacte wijze de zin-kernen der wetskringen te ontdekken en die wij de confrontatie-methode kunnen noemen.

Zo hebben wij in de modale structuur van de logische wetskring reeds vroeger als historische anticipatie het moment der logische beheersing ontdekt, welk moment, gelijk wij zagen, zich eerst in de systematische vormgeving aan de te onderzoeken stof door het wetenschappelijk denken kan ontplooien, terwijl het in het voor-wetenschappelijk denken principieel ontbreekt.

Ook in de modale structuur van de psychische wetskring met haar zin-kern gevoel, valt het moment der beheersende vorm-geving als echte historische anticipatie op te merken, e.w. in het vrije vorm-gevoel, waarop heel de hogere vormingsmogelijkheid van

---

I) Dit zijn de drie figuren in een zgn. deductieve sluitreden (syllogisme). Zulk een syllogisme bestaat uit twee praemissen en een conclusie. De eerste praemisse geeft een algemene uitspraak. Zij heet maior. De tweede geeft de subsumtie van een individueel geval onder het algemeen begrip van de maior. Daarop volgt dan de conclusie als logische gevolgtrekking.
Voorbeeld: I- Alle mensen zijn sterfelijk (maior). II- SOCRATES is een mens (minor). III- Dus SOCRATES is sterfelijk (conclusie).

2) In oorspronkelijke zin komt het vorm-moment slechts in de structuur van het ruimtelijk aspect voor. Physische, biotische en zinnelijk-psychische vormen zijn reeds analogieën van de ruimtelijke vorm of figuur.

HermanDooyeweerd.nl

het gevoelsleven in de opvoeding betrokken is, en dat in onverbrekelijke samenhang staat met het ontsloten historisch ontwikkelingspeil van een samenleving. Op primitief cultuurpeil is een gedifferentieerd vorm-gevoel evenmin nawijsbaar als een gedifferentieerd rechts-, moreel- of aesthetisch gevoel. Veeleer zijn hier alle op de normatieve aspecten betrokken gevoelens slechts in een ongedifferentieerd verbandsgevoel van stam, sibbe of clan vertegenwoordigd.

Hierop is door de zgn. ontwikkelingspsychologie, die de historische en in 't algemeen de genetische ontwikkeling van het psychisch leven bestudeert, met nadruk gewezen.

Anderzijds vinden wij in de modale structuur van alle wetskringen, welke in de historische gefundeerd zijn, noodzakelijk het vorm-moment (in de zin van vrije beheersing) terug als historische analogie. Taal-vormen, omgangsvormen, economische vormen, kunst-vormen, rechts-vormen, moraal-vormen en cultische geloofs-vormen treffen wij niet eerst op de grondslag van een ontsloten cultuurpeil aan, doch ook bij een primitieve, nog gesloten cultuur, waaruit blijkt, dat wij hier inderdaad met historische analogieën en niet met anticipaties te doen hebben. Dat zich hier inderdaad niet een vrije beheersende vormgeving in oorspronkelijk-historische zin, maar slechts analogieën van de cultuur-vorming openbaren, blijkt uit het eigenwettelijk karakter der betrokken analogieën.

Wij willen dit hier aanstonds aantonen aan de verhouding van rechtsvorming tot historische cultuurvorming. Het staat vast, dat de eerste in de laatste gegrond, gefundeerd is en dus nimmer los van haar kan worden gevat. Maar er blijft niettemin een duidelijk modaal verschil tussen beide. Historie-vorming vereist macht of historische invloed. De historie-vormers zijn macht-hebbers en wel, gelijk wij nog zullen zien, machthebbers over personen. Rechtsvorming als zodanig vereist daarentegen rechtsmacht of juridische competentie; wij zullen later zien, hoe deze rechtsmacht dus ook een essentieel kenmerk is van iedere rechtsbron als juridische ontstaansvorm van positief recht. Nu is rechtsmacht reeds blijkens haar juridische kwalificatie een echte historische analogie van de macht in haar oorspronkelijke zin. Zij rust steeds op historische macht, maar is er niet toe te herleiden. Wie zulks toch in echt historische lijn beproeft, komt tot een vereenzelviging van macht en recht, wat gelijk staat met een radicale ondergraving van het recht en theoretisch in de beruchte antinomie voert, omdat het rechtsleven zich niet innerlijk door blote macht laat regelen.

Hiermede hebben wij de vrije beheersing door vormgeving wel boven alle twijfel als de modale zin-kern van het historisch aspect vastgesteld.

Wanneer men hierbij de subject-object-relatie aan de subjectszijde van de historische wetskring in het oog vat, dan wordt ook onmiddellijk duidelijk, hoe ook de zgn. natuur-dingen een potentiële historische objectsfunctie bezitten, die echter eerst door subjectieve culturele werkzaamheid van de mens (als historisch subject) ontsloten kan worden.

Aan de subjectieve beheersende vorm-geving beantwoordt het objectief cultuurvormsel, resp. het objectieve cultuurfeit (d.i. een natuurgebeuren, als een overstroming, een uitbarsting van de Vesuvius enz.enz., dat een objectsfunctie in de menselijke cultuur krijgt, doordat het tot de subjectieve cultuurarbeid in verstorende of bevorderende betrekking treedt). Zo zal men ook deze stelling verstaan: Overal waar het werktuig als cultuur-object gevonden wordt, bevinden wij ons op historische bodem.

Wij moeten thans allereerst een summier onderzoek instellen naar de analogieën, welke in de modale structuur van het historisch aspect zijn op te merken.

Onze methode bij het opsporen der analogieën is steeds deze geweest, dat wij aantoonden, hoe de zin.kern zich eerst in de successieve orde dezer analogieën preciseert, ofschoon niettemin de laatste steeds door de eerste in haar modale zin gekwalificeerd en bepaald blijven.

Wij wezen dan op het principiële verschil tussen culturele en dierlijke vormgeving. De eerste bleek gekwalificeerd door de "vrije beheersing" tegenover het instinctieve en starre karakter van de dierlijke vormgeving. Hier onthult zich reeds de onlosmakelijke samenhang tussen het historisch en het logisch aspect, een samenhang, die zich in een logische analogie binnen de modale structuur van het eerste moet uitdrukken.

Geen vrije beheersende vormgeving zonder logisch onderscheidingsvermogen! Daarom kan niets subject in de historie zijn, wat niet tevens subject in de logische wetskring is. Dat men van een "natuurlijke historie" is gaan spreken, die zowel de geologische ontwikkeling van de lagen van de aardbodem als de organische ontwikkeling van het planten- en dierenrijk omvat, is alleen te wijten aan de reeds vroeger gesignaleerde historische vereenzelviging van het evolutieve wordingsproces (de genesis in engere zin) met de historische ontwikkeling. Gelijk ook het romantisch vrijheidsidealisme het oude deterministische wetenschapsideaal in de natuurwetenschap zelve wilde overwinnen door de "natuur" als een ontwikkelingsproduct uit "vrije scheppende potenties" te verstaan, als een product van een "natuurlijke historie", die slechts de voortrap zou zijn van de cultuur-historie.

De logische analogie in de modale structuur van het historisch aspect openbaart zich in de eerste plaats in het moment der historische toerekening. Ook in het his-

HermanDooyeweerd.nl

torisch proces rekenen wij niet door een gehele reeds causale factoren door, maar wij rekenen de grote cultuurdaden toe, zowel aan de individuele als aan de collectieve historische subjecten. Na hetgeen wij te voren over de juridische toerekening als logische analogie hebben opgemerkt, behoeft dit punt geen nadere toelichting meer. Het is dus van te voren te verwachten, dat wij in de modale structuur der historie ook de analogie van de vroeger besproken logische contradictoire tegenstelling zullen terugvinden, die, naar wij gezien hebben, slechts in de normatieve aspecten der werkelijkheid is te vinden.

Dit punt is hoogst belangrijk, omdat wij op deze wijze langs de weg der modale structuur-analyse eindelijk uitsluitsel mogen verwachten in de strijdvraag of, en zo ja in hoeverre, aan de historische ontwikkeling normatieve betekenis moet worden toegekend.

Deze strijdvraag is vooral ontstaan sinds de Duitse anti-revolutionnaire denker FRIEDRICH JULIUS STAHL, tijdgenoot van v. SAVIGNY en leermeester van GROEN VAN PRINSTERER in diens tweede periode, op het voetspoor der Historische School de stelling had geponeerd, dat aan de historische ontwikkeling een secundair-normatieve betekenis moet worden gehecht.

Datgene, wat zich "buiten" 's mensen toedoen door de stilwerkende boven-persoonlijke krachten der gewoonte of traditie in de lijn der historische continuiteit heeft ontwikkeld, behoren wij volgens hem met piëteit te eerbiedigen, omdat zich daarin "Gottes Fügung", de leiding Gods in de historie, zou openbaren. STAHL knoopte hier, gelijk wij vroeger zagen, aan bij de reeds door FICHTE uitgesproken gedachte, dat de historie geen wetten in de zin van algemeengeldige regelen kent, maar dat zich daarin niettemin een irrationele "verborgen wetmatigheid" in de zin van goddelijke voorzienigheid geldend maakt. Deze "goddelijke voorzienigheid" vatte men ook minder Christelijk uitgedrukt als Schicksal - of lotsbestemming van een volk.

Daar STAHL intussen het gevaar van zulk een beroep op de leiding Gods inzag, daar immers ook de openbaring van het boze in de historie niet buiten die leiding omgaat, nam hij de decaloog als "geopenbaarde wil Gods" als primaire norm voor het handelen en stelde hij dus de historische ontwikkeling als secundaire norm onder de toets der zedewet: Komt de historische ontwikkeling niet in strijd met een uitdrukkelijk geopenbaard gebod der zedewet, dan moeten wij haar als norm aanvaarden.

Scherpe critiek werd op deze historiebeschouwing geoefend door Mr LEENDERTZ in zijn bekende proefschrift De grond van het overheidsgezag in de anti-revolutionnaire staatsleer (1911), verdedigd aan de Leidse Universiteit onder de auspiciën van de voormalige neo-Kantiaanse hoogleraar v.d. Vlugt. Uitgaande van het Kantiaanse dualisme van empirische werkelijkheid (feit) en ideële norm betoogde LEENDERTZ, dat de anti-revolutionnaire historiebeschouwing principieel de grens tussen feit en norm ontkent en dwingt tot aanvaarding van het "fait accompli".

In deze critiek school - ondanks de onaanvaardbare Kantiaanse scheiding van "norm" en "natuurfeit" (naar het humanistisch grondmotief van natuur en vrijheid) - niettemin deze kern van waarheid, dat STAHL op het voetspoor der Historische School de historische ontwikkelingsnorm irrationalistisch vatte als een bloot product van de subjectieve ontwikkeling van de nationale volksgeest in het historisch proces.

De irrationalistische opvatting tracht immers, gelijk wij vroeger gezien hebben, steeds de wetszijde van een wetskring tot de subjectszijde in haar individuele openbaring te herleiden.

Een dergelijke irrationalistische opvatting van de normatieve zin der historie is uiteraard vanuit ons standpunt principieel onaanvaardbaar. De subjectieve ontwikkelingsgang in de historie kan nimmer norm zijn voor het handelen.

Zal de historie in een normatieve wetskring zijn besloten, dan zullen wij de historische ontwikkelingsnormen niet aan de subjects-, maar aan de wetszijde van deze wetskring hebben te zoeken.

De vraag nu, of de historische wetten in deze zin norm-karakter dragen en dus ook de historische feiten een normatieve zin dragen, inzover zij slechts in onderworpenheid aan deze normen zijn te verstaan, kan niet bevredigend worden beantwoord, zonder dat wij het historisch aspect in zijn plaats in de tijdelijke wereldorde hebben leren kennen.

Wij kennen reeds thans de volgende stelling poneren :
ALLE WETSKRINGEN DIE IN DE LOGISCHE GEFUNDEERD ZIJN, DRAGEN REEDS HIEROM NOODZAKELIJK EEN NORMATIEF KARAKTER, OMDAT ZICH IN HUN MODALE STRUCTUUR DE LOGISCHE ANALOGIE DER CONTRAIRE TEGENSTELLING TUSSEN HETGEEN BEHOORT EN HETGEEN NIET BEHOORT GELDEND MAAKT, hetgeen onmogelijk zou zijn, wanneer de wetten dezer wetskringen niet het karakter van normen of behoorlijkheidsregels vertoonden. Deze wetten kunnen reeds hierom niet het karakter van "natuurwetten" dragen, omdat de laatste noch de toerekening tot verantwoordelijke subjecten, noch de mogelijkheid van toerekenbare overtreding toelaten. Het is op het eerste gezicht duidelijk, dat dit bij de contraire tegenstellingen logisch-onlogisch 1), taalkundig juist- taalkundig onjuist, beleefd-onbeleefd (resp. fatsoenlijk-onfatsoenlijk, hoffelijk-onhoffelijk, gezellig-ongezellig, tactvol-tactloos), economisch-oneconomisch, schoon-lelijk, rechtmatig-onrechtmatig, moreel-immoreel, gelovig-ongelovig wel het geval is.

---

1) Deze logische tegenstelling wordt gewoonlijk contradictoir genoemd, omdat zij slechts onder de toets van het principium contradictionis is vast te stellen.

HermanDooyeweerd.nl

Dat nu deze contrair-normatieve tegenstelling ook aande modale structuur van het historisch aspect als echte logische analogie inhaerent is, laat zich eenvoudig niet loochenen. Zij doet zich hier voor in de tegenstelling historisch-onhistorisch, waarbij het anti-normatief karakter van dit laatste pregnant tot uitdrukking komt in de termen reactionnair of repristinerend. Want onder historische reactie of repristinatie is niets anders te verstaan dan het tegen de historische ontwikkelingsnormen in willen teruggrijpen naar afgestorven momenten uit het verleden. Een typisch voorbeeld van zulk een reactionnaire houding tegenover de (ons voorlopig in haar modale inhoud nog onbekende) historische ontwikkelingsnormen leverde de zgn. contra-revolutionnaire geestesrichting in de restauratietijd, waartegen zowel het liberalisme als de anti-revolutionnaire richting, ieder vanuit eigen standpunt, het pleit opnamen. Deze contra-revolutionnaire stroming bepaalde zich niet tot een bestrijding van de beginselen der Franse revolutie, doch meende ook een streep te moeten halen door alles, wat de revolutionnaire historie-vormers "in de lijn der historische ontwikkeling" hadden tot stand gebracht.

Zij wilde terug naar het zgn. feodale stelsel van het ancien régime, waarbij zij uit het oog verloor, dat dit stelsel zich bij het uitbreken der revolutie reeds historisch overleefd had.

Het is nu duidelijk, dat de reactie als anti-historische (niet a-historische 1)) gedraging slechts zin kan hebben onder de gelding van wezenlijke historische normen, welker modale zin zich niet laat herleiden tot die van normen uit andere na-logische wetskringen.

De historische repristinatie is als zodanig noch on-logisch, noch in strijd met de omgangsvormen, noch on-economisch of on-aesthetisch. Evenmin onrechtmatig, want de reactionnaire stroming kan zich zeer goed houden binnen de perken der rechtsorde en slechts met juridisch gecorloofde middelen haar doel nastreven; noch immoreel, want zij kan zich laten leiden door oprechte vaderlandsliefde. Haar modale zin kan slechts als een historische worden verstaan.

Tenzij men dus consequent weigert van reactionnaire gedragingen te spreken, kan men het bestaan van echte historische normen niet loochenen, zonder zich zelf te weerspreken. Maar men kan de anti-normatieve zin-figuur der historische repristinatie slechts in theorie loochenen. De zondige practijk der menselijke samenleving daarentegen dwingt ieder haar bestaan te erkennen. Immers iedere repristinatie wreekt zich in de werkelijke gang der geschiedenis. De reactionnair bouwt op een zandgrond, daar hij een afgestorvan verleden als een nog levenskrachtige historische grondslag beschouwt. Hij kan, aan de macht gekomen, wellicht korte tijd een schijnbaar resultaat boeken, zijn arbeid blijft toch onvruchtbaar voor de toekomst. Men kan tenslotte een dode geen leven inblazen. Zo was het herstel van het oude standenwezen onder Koning Willem I geen wezenlijk historie-vormende daad. Dit standenwezen had zijn historische basis verloren en kon ten onzent onder de nieuwe stand van zaken nog slechts een schijnbestaan voeren.

Is de historische ontwikkeling dus toch een soort natuurwetmatig proces? In gene dele. Want tegen natuurwetten is geen reactionnaire, on-historische houding mogelijk. De slechting van een reactionnair cultuurbouwsel en zijn vervanging door een aan de historische ontwikkelingsnormen beantwoordend stelsel, geschiedt niet vanzelve, als in een natuurproces, doch eist weer vrije menselijke vormingsarbeid in de lijn van de normatieve beginslen der historische ontwikkeling.

Hier komen wij tot een nieuwe eigenaardigheid der normen in tegenstelling tot de natuurwetten.

In alle normatieve wetskringen zijn de wetten slechts in <u>beginselvorm</u> gegeven. Zij werken zich hier niet vanzelve uit in de subjectieve gang van het gebeuren, gelijk in een natuurwetmatig proces. Zij richten zich tot het normatieve oordeelsvermogen van de mens en eisen <u>vorm-geving</u>, <u>positivering</u> door de menselijke wil.

Deze vorming en positivering der modale norm-principes nu is steeds in de historische cultuur-ontwikkeling gefundeerd. Vandaar dat de taal- en omgangsvormen, de economische-, kunst- en rechtsvormen, zowel als de positieve moraal-vormen steeds wisselen met de historische ontwikkeling, zonder dat zij zelve een modaal-historische zin aannemen. Wat de logische principia (het zgn. principium identitatis, het principium contradictionis, het principium rationis sufficientis, d.i. het beginsel van de toereikende grond) betreft, deze eisen alleen in het ontsloten, theoretisch denken een menselijke vormgeving.

In de logische beheersing door systematische vorm-geving hebben wij immers een historische anticipatie ontdekt.

De theoretische vormgeving aan de logische normprincipes geschiedt dan ook eerst in de logica als wetenschap, waarin men tracht de logische denkwetten onder exacte formules te brengen en in hun onderlinge systematische samenhang te vatten.

Deze logica heeft weder haar historische ontwikkeling sinds de eerste pogingen der Griekse denkers om aan de logische principes een theoretische vorm te geven. Zij

---

1) <u>a</u>-historisch (a privans) zou betekenen, dat de gedraging niet van historisch karakter zou zijn. Maar een <u>anti</u>-historische gedraging blijft van historische geaardheid, evenzeer als een onrechtmatige gedraging juridisch karakter behoudt.

HermanDooyeweerd.nl

heeft zich sindsdien in synthetische zin gedifferentieerd in een logica der wiskunde, een logica der taal-wetenschap, een logica der rechts-wetenschap enz., en dit differentieringsproces is nog lang niet ten einde gebracht.

In de voor-theoretische denkhouding is echter van zulk een theoretisch-logische vorm-geving aan de denkprincipes nog geen sprake. De laatste worden hier niettemin intuitief, en dat vaak op weinig exacte wijze, toegepast. Ook in de denkhouding van het dagelijks leven wordt een on-logische redenering wel degelijk onderkend en streeft men naar inachtneming van de logische principes. Reeds het kind vraagt naar de toereikende grond van een oordeel (Waarom zegt U dat?) en kan de logische tegenspraak in een verhaal, dat hem wordt verteld, wel degelijk opmerken.

Het berust dan ook op een principiele verwarring van logisch denkprincipe en zijn wetenschappelijke vormgeving, tussen het logische en het theoretisch logicale, wanneer men vaak de stelling hoort verdedigen, dat het primitieve en in 't algemeen het niet-wetenschappelijke denken nog geen logische principes kent.

Door de hierboven vermelde stand van zaken is aan de wetszijde van de historische en van alle in deze laatste gefundeerde wetskringen een eigenaardige vervlechting op te merken van boven-willekeurig beginsel en subjectieve menselijke vorm-geving. Dit is een stand van zaken, die op het immanentie-standpunt telkens werd misverstaan en hier bijv. aanleiding gaf tot de onhoudbare tegenstelling tussen de zgn. absolute normen (de logische, ethische en aesthetische), die van eeuwige aard zouden zijn en geen menselijke vorming van node zouden hebben en de zgn. empirische normen (positieve rechts- en omgangsregelen), die geen absolute waarde zouden hebben en geheel-op willekeurige menselijke inzetting zouden rusten. Op dit punt komen wij later afzonderlijk terug.

In het tegenwoordig verband merken wij slechts op, dat de bedoelde tegenstelling inderdaad berust op een scheiding van twee momenten, die in alle modale normen onafscheidelijk bijeen behoren, nl. het boven-willekeurig principe en de menselijke vorm-geving.

De logische analogie in de modale zin der historie is met de analyse van het normatief karakter der historische ontwikkeling voldoende in het licht gesteld. Onderzoeken wij thans nader de aard der vrije beheersende vorming als modale zinkern van het historisch aspect, dan blijkt deze vorming in haar oorspronkelijke historische zin naar de wetszijde reeds hierdoor principieel te verschillen van alle vorming in de modale zin der latere wetskringen, dat de eerste, in tegenstelling tot de laatste, in wezen machtsvorming is. Noch taal-vorming, noch omgangsvorming, noch rechts-vorming, noch aesthetische-vorming zijn als zodanig machtsvorming. De macht-vorming is een oorspronkelijk historische zin-figuur: het beheersingsmoment kwalificeert haar. Macht is vrije beheersing.

Rechts-vorming impliceert competentie in juridische zin; vorming van het omgangsleven impliceert voorbeeldgeven en navolging, historie-vorming echter impliceert macht en wel macht over personen. Dat de competentie van de rechtsvormer, het voorbeeld van de leidende groepen in de omgang etc. in historische machtvormen gefundeerd zijn, doet aan de modale zin-verscheidenheid dezer begrippen geen afbreuk.

De historische ontwikkelingsnormen worden niet gevormd door willekeurige individuen, maar door macht-hebbers. De macht is, voorzover zij zich over personen geldend maakt, het modaal kern-moment aan de wetszijde van het historisch aspect, evenals de rechtsmacht of competentie tot rechtsvorming een modaal zin-moment aan de wetszijde van het juridisch aspect is. Aan de subjectszijde van het historisch aspect openbaart de macht zich slechts in objectieve richting en wel als beheersing van een zakelijk materiaal, waaraan naar vrij ontwerp vorm wordt gegeven (de zgn. zaak-cultuur). Zulk een subjectieve macht wordt in meerdere of mindere mate door ieder cultuur-subject uitgeoefend 1). Maar dit is op zichzelve nog niet de macht, die iemand tot historie-vormer kwalificeert. Deze macht is steeds macht over personen, die echter zeer vaak door middel van zakelijke macht wordt uitgeoefend.

Deze persoonlijke macht van de historievormer mag niet worden verward met de bloot psychische invloed op de gevoelsinstincten der massa, ofschoon zij ongetwijfeld met een psychische analogie verbonden is, welke in deze gevoelsinvloed gefundeerd is 2). De macht over personen is reeds door de logische analogie in de zin der historie gestempeld tot een normatieve figuur. Zij is roepingsmacht, welke haar drager de bijzondere normatieve taak tot historie-vorming oplegt. Zij is geen privaat goed, dat in stilte voor persoonlijk genot kan worden opgelegd. De historische macht komt alleen in het vormingsproces der historie tot openbaring en legt haar dragers de zwaarst denkbare verantwoordelijkheid op.

Reeds bij de schepping van de mens werd deze de machtsverwerving over de

---

1) In het juridisch aspect openbaart de rechtsmacht in bloot subjectieve zin zich als subjectieve wilsmacht over een rechtsobject (de zgn. beschikkingsbevoegdheid over het object van een subjectief recht).

2) In mijn Wijsbegeerte der Wetsidee (2e Bk) vatte ik de macht zelve als een psychische analogie in de modale zin van het historisch aspect. Bij nadere overweging moet ik echter de macht als identiek met het kern-moment van dit aspect erkennen.

HermanDooyeweerd.nl

natuurkrachten tot normatieve historische taak gesteld (Gen. 1: 26 en 28). Hierbij stelde God een uitdrukkelijke ordinantie voor het cultuur-proces, welke ten aanzien van de zgn. zaak-cultuur in de voortschrijdende techniek tot nadere vorming komt. De techniek kan echter in het proces der historievorming slechts ingrijpen doordat de technische uitvinders persoonlijke macht in de cultuur-kring verwerven, waarin zij zich bevinden. Onderwerping van de natuur-krachten is hiertoe niet voldoende. Een uitvinding, die als een persoonlijk geheim met haar uitvinder begraven wordt, blijft zonder invloed in de geschiedenis. Zij moet in de menselijke samenleving ingang verkrijgen, de uitvinder behoeft daartoe machtsvorming in de kring zijner mede-mensen, macht over mensen.

Nu is echter de historische macht een modale zin-figuur, welke in alle mogelijke concrete vormen optreedt, al naar gelang van de bijzondere aard van de cultuurkring, waarin zij werkzaam wordt. Zo grijpt de staat vormend in de historie in door zijn zwaardmacht, de kerk door de geestelijke macht van het geloof, de wetenschap door de denk-macht, de grote kunstenaar door de macht van zijn aesthetisch genie, het groot-kapitaal door zijn geld-macht enz.enz. Maar steeds geschiedt de wezenlijke historie-vorming in het proces van een machtsstrijd tussen de historische traditie en de vooruitstrevende wil van de historie-vormer, waarbij de laatste ervaart, dat hij niet willekeurig historie kan scheppen, maar aan een boven-willekeurig beginsel voor alle cultuur-ontwikkeling gebonden blijft.

De wil van de historie-vormer is dan ook, evenmin als die van de rechts-vormer, een willen in psychische zin, maar een normatieve vormingswil, die slechts een analogie van het psychisch streven vertegenwoordigt en zich in het historisch ontwikkelingsproces uitwerkt, waaraan de individuele historie-vormer onderworpen is. De traditie belichaamt in zijn gecondenseerde vorm de cultuurschatten, welke in een proces van eeuwen vergaderd zijn. Nieuwe historie-vorming is slechts mogelijk in aanpassing aan de levenskrachtige momenten in deze traditie. Revolutionnaire willekeur kan geen historie vormen. Natuurlijk is het mogelijk, dat bijv. een veroveraars volk de cultuur van het onderworpen volk vernietigt. Maar het blijft dan toch zelve bij zijn nieuwe cultuur-opbouw aan zijn eigen historie-traditie gebonden.

In de machtsstrijd tussen traditie en historische vormerswil wordt de laatste gebogen onder de ontwikkelingsnorm der historische continuiteit. Dit ondervonden zowel de historie-vormers der Franse revolutie als de moderne bolsjewistische machthebbers in Rusland. Vele revolutionnaire willekeurige maatregelen werden door de historische ontwikkelingsstroom weggevaagd, zonder een spoor na te laten. Wezenlijk bouwende arbeid daarentegen bleek immer onderworpen aan het principe der historische continuiteit, dat heden en toekomst doordringt met de cultuur-ontwikkeling van het verleden. Zo kon de Franse revolutie de resten van het feodale stelsel opruimen, omdat dit stelsel zich reeds historisch overleefd had. De vestiging van de Nederlandse eenheidsstaat in 1813 lag ongetwijfeld in de lijn van de historische ontwikkeling. Daarentegen was bijv. de afschaffing van de Christelijke tijdrekening in de Franse revolutie een daad van louter willekeur, die tegen de Christelijke traditie moest afbreken.

Dit moment van ontwikkeling van de levenskrachtige bestanddelen der traditie is een biotische analogie in de modale structuur van het historisch aspect, daar het ontwikkelingsprincipe het eerst in de zin van het organisch leven optreedt. De historische ontwikkeling speelt zich af in het cultuur-leven. Doch achter de biotische analogie kondigt zich in de modale zin der cultuur-ontwikkeling reeds de bewegings-analogie aan, welke in de historische causaliteit haar uitdrukking vindt, terwijl wij de historische ruimte-analogie aantreffen in de modale figuur van het cultuur-gebied en de historische plaats.

De historische causaliteit is, evenmin als de juridische, een physische bewegingscausaliteit. Dat men veelszins tot een verwarring van het historicale en het natuurwetenschappelijk veroorzakingsbegrip kwam, laat zich, behalve uit de naturalistische instelling van de historiewetenschap in de tweede helft der vorige en in het begin der 20ste eeuw, vooral verklaren uit een misvatting van de betekenis van natuurprocessen in het historisch gebeuren enerzijds en uit een principieel onjuiste herleiding van de historische macht tot psychische invloed op menselijke individuen anderzijds.

Men redeneerde aldus: De causaliteitsketen in het historisch proces wordt gevormd enerzijds door menselijke gedragingen, anderzijds door natuur-gebeurtenissen als hongersnoden, natuur-catastrofen of natuurlijke invloeden als klimatische e.d. De menselijke gedragingen nu zijn van physisch-psychisch karakter en mogen in een beschouwing van de causale keten van het historisch proces slechts als schakels worden beschouwd nevens de causale natuur-factoren. M.a.w. onvoorziens voerde men in de historie-wetenschap weder het natuurwetenschappelijk causaliteitsbegrip in, dat, gelijk wij in een vroeger verband zagen, voor wezenlijke toerekening geen plaats heeft. Men gaf dan toe, dat de historie bij gebreke aan kennis van alle causale factoren een betrekkelijk willekeurige selectie daaruit moet maken (SIMMEL, HUIZINGA). Deze gehele beschouwing is echter principieel foutief.

Natuur-processen kunnen, gelijk wij vroeger zagen, slechts een objectieve functie in het historisch proces krijgen in verband met de menselijke subjectiviteit

HermanDooyeweerd.nl

in de cultuur. Het historisch proces is een normatief proces: historische causaliteit in subjectieve zin impliceert toerekening tot verantwoordelijke subjecten. Zo heeft bijv. een revolutionnair afbraakpogen, of een reactionnair optreden in de historie de tegenstand der traditie, resp. die van revolutie, niet tot een soort natuurnoodwendig gevolg. Beide zijn slechts toereikende grond in normatieve zin voor historische gevolgen, welke door vrije toerekenbare menselijke activiteit worden in het leven geroepen. 't Zelfde geldt bijv. voor wat in de historische litteratuur als de voornaamste "oorzaken" van het ontstaan van het leenstelsel in de Frankische periode wordt aangegeven: het buitenlands gevaar van de invallen der Arabieren, tegen wier ruiterij het Frankische leger geen voldoende bereden strijdkrachten kon stellen en het binnenlands gevaar van de private ruitermacht der machtige heren. Deze beide factoren eisten van de zijde der Karolingische vorsten een politeike daad tot behoud van het rijk. De laatsten voldeden op geniale wijze aan deze eis door inlijving van de private ridder-vazallen in de militaire organisatie van het rijk.

Zo kan bijv. een natuurgebeuren als een aardbeving of een overstroming slechts hierdoor een onjectieve causaliteit in het historisch proces verkrijgen, dat het weer een historische grond wordt voor vrije subjectief-menselijke vormingsarbeid in de geschiedenis.

Ongetwijfeld kan een natuur-catastrofe een stuk menselijke cultuur vernietigen, ofschoon zelfs zulk een vernietiging slechts historische zin verkrijgt in verband met de subjectieve menselijke vorming, welker producten vernietigd worden. Maar subjectief vormend in historische zin is een natuur-proces nimmer. Historische macht kan het als zodanig niet ontwikkelen en daarom berust iedere gelijkschakeling van menselijke gedragingen en natuur-factoren in het causale proces der historische ontwikkeling op een in wezen on-historische denkwijze.

Wat tenslotte de betekenis der psychische (emotionele) factoren aangaat, deze kunnen nimmer het eigenlijk historisch aspect van het menselijk handelen verklaren of mede-verklaren, omdat het laatste tegenover het psychisch aspect zijn onherleidbare eigenaardigheid handhaaft.

In het historisch verloop van de strijd tussen ANTONIUS en OCTAVIANUS speelde ongetwijfeld de verhouding tussen de eerste en CLEOPATRA een belangrijke rol. Het is echter onmogelijk ANTONIUS' nederlaag in de zeeslag bij Actium naar haar historische zijde psychologisch te verklaren uit zijn liefdegevoelens voor de schone Egyptische vorstin. De psychologische verklaring uit gevoelsfactoren reikt precies zover als het psychisch aspect der gebeurtenis 1). Voorzover de historicus zich hieraan waagt, beweegt hij zich buiten zijn eigenlijk vakgebied en zal hij inderdaad niet meer dan een "impressionistisch beeld" (HUIZINGA) van de psychische achtergrond kunnen geven. De eigenlijk historisch-causale factoren mag hij echter niet "impressionistisch" of "in willekeurige" selectie behandelen, als hij zijn vakwetenschappelijke taak behoorlijk verstaat. Op dat gebied zal hij inderdaad systematisch moeten tewerkgaan.

4 - <u>De modale zin der historie in ontsloten structuur. De verhouding van historische ethnologie en historie-wetenschap</u>.

De hierboven geanaliseerde modale zin-momenten treffen wij in iedere cultuuropenbaring, ook in de meest primitieve, aan, wijl ze als kern en analogieën in de vroeger vastgestelde betekenis dezer termen, ook aan de nog gesloten of primaire gestalte der historie eigen zijn. Het is dan ook een uiting van naturalistisch evolutionistisch denken, wanneer men in de oudere ethnologie (volkenkunde) een onderscheiding maakte tussen cultuur-volkeren, die wèl en natuur-volkeren, die geen beschaving 2) zouden hebben. Dit is dezelfde gedachtengang, die bijv. de geordende toestanden van huwelijks- en gezinsleven poogde af te leiden van een gestadige evolutie uit het dierlijk stadium der sexuele promiscuiteit, of het dierlijk hordeleven als voor-stadium van het staatsleven construeerde.

---

1) Geheel anders komt de zaak te staan, wanneer men de volle act-structuur van het menselijk bestaan in rekening stelt, waarover wij eerst in Hoofdstuk IV kunnen handelen. Een acte (als bijv. een historisch-politisch gekwalificeerde wilsacte) kan echter onmogelijk dienen ter causale verklaring van een handeling of gedraging in de zin van het natuurwetenschappelijk veroorzakingsbegrip, omdat zij, gelijk we te zijner plaatse zullen zien, zelve in alle aspecten der werkelijkheid fungeert. Men kan een handeling slechts verstaan als uitdrukking van zulk een "acte".

In de gangbare voorstelling van de psychisch-physische causaliteit is het echter zo, dat men de bloot psychisch gevatte wil als "oorzaak" laat optreden van de handeling in haar physich (of liever physiologisch) aspect als spierbeweging. Dit is een wel zeer primitieve misvatting van de ware stand van zaken.

2) Ik zie hier af van de veelal gemaakte onderscheiding tussen beschaving in de zin van civilisatie of in het staatsleven gevormde cultuur en cultuur in ruimere zin.

HermanDooyeweerd.nl

Deze evolutionistische constructies zijn in de ethnologische wetenschap der XXste eeuw reeds lang als speculaties onderkend, die geen grond in het feitenmateriaal vinden, doch door dit laatste veeleer vierkant weersproken worden. De waarheid is deze, dat ook de zgn. primitieve volken wel degelijk cultuur-volken zijn en dus historie hebben. Maar in deze primitieve cultuur-kringen openbaart de zin torie zich slechts in een gesloten, primitieve gestalte.

Daarbij valt het op, dat zulke primitieve culturen zijn afgesloten binnen de enge muren van ongedifferentieerde primitieve samenlevingsvormen als sibben (clans), volksschappen en stamverbanden. De vreemdeling als zodanig is vijand, hostis, exlex. Hij is rechteloos en vredeloos, tenzij hij bescherming vindt bij een lid van de stam of het volksschap. De historische traditie van zulk een primitieve cultuurkring, geheel doortrokken van mythologie, is nog star gebonden aan de natuurlijke levensvoorwaarden van het samenlevingsverband en wordt door de volksgenoten als een bovennatuurlijke, goddelijke macht ondergaan. De hoeders dezer traditie verzetten zich vaak zelfs tegen iedere invloed der ontsloten cultuur-kringen, met name tegen het binnendringen der Westerse cultuur. De traditie is hier al-machtig.

De verbandsorde van sibbe 1) of stam geldt als eeuwig en onveranderlijk. Iedere poging daarin wijziging te brengen, wordt als goddeloos beschouwd. Dat deze opvatting zelfs aan de Griekse cultuur in haar oudere, schoon reeds ontsloten, fasen nog lang eigen bleef, blijkt uit het verband van de Spartaan CHILON, die aan SOLON de gastvriendschap opzegde, toen deze laatste het waagde over de veranderlijkheid der wetten te spreken.

Zal het nu tot een ontsluiting, tot een verdieping van dezmodale zin der historie komen, dan moet het isolement van zulk een cultuur worden verbroken, zij moet in bevruchtend verkeer komen met andere, ontsloten culturen, zij moet in de stroom der ontsloten cultuur-ontwikkeling worden opgenomen. Vaak is hier de zwaardmacht van de veroveraar een belangrijke factor om der zonde wil. Doch ook vreedzame factoren, met name de zending, kolonisatie en het aanknopen van handelsbetrekkingen vervullen hier een hoogst belangrijke rol in de cultuur-ontsluiting.

Ook bij zulk een cultuur-ontsluiting kunnen nog allerlei innerlijke afgestorven cultuur-vormen door de traditie eeuwenlang worden gehandhaafd. Maar zulke cultuurvormen blijven buiten de eigenlijke historische ontwikkelingsgang. Zij behoren voortaan tot de zgn. folklore, die, gelijk wij nog zullen zien, geen thema van onderzoek van de eigenlijke historie-wetenschap is.

Ook kan een cultuur na het bereiken van een betrekkelijk hoog ontwikkelingspeil verstarren en in isolement geraken. In zulk een geval treedt degeneratie, terugval in, tenzij weder historie-vormers opstaan, die er in slagen, in doorbreking van het cultuur-isolement, de historische traditie in nieuwe banen te ontwikkelen.

Het is ook speculatief-evolutionistisch gedacht, wanneer men de primitieve, gesloten cultuurtoestand als de oorspronkelijke proclameert en de historische ontwikkeling als een proces van gestadige vooruitgang poogt te vatten. Het historisch feiten-materiaal geeft voor zulke constructies geen grond. En de Heilige Schrift bevestigt ons veeleer, in het verhaal van de torenbouw van Babel, dat de isolering der culturen in strijd is met de goddelijke ordinantie voor het proces der historische ontwikkeling en dus niet als normale aanvang ervan mag worden beschouwd.

Het ontsluitingsproces in de historie voltrekt zich slechts onder de gelding ener modale ontwikkelingsnorm, welke wij de historische differentierings- en integreringsnorm kunnen noemen en die uit de gehele samenhang der wereldorde gekend wordt.

De historische norm der continuiteit, die wij in de voorafgaande paragrafen ontdekten, geeft op zichzelf beschouwd, ons nog geen voldoende maatstaf in handen, om de door God in Zijn scheppingsorde gewilde richting van het historisch ontwikkelingsproces te bepalen.

Wanneer wij immers vaststelden, dat de bedoelde norm eist een aansluiting van de verdere cultuur-ontwikkeling bij de levenskrachtige momenten der traditie, brachten wij slechts een biotische analogie in de modale structuur van het historisch aspect naar voren, die in haar terugwijzend (op de kern van een vroeger aspect appellerend) karakter, op zich zelve geen richting voor de cultuur-ontsluiting kan wijzen.

De traditie als zodanig kan nimmer als norm voor de historische ontwikkeling fungeren. Zij is op zichzelve een enkel subjectieve historische gemeenschapsfactor, die zowel goede als kwade momenten kan bevatten. Ook die momenten in de traditie, die vitaal gefundeerd en door een voldoende historische macht geschraagd worden, geven nog geen garantie, dat zij inderdaad vatbaar zijn voor verdere ontwikkeling in een wezenlijk ontsloten historisch proces.

Wij hebben een criterium nodig, waarmede wij de wezenlijk progressieve lijn in de historische ontwikkeling kunnen onderscheiden van de reactionnaire, die zich vooral in onze tijd vaak in het masker van een vooruitstrevende richting hult.

De norm der continuiteit eist nadere precisering en de eerste presisering

---

1) Dat de sibbe (d.i. in Rome de oude gens) op het minst ontwikkeld cultuurpeil nog niet wordt aangetroffen, mag wel als vaststaand resultaat van het moderne ethnologisch onderzoek worden aangenomen. Zie R.H. LONIE, Primitive Society (1929) p. 105.

HermanDooyeweerd.nl

wordt geboden door de historische differentieringsnorm, die naar haar inhoud niet anders is dan de scheppingsordening, gelijk ze in het historisch ontwikkelingsproces tot modale uitdrukking komt. Want deze norm eist de ontplooiing van de onderscheiden structuren, die in de scheppingsorde besloten zijn, elk naar haar eigen aard in het proces der cultuurontwikkeling. De historische ontwikkeling is slechts het historisch aspect van het grote wordingsproces, dat in al zijn aspecten de richting van het ongedifferentieerde tot het gedifferentieerde vertoont en steeds de ontvouwing van de scheppingsstructuren tot doel heeft. Want in het ongedifferentieerde stadium kunnen zich binnen het cultuur-aspect de eigen geaardheidstrekken der onderscheiden levenskringen nog niet aftekenen.

Terwijl nu de cultuur-ontsluiting enerzijds een toenemende differentiering der menselijke samenleving met zich brengt, waarbinnen verschillende cultuurkringen als die der kunst, der wetenschap, van het staatsleven, van de kerk, van het bedrijfsleven enz. zich gaan vormen, voert zij anderzijds tot een geleidelijke slechting van de primitieve ongedifferentieerde verbandsvormen, welke op een afsluiting der cultuur waren berekend. De differentiering gaat hand in hand met een integrering van het cultuurleven, waardoor het historisch verkeer een inter-nationaal karakter aanneemt en steeds grotere delen der mensheid cultureel met elkander vervlochten raken.

Hier onthult zich in de modale structuur der historie de sociale anticipatie op de zin van de ontsloten omgang. Maar te gelijker tijd ontsluiten zich thans ook de andere anticipatiesferen in de zin der historie.

In de eerste plaats de anticipatie op de zin der taal: de symbolische betekening.

Eerst thans gaat het historisch betekenis-volle zich van het historisch onbetekenende afgrenzen en de drang ontstaat tot symbolische betekening van de belangrijke historische gebeurtenissen welke betekening plaats vindt in geschied-beschrijving, monumenten, inscripties, gedenkpenningen en anderzins. In het relatief gelijkvormig verloop van een gesloten cultuur vindt de muze der geschiedenis nog geen stof voor het boekstaven van gedenkwaardigheden. Hier neemt de mythologie de plaats in van de historische beschrijving.

En hiermede is ook de principiële afgrenzing gevonden tussen de onderzoekingsterreinen der historische ethnologie en der eigenlijke historie-wetenschap.

De naam ethnologie of volkenkunde duidt op zichzelve, gelijk wij nog later zullen zien, geen modaal omlijnd onderzoekingsveld aan. Een volk is een concrete gemeenschap der samenleving en fungeert als zodanig in alle modale aspecten der werkelijkheid gelijkelijk. Bovendien bestaat een volksgemeenschap als zodanig, d.w.z. zonder een gedifferentieerd staatsverband, alleen bij primitieve cultuur-verhoudingen, waarmede reeds implicite is uitgemaakt, dat de ethnologie als zodanig haar onderzoek heeft te beperken tot nog ongedifferentieerde samenlevingen, resp. tot de residuen dezer primitieve cultuur in reeds ontsloten samenlevingen (d.i. de zgn. folk-lore, waarover wij reeds spraken).

De vraag, of een "einheitliche" wetenschap mogelijk is, welke deze primitieve volksgemeenschap in de samenhang van al hare aspecten onderzoekt, kunnen wij eerst later onder ogen zien bij de behandeling van het probleem der zgn. sociologie. In het tegenwoordig verband interessert ons alleen de historische ethnologie, die de cultuur-ontwikkeling der primitieve volkeren bestudeert, waarbij intuwwen, gelijk ons later zal blijken, de sociologische probleemstelling reeds voor-ondersteld is.

Sinds de aprioristische constructies der oudere, onder invloed van DARWIN en het economisch historisch-materialisme staande, ethnologie, in discrediet zijn geraakt, begint in de wetenschap der volkenkunde hoe langer zo meer het inzicht veld te winnen, dat de ethnologie als cultuur-ethnlogie inderdaad evenzeer een historisch onderzoekingsveld heeft als de eigenlijke geschiedwetenschap en binnen dit onderzoekingsveld niet naar natuurweteschappelijke, maar naar cultuur-historische methode behoort te arbeiden.

Daarbij dreigt nu echter aanstonds het gevaar voor een uitwissing van de gebiedsgrenzen tussen deze beide wetenschappen. Met name verschillende aanhangers van de door FROBENIUS gegrondveste zgn. Kulturkreislehre in de ethnologie, welke zich ten doel heeft gesteld op grond van ethnologische onderzoekingen een genealogie der culturen te ontwerpen, zien in wezen geen verschil meer tussen de historische ethnologie en de historie-wetenschap. Vooral keren zij zich tegen de door de laatste nog steeds gehandhaafde begrenzing van haar onderzoekingsveld, volgens welke zij alleen die cultuur-ontwikkeling onderzoekt, waarvan geschreven bronnen, inscripties en monumenten zijn overgeleverd. Zij achten dit criterium volstrekt secundair tegenover het feit, dat de geschiedenis in wezen handeling is, die als zodanig indifferent zou zijn tegenover een symbolische betekening daarvan.

Deze opvatting nu moet in het licht van onze bovenstaande onderzoekingen als principieel onjuist worden verworpen. Immers de symbolische betekening van de historie is een onbedriegelijk criterium gebleken van de ontsluiting ener cultuur, die steeds gepaard gaat met een ontwaken van het historisch besef en een verbreking van het verstarrend isolement.

De eigenlijke historiewetenschap heeft inderdaad slechts de ontwikkelingsgang van zulke culturen te onderzoeken, die in de stroom der ontsloten beschavingsont-

HermanDooyeweerd.nl

wikkeling zijn opgenomen. Hieronder vallen ongetwijfeld ook primitieve fasen van culturen, waarvan op gedocumenteerde wijze valt aan te tonen, dat zij in de loop der eeuwen in de wereldhistorie zijn opgenomen, als bijv. de zgn. prae-historische Griekse, of de Gallisch-Keltische, of de oud-Germaanse.

Anderzijds blijven primitieve cultuur-resten ook in de ontsloten cultuurkringen principieel buiten het onderzoekingsveld der eigenlijke historiewetenschap. De gehele zgn. "folk-lore" valt daarmede onder het terrein der ethnologie.

Wat tenslotte culturen betreft, die, op een betrekkelijk hoog ontwikkelingspeil gekomen, buiten de stroom der wereldgeschiedenis zijn geraakt en in haar isolement zijn gaan verstarren (denk aan de oude cultuur van Peru, aan de Javaanse Hindoecultuur e.d.), deze behoren in hun verstarde toestand tot het onderzoekingsveld der ethnologen. Daarentegen is haar vroegere ontwikkelingsgeschiedenis zonder twijfel thema voor de eigenlijke historie-wetenschap.

Wat is nu het belang van de strenge onderscheiding tussen het arbeidsterrein van de historische ethnologie en eigenlijke historie-wetenschap?

Dit belang schuilt vooral hierin, dat de methode van beide wetenschappen, bij alle onderlinge overeenkomst, toch een wezenlijk verschil blijft vertonen, dat ten nauwste samenhangt met het verschil tussen geïsoleerde en ontsloten culturen. De ethnoloog, die de cultuur-historische methode toepast, zal toch steeds een isolerende en analytische werkwijze moeten volgen, waarbij van zgn. elementaire of oer-culturen en latere zgn. primaire culturen wordt uitgegaan, die geheel autochthoon, in volkomen isolement zich ontwikkeld hebben. Voorzover dan de latere zgn. secundaire cultuurkringen uit vermenging van primaire ontstaan zijn, blijft het toch eis van ethnologische methode deze secundaire culturen in haar elementen uiteen te leggen, die dus weer tegenover elkander geïsoleerd worden.

Maar juist deze methode is voor de eigenlijke historiewetenschap onbruikbaar. Immers, wezenlijk ontsloten cultuurkringen ontwikkelen zich niet uit vermenging van geïsoleerde elementaire en primaire culturen, doch ontplooien hun historische individualiteit veeleer eerst in de samenhang der wereldgeschiedenis. Deze historische individualiteit is m.a.w. slechts uit het inter-nationale cultuur-verkeer te verstaan. Zo heeft bijv. de Nederlandse of Engelse, de Franse of Duitse cultuur zich niet uit een uitwendige vermenging van allerlei primaire cultuur-elementen opgebouwd, maar haar nationale historische eigenaardigheid heeft zich eerst in de moderne ontsloten cultuur-ontwikkeling gevormd, hetgeen natuurlijk allerminst uiterlijke ontlening van vreemde cultuur-elementen uitsluit. Het bevruchtnede verkeer der beschaafde Europese volkeren heeft nieuwe historische individualiteiten voortgebracht. De ethnologie daarentegen zal bij het onderzoek bijv. van de Nederlandse cultuur blijven zoeken naar oude stam-elementen als Friese 1), Frankische, Saksische enz. en het nog voortleven dezer oude cultuur-elementen in volksliederen, volkdracht, zeden en gewoonten, kortom in de gehele folk-lore onderzoeken, welke als zodanig juist voor de eigenlijke historiewetenschap indifferent is.

Ethnologie en historie-wetenschap hanteren m.a.w. een verschillend, schoon onderling in de modale structuur der historie eng samenhangend, begrip van de historische ontwikkeling.

Daar dit punt ook voor de rechtsgeschiedenis van principieel belang zal blijken, moeten wij reeds in het tegenwoordig verband hierop enigszins nader ingaan.

In de vorige paragraaf wezen wij op de biotische analogie in de historische ontwikkeling. Wij kunnen thans nader opmerken, dat in een geïsoleerde, gesloten cultuur de historische ontwikkeling inderdaad niet boven deze analogie uitkomt. Zij vegeteert op de ontwikkelingsmogelijkheden, welke in haar afgesloten bestaan aanwezig zijn en meent invloeden van buiten (als bijv. ontlening van nieuwe werktuigen) slechts receptief in zich op, zonder dat daarvan impulsen tot nieuwe cultuur-vorming uitgaan. De historische ontwikkeling vertoont hier een gelijkmatig verloop in starre gebondenheid aan de organische levensvoorwaarden en wanneer de cultuurdragers van de stam uitsterven, sterft daarmede tegelijk de cultuur zelve af, zonder een spoor in de wereldgeschiedenis na te laten.

Geheel anders is het gesteld in de historische ontwikkeling der ontsloten cultuurkringen. Van de oude cultuurcentra der wereldgeschiedenis: Egypte, Babylon, Perzië, Mycene, Kreta, Athene, Palestina, Arabië enz. zijn essentiele ontwikkelingstendenzen overgegaan in de middeleeuwse en moderne Westerse cultuur, waar door in bevruchting van de Germaanse culturen geheel nieuwe beschavingsvormen werden voortgebracht. Deze ontsloten cultuur-ontwikkeling is bevrijd van de starre gebondenheid aan de levensvoorwaarden van een stam- of volksverband. Zij vegeteert niet, doch schept zich als een bevruchtende stroom steeds nieuwe begingen.

Deze ontwikkeling vertoont een gericht karakter. De zin der historie ontsluit zich daarin in gerichtheid op de zin der latere wetskringen, in laatste instantie

---

1) Dat de Friese cultuur in de jongste tijd weer een krachtige opleving vertoont is een verheugend verschijnsel. Maar deze opleving, die de verwachting van een historische toekomst wettigt, is slechts in de ontsloten cultuur-ontwikkeling mogelijk geweest. De is niet uit een afgesloten Friese volksaard te verstaan.

HermanDooyeweerd.nl

op die van het geloof. Deze historische evolutie is niet meer in een star begrip, doch slechts in een theoretisch grensbegrip, in een ontwikkelingsidee te vatten, welke de richting van heel het ontsluitingsproces in laatste instantie betrekt op de religieuze wortel der schepping en in wezen een idee is van de oorsprong, de wortel en de richting van de wereldgeschiedenis. De historische ontwikkelingsidee is noodwendig in een wetsidee gegrond en moet aan de eigenlijke historiewetenschap ten grondslag worden gelegd, wanneer deze haar grenzen tegenover de historische volkenkunde wil handhaven. Zij bevat ongetwijfeld de beoordelingsmaatstaf van het verloop der historie en zal vanuit het immanentiestandpunt geheel anders worden gedan/vat vanuit het Christelijk transcendentie-standpunt. Zo heeft bijv. de geschied philosophie der Aufklärung (VOLTAIRE c.s.) de historische ontwikkelingsidee van de gestadige vooruitgang der mensheid geconcipieerd, waarbij werd uitgegaan van het geloof in de gelijkvormigheid der menselijke natuur, geconcentreerd in de autonome rede, en waarin heel de richting van het ontsluitingsproces bepaald werd gedacht door de vooruitgang der menselijke wetenschap.

Zo werden vanuit het immanentie-standpunt weer andere ontwikkelings-ideeën ontworpen door HERDER, KANT, FICHTE, SCHELLING en HEGEL.

Wij komen hierop bij de behandeling van het probleem van de idee des rechts vanzelve terug.

In het tegenwoordig verband interessert ons slechts, dat de positivistisch-historische richting in de historiewetenschap, welke sinds de dood van de grote LEOPOLD von RANKE hoe langer zo meer in de geschiedschrijving ging overheersen, geen plaats voor een eigenlijke historische ontwikkelingsidee meer heeft.

Dit laat zich verstaan uit de eigenaardige instelling dezer positivistische richting, die voor niets anders oog heeft dan voor de variabele subjectieve zijde van historische feiten en het geloof van de vroegere idealistische richting der immanentie-philosophie in eeuwige rede-ideeën, welke zich in de gang der historie zouden verwerkelijken, verloren heeft. Doordat hier inderdaad het historisch proces in zijn subjectieve zijde verabsoluteerd wordt, tot het een en het al wordt verheven, vertoont het historisch proces op dit positivistisch standpunt ook geen anticiperende gericht heid op de ontsloten zin van latere wetskringen, laat staan een gerichtheid op de religieuze zin-vervulling der historie. Bij dit positivistisch vooroordeel moeten zich ook de grenzen tussen ethnologie en historie-wetenschap verflauwen. Voorzover men ze nog handhaaft door vast te houden aan het oude criterium, dat de historiewetenschap slechts de cultuur-ontwikkeling heeft te onderzoeken, waarvan ons geschreven of in steen gebeitelde bronnen en monumenten zijn overgeleverd, doet met dit in navolging van de wetenschappelijke traditie, maar zonder inzicht in de eigenlijke gronden voor dit criterium.

Voorzover men zich op dit positivistisch-historistisch standpunt nog aan het schrijven van een "Weltgeschichte" waagt, worden de culturen als een soort in zich afgesloten plantaardige organismen behandeld, welker ontwikkelingsgang sle chts de biotische analogieën van geboorte, rijping, ouderdom en afsterving vertonen. Zo vppr a;;em OSWALD SPENGLER in zijn beroemd werk Der Untergang des Abendlandes, die een ware mrophologie der wereldculturen trachtte te geven. Wat de rechtshistorie aangaat valt het op, dat reeds de Historische School, welke in het begin der vorige eeuw door FRIEDRICH von SAVIGNY werd gegrondvest, niet aan het gevaar is ontkomen, de ontsloten nationale culturen als in zich afgesloten organismen te beschouwen, die althans in hun eerste ontwikkelingsfase hun recht, taal, economie, kunst en omgangsvormen in een onbewust groeiproces voortbrengen.

De historische rechtsbeschouwing dezer school, die vooral bij v. SAVINGY's leerling PUCHTA een eenzijdig nationalistisch karakter aannam, kwam dientengevolge in onmiddellijke verlegenheid, toen zij de plaats van het grote rechts-historisch proces van de receptie van het Romeinse recht in de Germaanse landen in de cultuurontwikkeling had te bepalen. Haar restte niets anders, dan te pogen, deze receptie uit de historische volksgeest der Germanen zelve te verklaren, een poging, die uiteraard van meetaf tot mislukking gedoemd was en dan ook een scherpe critiek heeft uitgelokt. Wij komen op dit punt te zijner tijd nog terug.

De historische differentiering en integrering, welke zich overeenkomstig de ontwikkelingsnorm en de ontsluiting der cultuur voltrekt en waarin wij een anticipatie op de ontsloten zin van de omgang ontdekten vindt haar keerzijde in een merkwaardige individualisering der cultuur. Eerst thans krijgt de historische individualiteit van de machtsvormer zowel als van de cultuurkring, waarin hij werkzaam ia, van de nationaliteit 1) en van de individuele cultuur-werken haar pregnante bete-

---

1) De nationale individualiteit staat in scherpe tegenstelling tot de zgn. "volkse" in de ideologie van het nationaal-socialisme. Het duitse nazisme streefde bewust naar onderdrukking van het eigenlijk nationale ter wille van zijn ideaal van een groot-germaans rijk. Daarentegen trachtte het in ieder volk, dat tot deelgenootschap in dit rijk verkoren was, een "volks" ideaal op te wekken, dat in wezen niets anders was dan de poging de primitieve heidense volksgedachte der germaanse oudheid tot nieuw leven te wekken.

In dit program paste volkomen de verheffing van de "folk-lore" tot eigenlijke kern der cultuur.

(zie vervolg noot pag. 82)

HermanDooyeweerd.nl

kenis. De individuele persoonlijkheid wordt niet langer geabsorbeerd in de verbandssfeer van een afgesloten cultuurkring, doch krijgt gelegenheid tot vrije ontplooiingvan haar talent of genie. Eerst thans betreden individuele historie-vormers het toneel der geschiedenis, wier vormende arbeid werelkhistorische betekenis heeft.

In de primitieve afgesloten cultuurkringen ontbreken geenszins individuele karaktertrekken. Maar deze cultuur-individualiteit interesseert als zodanig de historie-wetenschap daarom niet, omdat zij zich in betrekkelijke gelijkvormigheid in de opeenvolgende fasen der cultuur-ontwikkeling herhaalt, gehandhaafd door de macht ener starre cultuur-traditie. Weliswaar kunnen ook hier zeer goed individuen van bijzondere begaafdheid optreden - gelijk de ethnologische onderzoekers herhaaldelijk hebben vastgesteld - doch hun cultuurwerkzaamheid kan niet waarlijk ontsluitend worden genoemd, zolang het isolement van het cultuurverband, waarin zij fungeren, door de traditie gehandhaafd blijft.

Daarentegen neemt de ontsloten cultuur telkens nieuwe individuele vormen van wereldhistorisch karakter aan, waarop individuele cultuur-vormers hun persoonlijk stempel hebben gedrukt. Dit is ook het element van waarheid in de door de neo-Kantiaanse denker HEINRICH RICKERT naar voren gebrachte tegenstelling tussen natuurwetenschappelijke en historicale methode van begripsvorming. De natuurwetenschap gaat volgens RICKERT generaliserend en "wertblind" te werk. Zij tracht algemene wetmatigheden op te sporen en orienteert zich daarbij niet aan cultuur-waarden. De historiewetenschap daarentegen kan volgens hem slechts individualiserend en "wert-beziehend" arbeiden. Zij wil juist het individuele vatten in betrokkenheid op "cultuur-waarden".

Alleen moet worden opgemerkt, dat de historische individualiteit haar modale zin eerst aan het culturele als vrije beheersende vorming kan ontlenen en dat de "cultuur" dus niet, gelijk RICKERT meent, kan worden gedefinieerd als "individuele betrokkenheid" van een "physisch-psychische werkelijkheid" op "waarden", d.i. in zijn gedachtengang een ongekwalificeerde individuele relatie tussen het zinnelijk rijk der natuurverschijnselen en het bovenzinnelijk rijk der waarden.

De ontsloten cultuur-individualiteit ontwikkelt zich, gelijk wij zagen, eerst in het cultuur-verkeer der volkeren. Eerst dan echter kan deze individualisering zich vruchtbaar en overeenkomstig de historische ontwikkelingsnorm ontplooien, wanneer daarbij het principe der cultuur-economie wordt in acht genomen. Hier stuiten wij op de economische anticipatie in de modale zin der geschiedenis.

Iedere excessieve machtsontplooiing vaneen gedifferentieerde cultuurkring ten koste der andere, iedere overwoekering van een bepaalde cultuurfactor, voert krachtens de goddelijke ordinatie voor het ontsluitingsproces in de historie, tot disharmonie (aesthetische anticipatie) en wordt gewroken door Gods wereldgericht in de historie (juridische anticipatie: de "Weltgeschichte" als "Weltgericht").

Zo voerde in de 18e eeuw de overwoekering van de cultuurmacht der natuurwetenschap tot een verstoring van de evenwichtige harmonie der Westerse cultuur-factoren, tot een verdorring van het geloofsleven, het verlwinnen van een vlakke utilitaristische volksmoraal, tot een rationalistische verstijving der kunstvormen, een atomisering en vertechnisering van rechts- en economisch leven. 1)

De Franse revolutie, schoon enerzijds ook historie-vormend werkzaam, voltrok tegelijk het historisch gericht over de vergoddelijking van het mathematisch analyserend denken.

Want - en hiermede raken wij de beide laatste anticipaties in de modale zin der geschiedenis, de morele en geloofs-anticipatie - zulk een overwoekering van de cultuur-macht der wetenschap ontplooit zich steeds in een culturele verering en culturele vergoddelijking van de vormingsmacht der wetenschap. Zij staat in laatste instantie onder leiding van een afvallig geloof, dat de vaste grond van de cultuurontwikkeling in de menselijke rede, naar haar natuurwetenschappelijke denkfunctie zoekt.

Hiermede stuiten wij op de plaats van het geloof in het ontsluitingsproces, hetgeen ons dwingt tot een summiere analyse van de modale zin dezer grensfunctie.

Alvorens echter op dit nieuwe thema in te gaan, willen wij het thans verworven inzicht in de modale structuur van het historisch aspect trachten te gebruiken,

---

vervolg noot p. 81.

De opkomst ener werkelijk nationale individualiteit gaat altijd noodzakelijk gepaard met een terugdringen van deze "volkse" elementen, die ten dele als locale op zich zelve interessante, maar geleidelijk afstervende bijzonderheden (klederdrachten, volksdansen enz.), tendele als in haar oorsprong niet meer begrepen petrefacten van een primitieve, heidense cultuur-fase (als paasvuren, de kerstman enz.enz.), door de traditie gehandhaafd blijven, maar met het eigenlijk nationale leven geen enkel innerlijk verband hebben.

Een natie is een politiek-historisch gekwalificeerde gemeenschap, die door gemeenschappelijke politieke lotgevallen in de historie is ontstaan. Gemeenschap van godsdienst, taal, kunst, zeden en gebruiken is voor een echte natie noch noodzakelijk (vgl. de Zwitserse natie), noch voldoende (vgl. de Dietse cultuurgemeenschap). De nationale individualiteit staat onder de toets van een normatief-nationaal type, dat steeds zuiverder in een volk verwerkelijkt behoort te worden.

1) Vgl. hiervoor uitvoerig mijn De Wijsbegeerte der Wetsidee (1935) Bk II, Dl I, blz. 216/217.

HermanDooyeweerd.nl

om de afgebroken behandeling van het probleem inzake de verhouding van recht en historie tot een voorlopige afsluiting te brengen.

5 - Nogmaals de verhouding tussen recht en historie. Is de tegenstelling tussen historisch en systematisch denken juist ?

In paragraaf 2 van dit hoofdstuk eindig wij met de opmerking, dat het niet kan bevredigen, alleen de modale structuur van de positieve rechtsvormen aan een historificering te onttrekken, terwijl men de gehele variabele inhoud der rechtsverschijnselen toch weer als een in wezen historische vat.

Wij poneerden in dit verband de stelling: het positieve recht is naar wets- en subjectszijde als zodanig in 't geheel geen historisch verschijnsel, doch rust slechts op het substraat der historische ontwikkeling. Of, anders gezegd: het positieve recht heeft zijn geschiedenis, doch is als zodanig niet zelve van historisch karakter. Eerst in deze pregnante vorm gebracht, treft onze stelling de historische rechtsopvatting in het hart, en moet zij de vrijwel eenstemmige tegenspraak uitlokken van de in het immanentie-standpunt gewortelde moderne rechtsopvattingen, voorzover deze de historische visie op de tijdelijke werkelijkheid hebben aanvaard.

En het valt niet te ontkennen, dat onze stelling op het eerste gehoor zonderling aandoet, wanneer men nog bevangen is gebleven in de onomlijnde opvatting der historie als een ontwikkelings- en wordingsproces, waarin verleden, heden en toekomst elkander doordringen. Maar juist daarom hebben wij zulk een zorg besteed aan het analyseren van het modaal karakter van de historische ontwikkeling. Nu wij deze modale analyse van het historisch aspect tot een voorlopige afsluiting hebben gebracht, kunnen de argumenten, ontleend aan de on-omlijnde opvatting der historie, op ons geen vat meer hebben.

Ons verder betoog willen wij in de eerste plaats voeren aan de hand van enige bekende vak-wetenschappelijke problemen van rechts-historische aard. Zulks heeft het voordeel, dat de lezer een meer concreet inzicht krijgt in de betekenis van onze onderzoekingen voor de vakwetenschappelijke vragen der rechts-geschiedenis.

Het is een bekend twistpunt onder de rechtshistorici, of reeds de landschenkingen der Merovingische koningen wezenlijke vazallenplichten voor de begiftigden met zich brachten en in die zin reeds als beleningen in de zin van het leenrecht zijn aan te merken, dan wel of zulke beleningen eerst in de Karolingische periode haar aanvang hebben genomen. Op historisch standpunt moet men menen, dat het leenrecht naar zijn inhoud een bloot historisch verschijnsel is en dat het hier dus een zuiver historische vraag geldt.

Wanneer men echter de gestelde vraag inderdaad bloot als historicus beschouwd, dan wordt de gehele juridische zin van het leenrecht noodzakelijk uitgeschakeld. Deze juridische zin toch is alleen te vatten als een typische juridische causale betrekking tussen een in de vorm van een leen-contract ontstane personenrechtelijke verhouding tussen de vazal en zijn leenheer (senior) (waarbij de eerste zich door een zgn. commendatie met handreiking en onder aflegging van een vazalleneed in persoonlijke dienst van zijn heer stelt, terwijl de laatste zich tot schut en scherm van zijn leenman verplicht) en de begiftiging van de vazal met een leengoed, dat niet in eigendom, maar slechts in leen, in een tegenover ieder geldend te maken gebruiksrecht van typisch juridisch karakter, werd gegeven.

Deze gehele concrete rechtsfiguur, die wij leenrecht noemen, ontstaat nu inderdaad op een typisch historisch fundament, maar dit historisch substraat heeft als zodanig geen juridische zin.

Welk is dan dit historisch fundament, dat wij dus niet zelve leen-recht mogen noemen?

Het is een historische ontwikkelingsgang, die diep in de Merovingentijd teruggaat en zich in de middeleeuwen voortzet, een ontwikkelingsgang, die wij als historie van het leenwezen kunnen karakteriseren, waarin een typische machtsstrijd zich voltrekt tussen staat en kerk enerzijds en tussen beide met de machtige aristocratie anderzijds, terwijl bovendien de politieke machtsstrijd tussen het Frankisch rijk en de Arabieren vormend in heel dit ontwikkelingsproces ingrijpt. Reeds de Merovingische koningen trachtten hun positie te versterken door de aristocratie, die geleidelijk een private gewapende macht om zich had gevormd, door middel van landschenkingen nauwer aan hun dienst te binden en zij schroomden niet, wanneer het koningsgoed daartoe niet toereikend was, in strijd met het canonieke recht, kerkegoed te seculariseren, een praktijk, waartegen de kerk steeds scherper protest laat horen.

Een volkomen soortgelijke politiek-historische situatie, nog verscherpt door de invallen der Arabieren, doet zich voor in de 8ste eeuw, wanneer de Karolingers opnieuw tot secularisatie van kerkgoed hun toevlucht nemen, om daaruit beneficia aan hun machtige vazallen te geven. Uit economisch-historisch oogpunt beschouwd, vervulden de landschenkingen der Merovingers geen andere rol dan de beneficia uit kerkegoed van de Karolingers. Ook deze landschenkingen gaven vaak slechts het onvervreemdbaar genot voor de duur van het leven van de gebeneficeerde. De politiek-historische situatie, waarin de beiderlei begiftigingen gedaan werden, was niet wezenlijk verschillend. Het historisch machtsmotief, dat aan beide ten grondslag lag, nl. de geestelijke en wereldlijke aristocratie tot bijzondere trouwdiensten aan de koning te verbinden, was gelijk. En was - bloot historisch beschouwd - de vazal-verhouding iets

HermanDooyeweerd.nl

anders dan een dienstverhouding, welke ter versterking van de macht van de senior (seigneur) werd gevormd ? Bovendien had het woord beneficium, evenmin als het latere woord feudum, een exclusief technisch-juridische betekenis.

Welke grond kan er dus voor de historicus zijn, het ontstaan van het leenwezen eerst bij de secularisatie van kerkegoed onder de Karolingers te laten aanvangen ?

Inderdaad verdedigt de bekende historicus ALFONS DOPSCH de opvatting, dat vazalliteit en beneficiumwezen "in historischer Zeit niemals und nirgend getrennt" geweest zijn 1). Ook de Merovingische landschenkingen zouden dus reeds vazallenplichten hebben geschapen en de economisch-historische oorzaken voor deze vorm van belóning der vazallendiensten zoekt DOPSCH reeds in de "naturwirtschaftlichen Zersetzungsprozesz des römischen Imperiums", d.w.z. in het verschijnsel, dat het geld in het verkeer hoe langer zo meer verdrongen werd door goederenruil, een ontbindingsverschijnsel, waarin het Merovingerrijk evenals andere Germanenr ijken werd medegesleept.

Intussen heeft DOPSCH, nog afgezien van de onjuistheid zijner door het bronnenmateriaal zelve weerlegde hypothese, als zouden vazalliteit en beneficium nimmer los van elkander zijn voorgekomen, de eigenlijk rechtshistorische vraag, aan welk historisch tijdstip het ontstaan van het leenrecht dient te worden toegeordend, feitelijk geëlimineerd. Dat de Merovingische landschenkingen, juridisch beschouwd, naar de pregnante definitie van de beroemde Duitse rechtshistoricus HEINRICH BRUNNER 2), remuneratoire doelschenkingen in gebonden (nog ongedifferentieerde 3)) eigendom waren onder de ontbindende voorwaarde van getrouwe dienstvervulling van de zijde der begiftigden, terwijl daarentegen de leenrechtelijke beneficia oorspronkelijk slechts uit geseculariseerd kerkegoed in de bijzondere rechtsvorm der zgn. precaria sub verbo regis (d.w.z. kerklenen, door de kerk verleend op koninklijk bevel) werden gegeven, waardoor in 't geheel geen eigendom werd overgedragen, is een juridische stand van zaken, die als zodanig uit de historische ontwikkeling zelve niet is te verstaan.

De historische ontwikkeling van het leenrecht is onlosmakelijk vervlochten met de economische, staatkundige en kerkelijke geschiedenis, maar de historicus, die wezenlijk de rechtsgeschiedenis van het leenwezen wil bestuderen, kan de typisch-juridische figuur van dit laatste niet uit de historische ontwikkelingsgang vatten. Want de modale zin der historie is nu eenmaal een andere dan die van het recht.

Het verheugt mij in dit verband de schrijver van een der beste recente werken over de geschiedenis van het leenrecht te kunnen aanhalen. HEINRICH MITTEIS doet in zijn boek Lehnrecht und Staatsgewalt (1933, S. 115) naar aanleiding van de bovenvermelde controverse tussen DOPSCH en diens bestrijders de volgende uitspraak, die althans als practische regel voor het rechtshistorisch onderzoek in de lijn van ons hierboven gegeven betoog ligt, ook al blijft de schrijver bevangen in het traditioneel vooroordeel, dat het leenrecht als zodanig een historisch verschijnsel is: "Die zur Zeit wieder sehr lebhaft ventilierten Kontroversen um die Entstehung des Benefiziums lassen zich vielleicht unter methodischen Gesichtspunkten besser abgrenzen ... Der Historiker wird, aus dem Bestreben heraus, den ganzen soziologischen Komplex zu einer Einheit (bedoeld is ongetwijfeld een "historische samenhang") zusammenzufassen, eine gröszere Zahl von Erscheinungen auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen suchen als der Jurist, der, will er das Arbeiten mit juristischen Kategorien nicht ganz aufgeben, sich immer an die rechtlich faszbare Erscheinungsform der wirtschaftlichen und sozialen Lebenserscheinungen gebunden fühlen wird. Es mag daher auch das historische Bild des Benefizialwesens einen breiteren Rahmen 4) ausfüllen als das juristische des Benefiziums in Sinne eines Elements des Lehnrechts. Mit der Behandlung des letzteren wird man erst in dem Augenblicke einsetzen können, da auch das dingliche Rechtsverhältnis zwischen Herrn und Vasall eine ganz bestimmte, nur noch in gegebene Grenzen variabele rechtliche Ausgestaltung gefunden hat."

In zijn Von Lebenswert der Rechtsgeschichte, Weimar 1947, onderscheidt H. MITTEIS eveneens tussen de politisch-historische en rechtshistorische methode. De rechtshistoricus neemt zijn uitgangspunt in het recht. Alle historische gebeurtenissen worden met specifieke rechtscategorieën onderzocht. "Der Stoff der Geschichte und der Rechtsgeschichte ist der gleiche; nur die Betrachtungsweize ist verschieden". (blz. 59).

---

1) Grundlagen der europ. Kulturentwicklung II^2 (1924) S. 305 ff.

2) In zijn bekende verhandeling Die Landschenkungen der Merovinger und Agilofinger (in itzungsberichte der preuszichen Akademie der Wissensch. 1885, 1173 ff.

3) D.w.z. nog niet tot een burgerlijk eigendomsrecht gedifferentieerd, maar veeleer een eigendomsfiguur, waarin publiekrechtelijk overheidsgezag en privaat vermodgensrecht nog ongedifferentieerd dooreen liggen.

4) D it is ongetwijfeld niet scherp gevat! Het gaat niet om een kwestie van meer of minder, maar om een verschillend modaal aspect van het leenwezen.
Maar ik wil ook geenszins beweren, dat MITTEIS een bewust inzicht toont in de modale structuur van historie en recht. Integendeel, hij blijft op dit punt het positieve recht als een historisch verschijnsel sui generis zien.

HermanDooyeweerd.nl

Wanneer hij verder (blz. 69) spreekt over de noodzaak van juridische begripsvorming voor de rechtshistorie, bedoelt hij hiermee niet dat de rechtshistorie een grondleggend rechtsbegrip behoeft om het juridische van de andere normatieve zijden der werkelijkheid te onderscheiden, - dit onderscheid is immers slechts het gevolg van een zgn. Betrachtungsweise, - maar dat de rechtshistoricus hiermede zekere historische samenhangen beter zal verstaan omdat juridische begrippen soms analoog kunnen worden gehanteerd. Protorenaissance of voor-reformatie bijv. zijn historische begrippen, waarvan de juridische analogie ligt in het juridisch begrip voorbereidingshandeling (blz. 70, 71).

Overigens ziet MITTEIS in de geschiedenis een "Fortschritt im Bewustsein der Freiheit". Dit is een vooruitgang in zelfkennis, in "bij-zich-zelf-zijn" van de geest, in het besef van de menselijke waardigheid, in het bewuste volbrengen van het noodzakelijke (blz. 83). De gehele cultuur is dus "geschichtliches Leben" (blz. 59). Deze opvatting is aan HEGEL ontleend. Het historische is geen bepaald aspect der werkelijkheid, maar de enige werkelijkheid. Hierin heeft de rechtsgeschiedenis tot taak om de vooruitgang naar de vrijheid in het verleden aan te tonen en om het bewustzijn van de vrijheid en deszelfs grenzen klaar en helder te maken (blz. 83, 84, 100). In deze taak vindt de rechtsgeschiedenis haar waarde voor de vorming van de persoonlijkheid.

Voor de historiewetenschap is, volgens MITTEIS, de rechtsgeschiedenis van grote betekenis. Hij poneert dat "die rechtliche Betrachtungsweize eben für keinen einzigen Zweig der Geschichtswissenschaft entbehrlich ist". Dit komt hierdoor, omdat het recht ten alle tijde een zeer belangrijke plaats in het leven innam en inneemt. Het recht is een "sozialer Primärfaktor" (blz. 60). Voor de rechtswetenschap vindt de rechtsgeschiedenis hierin o.a. haar taak: ze fungeert als propaedeuse en voorkomt verstarring van het dogmatisch denken (blz. 78, 79).

In 1948 verscheen H. MITTEIS, Ueber das Naturrecht. Hierop komen wij terug in Deel I van de Encyclopaedie.

- - - - - - - -

Een andere, tegenwoordig weer sterk op de voorgrond gekomen rechts-historische vraag, waarbij onmiddellijk de betekenis van een scherpe onderscheiding van het historisch en het juridisch aspect in het oog valt, en waar blijkt, dat de rechtshistoricus de eigenlijk juridische structuur van zijn feiten-materiaal niet uit de historische ontwikkeling zelve kan uitlezen, is deze, of de onderscheiding tussen het zgn. publieke en het private recht inderdaad aan de Middeleeuwen vreemd is geweest. Ofschoon zowel over de innerlijke waarde van deze onderscheiding als over het criterium tegenwoordig in de rechtswetenschap scherp gestreden wordt, kunnen wij voorlopig ter verklaring dezer termen wel dit zeggen, dat het publieke recht, in tegenstelling tot het private, onverbrekelijk samenhangt met de interne organisatie en het inwendig leven van de staat 1), terwijl het private veeleer de overige samenlevingsverhoudingen naar haar juridisch aspect reguleert.

Het kan nu zeer goed zijn, dat bij een bepaalde phase der cultuur-ontwikkeling deze differentiering in het rechtsleven zich nog niet voltrokken heeft, omdat de staats-structuur zich hier nog niet verwerkelijkt heeft. Naar onze mening was zulks inderdaad in de Middeleeuwen het geval. Maar het is een principieel foutieve gedachte te menen, dat het publieke, met de innerlijke staats-structuur samenhangend, recht zelve als een historisch verschijnsel is te beschouwen en dat dus de historicus naar bloot geschied-wetenschappelijke gezichtspunten de opgeworpen vraag zou kunnen onderzoeken.

Reeds de historicus v. BELOW, die in zijn werk Der deutsche Staat des Mittelalters de heersende opvatting, als zou de onderscheiding tussen publiek- en privaatrecht in de Middeleeuwen onbekend zijn geweest, aan een scherpe critiek onderwierp, wees op de noodzakelijkheid van een juridische scholing van historici, die zich met een rechtshistorische vraag als deze willen bezig houden. Hij critiseerde met name schrijvers, die vanuit economisch-historisch gezichtspunt de volgens hem in wezen publiekrechtelijke verhoudingen in de middeleeuwse samenleving hadden geïnterpreteerd als grondheerlijke of horigheidsverhoudingen 2).

Inderdaad geldt het hier een kwestie van juridische interpretatie van het bronnenmateriaal, een probleem, dat naar bloot historicale gezichtspunten niet is

---

1) Naar Roomse opvatting ook van de kerk.
2) Dit wil ook bij Below volstrekt niet zeggen, dat hij een bewust inzicht heeft in de modale verscheidenheid van historie en positief recht. Evenals MITTEIS houdt ook hij aan de traditionele beschouwing van het laatste als een historisch verschijnsel sui generis vast.

HermanDooyeweerd.nl

op te lossen 1). Hoe zal bijv. de rechtshistoricus uitmaken, of de middeleeuwse "bede" van de landsheer als een wezenlijke publikerechtelijke belasting, dan wel als een privaatrechtelijke grond-cijns moet worden gevat, wanneer hij geen inzicht heeft in de innerlijke zin-structuur van het publieke recht ? En deze juridische structuur is evenmin als die van het leenrecht bloot uit de modale zin van het recht uit te lezen, maar heeft een typisch-juridische inhoud.

Het kan wederom zeer goed zijn - en naar onze mening is dit inderdaad het geval - dat dit gehele dilemma: publiekrechtelijke dan wel privaatrechtelijke aard van de bede, op de middeleeuwse rechtstoestand niet past, omdat het rechtsleven hier nog een ongedifferentieerd karakter droeg. Maar dan blijft de rechtshistoricus toch voor het probleem gesteld, welk juridisch karakter dan wel aan de bede moet worden toegekend. En dit is als zodanig een normatief juridische vraag, die vanuit het historisch aspect alleen niet is te beantwoorden.

- - - - - - - - -

Aan het bovenstaande hebben wij nog een nadere opmerking toe te voegen over het onderscheid tussen historicale en rechtswetenschappelijke begripsvorming.

Vaak hoort men, gelijk wij reeds vroeger zagen, dat de zgn. dogmatische rechtswetenschap in tegenstelling tot de historie-wetenschap met abstracte systematische begrippen werkt, waardoor de rechtsverschijnselen in een theoretisch systeem worden gebracht. De historie-wetenschap daarentegen zou als zodanig niet systematisch, maar bloot beschrijvend moeten arbeiden. Haar begrippen zouden een concreet-individuele inhoud hebben en eenvoudig de werkelijke gebeurtenissen concreet hebben aan te duiden.

Deze stelling is in deze vorm niet te handhaven. Er bestaat, gelijk wij vroeger gezien hebben, geen wetenschappelijk denken, dat niet systematisch denken zou zijn, in deze zin, dat het de verschijnselen in wetenschappelijke samenhang heeft te vatten. En wezenlijk wetenschappelijke begrippen kunnen nimmer een bloot beschrijvende inhoud hebben, die de volle werkelijkheid min of meer zou afbeelden.

De waarheid is deze, dat de historie-wetenschap als zodanig evenzeer systematisch moet te werk gaan als de rechtswetenschap. Maar de historicale systematiek is van geheel andere aard dan de rechtswetenschappelijke, omdat de modale zin van het historisch onderzoekingsgebied radicaal verschillend is van die van het juridische.

De systematiek der historie-wetenschap is die van de theoretisch geabstraheerde en doordachte historische ontwikkelingssamenhang, waarin ieder historisch onderzocht verschijnsel behoort te worden gevat, opdat men zijn bijzondere geschiedkundige betekenis uit de gehele samenhang van een historisch tijdsbeeld zal kunnen verstaan.

Zo is het bijv. in strijd met de historicale systematiek, een historisch bronnen-complex uit de 8ste en 9e eeuw te gaan interpreteren buiten verband met de gehele cultuur-samenhang van die tijd. Want zo worden de histroische gegevens uit hun geschiedkundig verband gerukt. Zo is het bijv. ook in strijd met de rechts-historicale systematiek, de zeer gedifferentieerde onderscheiding van bezit en burgerlijk eigendomsrecht, die reeds een hoge graad van theoretisch abstractie-vermogen onderstelt, in de nog half primitieve volksrechten van het Frankische rijd te willen terugvinden, of een primitieve delictsactie, welke tegen de rover werd gevoerd, als een re-vindicatie, d.i. een actie tot opvordering van eigendom bij bezitsverlies, te interpreteren. Immers zulk een zgn. revindicatie onderstelt het begrip van het abstracte eigendomsrecht, dat ook los van het feitelijk bezit blijft bestaan. Maar juist zulk een abstract begrip mag naar wezenlijk historicale denkwijze niet worden ondersteld in een cultuurfase der Germaanse samenleving, waarin de rechtsbegrippen nog star gebonden zijn aan de zinnelijke voorstelling en iedere rechtshandeling door beeldrijke synbolen begeleid is, om haar a.h.w. aan de zinnelijke waarneming voor ogen te stellen.

---

1)Vgl. voor de noodzakelijkheid van dogmatisch rechtswetenschappelijk inzicht voor de rechtshistorische studie van het Romeinse recht EMILIO BETTI Methode und Wert des heutigen Studiums des Roemischen Rechts. (tijdschr. v. Rechtsgeschiedenis Dl. XV afl. 2 (1937) blz. 137 vlg.). De primaire rechtshistorische vraag is natuurlijk deze, of de middeleeuwse "bede" reeds als een gedifferentieerde rechtsfiguur ('t zij publiek-, 't zij privaatrechtelijke) kan worden beschouwd. O.i. neen.

HermanDooyeweerd.nl

De rechtshistoricus heeft tot taak de juridische samenhang der positieve rechtsvormen, welke zich op het substraat van de historische ontwikkelingssamenhang van een bepaalde periode hebben ontwikkeld, van uit die historische samenhang te belichten. Een juridische systematiek moet bij zijn onderzoekingen echter de leiding hebben, in die zin, dat de onderzoeker telkens aan de systematisch-juridisch gevatte rechtsvormen vanaf hun vroegste ontwikkeling de aan deze ten grondslag liggende historische ontwikkelings-samenhangen heeft toe te ordenen. De rechtsvormen dienen dus hierbij zelve in hun ontwikkelingsgang te worden beschouwd. Men mag niet van de reeds volledig ontwikkelde vorm uitgaan.

Verduidelijken wij deze stelling nog eens aan het eerst gekozen voorbeeld: de rechtshistorische vraag i.z. de geschiedkundige fase, welke aan de opkomst van het eigelijk leenrecht moet worden toegeordend. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, dient men eerst uit de in het bronnenmateriaal betekende concrete levensverschijnselen, het leenrecht zelve als positeive rechtsfiguur systematisch-juridisch te omlijnen, waarbij men van de bronnen uit de tijd van de vroegste ontwikkeling van het leenrecht dient uit te gaan. Eerst daarna kan men met vrucht een onderzoek instellen naar de historische ontwikkelingsgang van dit leenrecht en dus rechts-historisch trachten vast te stellen, bij welk tijdsbeeld en onder welke historische voorwaarden zich vazaliteit en beneficium tot een nieuwe rechtsvorm gaan verbinden en hoe deze rechtsvorm zich in vervorming telkens bij de nieuwe historische situatie aansluit. Wie deze verhouding tussen juridische en historicale systematiek in zijn rechtsgeschiedkundig onderzoek poogt om te keren, komt noodzakelijk tot een historische nivellering van het historisch en het juridisch aspect en schrijft inderdaad geen rechtsgeschiedenis meer. Want wezenlijke rechts-historie is slechts mogelijk, wanneer het positieve recht zelf iets anders is dan izjn historische ontwikkelingsgang. Het historisch aspect van een concrete samenlevingsfiguur als het leenwezen heeft niet zelf weer zijn historie, maar is zelve van historisch karakter. Slechts datgene, wat naar zijn innerlijke zin iets meer of iets anders is dan een historisch verschijnsel kan inderdaad historie hebben.

Zo hebben de staat, de kerk, het gezinsleven, het bedrijfsleven enz. hun historische ontwikkeling, wijl zij concrete samenlevingsvormen zijn, die in beginsel in alle aspecten der werkelijkheid fungeren en dus ook hun historisch aspect hebben.

Zo heeft ook het leenrecht zijn historie, omdat het als juridisch aspect van het concrete leenwezen iets anders is dan het historisch aspect van dit laatste.

Maar een historie van een abstract historische ontwikkelingssamenhang is een even onmogelijke woord-verbinding als de uitdrukking: de juridische zijde van het leenrecht. Wat zelf modaal geheel in het historisch aspect opgaat, kan niet een historie hebben.

- - - - - - - - - - -

Uit het bovenstaande vloeit reeds vanzelve voort, dat de eigenlijke rechtsdogmatiek, welke met systematisch-juridische begrippen werkt, allerminst een star karakter kan vertonen, maar dat zij veeleer aan de historische ontwikkeling van het rechtsleven gebonden blijft. Weliswaar immers blijft de modale structuur van het rechtsleven constant en behoudt dus gelding voor alle tijden 1), maar de positieve rechtsvormen, welke zich binnen deze constante structuur verwerkelijken, zijn van variabel karakter en wisselen met de onderscheiden cultuur-fasen. De burgerrechtelijke eigendomsfiguur bijv. van het klassieke Romeinse recht (ius gentium) blijft streng gebonden aan de bloeitijd der Romeinse cultuur en was noch aan de primitieve fase van het Romeinse recht, noch aan het oude Germaanse recht bekend. Slechts de burgerrechtelijke structuur van het eigendomsrecht draagt weder een constant karakter, doch deze structuur vraagt positivering en de positieve rechtsvormen wisselen met de historische fasen.

Maar dit wil niet zeggen, dat de positieve rechtsvormen zelve historische verschijnselen zijn, zomin de dogmatische rechtswetenschap in historie-wetenschap kan worden opgelost.

De juridische samenhang van de positieve rechtsvormen draagt een eigen onherleidbaar karakter en blijft slechts onverbrekelijk vervlochten met de historische samenhang der cultuur-ontwikkeling.

---

1) Dit geldt niet voor het wijsgerig rechtsbegrip als resultaat van subjecitef-theoretisch onderzoek van deze structuur. De neo-Kantiaanse opvatting van het recht als algemeengeldige subjectieve denk-categorie verwart de modale structuur van het recht met het subjectief begrip daarvan en wordt door de fieten weerlegd.

HermanDooyeweerd.nl

6 - De modale structuur van het geloof als tijdelijke grensfunctie en zijn plaats in het ontsluitingsproces.

Toen wij de anticiperende momenten in de modale structuur der historie successievelijk onderzochten, stuitten wij tenslotte op die anticipatie, waarin de zin der historie vooruitwijst naar de zin van het geloof als tweede grensfunctie van onze tijdelijke kosmos. Het bleek ons, hoe heel het ontsluitingsproces in de historie ter laatste instantie onder leiding staat van het geloof.

Het geloven mag als tijdelijke modale grensfunctie der werkelijkheid op generlei wijze worden vereenzelvigd met de religie, de wortel-verhouding van de mens tot zijn Schepper. Als subjectieve, aan eigengeaarde normen onderworpen, functie is de pistis alle mensen eigen, zowel aan Christ-gelovigen als aan hen, wier geloof zich in afvallige richting openbaart.

Er is een afvallig geloof en een geloof, dat alleen door Gods Geest in de mens werkzaam kan worden. Maar beiden fungeren binnen de modale structuur ener zelfde functie, welke reeds bij de schepping aan de menselijke natuur was ingeplant 1). Bij beide dient scherp te worden onderscheiden tussen de subjectieve functie, de norm, de inhoud, de richting, de religieuze wortel en de Vaste Grond van het geloof. In waarheid openbaart zich het geloof slechts in de onverbrekelijke samenhang van al deze momenten, maar bij dit alles blijft de modale functie als zodanig toch wel onderscheiden van haar boven-tijdelijke wortel en (waarachtige of vermeende) Vaste Grond, waarmede het verschil in richting en inhoud tussen het ware en het valse geloof onmiddellijk verband houdt.

Deze modale geloofsfunctie mag dus niet worden vereenzelvigd met de religieuze wortel van het bestaan, met het hart, waaruit de uitgangen des levens zijn. De geloofs-functie, de logische denk-functie, de aesthetische waardering enz. zijn tijdelijk onderscheiden functies, welke tot onderscheiden aspecten der werkelijkheid behoren en in wetskringen van tot elkander onherleidbare aard zijn besloten. De religieuze wortel van geheel ons bestaan echter is geen modale functie en is niet in een tijdelijke wetskring gevoegd.

De Heilige Schrift (vgl. 2 Cor. 5: 7; Rom. 8:24;1Cor. 13:12) wijst ons duidelijk op het tijdelijk grenskarakter ook van het waarachtig Christ-geloof hier op de aarde, dat zal worden vervuld in de volle religieuze aanschouwing, in het "zien van aangezicht tot aangezicht". Althans de modale geloofs-functie blijft van tijdelijk karakter. De vervulling van het geloof, de volle geloofs-aanschouwing daarentegen is eerst in de eeuwigheid in uitzicht gesteld. En de ware Vaste Grond van het geloof is uiteraard in volstrekte zin boven de tijd verheven, daar hij slechts in God zelf, als de Absolute Bron der Waarheid, te vinden is.

Wij willen thans een summier onderzoek instellen naar de modale sturctuur der geloofsfunctie, inzover wij zulks nodig hebben voor het inzicht in allerlei vragen, welke in onmiddelijk verband staan met het ontsluitingsproces in de historie.

Deze modale structuur der pistis wordt volstrekt miskend, zo men het karakter van het geloof als laatste grensfunctie, d.w.z. zijn onmiddellijke betrokkenheid op de transcendente wortel en de Oorsprong der schepping, niet gevat heeft.

Het geloof als tijdelijke grensfunctie is onbestaanbaar zonder openbaring van God, de Oorsprong. In een ongeestelijk en slordig spraakgebruik spreken wij van "geloven" ook wel in de zin van menen (de Griekse doxa); niet zeker weten, bijv. "Ik geloof, dat ik U meer gezien heb". Maar de modale zin van het geloof is naar zijn kern juist het tegendeel daarvan, nl.: transcendentale zekerheid in de tijd, omtrent de Vaste Grond der Waarheid, in gegrepenheid in het hart onzer existentie door een openbaring van de Oorsprong aller dingen. 2)

Deze zin-kern is de enige onder de modale zin-kernen, welke reeds als zodanig boven de tijd uitwijst en niet, gelijk de overige, eerst in anticiperende zin-momenten.

En daarom is, strict genomen, van de modale zin van het geloof geen begrip mogelijk, wijl zijn zin-kern zich niet laat isoleren van Datgene, wat alle begrip te boven gaat. Alle theoretisch begrip onderstelt het geloof, daar het afhankelijk is van de logische zekerheid omtrent de absolute Waarheidsgrond, welke zekerheid, als anticipatie op de modale zin van het geloof, tenslotte eenzijdig afhankelijk is van die oorspronkelijke zekerheid omtrent de Vaste Grond der Waarheid, welke slechts in

---

1)Deze opvatting van de pistis als een reeds bij de schepping aan de menselijke natuur ingeplante, geheel eigengeaarde functie, is wel het eerst door dr A. KUYPER weer voor de theologie teruggewonnen (vgl. zijn Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid Dl. II par.11). Zij was in de scholastische theologie geheel verloren gegaan door de invoering van de valse tegenstelling tussen "natuur" en "genade". Het centrum der "menselijke natuur" werd dan in de rede gezocht. En het geloof werd buiten de "natuur" gesteld en tot de genadesfeer gerekend, bij THOMAS AQUINAS als donum superadditum intellectus (bovennatuurlijke genadegift aan het intellect).
2)Vgl. de omschrijving van de zin des geloofs in de brief aan de Hebreeën, hoofdstuk 11

HermanDooyeweerd.nl

het geloof te verkrijgen valt.

De analyse van de modale sturctuur der pistis kan ons slechts een theoretische idee, een grensbegrip van haar modale zin-kern geven.

En wijl deze zin-kern zelve een transcendentaal grenskarakter bezit (d.w.z. in haar grondleggend karakter uitwijst naar de boven-tijdelijke wortel en Oorsprong van al het tijdelijk schepsel) delen ook alle retrociperende of analogische zin-momenten binnen de modale structuur van het geloofsaspect in ditzelfde transcendentale grenskarakter. Zo de morele liefde-analogie der geloofs-verering (cultus), de juridische analogie der geloofsrechtvaardiging, de aesthetische analogie der geloofs-harmonie, de economische analogie van het geloofs-offer in afweging van de waarde der tijdelijke tot de eeuwige goederen, de omgangs-analogie van het geloofsverkeer met God en de gemeenschap der heiligen, de symbolische der geloofs-symboliek (de in het geloof betekende zin van Gods openbaring), de historische analogie der geloofsvormen, de logische analogie van het zeker weten in het geloof, de psychische analogie van het geloofsvertrouwen, de biotische analogie van het geloofsleven (met zijn versterking door pridiking, gebed en sacramentsgebruik) enz.enz.

Juist dit grenskarakter van de geloofsfunctie, haar grenspositie tussen eeuwigheid en tijd, stelt de Christelijke wijsbegeerte voor de allermoeilijkste problemen.

Wanneer inderdaad de pistis als transcendentale grensfunctie van de tijdelijke kosmos in een eigen wetskring is besloten, dan moet dus ook hier, gelijk in alle andere wetskringen, de menselijke subjectiviteit aan de eigengeaarde wetten zijn onderworpen, die hier dan uiteraard weder het karakter van normen vertonen.

En het kan dan slechts de Goddelijke Openbaring zelve zijn, welke haar religieuze vervulling vindt in Christus Jezus als het vleesgeworden Woord, die naar haar pistische zinzijde de geloofsnorm stelt en dus het principe, de wet voor het subjectieve geloven bevat.

Maar die Goddelijke Zelf-openbaring, welke inderdaad in heel Gods schepping, "in alle werken Zijner handen" ligt uitgedrukt, toont in haar tijdelijke geloofszijde haar zin-verband met de historie reeds hierin, dat zij (ook als bijzondere Heilsopenbaring) een voortschrijdend karakter bezit, gelijk die Openbaring in Christus Jezus zelve ook in de geschiedenis is ingegaan en haar historische zin-zijde heeft.

Wij zien hieruit, dat ook de zin van het geloof voor een ontsluiting vatbaar is, welke, ondanks het volstrekt eigen modaal karakter der pistis, toch nimmer los van de historische ontwikkeling is te vatten.

Maar kunnen wij dan ook bij het geloof spreken van een gesloten, nog starre, en een ontsloten, verdiepte structuur, gelijk zulks bij de overige aspecten der werkelijkheid het geval bleek te zijn? Zeker niet in dezelfde betekenis dezer woorden. Immers bij de vroegere wetskringen bleek de gesloten structuur van het modale aspect slechts in de samenhang van zin-kern en retrocipaties gegeven, terwijl de verdiepte of ontsloten structuur eerst in de anticiperende zin-momenten tot uitdrukking bleek te komen.

Maar de modale structuur van het geloof is, gelijk wij zagen, een geheel andere. Hier wijst immers de zin-kern als zodanig reeds boven de tijd uit en ook alle modale retrocipaties delen in dit grens-karakter, terwijl modale anticipaties in deze structuur niet kunnen voorkomen, wijl op de wetskring van het geloof geen latere wetskringen meer volgen.

Hoe hebben wij dan de bedoelde termen ("gesloten" en "ontsloten" structuur) in de modale zin van het geloof te verstaan ?

De Christelijke theologie heeft van meetaf onderscheiden tussen de algemené Openbaring Gods in de "natuur" (dit is in heel Gods scheppingswerk) en de algemene en bijzondere Woord-Openbaring. Het ligt voor de hand, dat in de zgn. "Openbaring in de natuur" het aanknopingspunt zal moeten worden gezocht voor het opsporen van de bijzondere betekenis, waarin wij van een "gesloten structuur" vsn de geloofsfunctie mogen spreken.

Doch hierbij dient aanstonds op het oorspronkelijk essentieel verband tussen de "revelatio naturalis" en de algemene Woord-openbaring de aandacht te worden gevestigd.

God heeft zich bij de schepping van de kosmos in die schepping, zowel in haar religieuze wortel (het hart des mensen), als in haar tijdelijke zin-samenhang geopenbaard, doordat Hij de mens schiep naar Zijn beeld en in heel Zijn schepping Zijn Goddelijke Zijns-volheid tot creatuurlijke zin-uitdrukking bracht. Maar van de schepping aan werd deze Openbaring Gods in de natuur van de kosmos gedragen en verklaard door de Woord-Openbaring, welke aanvankelijk, ook na de zondeval, volstrekt geen particulier, maar veeleer een volstrekt universeel, tot heel het mensengeslacht gericht, karakter droeg. Eerst met Abraham begon de zelfstandige ontwikkelingslijn van een niet meer universele Woord-Openbaring, waarvan straks het volk Israël ter wille van de algemene dreigende afval de voorlopig afgezonderde drager zou worden tot op de verschijning van het Woord zelve in het vlees (vgl. H. BAVINCK Wijsbegeerte der Openbaring (1908) blz. 161 vlg.).

In deze Woord-Openbaring nu spreekt God tot de mens en de mens heeft gelovig te luisteren. Eerst in dit gelovig luisteren naar Gods Woord onthult zich aan het geloofsinzicht de ware zin van Gods Openbaring in de natuur der schepping, "in alle werken Zijner Handen". Daarom begon de afval van God met een niet meer luisteren naar Zijn Woord, met de afkeer van het hart van dat Woord en daardoor het zich toesluiten van de menselijke pistis voor het Goddelijk toespreken.

HermanDooyeweerd.nl

De openbaring Gods in heel Zijn schepping en primair in het hart des mensen werd bij deze afval van de Woord-Openbaring de mens tot gericht. Waar het hart zich toesloot en zich van God afkeerde, werd ook de geloofsfunctie toegesloten voor het licht van Gods Woord. De pistis bleef echter haar transcendentaal grenskarakter behouden. Zij moest zich blijven richten op een Vaste Grond der Waarheid, die zich in de schepping heeft geopenbaard, doch deed zulks thans in het zoeken van die vaste grond in het geschapene zelf, in een afgodische verabsolutering van de creatuurlijke zin. De richting der pistis werd een afvallige; het natuurlijk geloof sloeg om in ongeloof tegenover de Woord-Openbaring, waarbij echter dit ongeloof niet is te verstaan in logisch-negatieve zin, maar slechts in de modale zin der geloofsfunctie zelve, in de zin van een afval in subject, richting en inhoud van het geloof.

Wanneer nu nochthans het afvallig geloof zich slechts in de modale zin der pistis kan openbaren, wanneer m.a.w. ook het verst afgevallen geloof toch zijn pistisch karakter behoudt, dan moet ook deze modale functie zich in een gesloten structuur kunnen bevinden, die dan - in onderscheiding van de gesloten structuur der vroegere modale functies - is te vatten als een gesloten structuur van transcendentale (dit wil hier zeggen: op het transcendente gerichte, maar niet zelve transcendente) aard.

De "gesloten structuur" drukt dan uit dat grenspunt van de afval-mogelijkheid in het geloofsleven, waarbij alle normatieve anticipatiesferen der vroegere wetskringen, onder leiding van dit afvallig geloof, gesloten blijven: m.a.w. die toestand der pistis, waarin zij als leidende grensfunctie het gehele ontsluitingsproces in de normatieve wetskringen onmogelijk maakt.

Het is van groot belang, inzicht te verkrijgen in dit transcendentale grenspunt van de geloofsafval, omdat alleen van hieruit de primitieve cultuurkringen verstaanbaar worden.

In deze gesloten structuur kan de pistis nimmer het aanknopingspunt zijn voor de positieve ontwikkeling en zin-ontsluiting van de aan de menselijke natuur ingeschapen geloofsfunctie, doch moet zij veeleer worden gezien als grenspunt in de devolutie, de verbastering en verwildering van het geloofsleven. DOCH WEL KAN ZIJ FUNGEREN ALS AANKNOPINGSPUNT VOOR EEN ZIN-VERDIEPING, VOOR EEN ZIN-ONTSLUITING IN HET PROCES VAN DE GELOOFS-AFVAL, WAAROVER HIERONDER NADER.

Daarentegen zal het aanknopingspunt voor de positieve ontsluiting en verdieping van de zin der pistis tot de volheid van het Christelijk geloof moeten worden gezocht in de structuur der pistische functie, gelijk zij aan de mens oorspronkelijk was ingeschapen, e.w. in haar primaire ontslotenheid voor de Goddelijke Woord-Openbaring. Deze primaire ontsluiting is echter na de zondeval slechts mogelijk door de genadige inwerking van Gods Geest in de ontsluiting des Harten. Wel wordt daarbij geen nieuwe geloofsfunctie geschapen, maar de primaire ontsluiting van de afgevallen pistis blijft een radicale omzetting van de geloofsrichting, als zodanig afhankelijk van de wedergeboorte des harten, een omzetting, welke de gevallen mensen-natuur nimmer zelve kan bewerkstelligen.

Wanneer nu de geloofsfunctie ook op het transcendentale grenspunt van haar afval van de Woord-Openbaring niet buiten de modale structuur van haar wetskring kan treden, maar veeleer aan hare modale structuurwet onderworpen blijft, dan rijst de vraag naar het gesloten openbaringsprincipe, dat als norm-beginsel ook het verst afgevallen geloof boven alle menselijke vinding en willekeur blijft beheersen. Dit gesloten of restrictieve openbaringsbeginsel laat zich slechts uit de tijdelijke kosmische wetsorde zelve verstaan bij het licht der Goddelijke Woord-Openbaring.

Nu is de gesloten structuur van de logische en na-logische aspecten steeds gekarakteriseerd door een starre gebondenheid aan de voor-logische aspecten der werkelijkheid, door een nog traag hangen aan de zgn. natuur-zijden van de kosmos (zinnelijk gevoel, organisch leven, beweging, ruimte en getal). De gesloten structuur der pistis als dat transcendentale grenspunt in de geloofsafval, waarbij alle vroegere normatieve zin-functies (de morele, juridische, aesthetische, economische, omgangs-, taal-, historische en logische) onder haar leiding in starre gesloten soestand blijven, kan dus slechts worden gevonden in de afval van het geloof tot een primiteive vergoddelijking der onbekende (zelve nog gesloten) natuurkrachten, welke leven en door, vruchtbaarheid en onvruchtbaarheid en i.h.a. het gehele biotisch-zinnelijk substraat der primitieve samenleving beheersen.

Bij de vergoddelijking der gesloten natuurkrachten wordt heel het menselijk bestaan in zijn tijdelijke normatieve functies star aan de "redeloze natuur" gebonden. De "nacht der natuur" overdekt de primiteive samenleving.

In deze gesloten structuur heeft de subjectieve pistis m.a.w. geen ander openbaringsbeginsel tot norm dan dat van de transcendentale zekerheid omtrent de zich immanent in de "gesloten natuurkrachten" openbarende godheid, welke in geloofscultus (d.i. in de eredienst) behoort te worden vereerd.

Dit restrictieve openbaringsbeginsel wordt de mens in de verwildering van zijn geloofsleven tot vloek, maar het is niettemin vast in de goddelijke wereldorde gegrond en dus boven alle menselijke willekeur verheven. Het wordt in de Woord-Openbaring, welke in Christus Jezus hare vervulling vindt, niet terzij gesteld (God openbaart zich immers ook in de natuurkrachten), doch veeleer in zijn ware zin eerst onthuld, door zijn betrekking op de zin-volheid en religieuze eenheid der goddelijke wet: de

HermanDooyeweerd.nl

dienst Gods uit geheel het hart, in de Christelijke vrijheid van het kindschap, welke ons eerst door Christus' verlossingswerk verworven is.

In de gesloten structuur van haar afval mist de pistis iedere richting op de relitieuze zelf-bezinning. De verstrooiing, de desintegratie van het persoonlijkheidsbesef, welke bij de zgn. primitieve volken herhaaldelijk wordt opgemerkt, drukt zich op merkwaardige wijze uit in de geloofsvoorstelling van het goddelijke als mana. Op deze mana-voorstelling werd het eerst door de ethnoloog CODRINGTON de aandacht gevestigd in zijn bekend boek The Melanesians (1891), terwijl zij sindsdien in andere benamingen (orenda, wakonda, manitu, dema enz.) onder vele primitieve volken over de gehele aardbodem verbreid bleek te zijn.

Van de levendige strijd, die zich na de ontdekking van deze mana-voorstelling over haar eigenlijke zin ontspon, kan als voorlopig resultaat wel worden geboekt, dat deze geloofsvoorstelling is gekarakteriseerd door een eigenaardige fluiditeit 1), door een eigenaardig in elkander vervloeien van het "natuurlijke" in het "bovennatuurlijke" en van het persoonlijke in het onpersoonlijke. Het mana (met zijn negatief correlaat: het taboe) is het goddelijk mysterieuze, dat overal in de dingen verspreid, boven de vertrouwde, alledaagse levenssfeer uitgaat en zich a.h.w. fragmentarisch en fluide personifieert in mythische figuren, waaronder zowel planten, dieren, mensen, geesten als an-organische dingen (stenen enz.) kunnen fungeren, die door ongewone vormen of grootte opvallen en als een soort "maskers" van het geheimzinnige mana worden aangezien.

In het toyemisme, d-i- die sterk door het manageloof doordrongen geloofsvoorstelling, waarbij een clan een bepaald dier of een bepaalde plant als stamvader of -moeder vereert, vereenzelvigen zich de clan-genoten met het totem-dier of de totemplant. Zij zijn adelaars of kangeroes of dadelpalmen enz. Uit dit alles blijkt duidelijk, hoe diffuus en verstrooid het persoonlijkheidsbesef in dit primitieve natuurgeloof is.

Intussen vinden wij ook in deze gesloten structuur van de geloofsfunctie het retrociperende zin-verband met de vroegere wetskringen gehandhaafd. De retrociperende zin-momenten (analogieën) delen daarbij, gelijk wij reeds opmerkten, in het transcendentaal grenskarakter, dat aan de modale zin-kern der pistis eigen is.

De wetskring van het geloof is rechtstreeks gefundeerd in de morele wetskring, die, gelijk wij bij de behandeling van het onderscheid tussen recht en moraal nader zullen zien, door de modale zin der liefde is gekwalificeerd. Hierbij is van liefde uiteraard niet sprake in de religieuze volheid van zin, waarin zij in het Nieuwe Testament de "vervulling der wet" wordt genoemd, doch alleen in de tijdelijke modale zin (zoals die zich typiseert in ouder- en kinderliefde, echtelijke liefde, vaderlandsliefde, kameraadschapsliefde, enz.enz.), waarin zij van alle andere zin-modaliteiten onderscheiden en met deze tegelijk onlosmakelijk vervlochten is.

De retrocipatie van het geloof op deze morele zin der liefde openbaart zich in het cultus-moment, dat aan alle wezenlijk geloof eigen is. Ook in de primitieve gesloten structuur, welke het geloof in de zgn. natuur-godsdienst vertoont, is dit cultus-moment essentieel. In de verering van de goede en bezwering van de kwade geesten, welker openbaring in de natuurkrachten gelovig wordt aangenomen, ligt een morele analogie besloten, onmiddellijk gefundeerd in de natuurlijke liefde voor de levenskracht en de natuurlijke haat tegen de geheimzinnige krachten, die het biotisch bestaan van het primitieve verband bedreigen: ziekte, dood, onvruchtbaarheid enz.

Waar dit cultisch moment ontbreekt en alleen een primitieve drang tot beheersing van natuurkracht met tovermiddelen aanwezig is, mogen wij niet van wezenlijk Godsgeloof, maar alleen van magie spreken. Dit sluit geenszins uit, dat het Godsgeloof met magische trekken doorvlochten kan zijn, gelijk zulks bij het primitieve manageloof in hoge mate het geval is. Nimmer echter is de magie zonder meer en als zodanig Godsgeloof te noemen.

Het centrale probleem, dat thans onze bijzondere aandacht vraagt, ligt in het ontsluitingsproces van de pistis in afvallige richting. Hoe is zulk een ontsluiting te verstaan en hoe is zij mogelijk ? De beantwoording van deze vraag is van eminent gewicht ook voor de conceptie van de historische ontwikkelings-idee, waarin richting en oorsprong van de geschied-ontwikkeling behoren te worden gevat.

Een ontsluitingsproces van de pistis in afvallige richting na een periode van nog primitief en diffuus natuur-geloof laat zich in de godsdiensten der heidense volkeren, welke een leidende positie in de wereldhistorie hebben ingenomen, eenvoudig niet loochenen. En dit ontsluitingsproces hangt onmiddellijk samen met het uittreden der desbetreffende volkeren uit een min of meer primitieve beschavingstoestand. Zo vinden wij in de ontwikkeling der Griekse geloofvoorstellingen een duidelijke overgang van de aanvankelijke primitieve "natuur"-fase, waarin een onpersoonlijke levensreligie overweegt, naar een fase van cultuur-godsdienst, waarin de godenwereld geïdealiseerde persoonlijke mensengestalten aanneemt, en de godsopenbaring in de normatieve persoonlijkheidsfuncties van wetenschap, cultuur, omgangsleven, economie, kunst, recht en moraal tot een polytheistische dienst van cultuur-goden worden gevormd (historische analogie in de zin van het geloof).

De Griekse dichter-theoloog HESIODUS had in zijn Theogonie de Grieken geleerd, hoe de jongere goden der maat, orde en harmonie de overwinning behalen over de oudere

1) Vgl. hierbij het materieprincipe (de hulè) der oude Griekse natuur-religies!

HermanDooyeweerd.nl

natuurgoden der onbepaaldheid (Uranos) en mateloosheid (Kronos, de god van de mateloze tijd, die zijn eigen kinderen verslindt) en hoe zij de aarde zuiverden van de lelijke monsters en de diffuse overgangswezens. In het Homerische epos waren deze jongere goden in verkeer met elkander en met de mensen tot individueel-persoonlijke bepaaldheid gekomen. De afgodendienst stijgt in zijn ontwikkelings- en ontsluitingsproces boven het primitieve natuur-geloof uit, richt zich op de openbaring Gods in de normatieve aspecten van de tijdelijke kosmos en gaat zijn goden in persoonlijke gestalte vatten.

Onder leiding van deze geloofs-ontsluiting zien wij ook de vroeger geanalyseerde historische individualiserings- en integreringsnorm in de Griekse beschavingsontwikkeling tot gelding komen. Hierop is, gelijk wij reeds voreger terloops opmerkten, van geheel ander standpunt evenzeer gewezen door de bekende neo-Kantiaanse denker ERNST CASSIRER in zijn Philosophie der symbolischen Formen 1). In de totemistische primitieve levensverbanden, zo merkt hij op, is de individualiteit der leden nog geabsorbeerd in het geheel. Zodra zich echter het geloofsbewustzijn tot de conceptie van persoonlijke goden verheft, begint ook het individu zich uit deze geabsorbeerdheid door het verbandsgeheel te bevrijden: Nu eerst ontvangt ook de individuele mens tegenover het leven van clan en stam zijn zelfstandig karakter en als het ware zijn "persoonlijk gelaat". En met deze richting op het individuele is tegelijk correlatief een nieuwe tendens tot het algemene verbonden. Want boven de engere eenheid van stam of groep verheffen zich nu de meer omvattende sociale eenheden. De persoonlijke goden van HOMERUS zijn ook de eerste nationale goden der Grieken - en als zodanig zijn zij zelfs de scheppers van het algemeen-Helleense bewustzijn geworden. Want zij zijn de Olympiërs, de algemene hemelgoden, die noch aan een enkele plaats of landschap, noch aan een bijzondere plek voor de eredienst zijn gebonden. Zo voltrekt zich hier de bevrijding tot een persoonlijk bewustzijn en de verheffing tot het nationale bewustzijn is een en dezelfde grondhandeling der geloofsvorming.

Inderdaad is de ontsluiting van het geloof, dat als transcendentale grensfunctie het gehele normatieve ontsluitingsproces in de vroegere wetskringen ter laatste instantie leidt, in de afval van de Goddelijke Woord-Openbaring slechts te verstaan als een proces van zelf-bewustwording van de mens in zijn geloofsafval. De geloofsfunctie heeft in haar modale zin-structuur geen modale anticipatie-sferen. Het enige, waarop de pistis in de afval inderdaad kan anticiperen is de afvallige religieuze wortel van het bestaan zelve, welke zich zelve en zijn God in een personifiering van de normatieve aspecten van de tijdelijke kosmos gaat zoeken. De geloofsfunctie komt in afvallige richting boven de starre geslotenheid van het primitieve natuur-geloof uit, zodra de afvallige mensheid zich bewust wordt van de suprematie der normatieve rede-functies boven de gesloten natuurkrachten en zij in de personifierende vergoddelijking van deze normatieve functies tot religieuze zelf-bezinning voortschrijdt. Eerst in dit proces van zelfbewust-wording wordt de afvallige mensheid zich ook haar vrijheid bewust, haar historische toekomst ontwerpend te vormen in voortdurende kamp met de starre traditie.

En hier openbaart zich die religieuze grondwet van het menselijk bestaan, welke wij de religieuze concentratiewet genoemd hebben die ook in de toestand van de afval haar algemene gelding behoudt: Alle zelf-kennis is afhankelijk van de kennis omtrent God. Zo leert ook de afvallige zelfheid zich slechts kennen uit hare afgoden, waarin zij hare tijdelijke redefuncties verabsoluteert.

In de Egyptische pyramidenteksten vinden wij wel het oudste document van een geleidelijke verheffing van het afvallig zelfbewustzijn tot de normatief-juridische en zedelijke functies der persoonlijkheid. Wij zien hier, hoe in het onsterfelijkheidsgeloof en de doden-cultus zich de ethische conceptie van de zelfheid steeds sterker accentueert, naar gelang in de geloofsvoorstelling de dodengod Osiris, die in vroegere teksten slechts als een natuur-god door magische formules gedwongen werd de ziel van de afgestorvene gunstig te ontvangen, steeds meer als rechter over goed en kwaad wordt gevat. Dan maakt de magische bezwering plaats voor een pleidooi van de ziel voor haar Rechter, waarin zij haar recht op een gunstige beschikking verdedigt.

Onder leiding van het ontsluitingsproces in de geloofsafval voltrekt zich nu ook het ontsluitingsproces in de vroegere normatieve wetskringen, in de eerste plaats in de wetskring der historische ontwikkeling, waarin, gelijk wij zagen, dit gehele proces gefundeerd is, inzoverre nl. een bepaald geloof eerst historische macht moet hebben verworven, zal het de cultuurontwikkeling inderdaad kunnen leiden.

Dit gehele ontsluitingsproces kan zich, voorzover dit afvallige geloof inderdaad de macht tot historie-vorming en daarmede de leiding in de cultuur-ontwikkeling verworven heeft, niet harmonieus voltrekken; het moet krachtens de goddelijke wereldorde zelve in strijd komen met het boven-geanalyseerde normatieve principe der cultuur-economie voor de ontsloten cultuur-ontwikkeling. Immers iedere vergoddelijking van een tijdelijk aspect der werkelijkheid betekent de verabsolutering van dit laatste ten koste van de souvereiniteit in eigen kring der overige aspecten. In de historische ontwikkeling moet zulks noodzakelijk leiden tot overwoekering van de macht van een bijzondere cultuurkring ten koste van alle andere.

Ter illustratie herinneren wij weder aan de vergoddelijking van het natuurwetenschappelijk denken in de Verlichtingstijd (18e eeuw). Heel de cultuur-ontwikkeling

1) II S. 245/6.

HermanDooyeweerd.nl

komt in deze periode onder tyrannie van het geloof in de almacht der natuurwetenschap. Een individualistisch, rationalistisch en utilitaristisch stempel wordt hierdoor op deze ghele cultuur-fase gedrukt.

Nu moet men sulks echter goed verstaan.

Wij hebben vroeger in het licht gesteld, dat wezenlijke historie-vorming gebonden blijft aan het principe der historische continuiteit, volgens 't welk de macht der traditie een tegenwicht blijft bieden tegen een revolutionnair subjectivisme bij de historievormers. Zo is bijv. in onze Westerse cultuur-ontwikkeling de macht der Christelijke beginselen in de historische traditie werzaam gebleven, waardoor het reeds onmogelijk wordt de historische invloed van het verlichtingsgeloof volkomen te isoleren. Kon zich inderdaad de afval in het proces der cultuur-ontwikkeling ten volle en zuiver uitwerken, dan zou zulks tot een volstrekte verdemonisering der cultuur moeten leiden. Wij erkennen echter Gods gemene gratie ook in het proces der historie hierin, dat de geest van de afval geremd blijft en iedere overwoekering van bepaalde cultuur-factoren weder de reactie van andere cultuur-machten oproept. Met name de historische traditie blijft als heilzame conserverende macht in het proces der cultuur-ontwikkeling werkzaam en zelfs reactionnaire stromingen, die tegen de extreme willekeur van een revolutionnair hervormingsstreven een even extreme repristinatie tot een afgestorven verleden stellen, kunnen medewerken, om de overwoekering van een bepaalde cultuurfactor te stuiten, zij 't al dat zij zelve weder de oppositie v n vooruitstrevende cultuur-machten oproepen.

Door dit alles vertoont de cultuur-ontsluiting in deze zondige wereld allerminst het beeld van een lineaire gestadige vooruitgang, doch veeleer dat van een grillige curve met stijgingen en dalingen, actie en reactie en het voltrekt zich nimmer harmonieus, maar steeds in een schrijnende dis-harmonie. Voor het Christelijk geloofsoog openbaart zich in heel dit historisch proces de voortdurende worsteling tussen civitas Dei en civitas terrena, welke eerst onder eschatologisch licht in de uiteindelijke overwinning van Christus' Koninkrijk uitmondt.

Doch hiermede raken wij een thema, dat wij eerst in een later verband nader zullen uitwerken.

In de tegenwoordige samenhang ging het er ons slechts om, de plaats van geloof en historie in het ontsluitingsproces te bepalen.

H o o f d s t u k I I I

DE SUBJECT-OBJECTRELATIE BINNEN DE MODALE STRUCTUREN DER WETSKRINGEN EN HAAR BETEKENIS VOOR DE RECHTSWETENSCHAP.

1 - De algemene betekenis der subject-object-relatie in de modale structuur der wetskringen, in 't bijzonder in die van het recht.

In onze voorafgaande uiteenzettingen stuitten wij reeds herhaaldelijk op een merkwaardige stand van zaken binnen de modale structuur der wetskringen.

Het bleek ons bijv., hoe een natuurgebeuren als een overstroming, een aardbeving enz. slechts binnen bepaalde aspecten der werkelijkheid (getals-, ruimtelijk en bewegingsaspect) een subjectieve functie heeft, terwijl het daarentegen in alle latere aspecten slechts in een objectieve, bloot voorwerpelijke functie kan optreden welke slechts in structurele relatie tot de subjectiviteit binnen dit aspect kan bestaan.

Zo is het duidelijk, dat in het gevoelsaspect zulk een natuur-gebeuren niet als subject kan fungeren. Het kan niet zelve zinnelijk gewaarworden, maar het wordt naar zijn objectief zinnelijk waarnemingsbeeld gezien, het is slechts objectief-zinnelijk waarneembaar voor ieder, die zien kan. Zo zagen wij, hoe zulk een natuurverschijnsel ook in de historische wetskring slechts in een objectieve, bloot voorwerpelijke functie kan optreden, maar nimmer zelve subject in de historische ontwikkeling kan zijn.

De bedoelde objects-functies, welke zulk een natuur-verschijnsel in die aspecten der werkelijkheid heeft, waarin het niet zelve als subject kan optreden, hebben dus slechts zin in betrokkenheid op de subjectsfuncties binnen de bedoelde aspecten. Het objectief zinnelijk waarnemingsbeeld van een bliksemstraal bijv. bestaat alleen in betrokkenheid op mogelijke subjectieve waarneming. Het heeft geen bestaan "an sich", afgedacht van mogelijke subjectieve waarneming.

Toch is het volkomen onjuist te menen, dat zulke objectsfuncties der werkelijkheid slechts product zouden zijn van subjectieve voorstelling en dat de eigenlijke werkelijkheid van een natuurverschijnsel zou zijn afgesloten in die aspecten der werkelijkheid, welke door de physica en de chemie onderzocht worden. Deze laatste opvatting is zeer verbreid. Men onderscheidde dan aan de natuur-verschijnselen mathematische en physisch-chemische eigenschappen, waarvan men aannam, dat zij een objectief bestaan hadden en tot de werkelijkheid der verschijnselen zelve behoorden en de zgn. zinnelijke eigenschappen van kleur, reuk, smaak enz., die slechts in de subjectieve gewaarwording zouden bestaan, maar die geen ware objectiviteit zouden bezitten en dus niet tot de werkelijkheid der natuurverschijnselen zouden mogen gerekend worden.

HermanDooyeweerd.nl

Deze opvatting, die onder invloed van de overspanning van de grenzen der physica en chemie, is ontstaan, is in alle delen foutief.

Zij miskent ten enenmale de juiste betrekking tussen subject en object in de werkelijkheid.

Enerzijds zijn de functies, welke een natuurverschijnsel als een electrische ontlading binnen de mathematische en physisch-chemische aspecten der werkelijkheid heeft, juist niet van objectieve, maar veeleer van subjectieve aard. Het verschijnsel heeft werkelijk als subject een ruimtelijke baan en fungeert als subject in het physisch aspect van beweging en energie.

Anderzijds is zijn functie in het physisch aspect der gewaarwording juist over de gehele linie een objectieve, voorwerpelijke en niet een subjectieve.

De gewraakte opvatting gaat van de onjuiste onderstelling uit, dat vakwetenschappelijk onderzoek ons de ware werkelijkheid van een verschijnsel zou kunnen doen kennen, terwijl wij gezien hebben, hoe de vakwetenschap juist moet beginnen van de volle gegeven structuur der werkelijkheid te abstraheren, om een bepaald, tot onderzoekingsveld gekozen, aspect der werkelijkheid theoretisch te kunnen bestuderen. De vakwetenschappen mogen zich nimmer de rol ener werkelijkheidsleer aanmatigen. Dit ligt principieel buiten haar competentie.

Zou inderdaad de zinnelijke zijde van een natuur-verschijnsel louter in de subjectieve voorstelling bestaan, dan zou men van een wezenlijk objectief zinnelijk waarnemingsbeeld niet meer kunnen spreken. Wat zou dan een gehallucineerd of gedroomd waarnemingsbeeld nog onderscheiden van het waarnemingsbeeld van een werkelijk ding of een werkelijk natuur-verschijnsel ?

Op het immanentie-standpunt is de ware structuur der subject-object-relatie in de tijdelijke werkelijkheid niet te verstaan.

Reeds vroeger wezen wij er op, hoe het subject op dit standpunt nimmer als sujet, als onderworpen aan de goddelijke wetsorde, wordt gevat.

De subject-objectrelatie laat men sinds KANT slechts in tweeërlei zin gelden: 1) in kennistheoretische zin: dan wordt heel de ervaarbare werkelijkheid gevat als object van het kennend subject; 2) in practisch-ethische zin: dan wordt heel de ervaarbare werkelijkheid tot object van de menselijke wil, d.w.z. tot middel voor menselijke doelstellingen, waarbij de menselijke persoon, als "Selbstzweck" wordt beschouwd.

In de eerstgenoemde zin wordt het object op principieel onjuiste wijze vereenzelvigd met de theoretische "Gegenstand" der kennis 1) terwijl deze "Gegenstand" op zijn beurt op even foutieve wijze wordt vereenzelvigd met het algemeen geldige, het wetmatige. Zo wordt ook in de rechtswetenschap de rechtsorde als samenstel van algemeen geldige rechtsnormen het objectieve recht genoemd in tegenstelling tot het zgn. subjectieve recht als bijzondere bevoegdheid van een rechtssubject.

Nu moet in de eerste plaats worden opgemerkt, dat de vereenzelviging van object der menselijke ervaring met "Gegenstand der theoretische kennis" per se onjuist moet zijn. Reeds vroeger wezen wij er op, dat de "Gegenstand" het product is van een theoretische abstractie, waardoor wij bepaalde niet-logische aspecten der werkelijkheid aan het logisch denkaspect tegenover stellen, ze tot theoretisch probleem voor het denken maken. Daarom kan de naieve, vóór-theoretische ervaring geen "Gegenstand" hebben. Maar in de vóór-theoretische ervaring hebben wij wel degelijk weet van subject-object-relaties. Zo weet ieder het objectieve zinnelijk waarnemingsbeeld van een werkelijke boom te onderscheiden van het subjectieve fantasiebeeld daarvan.

In de tweede plaats is het verwarrend de objectiviteit te vereenzelvigen met algemeengeldigheid of wetmatigheid.

Het object is in zijn onverbrekelijke betrokkenheid op het subject evenzeer als dit laatste aan de wetten van zijn bestaan onderworpen. Zo is bijv. de objectief zinnelijke gestalte van een boom onderworpen aan die psychische wetten, welke de zinnelijke gewaarwording in haar subject-object-relatie reguleren. Maar zij is niet identiek met deze wetmatigheid. De objectief zinnelijke gestalte van een boom bijv. is even individueel als de subjectieve zinnelijke gewaarwording van een willekeurig mens. Hare individualiteit is echter een objectieve, d.w.z. onafhnakelijk van de subjectieve individualiteit der waarneming.

Om dezelfde reden is de uitdrukking objectief recht in de betekenis van samenstel van algemeen geldende rechtsnormen, in tegenstelling tot het subjectief recht verwarrend.

Willen wij een juist inzicht verkrijgen in de subject-object-relatie binnen de werkelijkheid, dan dienen wij haar allereerst te onderzoeken binnen het modale kader der wetskringen. Juist binnen dit kader is zij voor de vakwetenschappen, en dus ook voor de rechtswetenschap, van fundamentele betekenis.

Wat deze laatste betreft, dringt zich de subject-object-relatie in tweeërlei fundamentele gestalte op:

1. in de figuur van het rechtsobject, d.i. het voorwerp van een subjectieve rechts-

---

1) De bedoelde verwarring is ook in de juridische terminologie onzer Oosterburen doorgedrongen. Zo begint Dr G. HUSSERL, hoogleraar aan de Universiteit te Kiel, zijn belangwekkend boek Der Rechtsgegenstand (Berlin, J. Springer, 1933) S. 1. met de stelling: "Der Begriff des Rechtsgegenstandes (des Rechtsobjekts) steht in logischer Opposition zum Begriff des Rechtssubjekts".

HermanDooyeweerd.nl

verhouding (een subjectief recht of een subjectieve rechtsplicht).
2. in de figuur van een objecitef rechtsfeit, d.w.z. een natuurfeit, dat als zodanig nimmer zelve een subjectieve rechtsverhouding (d.w.z. een verhouding tussen rechtssubjecten) daarstelt, maar waaraan nochthans de rechtsorde in betrekking tot zulk een subjectieve rechtsverhouding bepaalde rechtsgevolgen knoopt. Men denke aan het uitbreken van brand in een tegen brand verzekerd perceel.

De juridische subject-object-relatie is inderdaad in hoge mate belangwekkend, doch is door de rechtstheorie in even sterke mate verwaarloosd, hetgeen een noodlottige invloed heeft gehad op de ontwikkeling van verschillende fundamentele leerstukken als dat van het subjectieve recht, de causaliteit, de rechtsfeiten enz.

Met name is het eigenlijk karakter dezer relatie miskend door de positivistische opvatting van rechtssubject en rechtsobject als willekeurige ficties der rechtstechniek of wel als bloot formele categorieën der rechtswetenschap, die iedere willekeurige inhoud zouden kunnen aannemen.

Eerst in de laatste jaren heeft een Duitse rechtsgeleerde aandacht gewijd aan de boven-willekeurige materiële structuur dezer relatie, doch hij zoekt deze structuur slechts in rechts-logische standen van zaken 1). Wij stellen hier tegenover, dat een juist inzicht in de modale subject-object-relatie slechts is te verwerven door een onderzoek van de modale structuur der werkelijkheid zelve.

Twee vragen hebben wij daartoe nader onder ogen te zien:
1. In welke wetskringen doet deze relatie zich voor ?
2. Wat kan in een bepaalde wetskring als object fungeren ?

Waar wij later de bedoelde relatie in het bijzonder voor de rechtswetenschap hebben te onderzoeken, bepalen wij ons in deze "Inleiding" tot een meer algemeen gehouden encyclopaedische uiteenzetting.

2. - De grenzen der subject-object-relatie.

Wij keren een ogenblik terug tot de modale subject-object-relatie, welke wij konden vaststellen tussen de zinnelijke gewaarwording en het objectief zinnelijk waarnemingsbeeld, bijv. van een bloeiende rozestruik. In dit objectief zinnelijk waarnemingsbeeld, waarop de subjectieve zinnelijke waarneming gericht is, vinden wij naar zijn modale structuur een objectieve menigvuldigheid van zinnelijke kwaliteiten in een objectief zinnelijk ruimtebeeld, waarin ook een zinnelijk beeld van de bewegingen en het leven van de plant gegeven zijn. Wij kunnen toch bij nauwkeurige waarneming inderdaad zien of de rozestruik leeft, dan wel of hij afgestorven is.

Weliswaar kunnen wij de subjectieve levensverrichtingen zelve niet zien, maar wij nemen wel waar de objectief-zinnelijke uitdrukking dezer levensverrichtingen, het zinnelijk beeld ervan.

Uit onze vroegere onderzoekingen weten wij thans, dat het hier betreft analogieën van getal, ruimte, beweging en organisch leven binnen de modale structuur van het zinnelijk gevoelsaspect der werkelijkheid. Deze analogieën openbaren zich binnen het subjectief zinnelijk gevoel in het gevoel van menigvuldigheid, het ruimte-gevoel, bewegingsgevoel, levensgevoel. Maar in het objectief zinnelijk waarnemingsbeeld zijn deze analogieën geobjectiveerd, hebben zij een objectieve uitdrukking gekregen. De modale subjectsfuncties, resp. de subject-object relaties 2), welke de plant in de vóór-psychische aspecten heeft, zijn in het zinnelijk waarnemingsbeeld in analogieën geobjectiveerd.

Nu is het onbestrijdbaar, dat de levensfunctie de laatste subjectsfunctie is, welke de rozestruik in de werkelijkheid heeft 3). In alle latere aspecten fungeert hij slechts als object, bloot voorwerpelijk.

De vraag rijst nu, of in de zinnelijke objectsfunctie van de rozestruik (dus in het objectief-zinnelijk waarnemingsbeeld) alleen de analogieën zijner modale functies in de vroegere wetskringen tot uitdrukking komen kunnen, dan wel of ook de anticipaties op de latere objectsfuncties, welke zij in de normatieve wetskringen heeft, in dit waarnemingsbeeld vertegenwoordigd zijn.

Nog in mijn werk De Wijsbeggerte der Wetsidee beantwoordde ik deze vraag in eerstbedoelde zin. Doch na voortgezet onderzoek meen ik deze opvatting te moeten herzien, gelijk zij feitelijk reeds in het derde Boek van dit werk implicite werd teruggenomen.

Reeds met de vroeger besproken "universaliteit in eigen kring" van ieder modaal aspect der werkelijkheid komt zij immers in strijd. Ook de objectief-logische kenmerken van de plant drukken zich wel degelijk bij anticipatie in het zinnelijk waarnemingsbeeld uit. Ware het anders, dan zouden wij in het naieve, niet-theoretisch denken, dat immers nog traag hangt aan de zinnelijke voorstelling, een plant niet

---

1) G. HUSSERL in zijn hierboven aangehaald werk.
2) Denk bijv. aan de biotische subject-object-relatie, waarin de plant tot de aarde of tot het water en het zonlicht staat.
3) De opvatting, dat reeds de plant een (zij 't al onbewust) gevoelsleven zou hebben, berust niet op experimentele basis, maar op een wijsgerig vooroordeel (het zgn. continuiteitsprincipe in de natuur: "de natuur maakt geen sprongen"). Dit vooroordeel maakt het onmogelijk een inzicht te verkrijgen in de structuren van planten- en dierenrijk.

HermanDooyeweerd.nl

logisch kunnen onderscheiden van een steen. Wij zien hier de logische kenmerken nog slechts aan de zinnelijke gestalte van het ding. In de objectieve zinnelijke verscheidenheid in vorm en gestalte kondigen zich de logische kenmerken bij anticipatie aan. Ook de objectieve cultuur-functie van een rozestruik is bij anticipatie zinnelijk waarneembaar. Een in 't wild opgeschoten rozestruik ziet er toch geheel anders uit dan een gekweekte, gecultiveerde. En zo moeten ook de latere objectsfuncties van de plant zich bij anticipatie in het zinnelijk (objectief-psychisch) waarnemingsbeeld kunnen uitdrukken. Dit schijnt geen moeilijkheden op te leveren ten aanzien van het symbolisch taalaspect, het omgangsaspect en het aesthetisch aspect. De mens ziet in het zinnelijk waarnemingsbeeld van de rozestruik inderdaad bij anticipatie de objectief-symbolische betekenis van de plant, die zich in haar naam uitdrukt, haar objectieve betekenis in het omgangsleven, haar objectieve aesthetische hoedanigheden.

Inderdaad is de menselijke zinnelijke waarneming in tegenstelling tot de dierlijke reeds in hoge mate door symbolische anticipaties gekarakteriseerd. Alleen daardoor is het mogelijk, dat de mens in één oogopslag een ding herkent, omdat hij in het zinnelijk waarnemingsbeeld zijn objectieve symbolische betekenis in het omgangsleven vooruitgrijpt, terwijl het dier in de emotionele zinnelijke indrukken van zijn "Umwelt" opgaat, daarop onmiddellijk senso-motorisch reageert en nimmer tot een rustige beschouwing der dingen komen kan.

Wij zien anticiperend in het zinnelijk waarnemingsbeeld van de rozestruik ook haar objectieve aesthetische hoedanigheden maar steeds op symbolische grondslag. Diegenen, wie de kleurschakeringen van een roos, de fijnheid harer zinnelijke vormen niets zeggen, niets betekenen, kunnen ook haar objectieve natuurschoonheid niet zien. De uitspraak van GUIDO GEZELLE: "Mij spreekt de blomme een tale" is meer dan een bloot dichterlijke metaphoor.

De aesthetische hoedanigheden zijn dus, evenals de cultuur-hoedanigheden van de plant, reeds in haar objectieve zinnelijke gestalte bij anticipatie aangekondigd. De aesthetische en omgangskwaliteiten rusten op symbolische grondslag, de culturele niet.

Veel moeilijker valt de zinnelijke objectiveerbaarheid in te zien ten aanzien van de juridische objectsfuncties. Hoe zou men toch de functie van onze bloeiende rozestruik als rechtsobject, zij 't al bij anticipatie, zinnelijk kunnen gewaarworden?

Men bedenke intussen ook hier, wat wij vroeger vonden inzake de volgorde der aspecten in de kosmische tijd. De juridische wetskring bleek op het substraat te rusten van de wetskring der taal, der symbolische betekening. In het zinnelijk waarnemingsbeeld van de rozestruik zal dus de juridische betekenis van dit ding ook alleen door een zinnelijk symbool (-beeld), d.i. door een zinnelijk waarneembaar teken, tot uitdrukking kunnen komen. Maar - en zie daar nu het principieel verschil tussen 't juridisch aspect enerzijds en de vroeger besproken taal-, omgangs-, en aesthetische aspecten anderzijds met betrekking tot de zinnelijke objectiveerbaarheid - de juridische functies van het ding kunnen alleen zinnelijk waarneembaar worden gemaakt, doordat de mens zelf ze van een willekeurig zinnelijk teken voorziet, terwijl de schoonheid en de symbolische betekenis van het ding in het omgangsleven zich in het zinnelijk waarnemingsbeeld van het ding zelve bij anticipatie aankondigen. De mens behoeft bij de rozestruik geen zinnelijk teken aan te brengen, om haar schoonheid te betekenen. Deze schoonheid tekent zich zelve af in de kleuren en zinnelijke vormnuances der levende plant.

Wanneer echter de mens de objectieve juridische hoedanigheden van het ding niet zelf door een objectief zinnelijk teken heeft aangeduid, kunnen deze functies ook niet tot objectief zinnelijke uitdrukking in het waarnemingsbeeld komen. Eerst door zulke toegevoegde tekens worden zij zinnelijk waarneembaar. Wie bijv. een omheining of hek ziet aangebracht om de tuin, waarin zich de rozestruik bevindt, ziet daaruit dat de tuin particulier eigendom is. Wie een ex-libris in een boekwerk of initialen van de eigenaar aan de binnenzijde van een winterjas gewaarwordt, ziet in het zinnelijk waarnemingsbeeld bij anticipatie de eigendom der goederen betekend.

En op zulke dingen toegevoegde zinnelijke symbolen berust in de menselijke samenleving inderdaad de gehele objectieve zinnelijke waarneembaarheid hunner juridische functies. Ja, ook de positieve rechtsnormen zelve kunnen ons nimmer zonder objectief-zinnelijke symbolen kenbaar worden, en deze laatstemoeten steeds door de mens zelf worden gevormd.

Hoe komt het dus, dat de juridische functies der dingen zich nimmer objectief zinnelijk in het ding zelve kunnen uitdrukken, maar alleen in toegevoegde zinnelijke tekens, terwijl daarentegen de symbolische en aesthetische kwaliteiten zich in het ding zelve zinnelijk symboliseren ? Zou uit deze stand van zaken wellicht toch blijken, dat de juridische functies niet aan het ding zelve (zij 't al in structurele betrokkenheid op de juridische subjectiviteit van de mens) toekomen, maar dat zij slechts een puur subjectieve rol in het menselijk bewustzijn spelen ?

Dit laatste zeker niet!

Of een ding eigendom is van de Staat der Nederlanden dan wel van een particulier persoon, dan wel of het tijdelijk een res nullius is, maakt voor zijn werkelijk bestaan verschil uit. Is het res nullius, dan zal het ook de cultiverende zorg van de mens ontberen en verwaarlozen of verwilderen. Is het burgerlijk eigendomsobject

HermanDooyeweerd.nl

van een particulier persoon, dan zal deze ook binnen de grenzen door de rechtsorde getrokken naar believen met het ding kunnen handelen, zonder het daarbij aan het "algemeen belang" dienstbaar te maken, terwijl dit bij de voorwerpen van staatseigendom juist niet het geval is.

De objectsfuncties van het ding in het juridisch aspect zijn dus voor zijn werkelijk bestaan niet onverschillig, zij zijn niet bloot subjectieve gedachtenconstructies van de mens, maar komen aan het ding zelve toe in structurele betrekking tot de menselijke subjectiviteit binnen deze aspecten.

Dat niettemin de juridische objectsfuncties van een ding zich nimmer vanzelve in het objectief zinnelijk waarnemingsbeeld uitdrukken, terwijl dit bijv. bij de objectieve taal- en aesthetische functies wèl het geval is, moet een andere grond hebDeze grond is hierin te zoeken, dat het juridisch aspect der werkelijkheid, evenals het morele en het geloofsaspect, met de practische wilsrichting van het menselijk leven samenhangt, terwijl daarentegen het taal- en aesthetisch aspect als zodanig op de beschouwenden- en verbeeldingsrichting zijn betrokken. De practische wilsrichting nu eist een realisering van de innerlijke acten van het menselijk leven in de "buitenwereld" en deze realisering geschiedt in de handeling. Op dit punt komen wij in hoofdstuk IV par. 4 terug.

Slechts in de handeling kunnen wij de objectsfuncties der dingen binnen het juridisch aspect actualiseren, d.i. verwerkelijken. Ook de zinnelijke objectivering van deze objectsfuncties eist daarom een menselijke handeling, bijv. het afpalen van zijn grond, het aanbrengen van een zinnelijk teken. Ongetwijfeld eist ook het scheppen van een plastisch kunstwerk als een schilderij of beeldhouwerk handeling, maar het kunstwerk, eenmaal tot stand gekomen, is in zijn aesthetische objectiviteit weer uitsluitend op de beschouwende ken- en verbeeldingsrichting van het menselijk act-leven betrokken en eist niet opnieuw een actualisering van zijn aesthetische objectsfuncties door menselijk handelen. Zijn schoonheid wordt integendeel onmiddellijk openbaar in de zinnelijke symboliek van zijn gestalte, lijnen en kleuren.

Wat eindelijk de cultuur-werkzaamheid aangaat, deze ligt ongetwijfeld als zodanig in de practische wilsrichting, maar het cultuuraspect berust niet op symbolische basis 1). Dit verklaart, waarom de modale cultuur-eigenschappen van een ding zich in het zinnelijk waarnemingsbeeld kunnen objectiveren zonder toevoeging van een zinnelijk symbool 2).

Hiermede is de moeilijkheid, die zich aanvankelijk tegen het aanvaarden van de zinnelijke objectiveerbaarheid van de juridische functies van een ding scheen te verzetten, opgelost: zonder de mogelijkheid van zulk een zinnelijke objectivering zou inderdaad het rechtsleven onmogelijk worden.

Er blijft echter wel een groot verschil bestaan tussen de objectieve analogieën en de objectieve anticipaties in de zinnelijke gestalte van eending, onverschillig of deze anticipaties reeds in de zinnelijke symboliek van het ding zelve betekend worden, dan wel of ze eerst de toevoeging van een zinnelijk teken door menselijke handeling eisen. De objectieve analogieën zijn zonder meer in het objectieve zinnelijk waarnemingsbeeld gegeven, zij zijn zelfs binnen zekere grenzen voor de subjectieve zinnelijke gewaarwording van het dier toegankelijk. Een ruimtelijke gestalte of beweging, of levensverrichting in de macro-wereld objectiveert zich van zelve in het zinnelijke waarnemingsbeeld. Wanneer men een normaal gezichtsvermogen heeft en de blik er zich op richt, moet men ze zien, zodra zij onder voldoende belichting komen, met natuurlijke noodwendigheid.

Geheel anders is dit echter bij de objectieve anticipaties. Deze apelleren op normatieve aspecten der werkelijkheid, zij behoren tot het ontsloten of verdiepte objectieve waarnemingsbeeld en zijn slechts voor een ontsloten subjectieve gevoelsfunctie toegankelijk onder leiding van normatieve bewustzijnsfuncties. Een schepsel, dat niet subjectief logisch kan denken, zal ook nimmer in het zinnelijk waarnemingsbeeld van een ding het objectief kenmerkende van het niet-kenmerkende kunnen onderscheiden. Een dier kan aan het zinnelijk waarnemingsbeeld van een ding geen cultuurarbeid ontdekken, omdat het niet zelve cultuur-subject, doch hoogstens cultuur-object is; het kan geen zinnelijke symbolen zien, omdat het geen subjectieve taal-functie heeft enz.enz.

De normatieve anti-cipaties in de objectieve zinnelijke gestalte van een ding zijn op ontsluiting door de mens aangewezen; zij zijn niet in het waarnemingsbeeld van zelve gegeven, zoals ruimtelijke gestalte of bewegingsbeeld, maar veeleer als een gesloten zin-rijkdom aan de mens ter ontsluiting op-gegeven. En deze ontsluiting moet bovendien ten aanzien van alle objectieve anticipaties op die na-symbolische normatieve aspecten, die op de practische wilsrichting betrokken zijn, gepaard gaan met

---

1) Dit is ook genetisch aan de ontwikkeling en actualisering der hogere modale functies bij het kind aan te tonen. Vóór het tot spreken komt, begint het kind in het eerste levensjaar gearticuleerde klanken nog zonder symbolische zin te oefenen en vrij te varieren. Eerst nadat het de vrije beheersing van deze klanken heeft verworven, begint het wezenlijk woorden met taalzin te vormen. Zie Prof. Dr. A. GEHLEN Der Mensch (2e Aufl. 1941) S. 137 ff.

2) Dit wil niet zeggen, dat wij ook de practische bestemming van een cultuur-ding zonder symbolische anticipatie zinnelijk zouden kunnen waarnemen.

HermanDooyeweerd.nl

een actualisering, die slechts door menselijk handelen kan plaats grijpen.

Komt de subject-object-relatie in alle wetskringen voor ?

Het antwoord moet ontkennend luiden.

In een wetskring, welks modale structuur geen analogieën vertoont, kan deze relatie zich niet openbaren. In het getalsaspect van de werkelijkheid moet zij dus ontbreken. In dit aspect valt niets te objectiveren, wijl er in de kosmische tijdsorde geen vroegere aan voorafgaan.

Maar reeds in het aspect de ruimtelijkheid komt de bedoelde relatie tot uitdrukking in de verhouding van een subjectieve ruimte-figuur tot zijn punten. Het punt heeft geen subjectieve uitgebreidheid in enige ruimtelijke dimensie. Het is een objectieve getals-analogie in de zin der ruimte, welke slechts in onlosmakelijke betrekking tot de subjectieve uitgebreidheid bestaanbaar is. De drie hoekpunten van een driehoek bijv. bestaan slechts in de snijding van de subjectief uitgebreide zijden. Aan deze punten hangt de objectieve grootte dezer laatste. Maar zij zijn niet zelve subjectieve ruimtefiguren, maar hebben slechts een objectieve functie in deze wetskring.

Zo is ook in de biotische wetskring de subject-object-relatie aanwijsbaar. Een vogelnest bijv. leeft niet zelve, maar het is levens-object van het dier, gelijk an-organisch voedsel als water een biotische objectsfunctie heeft, zonder zelve als zodanig een subjectsfunctie in deze wetskring te bezitten.

Het economisch goed als economisch object bestaat slechts in structureel betrokkenheid op de subjectief economische waardering. Een omgangsobject als een gezellige conversatie-zaal of een intiem woonvertrek bestaat slechts in betrokkenheid op de subjectief-menselijke omgang enz.enz.

In de objectssfeer van een wetskring moeten primair de retrocipaties (analogieën) op vroegere aspecten der werkelijkheid geobjectiveerd zijn en wel in de vaste volgorde, welke tussen de wetskringen zelve bestaat; eerst op de objectieve analogieën kunnen zich objectieve anticipaties baseren.

Zo kan, om een voorbeeld te kiezen, in het objectief zinnelijk beeld van een levende vogel de levensfunctie van het dier zich niet zinnelijk objectiveren los van de bewegingsfunctie, de ruimtelijke gestalte en de getalsverhoudingen van het dierlijk lichaam. Het leven kan zich objectief zinnelijk slechts uitdrukken in een zinnelijk ruimtelijk bewegingsbeeld.

Kan nu binnen de modale aspecten, waarin zich de subject-object-relatie laat aantonen, het subject zelve object worden ?

Nemen wij weder als voorbeeld het gevoelsaspect der werkelijkheid, dan valt niet te ontkennen, dat subjectieve gevoelens inderdaad zich tot objectief-zinnelijke uitdrukking laten brengen. Een vreugdegevoel uit zich objectief in de gelaatsuitdrukking, in de objectieve klank van de stem enz.

Zo kan ook mijn subjectief denken tot objectief-logische uitdrukking komen in geformuleerde begrippen en oordelen; de subjectief aesthetische conceptie 1) van een schilder laat zich door uitbeelding aesthetisch objectiveren in een schilderij; een subjectieve ruimtefiguur laat zich ruimtelijk objectiveren door ruimtelijke punten enz.

Intussen heeft deze objectiveringsmogelijkheid innerlijke grenzen in de modale structuur der subjectsfuncties zelve. Het subject zelve wordt nimmer object in de zelfde wetskring; het kan dit niet worden, omdat het modale object, gelijk wij zagen, juist de subjectiviteit mist en slechts een onzelfstandige, voorwerpelijke functie binnen de wetskring heeft, in onlosmakelijke betrekking tot de subjectiviteit.

Het modale subject blijft subject in zijn modale structuur, het verzet zich tegen iedere objectivering binnen dezelfde wetskring. Het subjectief voelen zelve is nimmer in de objectieve gelaatsuitdrukking zinnelijk waarneembaar. Het objectief zinnelijk waarnemingsbeeld van een lachend gelaat voelt geen vreugde, doch is slechts objectief zinnelijke uitdrukking van het subjectief vreugdegevoel. In waarheid blijven het analogieën van, resp. anticipaties op, vroegere, resp. latere aspecten der werkelijkheid, welke in de objectieve sfeer van een wetskring de individuele subjectiviteit zelve tot uitdrukking brengen. Maar in zulke objectieve uitdrukkingen van de subjectiviteit zelve binnen dezelfde wetskring, blijven de eerste in een onlosmakelijk individueel verband met het subject, welks activiteit zij tot uitdrukking brengen.

De objectief zinnelijke gestalte van een bloeiende roos heeft een individualiteit, welke volkomen indifferent is tegenover de individualiteit der zinnelijke subjectiviteit, welke haar waarneemt.

Maar de objectieve gelaatsuitdrukking, waarin een subjectief vreugdegevoel zich weerspeigelt, blijft individueel onafscheidelijk van deze concrete subjectieve blijdschapsemotie, welke zich in haar uitdrukt.

Zo blijft ook aan de aesthetische objectiviteit van een beeldend kunstwerk de onvergelijkelijke individualiteit eigen van de subjectieve aesthetische conceptie, welke zij tot objectieve uitdrukking brengt.

Het inzicht in deze standen van zaken zal later van grote betekenis blijken in de leer van de subjectieve rechten, met name voor het inzicht in de zgn. persoon-

---

1) Eigenlijk is het zgn. "intentionele" d.w.z. door de fantasie ontworpen, in die zin nog bloot vermeende aesthetische object, dat in het kunstwerk tot objectieve uitbeelding in de werkelijkheid komt. Maar het intentionele object is zelve nog een subjectieve conceptie.

HermanDooyeweerd.nl

lijkheidsrechten (als auteursrecht, octrooirecht, merkenrecht, recht op de handelsnaam), in de leer van het rechtssubject en het rechtsobject en in de leer van de rechtsfeiten.

H o o f d s t u k I V

DE THEORIE VAN DE INDIVIDUALITEITS-STRUCTUREN DER WERKELIJKHEID EN HAAR VERVLECHTINGSVORMEN ALS TWEEDE GRONDSLAG VOOR DE ENCYCLOPAEDIE DER RECHTSWETENSCHAP.

1 - De plaats van de indelingen van het recht in een Encyclopaedie der Rechtswetenschap.

Wij hebben tot nu toe de werkelijkheid slechts naar haar abstracte aspecten beschouwd, gelijk die in wetskringen van tot elkander onherleidbare modale structuur besloten bleken.

Voor een wezenlijke encyclopaedie der rechtswetenschap leverde de theorie der wetskringen in haar orientering aan onze wetsidee de eerste noodzakelijke grondslagen.

Alleen op deze basis bleek het immers mogelijk de plaats van het recht in de tijdelijke samenhang der aspecten en daarmede tevens de juiste plaats der rechtswetenschap in de gehele samenhang der vakwetenschappen te bepalen. Alleen door een nauwgezette analyse van de constante modale structuur des rechts naar wets. en subjectszijde bleek deze plaats van het juridisch aspect in de orde der aspecten zich te onthullen en bleek het mogelijk de zin van de modale grondbegrippen der rechtswetenschap, gelijk die kunnen worden samengevat in het centrale rechtsbegrip zelve, op bevredigende wijze, d.w.z. in hun innerlijk verband met de grondbegrippen der overige vakwetenschappen, vast te stellen.

Dit is ongetwijfeld de eerste taak van een formele encyclopaedie der Rechtswetenschap.

Intussen is hiermede haar taal allerminst uitgeput.

De modale grondbegrippen zijn als zodanig van zeer abstract karakter. Zij geven ons in hun onderlinge samenhang slechts een theoretisch begrip van de geaardheid van het juridisch aspect der werkelijkheid als zodanig, in onderscheiding van, en tevens in innerlijk verband met, alle andere aspecten.

De begrippen rechtsnorm, rechtssubject en rechtsobject, rechtsfeit, subjectief recht en rechtsplicht, juridisch geldingsgebied en plaats van een rechtsfeit, rechtmatigheid en onrechtmatigheid, juridische toerekening en toerekeningsvatbaarheid, juridische wil, juridische causaliteit (rechtsgrond, rechtsgevolg naar de wetszijde, subjectieve resp. objectieve causaliteit van een rechtshandeling, resp. objectief rechtsfeit naar de subjectszijde), positiviteit en juridische ontstaansvorm (formele rechtsbron), rechtsorgaan en competentie (rechtsmacht), juridische uitlegging en rechtsbetekenis, juridische schuld, goede zeden, goede trouw enz.enz., zij alle behoren niet tot een bepaald onderdeel van de rechtswetenschap, als bijv. de theorie van het burgerlijk recht, het handelsrecht, het strafrecht, het burgerlijk-, straf- en administratief procesrecht, maar zij zijn grondbegrippen van de rechtswetenschap als geheel, omdat zij het modale grondleggend rechtskarakter van de juridische wetskring betreffen.

In werkelijkheid is ons echter de modale zin van deze wetskring niet in abstracto gegeven, doch slechts in typische verbijzondering binnen de individualiteitsstructuren der werkelijkheid, waarbinnen zowel de rechtsnormen als de daaraan onderworpen subjectieve en objectieve rechtsfeiten en de rechtsobjecten typisch een niet slechts bloot modale juridieke hoedanigheden vertonen.

Wij moeten in deze stand van zaken voor alles een helder inzicht verwerven, daar in de gangbare opvattingen ter zake in de rechtswetenschap, evenzeer als in de andere empirische wetenschappen, een grote verwarring heerst.

De modale zin van de rechtsnorm schuilt zowel in de bepaling van art. 119 der Nederlandse grondwet, dat de wetgevende macht gezamelijk door de Koning en de Staten-Generaal wordt uitgeoefend, als in de norm van art. 1275 van ons Burgerlijk Wetboek, volgens welke alle verbintenissen om iets te doen of niet te doen worden opgelost in vergoeding van kosten, schaden en interessen in geval de schuldenaar niet aan zijn verplichting voldoet. En evenzeer ligt die modale zin van rechtsnorm besloten in een voorschrift uit de kerkenorde van de Nederlandse Hervormde Kerk of de Gereformeerde Kerken, dat de wijze van samenroeping ener synode of de wijze van beroeping van prdikanten regelt.

De modale zin van <u>rechts-object</u> komt zowel toe aan een huis, dat mij in burgerlijk eigendom behoort, als aan een fortificatie of een openbare weg, die aan de Staat der Nederlanden in publiekrechtelijke eigendom toekomt, evenzeer als aan een zekere prestatie (bijv. het verrichten van een zekere hoeveelheid arbeid), waartoe zich iemand bij overeenkomst jegens een ander verplicht heeft.

Het is echter duidelijk, dat in werkelijkheid geen positieve rechtsnorm kan gelden, die alleen door de modale zin van de juridische rechtskring bepaald is, evenmin als er concrete rechtssubjecten of rechtsobjecten bestaan, die alleen modaal-juridisch als zodanig zouden zijn gegeven.

HermanDooyeweerd.nl

De modale zin der rechtsnorm openbaart zich, althans in het moderne rechtsleven steeds in de typische differentiatie van staatsrechtelijke, burgerrechtelijke, volkenrechtelijke, kerkrechtelijke, intern-verenigingsrechtelijke, bedrijfsrechtelijke e.a. norm-complexen. De modale zin van het rechtssubject is in het moderne rechtsleven op dezelfde wijze getypeerd. Het staatsrechtelijk subject heeft een andere typische zin dan het burgerrechtelijk, het volkenrechtelijk, het kerkrechtelijk enz.

En wat de modale zin van het rechtsobject aangaat, deze is in concreto nader typisch bepaald door de individualiteits-structuren der dingen, die als object van recht fungeren, als een huis, een mijn, een stuk grond, een fabriek, resp. door de bijzondere aard van menselijke prestaties, die evenzeer als object van recht kunnen fungeren, zoals het schilderen van een portret, het bouwen van een huis, het verrichten van portiersdiensten enz.enz., en in 't algemeen door de bijzondere aard van alles, wat rechtsobject worden kan. En ook hier maakt het weer groot verschil, in welke typische kringen der samenleving de rechtsobjecten fungeren.

Men mene nu niet, dat deze bijzondere aard van de rechtsnorm, van het rechtssubject, resp. van het rechtsobject voor de strict juridische beschouwing onverschillig zou zijn. Het tegendeel is het geval. Zo maakt het juridisch een groot verschil uit of men eigenaar is van een stuk grond dan wel van een zgn. roerende zaak als een paard, een rijwiel enz.: de inhoud van het eigendomsrecht zal in elk dezer gevallen zeer verschillend zijn. Evenzeer zal het in onderscheiden typische kringen van recht een groot verschil maken, of een kerk de gerechtigde is, dan wel de staat of een burgerlijke gemeente, dan wel een particulier persoon. Slechts in de burgerrechtelijke sfeer zal dit geen verschil maken. Wij zullen te zijner tijd zien, dat dit juist met de typische aard van het burgerlijk recht verband houdt.

Letten wij nu voorlopig alleen op de differentiatie der rechtsnormen in typische norm-complexen als staats- en administratiefrecht, strafrecht en strafprocesrecht, provinciaal en gemeente-recht, burgerlijk recht en burgerlijk procesrecht, burgerlijk handelsrecht en niet-burgerlijk handelsrecht van het vrije maatschappelijk verkeer, bedrijfsrecht, kerkrecht, intern verenigingsrecht, volkenrecht enz.enz., dan stuiten wij aanstonds op de vraag, waardoor deze typische differentiatie eigenlijk beheerst wordt.

Hiermede raken wij het probleem inzake de zgn. <u>materiele indelingen van het recht</u> en haar criterium, welks onderzoek de tweede taak van een Encyclopaedie der Rechtswetenschap vormt.

Onder materiele indelingen verstaan wij indelingen naar het typisch innerlijk karakter van de onderscheiden norm-complexen, naar de bijzondere innerlijke aard van de onderdelen ener rechtsorde.

De rechtswetenschap kent ook andere indelingen. Zo naar de ontstaansvormen of de formele bronnen van het positieve recht. Men deelt dan het recht in, in wettenrecht, zgn. gewoonterecht, jurisprudentierecht, tractatenrecht enz.enz.

Wij zullen echter bij de behandeling van het probleem der rechtsbronnen zien, dat deze zgn. formele indeling slechts wetenschappelijke waarde kan hebben op de grondslag van een behoorlijke materiele indeling, welke inderdaad als de primaire moet worden beschouwd.

Gewoonlijk maakt men echter de eerste geheel los van de tweede en dan is zij <u>wetenschappelijk waardeloos</u>.

Men kent voorts een indeling naar het geldingsgebied der rechtsnorm in nationaal en internationaal recht. Ook deze indeling mist o.i. op de wijze, waarop zij gewoonlijk gemaakt wordt, wetenschappelijke waarde, omdat zij zich losmaakt van een behoorlijke materiele indeling en op willekeurige wijze alle positief recht tracht onder te brengen in de typische rechtskring van de staat (opgevat als nationale staat) of het van internationale verkeer tussen de staten.

Het geldingsgebied van een juridisch normencomplex is afhankelijk van de materiele rechtssfeer, waarbinnen het geldt, niet omgekeerd. Zo kan het kerkrecht der onderscheiden kerkgemeenten in stricte zin noch als nationaal, noch als internationaal recht worden gekwalificeerd, omdat een kerkgemeenschap nu eenmaal als zodanig geen nationaal karakter draagt en zij naar haar innerlijke aard evenmin uit het verkeer der staten onderling is te verstaan. De kerkrechtelijke normen hebben als zodanig geen territoriaal, maar een personeel geldingsgebied, d.w.z. zij gelden uitsluitend voor de lidmaten der kerk. Hieraan doet niets af, dat een kerkgemeenschap zich formeel constitueert binnen het territoir van een staat en zich naar de landsgrenzen kan splitsen (bijv. de Ned. Herv. Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nderland). Dit heeft alleen dan principiele betekenis voor het geldingsgebied van haar interne recht, wanneer zij formeel als staatskerk optreedt, of haar organisatie nog duidelijk de sporen vertoont van een vroegere staatskerkelijke positie. Met de innerlijke aard der kerk heeft het echter niets van doen.

Tenslotte kent men nog andere indelingswijzen, die in geen geval als grondleggende, heeel het positieve recht omvattende, kunnen worden beschouwd en die, voorzover zij niet zonder meer als onjuist moeten worden afgewezen, eerst op de grondslag van een behoorlijke materiele indeling wetenschappelijke betekenis kunnen verkrijgen.

Zo de onderscheiding in <u>dwingend</u> of <u>gebiedend</u> en <u>aanvullend</u> of <u>regelend recht</u>, waarbij het gewoonlijk gehanteerde criterium is of van een door de wetgever gestelde rechtsregeling door private rechtsvormers al of niet kan worden afgeweken, zonder

HermanDooyeweerd.nl

dat zulks nietigheid van de afwijkende regeling ten gevolge heeft. Deze indeling heeft, gelijk wij later bij de behandeling van het probleem der rechtsbronnen uitvoerig zullen aantonen, slechts wetenschappelijke waarde, wanneer eerst de gedifferentieerde materiele rechtssferen met haar interne competentie grenzen behoorlijk zijn afgegrensd en de onderlinge samenhang tussen deze rechtskringen is onderzocht. In ieder geval is ook deze indeling niet alomvattend, daar zij naar haar oorspronkelijke zin alleen op het door de staat gevormde recht betrekking heeft, al moet worden toegegeven, dat zij door de beoefenaars van het canonieke recht ook op het Roomse kerkelijke recht wordt toegepast. Dit laatste vindt zijn verklaring slechts in het feit, dat het Roomse kerk-gezag formeel veelszins naar het voorbeeld van het wereldlijk overheidsgezag is georganiseerd, hetgeen met de ware aard van het kerkelijk instituut nimmer in overeenstemming kan zijn.

Weder een andere indeling van het positieve recht is die in gemeen en bijzonder recht (jus commune en jus particulare). Men stelt de zaak dan zó voor als of er een algemeen geldend recht zou bestaan, als het welk men dan het burgerlijk privaatrecht aanmerkt, terwijl het bijzonder recht dan slechts afwijkingen en aanvullingen van dit ius commune zou bevatten. Voorzover zulke afwijkingen of aanvullingen niet uitdrukkelijk of implicite zouden zijn bepaald, zou dan het "gemene recht" toepassing moeten vinden. Dit zou met name gelden op het gebied van het zgn. publiek recht en nader op het gebied van het administratieve of bestuursrecht, dat dan dus slechts als een jus particulare bijzondere afwijkingen en aanvullingen van het burgerlijk privaatrecht zou inhouden.

Deze indeling is, althans op de wijze, waarop zij hier wordt gemaakt en met name in haar practische strekking, ten enenmale onwetenschappelijk, omdat zij met de innerlijke aard der onderscheiden rechtssferen, die aan de materiele indelingen van het positieve recht ten grondslag behoort te worden gelegd, geen rekening houdt.

Wij zullen later zien, dat het inderdaad goede zin heeft, het burgerlijk privaatrecht naar zijn innerlijke aard als een ius commune te kwalificeren. Maar het is wetenschappelijk niet verantwoord dit ius commune zo op te vatten, dat het op alle mogelijke rechtsverhoudingen toepassing zou moeten vinden, voorzover niet uitdrukkelijk of implicite een afwijkende regeling is vastgesteld.

Voorzover rechtsverhoudingen niet van burgerrechtelijke aard zijn, kan ook het burgerlijk recht op haar geen toepassing vinden.

De indeling van het positieve recht in publiek- en privaatrecht kan, gelijk wij te zijner plaatse zullen aantonen, voor het moderne rechtsleven eerst een goede zin krijgen op de grondslag van een materiele indeling van het recht naar de innerlijke aard der rechtssferen, terwijl zij in nog ongedifferentieerde samenlevingen ten hoogste als een formele onderscheiding in aanmerking komt.

Daarentegen is de indeling van alle positief recht in zgn. materieel en formeel recht, onder welk laatste dan het procesrecht in de ruimste zin gebracht wordt, zonder meer wetenschappelijk onjuist te achten, hetgeen wij bij de behandeling van het procesrecht nader in het licht zullen stellen. Er bestaat geen zuiver formeel recht. Alle positief recht is naar zijn aard materieel. De rechtsvormen zijn aan iedere materiele rechtssfeer inherent, omdat het vorm-moment, gelijk wij reeds bij de behandeling van het probleem recht en historie hebben gezien, tot de modale structuur van de juridische wetskring behoort. Maar zij vertonen in het rechtsleven steeds een typische innerlijke aard naar de bijzondere rechtssfeer, waarin zij fungeren.

Zo blijkt dus over de gehele linie de materiele indeling van het positieve recht grondleggend voor alle andere mogelijke onderscheidingen tussen de juridische normcomplexen.

Zijn nu deze materiele indelingen van bloot variabele, historische betekenis, dan wel hebben zij een principiele waarde en hebben zij zich, evenals de modale grondbegrippen der rechtswetenschap, aan constante structuren der tijdelijke werkelijkheid te orienteren, welke de wisselende verschijnselen eerst mogelijk maken ?

De heersende opvatting beantwoordt deze vraag zonder bedenking in oerstbedoelde zin, zelfs voorzover zij (gelijk in de neo-Kantiaanse rechtsleer) voor de rechtsbegrip zelve met de daarin besloten modale grondbegrippen der rechtswetenschap een constant en apriorisch karakter opeist 1).

---

1) Hetgeen, gelijk wij vroeger gezien hebben, niet juist kan zijn. Slechts de modale structuur van het recht, niet het subjectief begrip ervan, draagt een wezenlijk constant karakter binnen de kosmische tijdsorde. Wel kan men zeggen, dat het rechtsbegrip voor de juridische vakwetenschap een subjectief-apriorisch en grondleggend karakter draagt, inzover het het vakwetenschappelijk juridisch onderzoek eerst mogelijk maakt. Maar het blijft als theoretisch begrip niettemin historisch gefundeerd. Het kan op constantheid reeds hierom geen aanspraak maken, wijl het theoretisch wijsgerig onderzoek steeds dieper in de modale structuur van het recht behoort door te dringen en ieder bereikt resultaat weer vatbaar is voor verbetering en verdieping.

HermanDooyeweerd.nl

En oppervlakkig beschouwd schijnt tegen deze opvatting ook weinig aan te voeren. Het springt in het oog, dat de materiele differentiatie der juridische norm-complexen primair beheerst wordt door de aard der menselijke samenlevingsverhoudingen. Staat, kerk, school, gezin, vrij verenigingswezen, handel, bedrijfsgemeenschap, het verkeer tussen staten onderling en van private personen (resp. corporaties of stichtingen) onderling enz. hebben naar het juridisch aspect evenzovele typische materiele rechtssferen met eigen norm-complexen. Nu laat zich op generlei wijze loochenen, dat de hier bedoelde samenlevingsvormen in hun gedifferentieerd karakter eerst bij een ontsloten cultuurpeil optreden. Reeds in het vorig hoofdstuk bij het onderzoek van het ontsluitingsproces in de cultuurontwikkeling zagen wij, hoe de primitieve samenlevings vormen als die van groot-familie, sibbe of clan, volks- en stamverband een nog ongedifferentieerd karakter dragen. D.w.z., dat in een primitieve samenleving groot-familie, sibbe, volkschap of stamverband al die functies vervullen, waarvoor zich op hoger cultuurpeil bijzondere gedifferentieerde samenlevingsvormen ontwikkelen. Zij vervullen tegelijk in zekere mate de rol van familie, staat, godsdienst-gemeenschap, school, bedrijf, enz.

Zijn dus onze moderne samenlevingsvormen niet geheel historisch bepaald? En zijn dientengevolge ook de grenzen van hun bijzondere rechtskringen niet volstrekt variabel? Bestreek de rechtskring van de kerk in de Middeleeuwen niet tevens een groot deel van de tegenwoordige staat? Is de moderne staat niet op grote schaal aan het bedrijfsleven, het onderwijs, de volksontwikkeling, het maatschappelijk verkeer enz. enz. gaan deelnemen? Ja, heeft de moderne West-Europese staat eigenlijk nog wel iets gemeen met bijv. de antieke polis der Grieken of met de antieke Romeinse republiek, of met de Middeleeuwse leenstaat ?

Intussen zal het, na hetgeen wij in beide eerste hoofdstukken hebben uiteengezet, duidelijk zijn, dat de hier aan het woord zijnde opvatting van de menselijke samenlevingsverhoudingen als een complex volkomen variabele historische verschijnselen, van het typische positivistisch-historistisch voor-oordeel uitgaat. Zij ziet de werkelijkheid van de menselijke samenleving slechts in haar historisch aspect en vereenzelvigt dit aspect met de volle realiteit. En deze verabsolutering is op dit standpunt slechts mogelijk, omdat men de grondleggende modale structuur van de historische wetskring heeft geëlimineerd en alleen oog heeft voor de variabele verschijnselen, welke zich successief binnen deze structuur afwikkelen.

Nu moet aanstonds worden toegegeven, dat de organisatie-vormen der menselijke samenlevingsverhoudingen als zodanig historisch gefundeerd zijn en een wisselend, variabel karakter dragen. Zij zijn product van menselijke vormgeving, die van een grote reeks factoren afhankelijk is.

Zo zijn de zgn. staatsvormen, de familie-vormen, de bedrijfsvormen, de vormen van vrije maatschappelijke samenwerking of maatschappelijke strijdverhoudingen ongetwijfeld variabel bij de verschillende volkeren en in de verschillende fasen der historische ontwikkeling.

Maar wanneer er niet constante grondleggende structuur-principes in de goddelijke wereldorde waren gegeven voor staat, huwelijksgemeenschap, gezinsverband, familiegemeenschap, bedrijfsverband, kerkverband enz.enz., dan zouden de bedoelde variabele vormen van deze fundamentele samenlevingsverhoudingen niet mogelijk zijn 1).

En naar welke innerlijke criteria zou men dan nog staat en kerk, staat en bedrijf, staat en handelsvennootschap, staat en gezin, enz.enz. onderling kunnen onderscheiden?

Wij zullen inderdaad nog zien, hoe het positivisme, dat de wisselende vormen der menselijke samenlevingsstructuren verabsoluteert, geen materiele criteria voor de bedoelde onderscheiding kan aangeven.

En dit is ook de diepste grond, waarom deze ook in de rechtswetenschap nog steeds overheersende denkrichting van de materiele indelingen in het recht niet behoorlijk rekenschap vermag te geven.

In de meeste inleidingen tot de rechtswetenschap wordt zelfs niet eens beproefd het innerlijk structuurverschil tussen staatsrecht, burgerlijk privaatrecht, intern verenigingsrecht, bedrijfsrecht, kerkrecht enz.enz. wetenschappelijk te analyseren en de onderlinge samenhang dezer bijzondere rechtskringen behoorlijk in het licht te stellen.

Men volstaat gewoonlijk met een blote opsomming, een los naast elkander stellen van de materiele onderdelen van het recht, meestal verre van volledig, waarbij men formele definities vooropstelt, die vaak een geheel verkeerd beeld van het werkelijk rechtsleven bieden en in ieder geval in de innerlijke aard der materiele rechtskringen geen inzicht geven. Zo vindt men bijna geregeld het zgn. burgerlijk recht vereenzelvigd met het private recht, dat dan in tegenstelling tot het publiekrecht (staats-

---

1) Dat deze structuur-principes voor een goed deel eerst onder bepaalde historische voorwaarden in de samenleving worden verwerkelijkt, kan niet tegen de constantheid dezer structuren zelve worden aangevoerd. Wie zich van dit argument bedient, moet ook de constantheid van het structuur-verschil tussen mens en dier loochenen. Want de mens treedt in het wordingsproces eerst na de dierenwereld binnen de tijdelijke werkelijkheid. De evolutionistische hypothese, die juist in haar positivistische instelling de constantheid der scheppingsstructuren loochent, is echter met de Christelijke scheppingsgedachte onverenigbaar.

HermanDooyeweerd.nl

en administratief recht, strafrecht enz.) wordt gesteld. Het privaatrecht zou dan de verhouding tussen de burgers onderling, het publiekrecht daarentegen de verhouding tussen de burgers en de overheid regelen. Een volkomen onjuiste voorstelling van zaken. Want in de eerste plaats is er veel privaatrecht van niet-burgerrechtelijk karakter. En ten tweede is het burgerlijk recht als zodanig in beginsel onafhankelijk van het burgerschap van een bepaalde staat, regelt het veeleer het burgerlijk rechtsverkeer tussen de mensen als zodanig, onafhankelijk van hun toebehoren tot een nationale gemeenschap. Wij komen hierop uiteraard later uitvoerig terug.

- De consequentie van het positivistisch standpunt is door die rechtstheoretici getrokken, welke iedere mogelijkheid van een materiele juridische indeling van de rechtsnorm principieel ontkennen. Volgens hen is alle recht logisch van enerlei aard, omdat het recht slechts een vorm zou zijn van de menselijke samenlevingsverhoudingen en dus een louter formeel karakter zou dragen. Op dit standpunt kunnen materiele onderscheidingen tussen verschillende norm-complexen nimmer juridisch karakter dragen. Zo met name de school van KELSEN, die op grond die/ een radicale nivellering tussen de materiele structuur-verschillen der onderscheiden juridische norm-complexen heeft doorgevoerd.

Wanneer ni inderdaad niet de modale structuur van de juridische wetskring, maar veeleer de structuurprincipes der menselijke samenlevingsverhoudingen aan de materiele differentiatie der juridische norm-complexen ten grondslag liggen, dan rijst de vraag, of de school van KELSEN niet gelijk heeft, wanneer zij stelt, dat de materiele indelingen van het recht van niet-juridische aard zijn.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, dienen wij allereerst een nader onderzoek in te stellen naar de geaardheid van de hier bedoelde samenlevingsstructuren en naar de verhouding dezer laatste tot de modale structuren der wetskringen. Hiertoe is echter nodig, dat wij vooraf in het algemeen het probleem van de individualiteitsstructuren der werkelijkheid onder ogen zien.

2 - De verhouding van modale en individualiteits-structuur der werkelijkheid. Wetstype en wetsmodaliteit.

Reeds in het eerste Hoofdstuk wezen wij op het principieel verschil tussen de theoretische kennishouding, welke de verschillende aspecten der werkelijkheid theoretisch heeft uiteen te stellen en de naieve ervaringshouding, welke de werkelijkheid niet in haar aspecten analyseert, maar haar neemt, gelijk ze zich geeft, d.i. in de structuur van individuele dingen, gebeurtenissen, samenlevingsvormen enz. en hun onderlinge betrekkingen. De modale aspecten der werkelijkheid worden, gelijk wij hier zagen, in de vóór-theoretische kennishouding slechts implicite ervaren aan de concrete dingen, gebeurtenissen en samenlevingsverhoudingen.

Ook zagen wij, dat de concrete werkelijkheid, gelijk ze zich in de naieve ervaring geeft, in beginsel in alle modale aspecten zonder onderscheid fungeert. Er bestaat geen bloot-physische, of bloot-physisch-psychische-werkelijkheid; het physische en psychische zijn slechts modale aspecten der realiteit. En zo bestaat ook geen bloot-juridische werkelijkheid, doch alleen een juridisch aspect van de werkelijkheid.

Van welke aard zijn dan de structuren van dingen, concrete gebeurtenissen en samenlevingsvormen, gelijk zij zich aan de naieve ervaring aanbieden ?

Modale structuren kunnen het niet zijn. Een individueel ding als deze kastanjeboom in mijn tuin fungeert immers in beginsel in alle modale aspecten gelijkelijk. Maar dit ding wordt door mij ervaren als een individuele concrete eenheid, als een individuele totaliteit, ondanks de onloochenbare veelheid zijner modale aspecten.

Zulks is slechts mogelijk, doordat het ding ons is gegeven in een totaliteitsstructuur, welke de onderscheiden aspecten zijner werkelijkheid tot een typisch geheel groepeert en tegelijk deze aspecten overspant.

Een concreet ding is geenszins een bloot agglomeraat van modale functies, zijn/ een soort optelsom. Veeleer omgekeerd: zijn modale functies zijn functies van een individueel geheel, van een concrete totaliteit. De eenheid der totaliteit gaat voorop. Zij is grondleggend voor de bestaansmogelijkheid van het ding.

Het structuur-pricipe van het ding staat dus niet op één lijn met de modale structuur van een wetskring. Het overspant en doordringt de modale aspecten en brengt ze in de samenhang van een typisch geheel.

Nu hebben wij in het eerste Hoofdstuk gezien, hoe in algemene zin aan alle wetskringen de kosmische tijdsorde ten grondslag ligt, welke de modale aspecten met behoud van hun modale souvereinitiet in eigen kring een continue samenhnag houdt en ze in een orde van vroeger en later voegt. Reeds de modale aspecten bleken een wezenlijke tijdsstructuur te vertonen, inzoverre zij in haar orde van analogieën en anticipaties de uitdrukking bleken te zijn van de kosmische tijdsorde.

Hetzelfde moeten wij constateren ten aanzien van de individualiteits-structuren der werkelijkheid. Ook deze zijn in de kosmische tijdsorde gegrond. Zij zijn echter niet bloot-modale, maar typische tijdsstructuren, tijdsstructuren van individuele totaliteiten, welke de subjectieve (resp. objectieve) tijdsduur van deze laatste naar haar aard bepalen.

Zo is bijv. de individuele levensduur van een plsnt, die overigens subjectief bij de verschillende exemplaren kan varieren, typisch bepaald door de individuali-

HermanDooyeweerd.nl

teitsstructuur van het levend plantaaridg organisme, die een typische tijds-structuur is, inzover zij het voortbestaan van de plant aan de levensfunctie bindt. Daarentegen is bijv. de bestaansduur van een kunstwerk als een marmer-sculptuur typisch bepaald door het behoud van de aesthetisch gekwalificeerde vorm, welke de kunstenaar aan het marmer-materiaal heeft gegeven; die van een woonhuis door het behoud van zijn door zijn objectieve bestemming in het omgangsleven gekwalificeerde vorm enz. En het is, gelijk uit het vervolg van ons onderzoek zal blijken, de individualiteits-structuur, die aan de dingen dit typisch karakter opdrukt.

Er is echter een tweede verschilpunt met de bloot-modale sturcutren der werkelijkheid. De laatste handhaven slechts een modale samenhang tussen alle verschijnselen, die binnen de wetskring fungeren, onverschillig het individueel karakter dezer laatste. Onverschillig welke individuele aard een ding heeft, bloot modaal-juridisch beschouwd, komt het slechts als rechts-object in aanmerking.

De structuur-principes daarentegen, welke wij thans hebben te onderzoeken, zijn juist structuren der individualiteit.

Een appelboom onderscheidt zich niet hierdoor van een steen, dat hij in andere modale aspecten fungeert. Maar hierdoor, dat hij, in welk aspect der werkelijkheid hij ook fungeert, daarin een typische individualiteits-structuur vertoont, welke radicaal anders is dan de individualiteits-structuur van een steen of een dier.

Een structuur der individualiteit is uiteraard niet de subjectieve (resp. objectieve) individualiteit zelve 1).

Ze is veeleer een grondleggend wetsprincipe, dat de dingen, gebeurtenissen, handelingen, samenlevingsvormen, enz. in haar individuele werkelijkheid eerst mogelijk maakt, een wetmatig kader, waarbuiten zij niet tot aanzijn kunnen komen.

De appelboom in 't algemeen is noch een individueel werkelijk ding; noch een blote naam ter samenvatting van alle mogelijke individuele appelbomen, noch een bloot begrip, waaraan objectieve werkelijkheid zou toekomen.

Het is veeleer een structuurprincipe, in de tijdelijke wereldorde gegrond, door Gods Scheppingswil bepaald.

Maar het is in onderscheiding van bloot modale structuurprincipes der werkelijkheid, een wet der individualiteit welke aan het individuele ding zijn typische geaardheid waarborgt en waaraandit laatste als subject (resp. object) onderworpen is.

Wij zullen deze structuur-principes daarom sturcuttr-typen noemen. Bloot modale wetmatigheden zijn nimmer wetstypen, maar slechts wetsmodaliteiten.

Het type is altijd een individualiteits-type van een concreet werkelijk geheel.

Zo is dus de modale geaardheid van de rechtsnorm geen bepaald juridisch norm-type. Daarentegen is bijv. de staatsrechtelijke, burgerrechtelijke of kerkrechtelijke norm dit wel, omdat zij het karakter van de staat, resp. van het door de staat mogelijk gemaakte burgerlijk verkeer tussen de mensen als zodanig, resp. van de kerk, tot typisch-juridische uitdrukking brengt.

Wanneer wij de typen van individualiteit, welke zich binnen verschillende wetskringen voordoen, nader in ogenschouw nemen, dan valt op, dat sommige in een bepaald modaal aspect een oorspronkelijk karakter dragen, terwijl daarentegen andere blijkbaar terugwijzen naar oorspronkelijke individualiteitstypen in een vroeger en andere vooruitwijzen naar oorspronkelijke typen in een later aspect.

M.a.w. een soortgelijke stand van zaken, als wij vroeger in de modale structuren opmerkten, blijkt zich voor te doen in de individualiteitsstructuren der tijdelijke werkelijkheid. En nogmaals is hierdoor het intrinsiek tijdskarakter ook dezer laatste geaccentueerd. Iedere poging der metaphysica ze tot boven-tijdelijke-substanties te verheffen, moet daarom worden verklaard uit de negatie van de kosmische tijdsorde, waarin alle structuren der tijdelijke werkelijkheid intrinsiek zijn gegrond.

Bij doorvoering van deze analogie met de modale structuren kunnen wij spreken van kern-typen, analogische typen en anticiperende typen van individualiteit binnen de wetskringen.

---

1) Hiermede is natuurlijk volstrekt niet uitgemaakt, wanneer het gedifferentieerde structuurprincipe zich in het grote wordingsproces der plantenwereld heeft verwerkelijkt. De evolutionistische theorie, die de constantheid der zgn. "soorten" loochent, komt slechts in zoverre in flagrante strijd met het scheppingsmotief der Goddelijke Woord-Openbaring, als zij de constante structuur-principes miskent, die de wording der variabele individuen in planten- en dierenrijk en van de individuele mensen in het ontwikkelingsproces eerst mogelijk maken. Zij wordt geheel geleid door het humanistisch wetenschapsideaal in zijn overspanning van de natuurwetenschappelijke denk- en onderzoek-methode.
Zij construeert de feiten vanuit het vooropgezet dogma, dat de "natuur" in de ontwikkeling der "soorten" een volstrekte continuiteit vertoont en dus geen wezensverschillen tussen anorganische materie en levend organisme, tussen planten- en dierenrijk en tussen mens en dier kent.
Een soortgelijke tendens vertoont de historistische en evolutionistische opvatting der menselijke samenleving, die geen constante structuurverschillen tussen gezin, staat, kerk, enz. aanvaardt en overal naar "overgangsvormen" zoekt. Alsof niet zelfs de "overgangsvorm" het bestaan van constante structuurprincipes voor-onderstelt! Wanneer alles in gestadige overgang en vloeiing zou verkeren, zou men toch niet zinvol meer van plant, dier, mens, gezin, staat, kerk enz. kunnen spreken.

HermanDooyeweerd.nl

Neem als voorbeeld de ouder- en kinderliefde.

Ze is een individualiteitstype van morele geaardheid, die de modale uitdrukking is van de individualiteits-structuur der gezinsgemeenschap, resp. der ruimere familiegemeenschap in haar alle aspecten omspannende typische totaliteit, welke wij later aan een onderzoek hebben te onderwerpen.

De liefde als modale zin-kern van het moreel aspect krijgt dus binnen deze individualiteits-structuur der menselijke samenleving een typisch karakter, dat zich onderscheidt van andere typen van morele liefde-verhoudingen als de vaderlandsliefde, echtelijke liefde, de maatschappelijke naastenliefde, de kameraadschapsliefde enz.

Waaraan ontleent nu de ouder- en kinderliefde haar typisch moreel karakter? Aan de ouder- en kinderverhouding binnen de gezinsgemeenschap, reso. binnen de ruimere familiegemeenschap. Als zodanig is zij blijkbaar gegrond in de biotische afstammingsverhouding, in de onmiddellijke banden des bloeds.

Deze bloedgemeenschap is een individualiteitstype, dat slechts in het organisch levensaspect het oorspronkelijk karakter van kern-type draagt. Het typisch karakter, waardoor de ouder- en kinderliefde zich bijv. van de vaderlandsliefde onderscheidt, is dus nimmer puur-moreel te vatten, maar alleen in onlosmakelijke samenhang met de biotische afstamming, waarin zij typisch is gefundeerd. Daarom zeggen wij, dat dit morele individualiteits-type geen oorspronkelijk, maar slechts een analogisch karakter draagt.

Toch is dit type van liefdeverhouding ongetwijfeld van morele aard. Het geeft een typische precisering aan de morele plichten, welke tussen ouders en kinderen bestaan.

Anticiperende typen van individualiteit ontmoeten wij bijv. in de ruimtelijke vormen van weekdierschalen, die in hun typische geometrische gestalte slechts zijn te vatten vanuit de typische objectsfunctie, welke deze beschermende dierlijke vormsels in het dierlijk leven vervullen; in de typische ruimtelijke vormen van spinnewebben, honingraten, vogel- en termietennesten, enz.enz., waarvan hetzelfde geldt.

In het getals- en ruimtelijk aspect der werkelijkheid vinden wij zelfs uitsluitend anticiperende en nimmer kern-typen of analogische typen van individualiteit. Waarom dit zo is, zullen wij zo aanstonds zien. Maar ook in deze aspecten speelt de individualiteit en haar bepalend type een essentiele rol. Zo zijn er typische aantallen electronen (negatief geladen deeltjes) en protonen (positieve deeltjes der atoomkern) binnen de atoom-structuur der chemische elementen, alsmede in de moleculen 1) der verschillende scheikundige verbindingen; evenzo in de ontzaggelijke gecompliceerde structuur der levende cel. Zo heeft iedere plant- en diersoort haar eigen typisch aantal chromosomen (dragers der erfelijkheidsfactoren) in de kernen van haar lichaamscellen. De mens bezit er 48.

Al deze individualiteitstypen binnen het ruimtelijk, resp. het getalsaspect zijn slechts uit de individualiteits-structuren der werkelijkheid, nimmer uit de modale aspecten van getal ruimte op zich zelve op te sporen.

Nu speelt binnen de individualiteits-structuur de hierboven krotelings omschreven ordening der modale indevidualiteitstypen in kern-typen, analogische en anticiperende typen een essentiele rol.

Maar deze ordening is niet de enige in de typisch-structurele groepering der aspecten. Zij is zelfs niet de primaire.

De primaire ordening bestaat veeleer hierin, dat binnen de structuur van het individueel geheel aan een bepaald aspect de kwalificerende rol van typische bestemmingsfunctie is toebedeeld.

Wanneer in deze typische structurele groepering de bestemmingsfunctie zelve geen oorspronkelijk of kern-type vertoont, wordt de tweede structuur-ordening van fundamentele betekenis. In dit geval zal nl. in de individualiteitsstructuur een tweede modaal aspect zijn aan te wijzen, dat het individualiteitstype der bestemmingsfunctie op typische wijze fundeert, omdat zij het kern-type bevat.

De individualiteits-structuur zal dan door twee modale individualiteits-typen zijn gekarakteriseerd, die slechts in onverbrekelijke onderlinge samenhang theoretisch zijn te vatten: 1. de typische bestemmingsfunctie; 2. de typische funderingsfunctie.

Om in deze stand van zaken inzicht te verkrijgen, willen wij beginnen met het instellen van een summier onderzoek naar de individualiteits-structuur van het levend organisme ener plant.

Wij moeten hierbij reeds van te voren de opmerking maken, dat de aan de naieve ervaring onmiddellijk toegankelijke individualiteits-structuren der dingen bij theoretische analyse niet van enkelvoudig karakter blijken te zijn, maar zich in een typische vervlechting van eenvoudige structuren opbouwen, die niettemin slechts in één individueel geheel verwerkelijkt zijn. Om de dingen van wezenlijk enkelvoudige individualiteits-structuur verwerkelijkt te vinden moet men tot de micro-wereld van de zgn. elementaire bestanddelen der materie doordringen, tot de electronen en protonen, als negatief, resp. positief geladen "materiedeeltjes".

De interne individualiteits-structuur ener plant is inderdaad reeds van zeer

---

1) Een molecule is een verbinding van atomen. Het atoom is de minimale eenheid van een scheikundig element als waterstof, zuurstof, stikstof enz.

HermanDooyeweerd.nl

ingewikkelde aard. Zij is inderdaad een gecompliceerd structuur-geheel, waarin individualiteits-structuren van zeer verschillend karakter tot een typische eenheid verenigd zijn. Het levend organisme van de plant is slechts één dezer structuren, zij 't al de kenmerkende, die echter slechts kan fungeren op de basis van de individualiteits-structuren der zgn. "opbouwstoffen" van het plasma, die van geheel andere aard zijn en naar haar intern karakter nimmer als levend kunnen worden beschouwd. Deze stand van zaken kan ons eerst duidelijk worden, wanneer wij de figuur der enkapsis nader hebben onderzocht.

Wij moeten echter allereerst trachten inzicht te verkrijgen in de eenvoudige individualiteits-structuur zelve, zullen wij haar onderlinge, zeer ingewikkelde vervlechtingen binnen de totaal-structuren der dingen met vrucht kunnen onderzoeken.

Wij kiezen dus als voorbeeld de structuur van het levend organisme van een plant. Want al is deze structuur in haar enkelvoudig karakter niet identiek met het gecompliceerde structuurgeheel "plant", zij is, gelijk ons zal blijken, wel die deelstructuur, die aan dit geheel eerst zijn typisch karakter opdrukt en het als plant eerst kwalificeert. Niet de structuur der als zodanig levenloze opbouwstoffen, maar het (in samenwerking van talloze cellen fungerend) levend organisme, dat de eerste bindt en aan zich dienstbaar maakt, bepaalt de innerlijke aard van het planten-bestaan.

Als individualiteits-structuur mag het levend plantaardig organisme niet worden verward met haar modale functie in het biotisch aspect der werkelijkheid.

Het levend organisme der plant fungeert niet slechts in dit aspect, maar evenzeer in het physisch-chemisch aspect der beweging, in het aspect der ruimte en dat van de hoeveelheid en het is evenzeer in de na-biotische aspecten der werkelijkheid vetegenwoordigd.

Het is dus ook reeds zelve een typische totaliteits-structuur, die al haar modale aspecten overspant en tot een typische eenheid groepeert.

Nu stelt de poging tot analyse van zulk een structuur het theoretisch onderzoek aanstonds voor een schijnbaar onoplosbaar probleem. Theoretisch analyseren betekent theoretisch uiteen-stellen van hetgeen in werkelijkheid een onscheidbaar geheel uitmaakt.

Nu zagen wij, dat de individualiteits-structuur steeds een totaliteits-structuur is, en hoe deze totaliteit wortelt in de continuiteit van de kosmische tijdsorde, die de grenzen der wetskringen te buiten gaat en juist daarom als zodanig voor theoretische analyse ontoegankelijk is. De theoretische toegang tot de individualiteits-structuur kan dus nimmer in het individueel geheel zelve gegeven zijn. Dit laatste is veeleer een vóór-onderstelde vande structuur-analyse.

Maar de individuele totaliteit is, gelijk wij zagen, steeds een individuele eenheid in de verscheidenheid harer modale aspecten. En deze laatste verscheidenheid is voor theoretische analyse wel toegankelijk.

Wanneer inderdaad de individuele totaliteit voorop gaat, ten grondslag ligt aan de individuele functies, welke het levens organisme van de plant in de onderscheiden wetskringen bezit, dan moet het structuurprincipe van dig geheel dus ook in zijn modale aspecten tot typische uitdrukking komen en dus via deze laatste voor theoretische analyse toegankelijk zijn.

M.a.w. de individualiteits-structuur drukt zich in elk harer modale aspecten uit, gelijk ook de kosmische tijdsorde zich bleek uit te drukken in de modale structuren der aspecten en via deze laatste voor theoretisch onderzoek toegankelijk bleek.

De modale structuur van een aspect bleek gekwalificeerd door de modale zinkern, die alle andere modale structuur-momenten de onherleidbare zin van het betrokken aspect opdrukt. Het valt dus van te voren te verwachten, dat in de individualiteits-structuur als typische totaliteits-structuur der aspecten een kwalificerend aspect zal zijn aan te tonen, dat aan het typisch geheel der modale functies zijn onherleidbaar karakter opdrukt.

Dat dit inderdaad het geval is, willen wij thans aantonen.

Het moet in de eerste plaats opvallen, dat niet alle modale functies binnen de individualiteits-structuur van het levend plant-organisme een gelijke rol spelen.

Ongetwijfeld heeft het laatste modale functies in de wetskringen van getal, ruimte en beweging. Het organisme is opgebouwd in een veelheid van cellen, die ieder een ruimtelijke vorm hebben en zich in een ruimtelijk vorm-geheel met elkaar verenigen en er spelen zich physische processen binnen het bewegingsaspect van het organisme af. Maar zolang wij het levend organisme alleen in deze drie eerste modale aspecten beschouwen, zonder het biotisch aspect in rekening te stellen, valt er nog niets op te merken, waardoor het zich als individueel geheel van zijn omgeving zou onderscheiden.

Voor de mathesis, physica en chemie speelt de plant als levend organisch geheel dan ook geen rol, zolang zij zich bloot met de atomaire, resp. moleculaire structuren der opbouwstoffen bezig houden. De moderne chemie is er in geslaagd ook het merendeel der zgn. organische stoffen (met uitzondering van de meest gecompliceerde als zetmeel en eiwitten) synthetisch samen te stellen, zonder daarbij ook maar enigszins de inmenging van een "verborgen levenskracht" nodig te hebben.

Anders wordt dit, wanneer de physica en de chemie als zgn. bio-physica en biochemie het interne physisch-chemisch aspect van het levend organisme zelve gaan onderzoeken, dat van de interne structuren der opbouwstoffen wel onderscheiden is.

HermanDooyeweerd.nl

In dit geval dringt zich de individualiteits-structuur van het levend organisch geheel ook onder het physisch-chemisch bewegingsaspect aan het wetenschappelijk onderzoek op, al zijn er nog steeds vele onderzoekers, die in zgn. "mechanistische lijn" de hoop koesteren, dat de physica en chemie er uiteindelijk in zullen slagen ook het levend cel-organisme langs zuiver-physisch-chemische weg synthetisch samen te stellen uit zeer gecompliceerde eiwit-verbindingen 1).

In de bio-physische en bio-chemische constellatie gaat het inderdaad niet meer om interne moleculaire structuren van opbouwstoffen, maar om de van ogenblik tot ogenblik plaats grijpende opbouw en afbraak (assimilatie en dissimilatie) van stoffen onder invloed van zgn. bio-impulsen, die telkesn ter rechter tijd en ter rechter plaats in dienst van het levend geheel worden ingezet en dus steeds onder leiding van de organische levensfunctie staan. Eerst als wij deze laatste functie in rekening stellen, krijgt het zin van een planten-organisme te spreken. Hoe komt dit? Omdat de biotische functie, hoezeer zelve slechts een modale functie van het levend organisme, niettemin binnen de individualiteits-structuur van dit laatste een typische, centrale rol speelt.

In de eerste plaats blijkt de organische levensfunctie de laatste subjectsfunctie te zijn, welke het plantaardig organisme in de werkelijkheid bezit. In alle latere wetskringen fungeert de plant, gelijk wij reeds vroeger zagen, niet meer als subject maar bloot als object.

In de tweede plaats vervult de organische levensfunctie in de individualiteitsstructuur van het plantaardig organisme - en ook van de plant als gecompliceerd structuur-geheel - de typisch <u>leidende</u> of <u>richtende</u> rol ten aanzien van alle modale functies, welke het organisme in de vroegere aspecten bezit.

In de inwendige structuur van het levend planten-organisme geschiedt iedere physisch-chemische verandering in typische betrokkenheid - 't zij in gezonde, 't zij in zieke zin - op de organische levensfuncties. De interne stofwisselings-bewegingen van assimilatie en dissimilatie, de bewegingen der cel-delingen in het ontkiemingsproces enz. enz. zijn typisch gericht op en ontsloten door de levensbestemming der plant.

En ook de getals- en ruimte-verhoudingen zijn in de interne sfeer van het levend plantenorganisme ontsloten door en gericht op de leidende levensfunctie. Zo reeds binnen ieder cel-organisme afzonderlijk de twee-deling in kern en protoplasma en binnen ieder dezer structuurdelen het aantal micro-onderdelen, die ieder hun eigen functie in het levend geheel bezitten. Wat de ruimte-verhoudingen betreft, denke men slechts aan de typische wijze, waarop zich de ruimtelijke vorm van het levensgeheel opbouwt in het proces der cel-delingen, dat volgens vaste typische geometrische configuraties verloopt.

Dit alles neemt echter niet weg, dat de onderscheiden modale functies van het levend plant-organisme haar eigen modale aard bewaren en aan haar eigen modale kringwetten onderworpen blijven. Physische bewegingen en chemische veranderingen, getals- en ruimte-verhoudingen blijven ook binnen het levend cel-organisme haar eigen karakter behouden, zij worden niet zelve <u>levensfuncties</u>.

Maar zij zijn binnen de interne sfeer van het levend organisme op typische wijze ontsloten door de centrale biotische functie, zij hebben typische anticipaties op de levensbestemming.

De organische levensfunctie is de typische bestemmingsfunctie van het plantorganisme. Zij is tegelijk de kwalificerende functie van dit laatste, omdat zij in deze individualiteits-structuur dezelfde rol vervult als de modale zin-kern in de modale structuur van een aspect.

Eerst als wij deze kwalificerende of bestemmingsfunctie van het plantaardig organisme, die tegelijk de bestemmingsfunctie van de plant als geheel is, in ogenschouw nemen, gaat zich dus ook in de vroegere aspecten der werkelijkheid de individualiteitsstructuur van dit levend natuur-wezen tegenover de "Umwelt" aftekenen.

Uiteraard staat de plant ook in externe betrekkingen tot haar buitenwereld, Wanneer een felle storm haar heen en weer zwiept, gehoorzaamt zij in haar modale bewegingsfunctie even goed aan de modale bewegingswetten als in haar typisch interne groei- en stofwisselingsbewegingen. Maar deze bloot extreme, mechanische bewegingen vallen buiten de kring der interne structuur-bewegingen. Zij zijn niet typisch gericht en geleid door de bestemmingsfunctie der plant.

Het is dus de organische levensfunctie, die als bestemmingsfunctie het plantaardig organisme in zijn individualiteitsstructuur kwalificeert.

En ook in haar objectsfuncties in de na-biotische wetskringen drukt zich deze typische kwalificatie door de biotische bestemmingsfunctie uit. Dit zal dus ook gelden voor de functie der plant als rechts-object. Ben ik eigenaar van een plant, dan ben ik eigenaar van een individueel geheel, dat door zijn eigen structuur is bepaald. Het rechtsobject is in dit geval een zgn. "onvervangbare zaak" (in tegenstelling met een slechts "generiek bepaalde", die "vervangbaar" is, als een "som gelds", een "partij graan"). Maar de individualiteit van de plant als "onvervangbare zaak" blijft ook juridisch gebonden aan een individualiteits-structuur, die het type der zaak bepaalt. Haar rechtsobjectiviteit is een typische en geïndividualiseerde en maar niet een bloot modale. De individualiteits-structuur drukt zich ook binnen het juridisch aspect zelve uit.

---

1) Dit uiteraard onder aprioristische invloed van het vroeger besproken deterministisch wetenschapsideaal van het Humanisme.

HermanDooyeweerd.nl

Letten wij voorlopig alleen op het modaal karakter van de kwalificerende functie, zonder nog nader haar bijzonder type bij een bepaalde plantensoort te onderzoeken, dan moet toch reeds worden geconstateerd, dat de individualiteits-structuur hier de modale functies, reeds als zodanig, op typische wijze heeft gegroepeerd. Niet, als zou in deze innerlijke sturctuur de algemene (tijds)orde der aspecten veranderd zijn. Deze laatste ligt inderdaad aan alle individualiteits-structuren ten grondslag, is een voor-onderstelde van de laatste.

Maar het feit, dat voor de plant juist de biotische functie de typische rol van bestemmingsfunctie vervult, is op generlei wijze uit de algemene orde der wetskringen af te lezen. Dit valt slechts uit de individualiteits-structuur te verstaan, waarin alle mogelijke planten in de werkelijkheid noodwendig besloten zijn 1).

Intussen is met de bloot modale bepaling van de kwalificerende functie nog slechts het algemeen grondleggend kader van de individualiteits-structuur gegeven.

Onverschillig hun soort en specifieke kenmerken zijn alle planten zonder onderscheid door de biotische functie als bestemmingsfunctie gekwalificeerd.

Deze bestemmingsfunctie bepaalt het grondtype van het gehele plantenrijk. Wij noemen dit grondtype, waarin dus de kwalificerende functie nog slechts modaal en niet typisch, is bepaald, het radicaal-type der plant, terwijl de kwalificerende functie in deze nog bloot modale omlijning de radicaal-functie der individualiteits-structuur kan worden genoemd.

Het radicaal-type grenst een geheel rijk van tijdelijke schepselen af. Er zijn in deze zin drie primaire rijken met drie verschillende radicaal-typen te onderscheiden:
1. het rijk van de physisch-chemische gekwalificeerde dingen, waartoe alle chemische elementen en verbindingen dezer elementen behoren;
2. het plantenrijk, met een biotische radicaalfunctie;
3. het dierenrijk, in welks radicaaltype de zinnelijke gevoelsfunctie (de psychische functie) de rol van kwalificerende functie vervult.

De mensheid vormt geen rijk in deze zin, omdat de mens niet door een modale functie is gekwalificeerd, maar zijn centrale positie in de kosmos juist hierin is gelegen, dat hij een boven-tijdelijk centrum van zijn tijdelijk bestaan bezit, waarin alle modale functies van dit laatste haar integrale wortel-eenheid vinden.

De hier genoemde drie primaire rijken alsmede de mensheid naar haar lichamelijkheid moeten worden beschouwd als werkelijkheids-structuren van eerste orde, omdat alle andere individualiteits-structuren de eerste onderstellen.

Zo onderstellen bijv. plantaardige en dierlijke vormsels, die steeds door een biotische, resp. psychische, objectsfunctie zijn gekwalificeerd, het bestaan van planten- en dierenrijk, waartoe zij in structurele subject-object-relatie staan. Zij zijn dus werkelijkheids-structuren van tweede orde, die slechts in relatie tot het plantenen dierenrijk bestaan en in ruime zin onder deze rijken kunnen worden gerekend.

't Zelfde geldt van de zeer onderscheiden menselijke vormsels, die in alle mogelijke structuur-typen optreden kunnen, maar slechts in subject-object-relatie tot de mensen zin en aanzijn hebben.

Maar ook de menselijke samenlevingsvormen als huwelijksgemeenschap, gezin, familie, staat, kerk, school, bedrijf enz.enz. die, evenzeer op gedifferentieerd cultuurpeil de grootste verscheidenheid van grondtypen te zien geven, zijn in werkelijkheidsorde niet met de mens op één lijn te stellen, daar zij steeds het tijdelijk mensenbestaan onderstellen.

Weliswaar zijn zij, inzover zij althans een gedifferentieerd karakter dragen, gelijk ons zal blijken steeds door een subjectsfunctie in een der normatieve aspecten gekwalificeerd. Maar dit geeft ons niet het recht, ze tot een soort "Ueberpersonen" te proclameren, die in werkelijkheidskarakter met de individuele mens op één lijn zouden staan. Bij de behandeling van de leer der rechtspersoonlijkheid zullen wij deze met name door OTTO GIERKE en zijn school verdedigde opvatting nader leren kennen. Zij is principieel verwerpelijk, omdat de tijdelijke samenlevingsvormen slechts werkelijkheden van tweede orde zijn, die nimmer met die van eerste orde op één lijn mogen worden gesteld.

De hierboven besproken radicaal-typen, waarvan in secundaire zin ook bij de individualiteits-structuren van tweede orde kan worden gesproken, omvatten nu op hun beurt ruimere en engere kringen van ondertypen. Deze dringen zich onmiddellijk aan het theoretisch onderzoek op, zodra wij de bestemmingsfunctie der individualiteitsstructuur niet langer in haar bloot modale bepaaldheid, maar in haar typiciteit beschouwen.

Dan wordt ook de vroeger besproken ordening der individualiteitstypen in kern-

---

1) De op voetspoor van de botanici FRANÇE en HABERLANDT door sommige biologen verdedigde opvatting, als zou reeds bij de plant van een - zij 't al onbewust - zinnelijk gevoelsleven sprake zijn, beurst op het wijsgerig vooroordeel, dat de natuur meer/ geen sprongen maakt en dat dus wezenlijk radicale structuurverschillen tussen plant en dier niet kunnen worden erkend, dan op het nuchtere feitenmateriaal. Waar slechts geleidingsbanen voor licht- en warmteprikkels bij de plant zijn aan te tonen, duidden FRANÇE en HABERLANDT deze als "zintuigelijke zenuwbanen". Hier is een intrinsiek wijsgerige interpretatie in het spel, die de structuren der werkelijkheid bewust negeert.

HermanDooyeweerd.nl

typen, analogische typen en anticiperende typen van essentiele betekenis. Voorzover immers de kwalificerende functie geen oorspronkelijke kern-type vertoont, is zij in een oorspronkelijk individualiteitstype binnen/ een vroeger modaal aspect gefundeerd.

De bestemmingsfunctie kan dus een analogisch individualiteitstype vertonen. Het komt echter niet voor, dat zij van anticiperend type zou wezen. Anticiperende typen kunnen nimmer een individualiteits-structuur naar bestemming kwalificeren.

Wij zullen de onder-typen stam-typen noemen, inzoverre hun bijzondere structuur-eigenaardigheden een geheel intern karakter dragen en dus niet uit de externe betrekkingen der individualiteits-structuur tot andere zijn te verklaren.

Voorzover dit laatste wèl het geval is, zullen wij van variabiliteits-typen spreken, waarbij echter steeds moet worden bedacht, dat de variabele typiciteit, welke een individualiteits-structuur door haar vervlechting met andere aanneemt, toch nimmer buiten haar interne aard omgaat. Zo nemen dieren en planten in aanpassing aan hun milieu bepaalde variabiliteitstypen aan: de poolvos bijv. neemt de witte kleur aan van zijn omgeving, een voortdurend aan de zeewind blootgestelde boom krijgt een typische gestalte (bijv. die van een rookpluim).

Maar deze variabiliteitstypen worden aan dieren en planten toch niet bloot uitwendig en mechanisch door het milieu opgedrukt. Het levende organisme neemt ze zelve aan in aanpassing aan zijn "Umwelt". De interne aard van dier en plant verloochent zich ook in de variabiliteitstypen nimmer/. De laatste zijn dus varieteiten van de stam-typen zelve en kunnen los van deze worden gevat.

De biologie spreekt van geno-typen en phaeno-typen, waarmede hetzelfde is bedoeld als stam-typen en variabiliteitstypen.

De verbijzondering van het stamtype gaat zover door, dat wij tenslotte op een elementair type stuiten, dat zelve geen engere typen, maar nog slechts individuele wezens of dingen omvat.

De hierboven besproken ordening der individualiteits-structuren in radicaal-typen, stam-typen in hun graduele verbijzondering tot elementair-type en variabiliteitstypen is van universele strekking.

Zo geldt zij ook voor alle objectieve menselijke vormsels, als kunstwerken, gebruiksvoorwerpen, woningen enz.enz. en voor de onderscheiden structuur-typen der menselijke samenleving.

Zo hebben, wat de laatste betreft, bijv. gezin, staat, kerk en bedrijfsgemeenschap, gelijk wij nog zullen zien, verschillende radicaal-typen. Stam-typen van de staat zijn bijv. monarchieën, aristocratieën, democratieën en de staten met gemengde regeringsvorm; variabilitetstypen daarentegen bijv. kerk-staat, industrie- en handelsstaat enz. Zo is de staatskerk een variabiliteitstype van de kerkgemeenschap.

In 't vervolg van ons onderzoek zal de fundamentele betekenis van deze structuur-typische onderscheidingen voor de rechtswetenschap steeds duidelijker blijken.

3 - De vervlechting der individualiteits-structuren. De figuur der enkapsis en het enkaptisch structuur-geheel.

Wij hebben thans onze aandacht te schenken aan de ingewikkelde wijze, waarop de eenvoudige individualiteits-structuren door de kosmische tijdsorde met elkander zijn vervlochten en waardoor zij ten dele binnen gecompliceerde structuur-totaliteiten verenigd zijn.

Wij willen daartoe ditmaal ons onderzoek richten op de individualiteits-structuur van een kunstwerk, waarbij wij/ als voorbeeld kiezen de beroemde Hermes met Dionysusknaap van de Griekse beeldhouwer PRAXITELES. Hierbij zullen wij strcutuur-eigenaardigheden ontdekken, die bij de later te onderzoeken structuren der menselijke samenleving terugkeren.

Wanneer wij het radicaal-type van het bedoelde kunstwerk trachten vast te stellen, dan kan het niet twijfelachtig zijn, dat het door een aesthetische, dus een normatieve, objectsfunctie is gekwalificeerd. Modaal beschouwd, is het de in het marmerbeeld tot objectieve uitdrukking gebrachte aesthetische harmonie der kunstenaarsconceptie, welke dit gehele beeld zijn stempel als kunstwerk opdrukt.

Zodra wij echter het individualiteits-type van de aesthetische bestemmingsfunctie van de Hermes in het oog vatten en dus het stam-type van het kunstwerk in zijn graduele verbijzondering onderzoeken, dan springt het in het oog, dat wij hier (nl. in de bestemmingsfunctie) niet met een oorspronkelijke kern-type in de vroeger omlijnde zin te doen hebben.

De Hermes behoort tot het stamtype der plastische kunstwerken, nader tot dat der beeldhouwkunst en in de uitgebeelde godengestalte (d.i. het elementair type) als objectieve verwerkelijking van de subjectief-aesthetische conceptie van de kunstenaar, bezit de objectieve cultuur-vorm der godengestalte, welke PRAXITELES aan het marmer-materiaal gaf, het oorspronkelijk kern-type der individualiteit.

De aesthetische bestemmingsfunctie van de Hermes is naar haar individualiteits-type in deze cultuurvorm (d.i. een objectief-historische functie) gefundeerd. De historische vorm-functie is dus de typische funderingsfunctie van het kunstwerk.

Het (historisch) vorm-aspect blijft inde Germes modaal van het aesthetische onderscheiden. Maar in de individualiteits-structuur zijn beide aspecten zo typisch

HermanDooyeweerd.nl

gegroepeerd, dat de aesthetische objectsfunctie daarin de rol van kwalificerende, de objectief-historische vorm-functie de rol van typische funderings-functie vervult. De funderingsfunctie behoort door de leidende aesthetische functie volkomen ontsloten te zijn. In een goed kunstwerk mag de technische vorm zich niet opdringen ten koste van de aesthetische conceptie, maar behoort de eerste een volkomen uitdrukking der laatste te zijn geworden. Bij de Hermes is dit ongetwijfeld het geval.

Het innerlijk structuurprincipe drukt zich inderdaad in alle modale functies van het kunstwerk uit, die slechts in de eerste drie aspecten wezenlijk subjects-, in alle latere aspecten daarentgen objectsfuncties zijn. Ook in zijn juridisch aspect als rechtobject blijft Hermes dit onvergelijkelijk aesthetisch gekwalificeerde stuk marmer-plastiek.

Bestemmingsfunctie en funderingsfunctie zijn beide van objectief-normatief karakter. Vandaar dat het kunstwerk als zodanig object is van normatieve waardering en dat het als individueel ding aan de dierlijke ervaring ontoegankelijk is.

Nu dringt zich intussen een nieuwe vraag aan ons op. De Hermes is als kunstwerk een marmeren beeld. Maar welke rol speelt het marmer als natuurproduct daarin? Als natuurproduct heeft dit materiaal een eigen individualiteitsstructuur. Het is als zodanig physisch-chemisch gekwalificeerd (binnen het modale aspect der beweging) als een korrelig kristallijnen aggregaat van kalkspaat-kristallen, welke aggregaat toestand onder bepaalde geologische voorwaarden wordt beheerst door de typische kristalliseringswetten van de stof calciumcarbonaat ($Ca\ CO_3$).

Nu is het kunstwerk ongetwijfeld geen aggregaat. Een aggregaat kan als zodanig zonder bezwaar in min of meer homogene delen worden gesplitst. Het kunstwerk daarentegen is een onverbrekelijk niet-homogeen geheel, welks delen niet gelijkwaardige stukjes marmer zijn, maar zelve door de innerlijke structuurwet van het kunstwerk bepaald worden en slechts in de individuele totaliteit van dit laatste als zodanig kunnen fungeren. Werkelijke delen van het kunstwerk zijn de uit marmer gevormde ledematen der godengestalte.

Binnen de structuur van het kunstwerk kan dus het marmer slechts als gevormd uitdrukkingsmateriaal fungeren.

De natuurlijke physisch-chemische werkingen van het marmer mogen binnen deze structuur niet de leidende, kwalificerende rol spelen, welke zij in het natuurproduct vervullen. In dit geval toch zouden zij (bijv. door het ontstaan van barsten) een voortdurende bedreiging vormen voor de cultuurvorm, welke de kunstenaar aan zijn materiaal heeft opgedrukt en waarin de gehele kwalificerende aesthetische conceptie, gelijk wij zagen, is gefundeerd. Daarom zorgde PRAXITELES ervoor, dat de physisch-chemische werkingen van het marmer door een technisch procédé (inwrijving van de oppervalkte van het materiaal met was) zich niet vrij aan de oppervlakte zouden kunnen doorzetten, maar dienstbaar konden blijven aan de uitdrukking zijner aesthetische conceptie in de vorm der godengestalte.

Is dus de natuurlijke structuur van het marmer uitgeschakeld en opgeheven door de structuur van het kunstwerk? Geenszins! Marmer blijft marmer. De kunstenaar kan er geen vlees en bloed van maken. Hij blijft bij zijn uitbeeldende aesthetische werkzaamheid aan de eigenstructuur van zijn materiaal gebonden.

Maar deze laatste is op typische wijze gebonden door en vervlochten met die van het kunstwerk. Zij blijft in de inwendige, onder de uiterlijke cultuurvorm verborgen, lagen van het marmer haar interne zelfstandigheid, haar eigenindividualiteitsstructuur, behouden.

Slechts in de interne structuur van het kunstwerk fungeert het marmer niet langer als natuur-product, maar heeft het in gevormde gestalte het individualiteitstype van de "Hermes" aangenomen. Zijn mathematische en physisch-chemische functies zijn alleen binnen deze structuur typisch ontsloten en gericht door de aesthetische compositie. Het kunstwerk zou niet als individueel werkelijk ding kunnen bestaan, zonder dat het ook in de vóór-logische aspecten der werkelijkheid fungeerde. Maar de mathematische, physisch-chemische, objectief biotische en objectief zinnelijke functies van de "Hermes" zijn niet anders dan de in het kunstwerk gebonden functies van het marmermateriaal.

Wij ontdekken in het marmerbeeld dus een vervlechting van twee in radicaal-type volstrekt verschillende individualiteits-structuren, die in deze vervlechting ieder haar interne eigenaard, haar interne souvereiniteit in eigen kring, gelijk wij het ook kunnen noemen, behouden.

Zulk een vervlechting van in radicaal-type of althans in stamtype onderscheiden individualiteits-structuren wordt in de Wijsbegeerte der Wetsidee enkapsis genoemd, de binding, welke daarbij de structuur van het marmer in die van het kunstwerk ondergaat, noemen wij de enkaptische binding en de functies, welke daardoor het marmer in de structuur van het kunstwerk verkrijgt: enkaptische functies.

Enkaptische binding is in de tijdelijke werkelijkheid inderdaad overal te vinden, omdat de individualiteits-structuren niet geisoleerd naast elkander, doch slechts in (vaak uiterst gecompliceerde) vervlechtingen kunnen worden verwerkelijkt

Hier treffen wij een stand van zaken aan, volkomen analoog aan die, welke wij bij de modale structuren aantroffen. Ook deze hebben tegenover elkander wel modale souvereiniteit in eigen kring, zij zijn niet tot elkander herleidbaar, maar zij zijn door de kosmische tijdsorde in onverbrekelijke samenhang met elkander vervlochten.

HermanDooyeweerd.nl

Ook de individualiteitsstructuren zijn door de kosmische tijdsorde met elkander verbonden en wel steeds door middel van een vorm 1), 't zij een physisch-chemische, 't zij een biotische, 't zij een objectief-zinnelijke, 't zij, gelijk bij de menselijke vormsels, door een historische cultuurvorm.

De menselijke samenlevingsvormen zijn naar hun individualiteits-structuur steeds, 't zij in hun natuurlijke ontstaansvorm, 't zij in een historische organisatievorm, met elkander vervlochten.

Dit zullen wij bij de behandeling van de samenlevingsstructuren nader onder ogen zien.

Steeds is dus de vorm (in welke modale kwalificatie hij ook optreedt) het knooppunt der enkaptische structuur-vervlechtingen.

De enkaptische gebonden individualiteits-structuur gaat in de vorm, die haar eigen, met andere vervlecht, variabiliteits-typen vertonen. Zo wordt het marmer binnen de door de kunstenaar gegeven cultuurvorm technisch bewerkt uitdrukkingsmateriaal voor zijn aesthetische conceptie. Dit typisch karakter van uitdrukkingsmateriaal is uit de interne structuur van het marmer als natuurproduct niet te verstaan, al blijft ook dit variabiliteitstype strict gebonden aan de interne eigenaard van het marmer als natuur-product.

De figuur der enkapsis blijft over de gehele linie streng onderscheiden van de deel-geheel-verhouding. Wat deel is van een geheel wordt uitsluitend door de individualiteits-structuur van dit laatste bepaald. Nimmer kan het deel een souvereiniteit in eigen kring bezitten tegenover het geheel. Wel kunnen de delen een autonomie binnen het geheel hebben, welker grenzen echter afhankelijk zijn van de eisen van het geheel. Want de individualiteits-structuur van het deel is niet principieel verschillend van die van het geheel.

De enkapsis daarentegen is alleen mogelijk tussen individualiteits-structuren van radicaal (of althans in stamtype) verschillend karakter. Zij is een vervlechtingsvorm, die de interne souvereiniteit in eigen kring der vervlochten structuren onverlet laat. Slechts de enkaptische functies, welke een individualiteits-structuur bij haar binding in een andere verkrijgt, vallen niet meer binnen het interne bereik van de eerste, maar van de laatste. In haar enkaptische functies heeft de individualiteits-structuur dus geen souvereiniteit in eigen kring.

Het inzicht in deze stand van zaken zal van fundamenteel belang blijken voor de theorie der menselijke samenleving, daar in de gangbare opvattingen het principieel verschil tussen souvereiniteit in eigen kring en autonomie vrijwel over de gehele linie miskent is.

Implicite wordt dit inzicht van fundamenteel belang voor de theorie der rechtsbronnen, daar alleen bij scherpe onderscheiding van interne souvereiniteit in eigen kring van radicaal verschillende samenlevingsstructuren als bijv. staat, kerk en bedrijf en de autonomie van de delen van een zelfde samenlevingsgeheel, zoals bijv. van gemeente en provincie binnen de staat, een behoorlijk juridisch inzicht kan worden verworven in de onderlinge verhouding der oorspronkelijke materiele competentiesferen op het gebied der rechtsvorming.

Nu vertonen de enkaptische structuurvervlechtingen, gelijk wij ze in de werkelijkheid ontmoeten, zelve verschillende typen.

Bezien wij de enkapsis van de structuur van het marmer in de individualiteitsstructuur van de Hermes als kunstwerk nader, dan blijkt hier de laatste eenzijdig gefundeerd in de eerste. D.w.z. de Hermes kan als objectief kunstwerk nimmer b.s. het marmer als natuurproduct bestaan, maar het omgekeerde is wel mogelijk. Het marmer is in de vorm van het kunstwerk slechts gebonden. Het ontstaat echter in vrije toestand in de natuur.

Het type van enkaptische structuurvervlechting, dat wij hier aantreffen, is dus dat der eenzijdige fundering.

Een geheel ander type is bijv. dat der correlatieve enkapsis, waarbij de vervlechting een wederkerig karakter draagt. Correlatieve enkapsis ontmoeten wij bijv. in de vervlechting van de plant of het dier met hun levensmilieu. Planten en dieren zijn in hun "Umwelt" gebonden, maar de "Umwelt" is ook omgekeerd slechts de typische "Umwelt" voor bepaalde planten- en dieren-typen. In de gedifferentieerde samenlevingsstructuren vinden wij de correlatieve enkapsis slag op slag. Voorlopig willen wij echter alleen aan het type der eenzijdige fundering aandacht wijden, dat wij bij alle dierlijke en menselijke vormsels ontmoeten.

Ditzelfde type treffen wij aan in de structuur der chemische verbindingen. Twee waterstofatomen en een zuurstofatoom worden in de physisch-chemische vorm (de configuratie) van het molecule gebonden binnen de sturctuur van een nieuwe stof water. Water kan slechts bestaan in de physisch-chemisch gekwalificeerde vorm H_2O, waarin de waterstof- en zuurstofatomen gebonden zijn. Maar de laatste kunnen ook in vrije toestand voorkomen. Evenzeer treffen wij dit type van enkapsis aan in de zeer gecompliceerde structuren van planten- en dierenrijk. De vroeger geanalyseerde individualiteits-structuur van het levend organisme van een plant is eenzijdig

---

1) Wij herinneren eraan, dat de vorm of gestalte een oorspronkelijk ruimtelijke zin heeft. In de latere aspecten (ook in het historisch-aspect) krijgt zij een analogisch karakter, d.w.z. ze is door de modale zin-kern van het aspect gekwalificeerd.

HermanDooyeweerd.nl

gefundeerd in de physisch-chemisch gekwalificeerde structuren van de opbouwstoffen van het plantenlichaam. Hier is het de biotische lichaamsvorm, die deze radicaal verschillende structuren met elkander vervlecht. De opbouwstoffen behouden in deze vervlechting haar interne souvereiniteit in eigen kring, maar zij krijgen een enkaptische functie binnen het levend organisme, welks mathematische en physisch-chemische functies aan de opbouwstoffen zijn ontleend, maar nochthans de innerlijke structuurwet van het levend organisme volgen. Ook hier heeft de enkaptische binding tengevolge, dat de gebonden structuren variabiliteitstypen gaan vertonen, die haar in "vrije toestand" niet eigen zijn. Zo is het bijv. bekend, dat de stoffen in het levend organisme enigszins andere physisch-chemische eigenschappen vertonen dan daarbuiten 1). Dit wil echter niet zeggen, dat zij hun innerlijk physisch-chemische aard zouden hebben veranderd. Eiwit en zetmeel blijven eiwit en zetmeel, onverschillig of zij in het levend organisme fungeren, dan wel of zij uit het levend organisme zijn losgemaakt. Het gaat hier slechts om variabiliteits-typen der stoffen, die zij alleen in haar enkaptische binding binnen het levend organisme aannemen.

Waar wij nu dit type der eenzijdige fundering in de enkaptische structuurvervlechtingen aantreffen, zijn, althans in de regel, de aldus verbonden individualiteits-structuren in één gecompliceerde structuur-totaliteit verenigd, die wij enkaptisch structuur-geheel zullen noemen.

Dit enkaptisch structuurgeheel is met geen der daarbinnen (met elkander) vervlochten structuren identiek, maar het is, voorzover de laatste een verschillend radicaal-type vertonen, steeds door de hoogste dezer structuren gekwalificeerd. Naar zijn eigen gecompliceerde individualiteits-structuur is deze enkaptische totaliteit een typisch vorm-geheel (d.i. de typische funderings-functie), gekwalificeerd door de bestemmings-functie van de hoogste der binnen haar vervlochten structuren, voorzover deze althans zulk een radicaalfunctie bezit (bij de mens ontbreekt deze). Bij planten en dieren wordt dit enkaptisch structuurgeheel het lichaam genoemd. Het lichaam van dier of plant is niet identiek met zijn "levend organisme". Het bevat ook in zich levenloze bestanddelen, die nochtans tot het lichaam behoren. Men denke bijv. aan de weekdierschalen, aan het rug-pantser van het krokodillen-lichaam, in 't algemeen aan hoorn-achtige bestanddelen als haren, veren, nagels enz., of kalkachtige als kalk-skeletten.

In 't algemeen zijn reeds, gelijk wij gezien hebben, alle opbouwstoffen van het levend lichaam naar haar innerlijke structuur physich-chemisch en niet typisch biotisch of psychisch, gekwalificeerd. Zij zijn als zodanig geen bestanddelen van het levend organisme (omdat zij naar hare interne structuur niet subjectief biotisch zijn gekwalificeerd), maar hebben slechts een enkaptische functie daarin. Zij zijn echter wel in haar morphologische binding binnen het vorm-geheel van het <u>levend lichaam</u> wezenlijke bestanddelen van dit laatste, en volgen in deze binding niet de typisch physisch-chemische vorm-wetten der stoffen, maar de vorm-wetten van het lichaam als morphologisch geheel.

Als typisch gekwalificeerd morphologisch geheel vervlecht dus het "lichaam" van plant en dier verschillende individualiteits-structuren tot één individuele totaliteit. In het dierlijk lichaam bouwt zich boven de individualiteits-structuur van het levend organisme de psychisch-gekwalificeerde individualiteits-structuur, die bij de plant ontbreekt, maar juist het dier als enkaptisch structuurgeheel kenmerkt.

In de objectief zinnelijk waarneembare vorm (de typische funderings-functie van het enkaptisch geheel) drukt zich deze psychische kwalificatie van het dierlijk lichaam uit in zijn senso-motorische gestalte, die aan het vegetatief gekwalificeerde planten-lichaam ontbreekt. Deze senso-motorische gestalte van het dierlijk lichaam, die reeds bij de microscopisch kleine eencellige diertjes (protozoen) valt op te merken, is slechts de morphologische uitdrukking van het enkaptisch dierlijk structuurgeheel: het dier reageert in zijn willekeurige lichaamsbewegingen vanuit een zinnelijk-psychisch reactie-centrum, waarin de indrukken van de buitenwereld zelfstandig psychisch worden verwerkt, en eerst vantuit dit zinnelijk psychisch centrum met bewegingen worden beantwoord. De plant daarentegen reageert slechts vegetatief, bijv. in de wending van de stengelknop naar het licht, maar mist een psychische verwerking van de licht- en warmteprikkels. De interne bewegingen, waarmede deze prikkels worden beantwoord, zijn slechts biotisch gericht.

4 - <u>Vervolg. Het enkaptische structuurgeheel van het menselijk lichaam en het actleven. De verhouding van psychologie en rechtswetenschappen.</u>

Het menselijk lichaam is het enkaptisch structuurgeheel, dat heel de tijdelijke individuele existentie van de mens omvat.

Hierin zijn successief de volgende individualiteits-structuren in eenzijdige fundering met elkander vervlochten.

1. de physisch-chemisch gekwalificeerde van de opbouwstoffen van het menselijk lichaam

1) Men heeft dit bijv. vastgesteld t.a. van de eiwitten. Ieder levend organisme produceert zijn eigen eiwitstype, behorend bij zijn eigen stamtype. Wordt een vreemd eiwitstype in het bloed van een levend organisme gebracht, dan werkt dit <u>vergiftigend</u>!

HermanDooyeweerd.nl

2. de biotisch gekwalificeerde van het levend organisme, waarin het zgn. vegetatieve of autonome zenuwstelsel een typische rol speelt, in zoverre dit de motorische zenuwbanen voor de gladde, onwillekeurige (niet aan wilsacten onderworpen)spieren bevat, die aan de typisch vegetatieve lichaamsprocessen dienstbaar zijn;
3. de psychisch gekwalificeerde, sensomotorische structuur, waarin het zgn. animale zenuwstelsel een typische rol vervult, dat de motorische zenuwbanen voor de dwarsgestreepte, willekeurige musculatuur bevat;
4. de act-structuur van het menselijk lichaam, waarbinnen zich het zgn. act-leven van de mens naar de drie grondrichtingen van kennen, zich verbeelden en willen afspeelt en waarin de zgn. associatiebanen van de grote hersenschors een belangrijke rol vervullen.

Deze vier genoemde structuren zijn, naar uit onze gehele voorafgaande uiteenzetting duidelijk is geworden, nimmer morphologisch van elkander te onderscheiden, daar zij immers juist in het vorm-geheel van het lichaam onverbrekelijk met elkander vervlochten zijn.

Men kan dus bijv. het zgn. autonome zenuwstelsel niet als morphologisch geheel in de tweede lichaamsstructuur plaatsen, evenmin als men het animale zenuwstelsel in morphologische zin bij de derde lichaamsstructuur kan indelen en de associatiebanen van de grote hersenen bij de act-structuur (de associatieve zenuwbanen komen zij 't al in geringere mate ook in de grote hersenen der hogere zoogdieren voor!).

Men kan alleen dit zeggen, dat zij op onderscheiden typische wijze fungeren en alleen in deze typische functies naar de lichaams-structuren gekarakteriseerd zijn.

Juist deze typische functies vormen een belangrijke experimentele aanwijzing voor de intrinsieke verscheidenheid der structuren van het menselijk lichaam.

De Aristotelisch-scholastische leer, dat de zgn. anima rationalis (als enige (onzichtbare) "wezensvorm" van het menselijk lichaam) ook bij uitsluiting de vegetatieve en sensitieve functies van dit lichaam zou uitoefenen, is (daargelaten de door ons afgewezen opvatting dezer "redelijke ziel") met de ervaringsgegevens niet te verenigen. Het lichaam is niet van enkelvoudige structuur.

Onder "acten" verstaan wij de innerlijke werkzaamheden van de mens, waardoor hij zich onder normatieve gezichtspunten (bijv. logische, aesthetische, culturele, juridische, ethische of pistische) intentioneel (d.i. bedoelend, of vernemend) op standen van zaken in de werkelijkheid of in zijn verbeeldingswereld richt en zich deze standen van zaken innerlijk eigen maakt, door ze op zijn ikheid (als individueel religieus centrum van zijn bestaan) te betrekken.

Deze acten gaan steeds uit van het boven-tijdelijke en dus integrale centrum van de menselijke natuur, dat door de Schrift in pregnante (religieuze) zin het hart, de ziel of de geest van de mens wordt genoemd. Maar zij kunnen zich slechts afspelen binnen het menselijk lichaam als enkaptisch structuur-geheel, nader binnen de typische act-structuur van dit laatste. In het intentioneel, bedoelend of vernemend karakter der acten schuilt haar innerlijkheid. Zij worden in de buitenwereld eerst verwerkelijkt door de menselijke handeling. De handeling verwerkelijkt de intentie der acte, waarbij de drie grondrichtingen van het act-leven kennen, zich verbeelden en willen in het gemotiveerd proces der besluitvorming vervlochten zijn en het besluit in de daad wordt omgezet.

De handeling is dus nimmer zonder acte, maar niet iedere acte verwerkelijkt zich in een handeling. Zo kan een wetenschappelijke ken-acte of een aesthetische verbeeldingsacte volkomen innerlijk blijven. Daarentegen is een wilsacte natuurlijkerwijze op handeling gericht. Dit bleek reeds vroeger van belang in verband met het rechtsleven als juridisch wilsleven.

Wat verstaan wij nu onder de "act-structuur" van het menselijk lichaam?

De act-structuur is de hoogste individualiteits-structuur van het laatste. Dit wil dus zeggen, dat zij in alle aspecten der werkelijkheid fungeert. Een denk-acte als werkelijke acte heeft dus ook haar intern-physisch-chemische, haar biotische en psychische-emotionele zijden en mag nimmer worden vereenzelvigd met haar logisch aspect.

In iedere denk-acte is het gehele lichaam, met name de grote hersenschors, in innerlijke actie. Dit syaat experimenteel vast, sinds het gelukte de electirsche stromen in de neuronen of hersencellen te meten, die bij een denk-acte worden opgewekt. Ook staat vast, dat zonder de levende cellen van de grote hersenschors geen ervaarbaar denkleven mogelijk is, al is dit laatste niet aan gespecialiseerde "velden" van de grote hersenen gebonden, gelijk bijv. de zintuigelijke gewaarwordingen en herinneringsbeelden.

Daarmede is tevens de gangbare opvatting der acten als puur "geestelijke" verrichtingen, die in beginsel onafhankelijk van het psychisch-biotisch soma zouden zijn, principieel afgewezen. Deze opvatting gaat uit van de bekende dicho-tomie of twee-deling van het tijdelijk menselijk bestaan in een "stoffelijk lichaam" en een "geest" of "ziel". Wij weten echter, dat de menselijke "geest" of ziel volgens de Goddelijke Woordopenbaring niet een tijdelijk deel van het menselijk bestaan kan zijn, maar dat zij het integrale, religieuze centrum der tijdelijke existentie is.

De opvatting nu van de acte als een in beginsel van het stoffelijk lichaam onafhankelijke, louter "geestelijke" verrichting van de "ziel" is aantoonbaar ontsprongen

HermanDooyeweerd.nl

uit de verzelfstandiging van de theoretische gegenstandsrelatie, die wij in het eerste Hoofdstuk uitvoerig hebben geanaliseerd.

Men beschreef de "acte" nl. als in haar inhoud intentioneel op een "Gegenstand" betrokken "geestelijke" beleving van de "ikheid" (zo de gehele moderne zgn. "act-psychologie", gegrondvest door FR. BRENTANO).

Nu weten wij, dat in de theoretische gegenstandsrelatie het logisch denkaspect, door bewuste abstractie, tegenover het niet-logisch aspect van het veld van onderzoek wordt gesteld. Op deze wijze kunnen wij dus in de eerste plaats alle prae-logische aspecten van het lichaam tot "Gegenstand" van het theoretisch begrip maken. Men ging nu van deze abstracte gegenstandsrelatie uit, alsof zij de werkelijkheid zelve weergaf en kwam er zo toe een werkelijke scheidbaarheid tussen de ken-acte en het sterfelijk lichaam als haar "Gegenstand" aan te nemen. Wij weten intussen, dat de "gegenstands-relatie" juist van de essentiele tijdelijke samenhang tussen de aspecten abstraheert en dat zij ons dus nimmer de werkelijkheid zelve maar slechts een theoretische abstractie daaruit kan geven. Bovendien is de theoretische gegenstandsrelatie volstrekt niet aan alle acten, maar alleen aan de theoretische ken-acten eigen.

Wel zijn echter de acten als zodanig noodzakelijk op de ikheid als boventijdelijk individueel centrum betrokken. Hierin ligt reeds opgesloten, dat de act-structuur van het menselijk lichaam zich principieel van de lagere structuren moet onderscheiden. In haar zijn lichaam (als totale tijdelijke existentievorm) en geest (ziel) als totale en integrale wortel-eenheid van het menselijk bestaan, ex parte corporis onafscheidelijk op elkander betrokken.

De act-structuur zelve blijft van lichamelijk-tijdelijk karakter. Maar zij is onbestaanbaar zonder de geest der mensen, die de tijd te boven gaat en die zich in haar onmiddellijk uitdrukt. Juist daarom mist zij een kwalificerende functie, zoals die bij de lagere individualiteits-structuren is aan te tonen. Men zou een ogenblik kunnen menen, dat alle menselijke acten door de geloofsfunctie als laatste modale grensfunctie der werkelijkheid zouden zijn gekwalificeerd[1]). Deze mening is echter onhoudbaar. Ware zij juist, dan zouden alle menselijke acten een typische geloofskwalificatie moeten vertonen, zoals dat bijv. met de gebedsacte het geval is. Maar dit is natuurlijk niet juist. Een wetenschappelijke ken-acte of een aesthetische verbeeldingsacte fungeren wel noodzakelijk mede in het geloofsaspect, maar zij zijn als zodanig niet typisch als geloofsacten gekwalificeerd.

In werkelijkheid kan menselijk actleven alle mogelijke normatieve kwalificaties aannemen, omdat het zich binnen een lichaamsstructuur afspeelt, die zelve geen typische kwalificatie bezit, maar rechtstreeks op het boven-tijdelijke centrum der menselijke existentie is betrokken. De wetenschappelijke ken-activiteit is typisch theoretisch-logisch, de innerlijke gebedsactiviteit typisch pistisch, de aesthetische verbeeldings-activiteit typisch aesthetisch gekwalificeerd enz.enz. Maar de act-structuur van het menselijk lichaam is zelve ongekwalificeerd opdat de ziel of geest, die alle tijdelijke individualiteits-structuren te boven gaat, zich in volle vrijheid in het menselijk actleven zou kunnen uitdrukken.

De afzonderlijke acte kan dus een typische kwalificatie aannemen, die, zoals wij zullen zien, mede door de individualiteits-structuren der menselijke samenleving is bepaald. Maar zij speelt zich af in een lichamelijke act-structuur, die volkomen vrijheid voor deze typiseringen laat.

Alleen kan men zeggen, dat aan het act-leven in de act-structuur van het lichaam de drie vroeger genoemde richtingen van kennen, zich verbeelden en willen eigen zijn, die zich echter nimmer als afzonderlijke "vermogens" van elkaar laten isoleren, omdat zij in werkelijkheid met elkander vervlochten zijn. Er is geen wilsacte zonder ken- en verbeeldingsacte mogelijk. Wel zijn, gelijk wij vroeger zagen, zekere aspecten van het act-leven in 't bijzonder op de wilsrichting, andere in 't bijzonder op de ken-richting of verbeeldingsrichting betrokken.

Deze drie richtingen van het act-leven zijn als zodanig in de hoogste lichaamsstructuur evenmin typisch gekwalificeerd. De ken-richting bijv. is alleen in de wetenschappelijke werkzaamheid theoretisch-logisch gekwalificeerd. Maar zij kan in de niet-theoretische ken-houding weer alle mogelijke kwalificaties aannemen.

Zo is bijv. bij het luisteren van de gemeente naar een uitlegging der H.Schrift de ken-acte typisch als geloofsacte gekarakteriseerd. Maar in een bedrijfsgemeenschap, waar een bedrijfsleider aan het personeel de werking van een nieuwe machine uitlegt, is de ken-acte typisch gekwalificeerd door de technisch-economische functie van het bedrijfsleven.

De drie richtingen van het act-leven: kennen, zich verbeelden en willen dragen ook geen oorspronkelijk, voor de act-structuur typisch karakter. Zij zijn veeleer gefundeerd in drie richtingen van de intentionele belevingen in de psychisch gekwalificeerde lichaamsstructuur, die wij reeds bij het dier aantreffen, nl. zinnelijk kennen, zinnelijk verbeelden en zinnelijk streven en begeren.

Dit zijn als zodanig geen "acten", omdat zij niet op een ikheid betrokken zijn

---

1) Ik zelf verdedigde een ogenblik deze opvatting in mijn Het tijdsprobleem in de Wijsbegeerte der Wetsidee (Referaat voor de Ger. Psychol. Studievereniging, Electr. Drukkerij Kleywegt, Loosduinen 1940) blz. 42/43. Daarentegen was ik in mijn Wijsbegeerte der Wetsidee III (1936) reeds tot het juistere standpunt gekomen.

HermanDooyeweerd.nl

en hier de intentionele beleving niet onder subjectieve leiding van normatieve gezichtspunten staat, Het dier heeft nochtans reeds zinnelijke kennis van zijn levensmilieu, het heeft een zinnelijk verbeeldingsleven, waarin het zinnelijke voorstellingsbeelden heeft van bloot intentioneel karakter (zo van voedsel), van dreigend gevaar; vgl. het dierlijk droomleven en zinnelijke begeerten en strevingen (maar bevrediging van zijn behoeften). In het menselijk actleven zijn deze drie richtingen echter op de ikheid betrokken en worden zij steeds door normatieve (ligische, aesthetische, ethische enz.) gezichtspunten geleid.

Vandaar, dat wij vroeger het juridisch willen een psychische analogie in de modale structuur van het recht noemden. De juridische wilsfunctie is slechts een modaal aspect van een wilsacte, die als zodanig in alle aspecten der werkelijkheid (ook in het logische) fungeert, maar niettemin typisch is gefundeerd in de emotionele gevoelsstrewing. Ook in de juridische wilsfunctie blijft de innerlijke act-functie primair, al kan zij (reeds krachtens de fundering van het juridisch aspect in het omgangs- en taalaspect) 1), nimmer in het rechtsleven werkzaam worden zonder wilsverklaring of uiting van de acte in de buitenwereld. Zij die het juridisch willen in de verklaring willen laten opgaan, kunnen nimmer rekenschap geven van de juridische invloed van dwaling, dwang en bedrog op de geldigheid der wilsverklaring. Hier is een duidelijke discrepantie tussen de wilsacte en haar verklaring, die tot nietigheid van de laatste kan leiden. Het gaat echter niet om de psychische, maar om de juridische act-functie, die dus ook naar juridische maatstaven wordt beoordeeld.

Uit onze bovenstaande uiteenzetting zal duidelijk zijn geworden, dat wij de traditionele metaphysische opvatting van de psychologie als wetenschap van de "menselijke ziel" principieel verwerpen. Van de "menselijke ziel" als boven-tijdelijk integrale religieuze wortel-eenheid van de menselijke existentie is geen wetenschappelijk begrip mogelijk, omdat alle wetenschappelijke begripskennis aan de tijdsorde gebonden i

Zij, die menen, de menselijke ziel zelve tot "Gegenstand" van begripskennis te kunnen maken, vatten haar op de reeds vroeger gesignaleerde wijze als een abstract complex van modale functies, dat dan als "geestelijke ziel" wordt verzelfstandigd tegenover een ander abstract complex, dat als "stoffelijk lichaam" wordt opgevat.

Wij zagen echter, dat in de tijdelijke werkelijkheid geen dicho-tomie tussen "ziel" en "lichaam" bestaat, maar dat het menselijk lichaam een enkaptische structuurtotaliteit is, die in één vorm-geheel een viertal individualiteits-structuren met elkander vervlecht en door de hoogste dezer laatste, de act-structuur, is gekwalificeer

Het menselijk act-leven is, gelijk wij gezien hebben, niet van zuiver geestelijke aard, maar speelt zich af binnen de act-structuur van het lichaam, waarin de logische en na-logische aspecten onverbrekelijk samenhangen met de vóór-logische. Het act-leven gaat slechts uit van de menselijke ziel, die zich in de acten uitdrukt,

De psychologie is naar onze opvatting een vakwetenschap, welker onderzoekingsveld wordt afgegrensd door het modale gevoelsaspect. Zij moet het menselijk act-leven binnen dit aspect wetenschappelijk onderzoeken. Dit wil dus zeggen, dat zij binnen haar eigen, modaal omgrensd vakgebied te doen krijgt met de typische individualiteitsstructuren van het menselijk act-leven, zoals deze in de menselijke samenleving worden aangenomen, gelijk de rechtswetenschap dit binnen haar vakgebied heeft te doen. Daar echter de acten in haar lichamelijke structuur steeds van de ziel als boventijdelijk centrum uitgaan, moet iedere psychologie een transcendentale idee van de menselijke ziel aan haar vakwetenschappelijk onderzoek ten grondslag leggen. Van de wijze waarop deze idee van de ziel is gevat, zal heel de richting van het vakwetenschappelijk onderzoek der psychologie afhankelijk zijn.

Zo heeft dus de psychologie vanuit zulk een idee van de ziel bijv. de ken- en wilsactiviteit naar haar emotioneel-psychisch aspect te onderzoeken, maar daarbij deze acten nader te vatten in haar typische differentieringen binnen de samenlevingsstructuren.

De zgn. sociale psychologie heeft op dit punt reeds uitgebreide onderzoekingen gedaan, en het spreekt wel vanzelve, dat deze sociale psychologie ook voor de rechtswetenschap van betekenis is, met name in zoverre zij de psychische individualiteits-

---

1) Het is overigens duidelijk, dat de innerlijke acte ook haar taal-aspect heeft. Wij denken immers in oordelen, die wij innerlijk spreken. De woorden, waarin wij denken, worden in de innerlijke acte nog niet geuit in objectief zinnelijk waarneembare klanken, doch zijn slechts intentionele klank-voorstellingen met symbolische betekenis. Ongemerkt kan echter dit innerlijk spreken in het denken overgaan in "hardop denken", waarbij wij de intentionele woord-voorstellingen uitdrukking geven in objectief hoorbare klanken, ook zonder dat wij ons in dit hardop denken tot iemand anders dan onszelf richten. De innerlijke denkacte behoeft echter niet in deze zin monologisch in haar taalaspect te zijn. Zij kan ook intentioneel in dialogische vorm, in innerlijk gesprek met anderen, verlopen. Zo bijv. wanneer wij "in gedachten" onze opvattingen tegen tegenwerpingen van anderen verdedigen, zonder dat deze opponenten werkelijk aanwezig zijn.
Daar de wils-acte nimmer zonder denk-activiteit verloopt (ik vat bijv. innerlijk het wilsbesluit "Morgen zal ik dit of dat doen" en spreek innerlijk dit practisch oordeel, waarin dit besluit is vervat), geldt het bovenstaande ook voor haar. Ook de wilsacte heeft dus haar innerlijk taal-aspect.

HermanDooyeweerd.nl

structuren analyseert. Nimmer mag echter de sociale psychologie de modale grenzen van haar vakgebied uit het oog verliezen en zich in psychologische lijn tot een soort grondwetenschap van alle normatieve vakwetenschappen proclameren.

De eigenlijke totaliteits-wetenschap van het menselijk act-leven is weder een wijsgerige structuur-theorie, die het kroonstuk vormt van de wijsgerige anthropologie en zich uiteraard weer aan de ervarings-gegevens behoort te orienteren.

Zij staat tot de empirische psychologie in dezelfde verhouding als de wijsgerige structuur-theorie van het levend organisme tot de empirische biologie en als de wijsgerige sociologie tot de historie-wetenschap, de taalwetenschap, de economische wetenschap, de rechtswetenschap enz.

Dat men de eigenlijke structuur-theorie van het menselijk act-leven bij de psychologie heeft ondergebracht, valt slechts te verklaren uit de doorwerking van de traditioneel metaphysische opvatting van de "ziel" als een van het stoffelijk "soma" onafhankelijk "geheel" van functies. Het doet daarbij weinig terzake of men met deze twee-deling van de tijdelijke menselijke existentie volstaat, dan wel (zoals in de moderne act-psychologie zeer gebruikelijk is) een drie-deling invoert in <u>soma</u>, <u>psyche</u> en <u>geest</u>, waarbij dan alleen de laatste (als complex van de hogere gevoelsfuncties, de logische denkfunctie en de aesthetische en "etische" functies) als in beginsel onafhankelijk van het "levend lichaam" wordt gevat.

De encyclopaedie der wetenschappen kan eerst dan op een bevredigende grondslag worden gebouwd, wanneer met al zulke valse totaliteits-opvattingen principieel wordt gebroken.

Keren wij thans terug tot de act-structuur van het menselijk lichaam. De vraag moet dan rijzen, hoe hier van een wezenlijke individualiteits-structuur sprake kan zijn, wanneer daarin geen kwalificerende bestemmingsfunctie is aan te tonen.

Om deze vraag te beantwoorden moeten wij allereerst bedenken, dat een individualiteits-structuur als zodanig niets anders is dan een in de kosmische tijdsorde gegronde typische eenheid in de verscheidenheid der modale functies.

Dat zulk een eenheid alleen zou kunnen worden gesticht door de aanwezigheid van een typische kwalificerende functie mag niet apriorisch worden geconcludeerd uit de omstandigheid, dat zulks bij alle vroeger onderzochte structuren het geval bleek te zijn. Men mag nl. niet vergeten, dat bij het onderzoeken van de structuur van het tijdelijk lichamelijk bestaan van de mens, het tenslotte om de mens zelve gaat, die, naar wij weten, een centrale positie in de tijdelijke kosmos inneemt. Bij de mens is het lichaam als enkaptisch structuurgeheel een typische uitdrukking van de "geest" als religieuze wortel-eenheid, die in de ikheid haar individualiteit heeft.

Dit drukt zich morphologisch uit in het objectief-zinnelijk vorm-geheel van dit lichaam, dat niet, gelijk het dierlijk soma, een senso-motorische, maar een geestelijke gestalte vertoont, in de opgerichte gang, het bezielde oog, de machtige ontwikkeling van de schedel, de volkomen plasticiteit van het lichamelijk bewegingsschema, de vrije bewegelijkheid van de hand tot arbeid (in tegenstelling tot de starre specialisering van de functies der dierlijke ledematen), in 't algemeen in de niet gespecificeerdheid van dit lichaam. Terwijl het dier in klauw of grijpvoet, in sterke beharing enz. geheel is gespecialiseerd voor het leven in zijn begrensde "Umwelt", is het menselijk lichaam voor geen bepaald milieu gespecialiseerd. De mens is in geestelijke zin geschapen als heer van de tijdelijke kosmos. Zijn lichaamsvorm is van deze centrale positie de tijdelijke uitdrukking van het is de act-structuur, die juist door haar essentiele betrokkenheid op het geestelijk centrum der ikheid, aan de menselijke lichaamsvorm dat typisch stempel opdrukt.

Het menselijk act-leven heeft, gelijk de moderne diepte-psychologie (de psychoanalyse van FREUD en zijn school) onmmstotelijk heeft aangetoond, twee lagen: een <u>on</u>bewuste onderlaag en een <u>bewuste</u> bovenlaag. Het bewustzijn is niet, gelijk men vroeger meende, tot het psychische en de na-psychische aspecten van het menselijk bestaan beperkt, terwijl dan alle vóór-psychische aspecten tot het onbewuste werden gerekend.

<u>Bewust</u>-zijn en <u>onbewust</u>-zijn zijn veeleer twee openbaringswijzen van één en dezelfde werkelijkheid, die inalle aspecten zonder onderscheid fungeren. Het menselijk bewustzijn omvat, juist omdat het in een zelf-bewustzijn is geconcentreerd, alle aspecten der werkelijkheid. Ware het anders dan zou de vraag, hoe deze aspecten in het menselijk bewustzijn zouden kunnen komen, onoplosbaar zijn. Maar ook het <u>onbewuste</u> fungeert in alle aspecten zonder onderscheid. Zo is vastgesteld, dat het menselijk act-leven zijn eigenlijke continuiteit aan het onbewuste dankt.

Wanneer wij bijv. na maandenlang vruchteloos zoeken en na tijdelijke richting van onze aandacht op andere zaken, plotseling de oplossing van een wetenschappelijk vraagstuk bewust voor ons zien, is inderdaad het denkleven onbewust in de tussenliggende tijd voortgegaan. Wanneer wij iemand weder ontmoeten, die jaren geleden bij eerste ontmoeting een onaangename indruk op ons maakte, en onmiddellijk deze indruk weer bij de tweede ontmoeting in ons wakker wordt, dan heeft in de onbewuste onderlaag van het gevoelsleven deze indruk continu doorgewerkt, ook al was hij onder de drempel van ons bewustzijn gezonken.

In de zgn. post-hypnotische suggestie wordt een tijdens de suggestieve "slaap"-toestand gegeven bevel prompt op tijd uitgevoerd. In overigens bewuste toestand wordt hier onbewust gehoorzaamd aan een wilsuiting, die zich in het onderbewustzijn heeft ingedrukt. Het is echter bekend, dat hierbij ethische en geloofsmotieven een, evenzeer

HermanDooyeweerd.nl

onbewuste,remmende invloed op het gehoorzamen door de gesugereerde kunnen oefenen.

In de normale structuur van het act-leven is nu het onbewuste hierarchisch onder het bewuste geordend. De onder normatieve gezichtspunten door een bepaald persoon niet toegelaten begeerten, voorstellingen enz., worden "verdrongen" naar de onbewuste onderlaag van het act-leven. In ernstige psycho-pathische toestand (m.n. bij verschillende vormen van zgn. schyzophrenie, hysterie enz.) wordt echter deze act-structuur op tweeërlei wijze verstoord: 1. de hierarchische onderschikking van het onbewuste onder het bewuste wordt verbroken. Het eerste maakt zich los van het tweede en voert veelszins de boventoon. 2. de centrale betrokkenheid van het act-leven op de ikheid in het bewustzijn verbroken. Daardoor verbrokkelt het act-leven en treden de bekende "splitsings-verschijnselen" in het bewustzijn op: de patient spreekt over een deel van zijn innerlijke belevingen in de derde persoon, d.w.z. betrekt ze op een andere gefantaseerde ikheid: "hij" denkt of wil dit, "ik" demk of wil anders. Ook wordt de harmonische samenwerking van de verschillende modale functies (bijv. de gevoelsfunctie en de lotische functie) in het act-leven verbroken.

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat er inderdaad een typische structuur in het act-leven bestaat, die in normale toestand de innerlijke eenheid van dit leven waarborgt. De centrale betrokkenheid op de ikheid, de harmonische samenwerking van de verschillende modale functies en de hierarchische onderschikking van het onbewuste onder het bewuste, waarborgen de typische menselijke eenheid in de act-structuur van het lichaam. Maar de act-structuur openbaart tegelijk haar uitzonderlijk karakter tegenover alle andere individualiteits-structuren hierin, dat haar innerlijke eenheid in de verscheidenheid harer modale functies transcendent verworteld is in de centrale wortel-eenheid van het menselijk bestaan, in de ziel of geest, waaruit zowel het bewuste als het onbewuste act-leven hun uitgang nemen.

De lagere individualiteits-structuren, welke in het menselijk lichaam gebonden zijn, behouden tegenover de act-structuur haar interne souvereiniteit in eigen kring. Alleen in haar enkaptische functies binnen de act-structuur zijn zij door de wil te beheersen.

Het inzicht in deze standen van zaken is bijv. van grote betekenis voor het juridisch probleem der toerekeningsvatbaarheid.

Het kan zijn, dat de mogelijkheid van een bewuste normatieve leiding onzer daden door de wilsacte (althans bij vele mensen) tijdelijk is uitgesloten, doordat de psychisch gekwalificeerde instinctieve aandriften (bijv. van zelfbehoud) die in normale omstandigheden niet vrij tot uiting komen, maar steeds gebonden zijn in de act-structuur - tijdelijk haar binding in de act-structuur verbreken en zich met elementair geweld een uitweg banen (men denke aan een "panische schrik"). In dit geval is de mogelijkheid van een vrije wilsbepaling in normatieve afweging van de motieven en de gevolgen van een daad niet gegeven en de grondslag ook voor de juridische toerekening opgeheven.

Bij blijvende gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing van de act-structuur van het menselijk lichaam (bij zwakzinnigheid of volslagen krankzinnigheid) is uiteraard ook de ontoerekeningsvatbaarheid van blijvend karakter. In het geval van een delict, gepleegd in post-hypnotische suggestie heeft zich een vreemde wil van het act-leven van de dader meester gemaakt en is dus de gesuggereerde daad evenmin toerekenbaar aan hem, die haar uitvoerde. Van "verminderde toerekeningsvatbaarheid" spreken wij, wanneer de mogelijkheid van vrije wilsbepaling door psychopathische aanleg slechts in meer of minder ernstige mate wordt bemoeilijkt, zonder dat zij is uitgesloten.

- - - - - - - -

HermanDooyeweerd.nl

HermanDooyeweerd.nl